

MARGARETA ASLAN

ATITUDINI CIVICE
ȘI IMAGINEA IMPERIULUI OTOMAN
ÎN SOCIETATEA TRANSILVĂNEANĂ,
ÎN PERIOADA PRINCIPATULUI
(1541-1688)

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

MARGARETA ASLAN

**ATITUDINI CIVICE
ȘI IMAGINEA IMPERIULUI OTOMAN
ÎN SOCIETATEA TRANSILVĂNEANĂ,
ÎN PERIOADA PRINCIPATULUI
(1541-1688)**

Publicarea volumului se face prin susținerea:

Institutul de Turcologie
Cluj - Napoca

și

Turkish Multicultural
Business Consortium

MARGARETA ASLAN

**ATITUDINI CIVICE
ȘI IMAGINEA IMPERIULUI OTOMAN
ÎN SOCIETATEA TRANSILVĂNEANĂ,
ÎN PERIOADA PRINCIPATULUI
(1541-1688)**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2015

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Călin Felezeu
CS I dr. Lucian Nastasă-Kovacs

ISBN 978-973-595-873-2

**© 2015 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice
mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă și se pedep-
sește conform legii.**

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

CUPRINS

Cuvânt înainte	6
Lista de abrevieri	7
INTRODUCERE	8
ISTORIOGRAFIA TEMEI	14
Izvoare	15
Izvoare documentare	15
Izvoare narative	25
a) Istoriografia manuscriselor de cronici muntene și moldovene	27
b) Istoriografia manuscriselor de cronici transilvănene	30
Cronici maghiare	32
Cronici latine	40
Cronici germane	43
Cronicile chirilice	45
c) Istoriografia manuscriselor de cronici turcești	46
Manuscrise editate	55
CAPITOLUL I. Imaginea sultanului, a armatei și a Imperiului Otoman în cronistica transilvăneană	64
I.1. Introducere în spațiul cronistic transilvănean	66
I.1.1. Formarea personalității cronistului	66
I.1.2. Tipologia manuscriptelor	70
I.1.3. Redactarea cronicii	72
I.1.4. Apelul la sursele scrise	74
I.1.5. Apelul la alte tipuri de surse	76
I.1.6. Poziția cronistului ca martor și valoarea informației redată	78
I.1.7. Perioada de redactare ca factor de impact asupra scrierii	84
I.1.7.1. Cronicarii până spre sfârșitul secolului XVI	85
I.1.7.2. Cronicarii din timpul luptelor antiotomane (sf. sec. XVI–înc. sec. XVII)	89
I.1.7.3. Cronicarii din Transilvania până în anul 1657	90
I.1.7.4. Cronicarii de după expediția racoțiană în Polonia	100
I.1.7.5. Cronicarii din Marele Principat al Transilvaniei	130

I.2. Imaginea sultanului, conducătorul suprem al armatei otomane.....	136
I.3. Imaginea oștirii otomane.....	144
I.3.1. Ajutoare cu caracter militar	147
I.3.1.1. Contingente turcești, corpuri de oaste tătară	148
I.3.1.2. Ordine și dezordine în expedițiile contingentelor armate otomane.....	149
I.3.1.3. Robii, ca „varietate” de pradă în raidurile tătare	157
I.3.1.4. Funcționari și negustori otomanii în lumina documentelor de arhivă.....	169
CAPITOLUL II. Atitudine civică, ordine publică și imagine princiară.	
Superstiții și paralele biblice în cronicile transilvănene.....	172
II.1. Imaginarul între analog și rațional.....	174
II.2. De la securitate societală la (dez)ordine publică în Principat.	
Rațiuni de stat în plămăduirea imaginii principelui ideal	179
II.3. Receptarea momentelor festive din viața principilor de către societate. De la ceremonial oficial la imaginar social.....	182
II.3.1. Nașterea	185
II.3.2. Încăunarea	187
II.3.3. Căsătoria	193
II.3.4. Momente selective din viața principilor	196
II.3.5. Moartea	200
II.4. Incursiuni în imaginarul social. Principii între hiperbolizare și mirabil	219
II.4.1. Eroismul și apartenența la osul domnesc. Nevoia de justificare	220
II.4.2. Imaginea principelui nedorit: „inuman, nepământeian”	224
II.4.3. Imaginea principelui ideal	227
CAPITOLUL III. Gheorghe Martinuzzi și politica de „balance of power”	232
III.1. „The balance of power” și noile principii diplomatice.....	232
III.2. Gheorghe Martinuzzi și politica de „balance of power”	240
CAPITOLUL IV. Transilvanismul – de la identitate societală la identitate culturală.....	267
IV.1. Aspecte geopolitice	269
IV.2. Transilvanismul în secolele XVI–XVII. Mișcări politice și linii ideologice	270

CONCLUZII	287
Anexe	293
Bibliografie selectivă	312

Cuvânt înainte

Mă bucură faptul că pot să semnez publicului cititor o nouă apariție editorială. Ne găsim în fața unei cercetări științifice de amploare care încearcă să deslușească imaginea imperiului otoman din perspectiva societății transilvănene. Avem de-a face cu o Transilvanie devenită Principat Autonom sub suzeranitate otomană între 1541–1688, o Transilvanie ce se afișează pe eșichierul politic într-o dimensiune mult schimbată față de ceea a voievodatului.

Autoarea, d-na Margareta Aslan, a întreprins o cercetare laborioasă, exhaustivă, într-o încercare temerară de a descifra din perspectiva istoriografică noile mutații politice și economice ale principatului autonom. Construindu-și demersul pe o paletă largă de cronici, de manuscrise, dar și de însemnări istorice, cartea de față se dorește a face lumină într-o perspectivă de lungă durată asupra unei perioade mai puțin cercetate din istoria Principatului Autonom al Transilvaniei.

Lucrarea în sine, este o continuare a tezei de doctorat cu același titlu, doctorat elaborat sub îndrumarea științifică a mult regretatului nostru Profesor Academician Nicolae Edroiu. Cumva, nu întâmplător, scriu aceste rânduri, pentru că și teza de doctorat a subsemnatului s-a aflat sub aceeași coordonare a prof. univ. dr. Nicolae Edroiu.

Consider că ne aflăm în fața unui eveniment editorial care face cinste editurii Presa Universitară Clujeană și care se va dovedi în timp a fi extrem de utilă, atât pentru publicul larg, cât și pentru profesorii și studenții facultății de istorie.

Prof. univ. dr. *Călin Valentin FELEZEU*

Lista de abrevieri

- „A.N.D.J.Cj” – Arhiva Natională a Direcției Județene Cluj
- „B.C.U.Cj.” – Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca
- „B.O.A” – T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva Otomană de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri al Republicii Turcia).
- „C.T.” – Mihail GUBOGLU, Mustafa Ali MEHMED, *Cronici Turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I–II–III, ed. Academiei RSR, București, 1966, 1974, 1980; 562p, 539p., 444p.
- „E.Ö.” – *Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről*. Franklin-Tarsulat Kiadasa, Budapest, 1993, vol. I–VI.
- „E.T.A.” – Mikó Imre: *Erdély Történelmi Adatok*, Cluj-Napoca, 1858, legatura I–IV; în Biblioteca Centrala Universitara „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Fond Colecții speciale – manuscrise.
- „E.T.T.” – *Erdélyország Történeti Tára*
- „I.T.S.C.A.Cj” – Institutul de Turcologie și Studii Central-Asiatice, Cluj-Napoca, din cadrul Universitarii Babeș-Bolyai
- „I.C.R.D.C.” – Institutului Cultural Român „Dimitrie Cantemir”, din Istanbul.
- „M.H.H.S.” – *Monumenta Hungarica Historica Scriptores*, Eggenberger Ferdinand Magyar Acad. Konyvárusnál, Pest, 1866
- „M.C.R.T.” – *Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae*, XXI vol., 1875–1898.

INTRODUCERE

Tema oștirii otomane a stârnit un mare interes în decursul timpului, în toate părțile lumii. Este fascinant cum imaginea uneia dintre cele mai importante instituții militare din lume a reușit să influențeze mentalul colectiv european, cu varietăți de reflecție date de timpul istoric, apartenență politică și religioasă, poziția, starea economică a indivizilor. De asemenea, privită din perspectiva mentalului colectiv, imaginea principelui transilvănean impregnată de acțiunile întreprinse sau prin preconcepții formate, era în măsură să vulnerabilizeze securitatea societală, să inspire sentimentul de insecuritate și să genereze chiar dezordine publică în Principat.

Pentru realizarea acestei teme s-a recurs la folosirea de cronică editate și inedite. În bună măsură materialele au fost consultate din fondurile Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale, de la Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga din Cluj-Napoca, secția colecției speciale și de la Biblioteca Academiei Române filiala Cluj-Napoca. Nu au fost neglijate nici studiul cărților vechi sau al documentelor. Cercetarea a fost îngreunată de faptul că tematica este deosebită prin aspectul imaginii și al conținutului cronicistic efectiv, încât s-a văzut necesară limitarea la o perspectivă analitică de ansamblu.

S-a dedicat o secțiune *Istoriografiei temei*, unde, pe lângă referiri efectuate către fiecare sursă utilizată, am partajat cronicile folosite după criteriu lingvistic de redactare, având așadar cronici în limba maghiară, latină, germană și în română cu alfabet chirilic.

În capitolul I: *Imaginea sultanului, a armatei și a Imperiului Otoman în cronicistica transilvăneană*, principalul obiectiv a fost acela de a oferi o perspectivă globală și sintetică asupra imaginii oștirii militare în principal, al alterității otomane în general. Studiul capitolului reliefează modul de percepere al alterității militare otomane în mentalul colectiv transilvănean; cauza și corelarea modificărilor de percepție cu periodizarea care a stat la bază pentru crearea portretelor imagologice. Amalgamul de sentimente umane ce a influențat trasarea imaginii soldatului otoman au fost selectate și clasificate pe baza cronicisticii transilvane accesibile. Pentru formarea imaginii, societatea făcea apel în primul rând la memoria colectivă redată și prin proverbe dar și prin incursiuni în imaginar, îmbogățite cu o serie de preziceri asupra viitoarelor raporturi transilvano-otomane.

Încă de la începutul capitolului s-a considerat necesar să se realizeze o incursiune în problema cronisticii transilvănene, să se coreleze raportul dintre aria prosopografică a cronistului și imaginea soldatului otoman. Pentru a se putea stabili procentul și calitatea informației oferite despre elementul militar turc au fost abordate detaliat tipurile de manuscrise. Apoi, poziția cronistului pe scena teatrului evenimential se cere discutată separat, deoarece un redactant putea fi martor din variate circumstanțe, contribuind la o imagine gradată diferențat față de elementul cercetat.

O altă preocupare în cadrul cercetării a fost realizarea unei grupări pe scala temporală al acestor cronici, pentru a se identifica oscilațiile și evoluțiile nuanțurilor de percepție. Pentru unele fragmente s-a preferat redarea crestomantică a unor fragmente de text reprezentative, pentru încadrearea în fiecare grupă a reflectărilor subiective acumulate asupra imaginii oștirii otomane. S-a încercat încropirea unei sinteze a imaginii societății turcești, a sultanului și a oștirii otomane prin subclasificările cerute: otomani și tătari. Situația robilor ca pradă capturată de contingentele armate tătare a fost tratată într-un spațiu de analiză separat.

Dacă documentele vremii vin să schițeze o imagine rațională prin expunerea unor fapte concrete, cronicile per ansamblu poartă cititorul printr-o simbioză a analogului prevalent cu raționalul. În primul rând, nu trebuie trecut cu vederea faptul că în urmă cu aproape un secol de la formarea Principatului, pe teritoriile intrate ulterior în posesie otomană: Țara Ungară și Țara Transilvăneană, pe atunci Regatul Ungar și Voievodatul Transilvaniei, întâlneam figura legendară a lui Iancu de Hunedoara, cinstit în întreaga lume creștină datorită spiritului său de conducător de cruciadă îndreptată împotriva oștirii otomane. Așadar, mentalul social are ca punct de început în schițarea raporturilor interculturale începute cu turcii o bogată moștenire a unei imagini cumplite, provenită din fondul memoriei sociale. Însă, ținând seamă de faptul că, frontul antiotoman, purtător al bătăliilor cruciadelor târzii, avea la bază ideea luptei contra otomanului, dublată de cea a luptei împotriva musulmanului, iar atunci găsim toate preconcepțiile și atitudinile inițiale justificabile. Suprapunerea imaginii alterității musulmane peste reprezentarea vizuală a otomanilor a determinat ca marele tablou zugrăvit deja în memoria trecutului să beneficieze de o redimensionare.

Europa aflată în fața pericolului otoman pentru timp de patru secole, încă din 1453, oferea posibilitate monarhilor ce urmăreau să-și făurească superioritatea, să utilizeze ideea de „unitate” a Europei în fața pericolului turcesc prin front comun, prin reprezentanță și luptă.¹

¹ Halil İnalcık, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, p.215; În continuare: “Osmanlılar”.

Deși problema constituirii Principatului este notată în istoriografia maghiară ca și o continuare a statului ungar după pierderea suferită la Mohacs, dar și ca o bază de refacere a sa, în cadrul existenței individualității proprii consolidate în secolul XVII,² vom simți unele deosebiri în ce privește imaginea alterității otomane, ceea ce va oferi o amprentă unică imaginii percepute de transilvăneni, diferită în gradualitate și consistență față de cele reliezate atât de maghiarii din Ungaria, cât și de românii din Țările Române.

Deoarece, în momentul redactării lucrării nu s-au mai înregistrat cercetări consistente pe tema imaginii otomane în viziunea cronicilor din spațiul Nord Dunărean, iar puținele studii existente erau fragmentare și spontane asupra unui anume cronist, se poate nota faptul că acele studii erau tratate din prisma unor idei formulate în bună măsură în perioada comunistă care minimalizau din start imaginea reală. Strădaniile depuse pentru realizarea cercetării vor constitui indubitabil, un ghid însemnat pentru studierea unor teme ce vor porni din interesul față de armata otomană sau de elitele conducătoare locale.

După o analiză aprofundată pe cercetarea imaginii otomanului în literatura ungară, S. Takáts concide că aceasta a suferit deformări consistente în epoca naționalismului maghiar.³ Aceste considerente vin să susțină supozițiile lansate în cadrul lucrării privind denaturarea imaginii otomane identificată în sursele din spațiul transilvănean, ca fiind direcții urmate de către unii istorici de etnie maghiară ca urmare a consultării bibliografiei ungare.

Însă maniera relativ pozitivă în care este redată relațiile turco-transilvane de către croniști transilvăneni, nu este identificabilă la scară largă și în textele cronistice românești. Imaginea otomanilor a suferit degradări în primul rând ca urmare a poziției Țărilor Române în prima linie a luptei antiotomane, iar mai apoi datorită sistemului otoman,⁴ prin impunerea obligațiilor financiare consistente ce trebuiau onorate anual prin prisma statutului politico-juridic impus de acceptarea suzeranității otomane.

O cercetare aplicată preponderent pe subiect cronistic, o oferă Ioachim Crăciun cu lucrarea *Cronicarul Szamosközy și însemnările privitoare la români. 1566–1608* ce a apărut la Cluj în anul 1928⁵. În cadrul acestei lucrări, elementul otoman este tratat

² Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, ed. Enciclopedica, București, 1997, p. 18; În continuare: „Constituirea Principatului”.

³ S. Takáts, *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler* (Creonari al lumii turce din Ungaria), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, p.12; În continuare: “Macaristan Türk Aleminde”.

⁴ Călin Felezeu, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV–XIX* în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p.65, În continuare: “*Imaginea societății otomane...*”

⁵ Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările privitoare la români. 1566–1608*, Cluj, Institutul de Arte Grafice “Ardealul” 1928, p.11. În continuare „Cronicarul Szamosközy...”

pe plan secundar, oferindu-se interes predilect analizei elementului românesc. Însă chiar și așa, extragerea unor informații fie ele și sumare despre armata otomană, au rolul de a contribui fragmentar în structurarea portretului imagologic.

Noile cercetări în domeniul percepțiilor alterității otomane vor fi realizate pentru început de studiul eruditului Mihai Berza⁶, urmat ulterior de alți cercetători interesați mai mult sau mai puțin de problema otomană în istoriografia românească, pentru ca mai apoi turcologul Călin Felezeu să reia problema și să o expună în cadrul studiului său *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV–XIX*, studiu apărut în volumul „Identitate și alteritate. Studii de imagologie” la Cluj-Napoca în 1998. Un studiu relativ asemănător, dar care urmărește relațiile socio-umane fără a apela la o înșirare analitică a cronicarilor, îl pune în circuitul științific S. Takáts în lucrarea sa *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler (Creionări al lumii turce din Ungaria)*, apărut în anul 1992 la Istanbul.

Așadar, studiul de față conturează o timidă încercare de a reda imaginea alterității militare otomane din cronicile transilvănene, pe baza unor texte care încă în mare parte nu sunt cunoscute edițiilor românești, exceptând cronicile lui G. Krauss și ale lui Nagy Szabó Ferencz, ce au fost traduse și editate în limba română. Traducerile oferite păstrează ordinea în care au fost redade, s-a încercat păstrarea topicii din textul cronic, deoarece cea mai mică schimbare de topică putea genera o neconcordanță de esență a informației originale, și pierderea amplitudinii mesajului textual original.

În cadrul capitoului II – *Atitudine civică, ordine publică și imagine princiară. Superstiții și paralele biblice în cronicile transilvănene*, studiul acordă o atenție deosebită imaginii principelui, un tablou vizual perceput în cele mai importante momente din viața sa: nașterea, înscăunarea, căsătoria și moartea, atât prin viziunea analogă și cea rațională a cronicarului – ca reprezentant al grupului social din care provine, cât și atitudinea civică față de conducătorii statului – prin impunerea unui șablon al principelui ideal. Preocuparea societății de imaginea ideală a conducătorului este o caracteristică importantă a mentalului societal al secolelor XV–XVII și au la bază două direcții de inspirație: cea a preceptelor Vechiului Testament și teza unei noi gândiri de factură politică prefigurată în lucrările epocii J. Bodin⁷, Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie (1513–1521) ș.a.m.d. S-a urmărit desigur și impactul preconcepțiilor în spațiul imagologic cu repercursiuni directe asupra vulnerabilizării securității societale, precum și influența directă asupra menținerii și destabilizării ordinii publice din Principat.

⁶ Călin Felezeu, Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană. (1541–1688), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996, p.66; În continuare: „Statutul Principatului”

⁷ Bodin, Jean, *Six Books of the commonwealth*, abridged and translated by M.J. Tooley, Basil Blackwell, Oxford, f.a, passim.

Pentru realizarea capitolului s-a considerat necesar și de bun augur urmărirea momentelor festive din viața unui principe, așa cum erau redată ele în cronică: nașterea, înscăunarea, căsătoria, moartea. Până în acest moment nu sunt studii complexe care să reliefeze aceste momente senzaționale prin incursiune în textul cronic.

Pătrunderea și răspândirea Protestantismului în spațiul Ardealului avea să îmbogățească imaginarul colectiv regional. Analiza diferențiată a gândirii analoge și a celei raționale în aceste momente, privită prin relația triumfiară divinitate – principe – fenomene naturale, ori motivațiile și sentimentele sociale ce au dus la crearea imaginii princiare, ca de altfel și capacitatea de receptare a acestor momente de către mentalul colectiv, au reușit surprinderea unor aspecte diferențiate de aspectele interculturale și multiconfesionale ale Transilvaniei princiare. Incursiunile mentalului social în aria imaginarii, poziționarea principilor între hiperbolizare și mirabil au fost în măsură să scoată la iveală rupturi complexe între grupurile de catolici și protestanți, respectiv dintre progermani și filoturci, rupturi ce au amprentat puternic evoluția politică din Principat.

Capitolul III abordează o temă de maxim interes, Gheorghe Martinuzzi și politica de „balance of power” ce ar merita studiat de viitoare cercetări într-o manieră mult mai amplă deoarece stabilește primele principii, fie ele și firave, din sfera relațiilor internaționale și a concepțiilor de guvernare care au fost respectate și urmate de către principii transilvani pentru aproape 150 de ani. Deși Gheorghe Martinuzzi nu a avut abilitatea de a-și nota ideile și concepțiile într-un volum, precum a făcut-o spre exemplu Jean Bodin, analiza discuțiilor dietale sau a corespondenței purtate îl situează printre cei mai de seamă gânditori politici europeni.

Pornind de la premisa jocului diplomatic făcut de călugărul Martinuzzi și căreia i s-a datorat în mare parte conceptul ce viza păstrarea identității statale, s-a recurs la o analiză a politicii europene într-un cadru general, în măsura în care putea să ofere diferențierile existente în cadrul „noilor politici” într-o sinteză generală. Tot în acest fel s-a urmărit viața personală și politică a episcopului, o persoană destul de controversată în acea vreme.

Exemplificativă pentru politica de balansare a puterilor practică de Principat, este afirmația principelui Ștefan Báthory, în viziunea căruia Transilvania „așezată ca într-un clește între doi monarhi care sunt cei mai puternici de pe fața pământului și fiind cu desăvârșire lipsit de putere și de ajutor omenesc, se poate menține și cârmui doar câștigând bunăvoința ambilor împărați... pe unul din ei câștigându-l de partea noastră, iar pe celalalt prin dăni și supunere, pentru ca această provincie să rămână ferită de dușmanii din afară și de toate primejdii, în cât mai mare siguranță și liniște.”⁸

⁸ Báthory István, *Erdély fejedelelem*, vol.I, p.344–345

Pe parcursul cercetării s-a remarcat în cadrul politicii de echilibru practică de statele europene, trei principii. Anume cea practică de statele europene în genere, principiul de „fedație”, aceasta însemnând o raliere a statelor contra unei altei puteri dornică de mărire, spre a nu dăuna altora. Principiul de „balance of power”, practicat în genere de statele din sud-estul Europei, și anume Transilvania, Moldova, și mai puțin Țara Românească; iar cel de-al treilea, principiul practicat de padișahul lumii, Suleyman, de „diviziune a puterilor”, care nu permitea statelor aflate sub suzeranitatea sa unirea cu alte state sau regiuni pentru a nu le crește excesiv puterea chiar împotriva măreției sultanale.

Capitolul IV. *Transilvanismul – de la identitate societală la identitate culturală* tratează percepția otomanilor vizavi de ideea autonomiei Transilvaniei ca spațiu multicultural al secolelor XVI–XVIII, unic prin modelul de colaborare interculturală între grupurile etnice, politice și religioase, dar și a ideii de identitate a societății transilvănene ca etalon de derulare a raporturilor transilvano-otomane în administrația otomană.

Despre Transilvanism, istoricii vorbesc în treacăt în cadrul lucrărilor lor. Dacă unii percep fenomenul ca și o reacție a românilor de a se desprinde de Regatul maghiar, alții îl conturează ca pe un sentiment ce unește etnia maghiară. Însă C. Felezeu formulează transilvanismul ca fiind o idee politică concepută în premodernitate, care „*va marca viața țării*”⁹ dându-i o accepțiune ce viza în ansamblu întreaga țară, deci nu doar o etnie sau facțiune politică ori religioasă.

În acest sens s-a încercat schițarea unei formule de desemnare a curentului identitar, curent care de altfel nu face decât să fie în pas cu alte idei asemănătoare din Europa. Individualismul ca trăsătură marcantă a Renașterii, percepută de popoarele Europei, conform lui Delumeau, care se opun și se diferențiază în aceasta perioada unele de altele, câștigă și percep acel sentimentul de originalitate funciară. După cum vedem, se face remarcat individualismul „naționalist” *in nuce*.¹⁰

Pentru a explica acest curent identitar, s-a recurs la unele referiri din epoca premodernă, folosind metode descriptive, analitice și explicative. Intenția a fost de a arăta cum a luat naștere acest curent, cum s-a format și s-a întărit în această perioadă ca efect al realităților existente, factorii care s-au implicat din prisma evoluției sociale cu toate implicațiile politico-juridice și culturale, pe baza informațiilor documentare din epocă.

Studiul este relaxant și interesant în aceeași măsură, aducând în spațiul științific date ce prezentau un acces limitat și mai deloc utilizate pentru redarea secvențelor istorice.

⁹ Călin Felezeu, *op. cit.*, p.80

¹⁰ Delumeau, *Civilizația Renașterii*, Ed. Meridiane, p.43

ISTORIOGRAFIA TEMEI

Raporturile transilvano-otomane din timpul Principatului Transilvaniei au suscitat de-a lungul vremurilor numeroase întreprinderi, majoritare fiind însă cele inițiate de istoriografia maghiară care în secolul al XIX-lea a înregistrat adevărate succese în editare de documente și cronici în limba maghiară. Informațiile privitoare la tema Principatului autonom al Transilvaniei sunt abundente, iar studierea lor istoricul trebuia să posede o bază lingvistică amplă pentru a putea acoperi aria informațiilor oferite de bogatul material inedit accesibil, redactate în caractere latine, maghiare, germane și chirilice. Însă, prin contribuțiile cercetătorilor aduse în editarea surselor manuscrise (*documentaria* și *scriptores*) după momentul 1848 prin culegeri de documente editate în limba română, cercetarea istoriografică cunoaște o puternică dezvoltare. Deosebit de importante sunt și colecțiile de documente osmane, fără de care nu se poate reda o situație clară a raporturilor politice existente în epocă. Deoarece în obiceiul diplomatic al vremii un document important din perspectiva relațiilor internaționale impunea redactarea atât în varianta osmană cât și în cea a limbii țării respective, în cazul Transilvaniei Principiare găsim așadar documente oficiale emise de cancelaria sultanală în latină sau maghiară, ori se recurgea cel puțin la asigurarea transcrierii și traducerii actului și în limba cultă a principatului. Pe aceasta cale ne parvin informații deloc neglijabile, totuși compararea documentelor dovedesc că nu întotdeauna fidelitatea transcrierii în copie respecta textul original, având mici nuanțări de expresie.

Lucrarea în sine, prin esența ei, face apel la sursele cronistice pentru abordarea subiectelor din aria mentalităților. Așadar, scrierile istorice per ansamblu care puteau reda mentalitatea și atitudinea localnicilor față de elita conducătoare transilvăneană sau cea otomană, prin studii de caz precum: imaginea sultanului, a contingentelor armate otomane și a societății otomane.

Pentru că teza de față abordează tematici variate, ce reverberează atât în sfera raporturilor otomano-transilvane cât și în aria mentalului social, o parte a lucrării se bazează pe suportul informativ documentar pentru sintetizarea datelor, pe când o altă secțiune accentuează analiza descriptivă a cronografiei.

Izvoare

Izvoare documentare

Documentele constituie baza primordială în cercetarea tematicii raporturilor transilvano-otomane în secolele XVI–XVII, dar și pentru reconstituirea unor complexe evenimențiale mai puțin cunoscute. Acestea sunt consultabile în fondurile arhivistice din țară sau străinătate, dar și în cadrul colecțiilor speciale din depozitele bibliotecilor. Munca de cercetare a fost ușurată de efortul turcologilor prin preocupările manifestate pe tema raporturilor bilaterale, ce au transpus în circuitul științific numeroase acte osmane prin transcrierea, traducerea, adnotarea și comentarea lor.

Erudiția iluministă și romantică, dar și curentul pozitivist au făcut posibilă inovația în ceea ce privește crearea unor corpusuri documentare, ce să faciliteze la scară largă folosirea datelor istorice, mai cu seamă după 1848. Crearea unor astfel de corpusuri s-a dovedit a fi vitală pentru cercetarea istorică, ale cărei începuturi pornesc de la colecții de tip.¹¹

Dacă munca orientaliștilor români Timotei Cipariu și Ștefan Moldovan a fost îngreunată de accesul limitat, dar și de situația financiară precară, evidențiindu-se prin reușite relativ modeste¹², nu același lucru îl putem susține despre munca școlii de istoriografie de pe lângă Academia Ungară, care urmând modelul școlii austriece, iniția și publica începând cu anul 1854 un corpus național *Monumenta Hungariae Historica*. Acest corpus a apărut inițial cu două serii aparte, una pentru documente (*I. Diplomataria*), cealaltă pentru cronici (*II. Scriptores*). Cea de-a treia serie (*III. Comitialia*) apare ulterior și cuprinde doua secțiuni, una ce redă actele și deciziile Dietei din Ungaria, iar cealaltă pe ale Dietei din Transilvania.¹³

Ideea înființării unei reviste istorice care să ofere o mai mare accesibilitate surselor a fost bine venită, în 1855 ia ființă *Magyar Történelmi Tár*, care din 1877 își schimbă numele în *Történelmi Tár*, fiind dirijată de remarcabilul Szilágyi Sándor. Nenumărate studii de istorie vin să îmbogățească prin date un areal științific productiv. Pe lângă vasta muncă depusă pentru editarea numeroaselor corpuri documentare, meritul său se leagă și de întemeierea școlii pozitvistice de istorie ce a dat naștere unor minți luminate de talia lui Károly Árpád, dedicat publicării corespondenței

¹¹ Călin Felezeu, *Statutul principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta otomană (1541–1688)* – Teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-Napoca, 1996, p. 8.

¹² Susana Andea, *Legăturile politice ale Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească între 1658–1688* – Teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-Napoca, 1996, p. 2.

¹³ Călin Felezeu, *op.cit.*, pp. 8-10.

episcopului Martinuzzi, aflată la baza documentară a capitolului studiului de față dedicat guvernatorului princiar: *Codex epistolaris Fratris Georgii*, editată în 1881 la Budapesta. Ilustrul istoric a adunat corespondența ce a găsit-o în diferite colecții particulare, contribuind masiv la formarea unei imagini pe măsura celei meritate de eruditul și înțeleptul călugăr. Alte informații pot fi identificate în colecțiile alcătuite sub oblăduirea istoricilor E. Hurmuzaki și A. Veress.

Se poate afirma că acest secol al XIX-lea erupe cu o serie de istorici de o deosebită valoare, ce au asigurat prin munca lor o bază solidă cercetării istoriei transilvănene. Numele lui Szalay László nu poate fi trecut cu vederea, el fiind primul istoric maghiar care a reușit să dea o delimitare epocii Principatului, separat de evoluția ulterioară anului 1541 a Ungariei. Dintre cele mai importante realizări istoriografice ale autorului notăm după cum urmează: *Magyarország Története* (Istoria Ungariei), lucrare în 4 volume publicate în 1854 la Leipzig; *Magyar Történelmi emlékek* (Monumenta Hungariae Historicae) în 5 volume ce au apărut la Pesta între 1856–1865; *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI – dik században* (Contribuții la istoria națională maghiară în secolul al XVI-lea), apărut în 1859 la Pesta. Însă din perspectiva tematicii și a problemei noastre, cea mai importanta creație este *Erdély és a Porta* (Ardealul și Poarta). Vasta documentare realizată de autor asupra subiectului a avut rolul de a surprinde poziția autonomiei Transilvaniei cu evoluția sa distinctă față de statul maghiar, ca o entitate de sine stătătoare.¹⁴ Rolul politic hotărâtor, distantă de cea a suzeranității maghiare, a fost evidențiat de evoluția ulterioară a evenimentelor, idee configurată și propagată cu mijloacele exclusiviste ale catolicismului în doctrina mistică a „sacrei coroane”.¹⁵ Însă el strânge documentele numai din anul 1567, primul act fiind o decizie dietală referitoare la punctele testamentare ale lui Ioan Szigismund Zápolya, regele, cu care se încheie o perioadă și, spune el „cu Báthory István de Somlyó începe o nouă epocă pentru politica statală a Ardealului.”¹⁶ Deci în viziunea lui, Principatul își începe evoluția numai după moartea lui Ioan Szigismund Zápolya, odată cu prima elecție ce viza, probabil și din acest punct de vedere, primul ne-descendent din familia regală a Zápolyeștilor. Deși un precedent putea fi găsit după bătălia de la Mohács, când chiar însuși Zápolya era încoronat ca rege deși nu era descendent al casei regale maghiare. Mai târziu, Ian Mačurek susține ipotezele lui Szalay, încercând să dovedească că principii transilvăneni au urmat idealul unei Transilvanii mari, ce să devină un factor politic însemnat în Europa Răsăriteană și beneficiind de protecția și influența otomană, să poată să-și exercite influența asupra

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ C. Felezeu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁶ Szalay László, *Erdély és a Porta*, Ed. Lauffer és Stoly, Budapesta, 1862, vol. I, p. I.

țărilor românești și asupra Poloniei de est, nu au fost călăuziți de ideea statului maghiar în noul context evenimential conturat.¹⁷ Această ipoteză este susținută de realitatea politică din Principat, prin opțiunile politice ale celor două mari orientări politice ale vremii: progermanii și filoturcii.

Szilágyi Sándor și Szilády Áron întocmesc în 1863 seria *Török magyarok történelmi emlékek*. Apoi editează culegerea de documente în șapte volume *Török magyarok állam-okmánytár* publicată între 1868–1872, fiind de fapt reeditarea volumelor III–IX din seria apărută inițial în 1863.¹⁸ Faptul că documentele au fost culese numai din fondurile transilvane și ungare, fără a se face apel și la cele din Istanbul sau din spațiul european, precum și lipsa unor indici de materie ce să permită un acces mai ușor în materialul publicat, denotă că inițiativa poate fi încadrabilă în epoca pionieratului istoriografic, ce continuă să fie pentru turcologi o bază foarte importantă de documente editate și la 150 de ani de la apariție.

O altă serie a corpusului *Monumenta Hungariae Historica* va apare între timp, (IV. *Diplomataria*), în care se remarcă inițiativa lui Szilágyi Sándor de a publica în cadrul volumelor XIV–XV documentele din arhiva lui Alvinczi Péter, fostul proto-notar al principelui transilvănean Apaffi (Alvinczi Péter okmánytára).

Deoarece perioada acoperită de documente (1685–1688) coincide cu sfârșitul suzeranității otomane în Principat și cu intrarea trupelor austriece, această sursă documentară oferă o viziune nuanțată asupra evenimentialului istoric încadrat intervalului în cauză. Corespondența publicată a principilor Mihail Apaffi sau Mihail Teleki se înscrie în linia inițiativelor de valorificare a surselor celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, spiritul enciclopedic, atât de specific iluminismului este înlocuit de noile programe științifice de cercetare care se bazau pe instituții și pe publicații seriale, și cărora le este recunoscut succesul în pregătirea unor renumiți istorici specialiști, impregnați de amprenta romantică și incipient pozitivistă a epocii în cauză. Înființarea Academiei Române în această perioadă avea să susțină munca de cercetare și editare de corpusuri de documente inițiată de școala de istoriografie românească.

În această direcție se înscrie munca neobositului Eudoxiu Hurmuzaki care a lăsat istoriografiei românești o amplă colecție de documente, pe care le-a strâns cu mare sârg și pasiune, dar nu a mai reușit să le publice. Documentele colectate de el au fost culese din arhive și biblioteci europene: Franța, Polonia, Austria, dar și din

¹⁷ C. Felezeu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁸ *Ibidem*.

Principatele Române. Colecția *Documente privitoare la istoria românilor* cuprinde XXI de volume, și a fost editată la București între 1887–1942.

Pentru cercetarea de față au fost utilizate ca sursă: Volumul I, suplimentul II, ce se axează pe perioada cuprinsă între 1510–1600 și include documentele strânse din Paris (informații din aria diplomatică, numeroase rapoarte ale ambasadurilor străine referitoare la situația Transilvaniei); volumul II, suplimentul II pentru 1601–1640, cu 286 documente, care au la bază documentația culeasă din Polonia, Suedia, Austria, din Cracovia, Lemberg, Nies’wiesz, Varșovia, Posen, Stockholm, Viena; din cadrul arhivelor statale, biblioteci sau colecții personale. Documentele în cauză constituie un punct de reper al situației vremii, prin aducerea unor informații despre raporturile principatelor aflate la Nord de Dunăre cu Polonia și Imperiul otoman, tătarii, Habsburgii, rușii (muscalii). De asemenea, volumul II – partea IV cuprinde acte pentru perioada 1531–1552 în care este redată viața politică a Transilvaniei, relansată grație abilităților politice și diplomatice ale episcopului Martinuzzi, așa cum reiese din corespondența acestuia și sunt relatate despre persoana sa. În volumul II/ partea V, documentele se referă la anii 1552–1575, perioadă ce se întinde până la numirea regelui Báthory în Polonia și conțin date cu valoare economică, militară, socială. Volumul III.1. – 1576–1599 aduce noutăți pe aceeași temă din arhivele italiene.

Inițiativa baronului Hurmuzaki va fi continuată de alți istorici de renume, un loc deosebit atât pentru cercetarea istoriei românilor cât și pentru cea a otomanilor din perspectiva tematicii abordate îl are Nicolae Iorga. Apelul la materialele inedite din fondurile europene încununează munca titanică de o viață ce îl vor poziționa pe acest ilustru savant al istoriografiei românești pe o poziție greu de egalat.

Raporturile bilaterale transilvano-franceze sunt redată de I. Hudîță prin publicarea la Iași, în 1926, a *Repertoire des documents concernant les negociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siecle (1635–1683)* și *Recueil de documents concernant l’histoire des Pays Roumains tires des Archives de France XVI-e–XVII-e siecles* (publicat în 1929).

De o deosebită valoare în aceeași direcție a editării de documente din arhivele transilvane, italiene și austriece, o are colecția de *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, în 11 volume ce a văzut lumina tiparului datorită muncii perseverente a lui Andrei Veress, între 1929–1939. Din colecția *Fontes Rerum Transilvanicarum* este notabil volumul IV, care include date despre relația Ungariei cu Țările Române, pe perioada cuprinsă între moarte lui Iancu de Hunedoara și sfârșitul domniei lui Ioan Zápolya (1468–1540). Conține, cum era și firesc, unele date despre activitatea episcopului Martinuzzi, pe atunci sfătuitor al regelui Zápolya, din jurul anului 1535. În perioada interbelică A. Veress își va continua cercetarea,

fiind desemnat în acest sens de Fundația „Ferdinand I”. Colecția este valoroasă deoarece ea adună într-un corpus unitar un inventar prețios, ce vine dinspre sursele creștine, reflectând o altă viziune asupra realităților politice, contradictorie surselor otomane.¹⁹

În cadrul Institutului de Istorie Națională din Cluj, în anul 1940, Ioan Lupaș își publica roadele cercetărilor documentare într-un volum intitulat *Documente istorice transilvane (1599–1699)*, ce se axează cronologic pe două momente marcante pentru cursul istoric transilvan: inițiativa politică a lui Mihai Viteazul până la momentul Karlowitz, perioadă în care datorită conjuncturilor existente statutul Transilvaniei era de largă autonomie iar principatul s-a putut afirma în context internațional. Concluzia ce se trage în urma analizei acestor documente constă în faptul că suzeranitatea otomană a fost exercitată de la mare distanță și în condiții nu întotdeauna complet controlabile, fără a ridica piedici serioase în afirmarea entității statale transilvănene până în 1658; dimpotrivă, a contribuit uneori la înlesnirea ei.²⁰

În ce privește izvoarele turco-osmane, și acestea, la fel ca și cele transilvănene, se pot împărți în doua categorii, și anume: documentare și cronistice. Dacă un loc destul de vast îl ocupă cronicile –apreciate ca valoare, multitudinea de documente ce stau martore tainice ale relațiilor cu Țările Române, în cazul de față transilvănene, continuă în bună măsură să rămână tăcute, deoarece numărul de aproximativ 3 milioane pe care îl propune Călin Felezeu pare imens (din cele 100 de milioane din cadrul arhivelor turcești) și ar cere o muncă destoinică de transcriere, traducere și editare. Într-un studiu recent, turcologul Mihai Maxim aprecia că doar în fondul B.O.A.²¹ se află pe lângă 100 de milioane de documente și 365.000 de condici (*defter*), iar numai o condică poate avea sute de pagini, care fiecare la rândul său cuprinde de la 1 la 4–5 documente.²²

Pentru studierea istoriei spațiului balcanic, turcologia ca disciplină a avut un rol extrem de mare. Turcologia este ramura ce se ocupă de studiul limbii, istoriei, culturii și civilizației poporului turc, și prin extensie, de întreg ansamblul popoarelor turcice. Importanța turcologiei este incontestabilă, fără rezultatele cercetărilor întreprinse de specialiștii acestei ramuri aparținente orientalisticii, studierea realităților istorice și elaborarea unor analize echilibrate pe raporturile otomano-române pare mărginită și incompletă de adevăratele dimensiuni istorice. Dat fiind că cel mai important depozit de documente osmane se găsește la Istanbul, la Başbakanlık Arşivi, cercetările de

¹⁹ *Ibidem*, p. 19.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva Otomană de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri al Republicii Turcia).

²² Mihai Maxim, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526–1602)*, Muzeul Brăilei Editura Istros, Brăila, 2008, p.10.

turcologie românești sunt limitate datorită numărului mic de cercetători formați pentru a putea accesa sursele turcești.

Nicolae Iorga, referindu-se la studiul turcologiei, nota: „De acest studiu avem azi cea mai mare nevoie... E o paguba reală că nu putem întrebuința o sumă de izvoare scrise în aceste limbi... că nu putem publica materialul turcesc aflător chiar în bibliotecile noastre. În cel mai scurt timp va trebui să recâștigam și aici timpul pierdut.”²³

Sursele otomane au constituit o bază importantă în cercetările și scrierile unor umaniști și gânditori, ca de exemplu Dimitrie Cantemir (1673–1723) în scrierea valoroaselor sale opere. Prin faima cea mai răspândită – aceea de orientalist – numele său a fost repede și definitiv acreditat, susține Stela Toma, în toate cercurile științifice ale continentului, fiind recunoscut timp de un secol drept principala autoritate în istoria otomană. „Lucrările sale despre Orient, notează în continuare specialistul în problema cantemiriană, se impuneau prin abundența informației, autenticitatea relatărilor – presărate cu numeroase constatări de martor ocular, preocuparea pentru amănuntul sugestiv, capabil să restituie fidel ambianța și culoarea unei lumi prea puțin cunoscute în Occident, citat des în operele renumiților Voltaire (în *Histoire de Charles XII*), Byron (în *Don Juan*), și Victor Hugo (în *La legende des siècles*).”²⁴ Nici Hammer nu ezita să apeleze la lucrările cantemiriene. *Incrementa atque decrementa Aulæ Othomanicæ* este lucrarea ce îi conferă o mare notorietate prin contribuția adusă culturii universale.²⁵ *Istori'a Imperiului ottomanu. Creșterea și scăderea lui* a apărut în 1876 la București prin îngrijirea lui Iosif Hodoș, în două volume, la Edițiunea Societății Academice Române. Îngrijitorul volumelor a asigurat și traducerea lor după cum notează însuși pe prima pagină în cadrul scrierii. Cantemir a oferit două stiluri paralele de datare, ceea ce-i dovedește cunoștințele de turcologie și implicarea în civilizația pe care o descria: pe marginile paginilor apare datarea cronologică după anul Hegirei, folosită în spațiul otoman, iar sub ea este datarea folosită de lumea europeană creștină, cea după Hristos.

Lucrarea este împărțită pe capitole, fiecare tratând domnia unui sultan. Nu poate fi trecută cu vederea în ceea ce privește raporturile evenimentțiale și atitudinea sultanilor față de principii transilvăneni, ce interesează în mod deosebit studiul de față. Opera a cunoscut numeroase traduceri și ediții, în 1734–5 în traducere engleză, apoi în germană și franceză²⁶, traduceri ce denotă interesul europenilor pentru cunoașterea civilizației otomane. În anul 1688 Cantemir studiasse la Academia Patriarhiei Ortodoxe

²³ C. Felezeu, *op. cit.*, p. 20.

²⁴ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ediție de Stela Toma, editura Albatros, București, 2003, p. VI.

²⁵ Florea Firan, *Spirite enciclopedice în literatura română*, Editura Poesis, Craiova, 1995, p. 8.

²⁶ *Ibidem*.

din Constantinopol cu renumiți profesori turci și greci. Își îmbogățește baza lingvistică, pe lângă greacă, latină și slavonă învățând limbile orientale, între care turca, araba, persana. O serie de protectori îl vor susține, mai ales după ce inventase un sistem de notație muzicală a melodiilor orientale și compune *peşrevuri*, printre aceștia numărându-se și Chiemani-Ahmed, profesorul său de muzică.²⁷

În 1695 devine capuchehaie la Istanbul. În metropola poziționată la intersecția Apusului cu Răsăritul, Cantemir își va redacta și unele lucrări precum cea din 1701 de logică²⁸. În anul 1714 publică în Rusia eseul în care subliniază inevitabila cădere a Imperiului otoman: *Monarchiarum physica examinatio* (Cercetarea monarhiilor pe baza filosofiei fizice). Devenind membru al Academiei din Berlin, el scrie la cererea acesteia *Historia incrementorum atque decrementorum Aulæ Othomanicæ* în 1715–1716.²⁹ Cunoștințele lui Cantemir în domeniul turcologiei rămân memorabile. El își petrecuse 22 de ani din viață între turci.³⁰ Însă exilul eruditului pe teritoriile țariste nu va pune capăt experiențelor orientaliste: îl va însoți în anul 1722 pe țărul Rusiei în expediția efectuată în zona Caucazului, ca specialist în problemele Orientului musulman, an în care scoate o altă lucrare, *Cartea Sistemii sau despre starea religiei mahomedane*. Lucrarea a apărut în limba rusă cu titlul *Kinga sisteme ili Sostoianie mahomedaniskih relighii*, în Sankt Petersburg³¹, fiind publicată în limba română după 255 de ani (1977) sub îngrijirea lui Virgil Cândea.³² O altă lucrare a sa este *Collectanea Orientalia...* (Colecția Orientală), editată în latină (1722). Nu putem să nu amintim în aceeași listă a preocupărilor orientaliste și lucrarea *De Corano* (Coranul). Cantemir a utilizat în redactarea lucrărilor sale nu doar experiența sa de viață, ci și documente otomane, astfel încât acestea rămân o formă istoriografică de perpetuare sublimată a informației documentare turcești.

De o mare importanță pentru studiile de turcologie sunt preocupările lui Ibrahim Muteferrika, un clujean ce a făcut o carieră impresionantă în administrația otomană. Contribuțiile sale aduse culturii turcești aveau să îi înscrie numele cu litere de aur în paginile de istorie turco-osmane, alături de cele ale transilvăneanului Orban. Dacă Orban sau Urban a dat armatei otomane tunul Șahi de mari dimensiuni, cu care

²⁷ Editează *Tarifu ilmi musiki ala vengi maksus, un tratat de muzică* în limba turcă în anii 1703–1704. (Călin Felezeu, op.cit., pp. 44, 187). În anul 1787 Giambasta Toderini nota în *Della letteratura turchesca*, la Veneția: „Les Turcs doivent a' les notes de musique qu'il appliqua le premier a' des Aires turcs, et il en composa un petit livre tres rare.” (D. Cantemir, op. cit., p. 201 apud Giambatista Toderini, *Della letteratura turchesca*, Venezia, 1787, în ediția franceză – 1789 – Paris, p. 219).

²⁸ D. Cantemir, *Compediolum universae logices institutionis*; D. Cantemir, *Ioannis Baptistae van Helmont Physices universalis doctrina* (Doctrina fizicii universale a lui J.B. Helmont).

²⁹ F. Firan, op. cit, p. 9–11, 45.

³⁰ D. Cantemir, *Hronicul vechimii...*, p.VI.

³¹ F. Firan, op. cit., p. 11.

³² *Ibidem*, p. 189.

oștirea sultanului Mehmet Cuceritorul a reușit să cucerească cetatea Constantinopolului, Ibrahim Muteferrika dădea lumii islamice tiparul industrial, de tipărire în serie. Clujeanul al cărui nume momentan nu se cunoaște, și-a însușit studiile la Școala de Teologie Protestant Calvină din Cluj aproximativ între anii 1686-1692,³³ unde funcționa un tipar susținut de principii transilvăneni și de elitele calvine. Aici învățăceii erau introduși în științele tiparului, iar cei mai buni erau specializați prin tipărirea unor texte religioase, predici săptămânale, predici la decesele enoriașilor, note comemorative etc. Despre apartenența lui la Protestantismul Calvin ne vorbea contemporanul său Czezarnak de Saussure care a avut ocazia să îl cunoască personal, dar și preotul catolic Karácsoni Imre, doctor în științele teologice, care avea o complexă cunoaștere a realităților multiconfesionale din orașul comoră al Principatului din urmă cu doar un secol și ceva distanță, și care a devenit primul specialist care a abordat exhaustiv, pentru acea vreme, tema tipografului clujean. Orice supoziție despre otientarea unitariană din păcate nu are baze documentare, mai ales că, în acea perioadă temporală scurtă la Cluj nu funcționau decât două colegii teologice, cel catolic și cel calvin, și nicidecum, cum avansează surse nedocumentate, doar unul calvin și unul unitarian. În timpul activității sale, Ibrahim Muteferrika a publicat în serii de câte 500 de volume 17 volume de cărți. Se pare totuși că Ibrahim Muteferrika a selectat cărțile spre editare în funcție de importanța istoriei geografice și lingvistice, fiind mai degrabă preocupat de detalii de geopolitică. Preocupat de geopolitică, relații internaționale și strategii militare, tipărește două lucrări de excepție, o lucrare de *Gramatică turcă* în 1730 și un prim tratat de strategii militare în spațiul islamic, *Usûlü el-Hikem fi Nizam el-Ümem*, în anul 1732.

Secolul al XVIII-lea aduce nu doar preocupări însemnate în istoriografia nord-dunăreană ce radiografiau predilect raporturile cu otomanii, dar ca un plus notabil, autorii făceau apel la sursele otomane, fie istorii sau documente. În cadrul unei istorii otomane, Ienăchiță Văcărescu (1730–1799) face apel la „chiuticurile împărătești”, anume la documentele aflate în condicile și arhivele otomane, traducând și unele *hatîșerifuri*.³⁴

O serie de corpusuri documentare în ansamblul lor cuprind acte turcești notabile *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte*, publicat de Theodor Codrescu în 25 de volume la Iași, între 1852–1895. De asemenea trebuie amintit *Tezaurul de monumente istorice sau Acte și documente relative la istoria renașterii României*.

³³ Șerif Korkmaz, *Ibrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası*, în *Dini Araştırmalar*, Septembrie–decembrie 1999, v. 2, nr. 5, p. 286.

³⁴ C. Felezeu, *op. cit.*, p. 24.

Strădania altor istorici români din perioada interbelică, care au oferit tiparului unele documente turcești este notabilă, printre aceștia i-am aminti pe N. Bănescu, Dumitru E. Furnica, Andrei Antalfy, Mihail Regleanu. În aceeași linie se remarcă inițiativa lui H. Dj. Siruni, sprijinind mai sus amintitul demers al lui N. Iorga și mai apoi al lui Gh. I. Brătianu de a aduce în țară pe reputatul turcolog Frantz Babinger, în cadrul noului centru de turcologie. Un institut de turcologie va lua ființă la Iași, dar va funcționa doar până în 1943.³⁵ Activitatea școlii românești de turcologie a beneficiat de o aprofundare meticuloasă și extrem de bine documentată a istoricului Dan Prodan.

După anul 1945, un alt istoric orientalist, Aurel Decei, aduce la lumină și documentele mai puțin belicoase, precum scrisoarea de pace, prin acel Sulhname dat de Mehmed al II-lea domnului Moldovei, Ștefan cel Mare. Important este că datorită muncii sale, domeniul turcologic reintră iarăși în atenția cercetărilor. Cele mai importante rezultate încep să se obțină prin apariția volumului de *Paleografie și Diplomatică turco-osmană*, volum cu o deosebită valoare pentru zona sud-est europeană, editat de turcologul Mihail Guboğlu, fostul asistent al lui Franz Babinger.

Încă din 1914 Nicolae Iorga întemeiasă Institutul de Studii Sud-Est European³⁶, care îi va purta ulterior numele. Crearea unor cercetători de valoare în cadrul Institutului „Nicolae Iorga” sau al Institutului de Istorie Sud-Est Europeană, vor relansa interesul și nevoia studiului documentelor otomane. Rezultate deosebite au obținut Mustafa Ali Mehmed, Mihail Guboğlu, Tahsin Gemil, Valeriu Veliman, Virgil Ciocâltan, Anca Ghiata. Înființarea Laboratorului de studii otomane în 1985 în cadrul Universității din București, din inițiativa profesorului Mihai Maxim a făcut ca studiul orientalisticii să fie resuscitat cu succes. În 1993, după o durată de 8 ani, Laboratorul se va transforma în Centrul de studii turco-osmane. Decriptarea textelor din paleografia osmană, cât și înțelegerea acestora se dorea a fi principala coordonată de cercetare a centrului.

Cele mai de seamă cercetări ale specialiștilor formați la școala de turcologie românească sunt notabile, în primul rând prin eforturile lui Mustafa Ali Mehmed, concretizate într-un prim volum din seria *Documente turcești privind istoria României* extinsă pe perioada 1455–1774, bogăția documentară fiind exprimată prin cele 292 de acte editate ce conțin informații deosebite în ce privește Principatul Transilvaniei. M. A. Mehmed a cules documentele din arhivele și bibliotecile din țară, din Polonia, Bulgaria și Turcia.

În 1984 la București, Tahsin Gemil scotea de sub tipar lucrarea, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești. (1601–1712)*. Volumul cuprinde

³⁵ *Ibidem*, p. 22.

³⁶ F. Firan, Constantin M. Popa, *op.cit.*, p. 149.

236 de documente ce au fost culese din fondurile documentare de pe teritoriul Turciei, majoritatea inedite. Locul de emitere al documentelor era Divanul imperial din Istanbul (Dîvân-i Hümâyûn Kalemleri) ce era înzestrat cu putere decizională, fiind în același timp și for judecătoresc suprem alături de autoritatea sultanală în cadrul statului otoman. Cele mai multe documente așii au proveniența în *Mühimme Defterleri* (Condicii de probleme importante) ce sunt emise pe baza unor articole decizionale date de Divanul imperial, acte cu o valoare deosebită. Pe lângă memoriile sau scrisorile în copii originale adresate sultanilor și înalților funcționari, actele din componența volumului sunt extrem de variate: *ahd-name* (cărți de legământ), *berat* (diplome de investire), *name-i hümayun* (scrisoare împărătească), *telhis* (raport către marele vizir), *ferman* (poruncă), *hüccet* (hotărâre judecătorească), *tezkere* (permis, adeverință), *buyuruldu* (invitație-poruncă), *mektup* (scrisoare, misivă), *arz* (raport), *ilam* (înștiințare), *defter* (condică).³⁷

Documente osmane apar și în colecțiile maghiare. Amintim volumul lui Karácsony Imre, *Török magyar oklevéltár* (1533–1789), lucrare publicată post-mortem la Budapesta în 1914, după ce turcologul trecuse în neființă ca urmare a contactării în mod tragic a unei boli infecțioase sangvine letale cauzată de praful și de ciupercile de pe documentele foarte vechi din arhivele turcești. El își desfășurase activitatea antebellum în fondul arhivistic turcesc, decriptarea și traducerea în limba maghiară pe care a realizat-o l-a plasat pe poziția de pionier al școlii de turcologie din Ungaria. Școala va avea un rol decisiv în formarea noilor turcologi prin etalonul pe care și-l formează, dat de introducerea metodologiei moderne. Un alt turcolog de renume din cadrul acestei școli este L. Fekete, pe care Mustafa Kemal Atatürk l-a invitat pentru a participa la organizarea pe baze moderne a imensei documentații otomane în arhivele turcești.³⁸

Lucrarea *Türkische Schriften aus des Palatinus Nikolas Eszterházy (1606–1645), redigiert von Fekete, L.* publicată la Budapesta în 1932, are meritul valoric că însumează corespondența palatinului și scrisori în limba turcă datând din secolul al XVIII-lea.

Redarea în forma unor anexe a unor însemnate documente, prin contribuția lui G. Venstein și M. Berindei, la Paris, în 1987 este de asemenea o contribuție valoroasă. Documentele turco-osmane apar în franceză, doar cu specificarea conținutului, fără a se da și suportul actului complet prin transcriere tradusă.³⁹

Recent, Mihai Maxim publică în 2008 volumul *Noi documente turcești privind țările române și Înalta Poartă (1526–1602)* la Brăila. Lucrarea are o deosebită importanță în ce privește Transilvania, mai ales în cazul studiului nostru, confirmă veridicitatea

³⁷ Călin Felezeu, *op.cit.*, pp.24-25.

³⁸ C. Felezeu, *op. cit.*, p. 28.

³⁹ *Ibidem*.

unor date ce au reieșit din cronicile transilvănene în ce privește investirea principilor, eliberarea chitanțelor la plata tributului și multe alte informații mărunte dar prețioase. Din cele 52 de documente, 6 se refera exclusiv la Transilvania, la predarea tributului, cadouri oferite de sau duse la Înalta Poartă.

Izvoare narative

Cronicarii prin stilul de redare al evenimentialului constituie o importantă bază de informații pentru perioada Principatului care vor ajuta în reconstituirea evoluției raporturilor transilvano-otomane din perspectiva imagologiei a imaginii principilor transilvăneni, a oștirii turcești și a sultanului conducător suprem al oștirii, prin transpunerea unor percepții ce se prefigurează ca valoare etalon în cadrul focalizării tabloului vizual mental al elitelor din epocă.

Cronica este genul istoriografic narativ ce cunoaște o largă răspândire în evul mediu și mai ales în premodernism, un stil narativ tot mai prezent la marile curți princiare și nobiliare. Dacă cronicistica europeană și cea transilvăneană abundă datorită rolului cultural al umanismului, cea de la seraiul padișahului conține relatările narative cu un puternic iz militar, fiind axată pe redarea istoriei otomane din prisma raporturilor internaționale derulate de sultan cu conducătorii țărilor vecine sau cu vilayetele sale. În general aceste scrieri sunt axate pe campaniile militare, deoarece au fost cele mai de seamă momente cu un puternic impact asupra memoriei colective. Creația narativă nu a fost neglijată nici la curțile domnilor munteni sau moldoveni. Dacă până pe la jumătatea secolului al XVI-lea se găsesc cu predilecție cronicile aflate sub patronajul voievozilor, în cel de al XVII-lea se amplifică lucrările redactate la curțile boierești, respectiv la curțile nobiliare, căci acum pătura aristocratică se arată avidă de cunoaștere și dornică de posedarea informațiilor. Colecțiile particulare iau amploare prin înființări de mici arhive și biblioteci personale, care acum își dovedesc marele aport în cunoașterea și reasamblarea unor momente fără de care relatarea evenimentialului ar fi întâmpinat goluri enorme în cunoașterea propriului trecut. Scrierile redactate la curțile elitare sunt interesate să motiveze sentimentele apartenenței celui ce-și aroga patronajul textului la una dintre partidele politice ale vremii și să-i susțină opiniile.

Dimensiunea cronicisticii narative este redată de diferitele forme în care se găsesc lucrările. De la cronici rimate, cântece istorice, calendariumuri (însemnări directe pe filele de calendar), efemeride sau diariumuri (jurnale sau notări pe zile), memorialistică (napló), până la cronologii. Un mare rol în redactarea cronicilor au avut-o și segmentul nobililor ce derulau comerț cu marfă turcească sau însoțeau delegațiile oficiale la Poarta otomană. De asemenea, diecii-comercianți, un segment regăsit mai ales în rândul

intelectualilor din orașul Cluj, au contribuit la declinarea prevalenței scrierii din latină în limba maghiară, care era considerată limbă cultă. Această vernacularizare are loc și sub influența Protestantismului ce tinde să scoată limba latină, folosită de catolici în ceremonialul religios, din administrația locală.

Deoarece studiul de față se bazează în mare parte pe sursele primare ale operelor cronicarilor ardeleni, cele din țările române extracarpătice au fost utilizate în măsura în care informațiile pe care le cuprind prezintă completări relevante sau pot sta la baza unor comparații pe situații de caz.

Cronicile, în sens medieval, sunt scrieri la care scrieri ulterioare au apelat pentru a se reda o nouă lucrare. Ca și cronici – sursă de bază ar putea fi numite cele ale lui Ostermayer, Brancovici ori Cserei, scrieri specifice secolului al XVI-lea. În cea mai mare parte cronicile au un punct comun de pornire în operele lui Bonfini sau Turosi. Nu același lucru poate fi susținut pentru sec. al XVII-lea când se trece de la genul clasic la genuri noi, cu îmbogățiri de compoziție sau de redare a evenimentialului și fapticului.

Efemeridele sau Diariumurile lui Mihail Toldalagi au însă prin tabloul vizual redat un loc aparte. Solia transilvană a lui Gh. Rákoczy la Poarta otomană expune o perspectivă originală de analiză a informațiilor cu un nivel de percepție deschis.

Calendarium-urile sunt importante prin încadrarea evenimentelor și a faptelor într-un moment temporal precis prin însemnări scurte făcute direct pe foile de calendar. Memorialistica, un gen ce apare în sec. al XVII-lea cu precădere, e reprezentată de lucrările lui Ioan Kemény, Nicolae Bethlen. Cronologia are rolul de a conferi istoricului o înșiruire a istoriei cu puncte de plecare exacte, pe ani: Sepsi Laczko Máte, Toma Bomel, Andrei Oltardus. Despre „Scrisorile din Țara turcească” ale lui Mikes Kelemen sunt redată într-o frumoasă limbă literară,⁴⁰ și conțin detalii interesante despre viața refugiaților transilvăneni filorturci la Poarta otomană, refugiați al căror număr nu îl cunoaștem dar despre care știm că nu și-au trădat conducătorul și au rămas în exil până la moarte. Un cimitir al acestui mare grup de refugiați transilvăneni se află la Tekirdağ, însă locul exact nu se mai cunoaște cu precizie.

Miscelanee-le sunt culegeri de cronici specifice intenției de colectare a operelor premoderne dezvoltate după secolul al XVII-lea. Acestor culegeri li se datorează faptul că prin transcrierea de pe original, chiar dacă unele scrieri s-au pierdut sau avariat în timp, informația originală s-a păstrat. În ceea ce privește circulația cronicilor, Transilvania ocupă un loc codaș față de Moldova și Muntenia. Letopisețul lui Miron Costin a cunoscut cele mai multe reproduceri – 74 de copii, pe când Cserei 47, Wolfgang

⁴⁰ Ioachim Crăciun, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV–XVIII, privind istoria României*, Editura Acad. R.P. R., București, 1963, p. 9.

Bethlen 32 iar David Rozsnai 22 de manuscrise.⁴¹ Însă reproducerile ca artă în Transilvania nu se prea mai practicau, iar necesitatea nu se justifica atâta timp cât în principat tipărirea cărților pe lângă marile centre școlare și religioase nu mai era o noutate. Accesul la opere era mult înlesnit.

Unele aspecte deosebite ce nu pot fi trecute cu vederea sunt cele legate de analiza situației geo-politice a zonei după dezastrul de la Mohács și de traseul politico-juridic al Transilvaniei urmat pentru constituirea sa ca Principat, o poziție autonomă în cadrul sistemului de vasalități al Porții. Un alt aspect este, după cum s-a amintit anterior, cel al percepției imaginii otomanilor în mentalul colectiv transilvan, chiar dacă e redată de un receptor-intermediar al ideilor, din clasa elitară.

O astfel de receptare este esențială pentru turcologie deoarece are ca scop încercarea de reîntregire a imaginii celei mai temute puteri militare pentru Europa. După ce Imperiul Otoman a reușit să desființeze Regatul Maghiar și să transforme Buda în eyalet, europenii au fost loviți de adevărul pe care chiar dacă-l conștientizau și ante-Mohács dar nu i-au dedicat o prea mare importanță, acum devenise evident: trebuiau să se coalizeze, să facă un front comun, să se manifeste uniți, în special pe plan psihologic dat fiind că pe plan politico-militar acest deziderat era mai greu de îndeplinit. Dacă în secolele anterioare se conturau fronturi comune antiotomane în spațiul politico-militar, raliate în jurul ideii de cruciadă târzie, acum fronturile comune se trasau nu de rare ori după principiul apartenenței religioase (catolic-protestant), sau al facțiunii politice de care aparținea (progerman, filoturc). Păgânul turc era deja dincolo de Poarta creștinătății și putea oricând să înainteze. Această situație avea să genereze un sentiment de insecuritate societală în cursul secolului al XVI-lea, nu atât pentru Transilvania cât pentru societatea românească extracarpatică.

a) Istoriografia manuscriselor de cronici muntene și moldovene

Cronicarii români ai secolelor XVI–XVII au resimțit cu cea mai mare acuitate impactul otoman dată fiind prezența țărilor române în prima linie a luptei antiotomane și apoi în sistemul economic și politic otoman. Cronicari ca Macarie, Azarie și Eftimie percep Imperiul Otoman la dimensiunile unei fatalități istorice, mai ales prin amplificarea marelui șoc din prejma momentului 1538, cu campania lui Suleyman în Moldova, când Țările Române se aflau la un pas de a fi transformate în pašalâcuri.⁴²

Macarie și Azarie reflectând pe marginea evoluției puterii otomane, remarcă faptul că prin poziția sa strategică Transilvania este mai ferită și prin urmare, este beneficiara unor legături mai puțin marcate de amestecul otoman în treburile interne.

⁴¹ *Ibidem*, p. 14.

⁴² C. Felezeu, *op. cit.*, p. 26.

În cadrul cronicilor atât ei cât și alți cronicari redau un aspect esențial, cel al individualității creștine, ca o dovadă a perpetuării în timp a vechilor autonomii, distincție pe care turcii au respectat-o și consfințit-o prin tratate, și nu ca o moștenire a Regatului maghiar.⁴³

Vom putea constata o estompare a imaginii otomane pentru a doua jumătate a sec. al XVI-lea, pe fondul măririi cerințelor materiale din partea Porții. Relansarea ofensivei europene direcționată împotriva otomanilor și efortul românesc pentru recăștigarea independenței sub simbolurile creștinătății redau spiritul mental al societății angrenate sub acest aspect, în cadrul cronicisticii oficiale a lui Mihai Viteazul. Așadar se înregistrează o alunecare a imaginii fataliste dată de prezența amenințării otomane înspre o imagine vădit antiotomană, fiind accentuată de negativismul vizionar. Însă primirea însemnelor de domnie de la Poartă pe seama principelui Mihai Viteazul va face ca imaginea să fie impregnată de note de resemnare și acceptare a puterii otomane ca factor hegemon incontestabil în zonă.⁴⁴

Revigorarea Imperiului Otoman pentru o bună bucată de timp sub conducerea puternicei familii Köprülü, nu face altceva decât să alimenteze, să perpetueze teama și pesimismul din mentalul social colectiv. Dar începând cu Grigore Ureche se creează ușor o nouă direcție modelatoare de imagine și discurs. În *Letopiseșul Țării Moldovei* se face remarcată viziunea sa încărcată de o sensibilitate sporită. Apelând la sursa cosmografiilor, Ureche a arătat un interes sporit în cadrul unor capitole față de „împărăția tătarească”, despre Imperiul Otoman, despre Ungaria și Transilvania.⁴⁵ Metodologia de redactare utilizată de „întemeietorul istoriografiei în limba poporului” este metoda compilativă din izvoare scrise, preluând informații pe care le triază ulterior. Criticismul său este prezent și se remarcă în cadrul evenimentialului, dând astfel o notă distinsă creației.⁴⁶ În ce privește trecutul transilvan, Ureche îl redă prin prisma viziunii sale, dar atitudinea îndreptată împotriva păgânilor turci se resimte uneori prin reverberații: „ungurii... s-au sfătuit cu toții de s-au închinat turcilor și au luat de la dâșșii domni, ca și în țările noastre.”⁴⁷

Dacă pentru sec. al XVI-lea preponderentă era cronicistica clasică, pentru sec. al XVII-lea apar noi genuri ce sunt impregnate de trăirile autorilor, cum ar fi jurnalele sau memorialistica.

⁴³ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁴ Idem, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV–XIX* în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p.67–69.

⁴⁵ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție de Liviu Onu, editura Științifică, București, 1967, p. 14.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 44.

⁴⁷ *Ibidem*, p.133.

Miron Costin a participat direct la expediția militară din Transilvania. La asediul Vienei, cronicarul polonofil se afla în tabăra turcească ca vasal al Imperiului Otoman alături de domnul Moldovei, Gheorghe Duca. Din această perspectivă sentimentele de bucurie pe care le zugrăvește firav în tabloul retragerii turcilor ca urmare a intervenției polonezilor, pare absolut firească.⁴⁸

Letopisețul Țării muntenești de la Aron vodă încoace, deși nu s-a păstrat în varianta autografă, se găsește în diferite copii inserate ulterior în numeroase compilații.⁴⁹

Istorie de crăiia ungurească exprimă statutul deosebit al Transilvaniei față de țările române, fiind un izvor de inspirație pentru cronicile viitoare. Opera este o prelucrare a cronicarului după textul lui Laurențiu Toppeltin de Mediaș, păstrat incomplet în manuscrisul intercalat de Nicolae Costin. V.A. Urechia a publicat textul unicei opere complete care s-a pierdut însă, în Miron Costin, *Opere complete*, vol. II, București, 1888. Se pare totuși că M. Costin a tradus originalul din latină. Prima versiune, a fost păstrată în 6 manuscrise, a doua a fost mult scurtată pe motiv că restul ar fi de fapt niște manuscrise scrise mai târziu decât originalul care s-ar fi inspirat din cele două. Ținând cont că s-a preluat în multe locuri cuvânt cu cuvânt textul transilvăneanului de etnie germană, avem de-a face cu viziunea germanului în sine, care nu a fost ajustată. Originalul latin, *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lyon, 1667, descrie pe lângă alte teme și istoria Principatului până la domnia lui Apaffi, în 1662. Costin a redat deci textul prin transcriere sau în alocuri prin rezumat, iar unde unele fragmente ce i s-au părut neesențiale le-a omis.⁵⁰

Neculce cu *Letopisețul Țării Moldovei* continua opera lui M. Costin, care la rândul său o continua pe a lui Ureche, urmărind ca toate într-un ansamblu să se completeze reciproc și să formeze o istorie a Moldovei cât mai completă.⁵¹ Eforturile lor sunt binevenite în spațiul istoriografic contemporan și aveau să constituie o bază de date prețioasă pentru croniștii ce vor fi fost urmat. Neculce își expune sentimentele negative și dezacordul avut față de puterea otomană. Sentimentele lui se îndreptau și împotriva celor care ar sprijini cauza turcească, iar transilvănenii se numărau printre aceștia.⁵²

În ce privește Țara Românească, ca o compilație pentru istoria cronică avem *Letopisețul Cantacuzinesc sau Istoria Țării Românești* (1290–1690) de Stoica Ludescu – din partida Cantacuzinilor și *Istoria domnilor Țării Românești* (1290–1723) de Radu Popescu – partizan al Bălenilor.⁵³

⁴⁸ Miron Costin, *Opere*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, f. I., 1958, p.5–15.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 337–339.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 418–426.

⁵¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Junimea, Iași, 1997, p. 1–5.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ C. Felezeu, *Statutul principatului...*, p. 34.

Acestea sunt scrieri boierești cu un pronunțat aspect de „partid”, interesate să-și apere și să-și susțină propria apartenență politică, după cum a fost arătat în cele de mai sus, aspecte specifice în mare parte scrierilor din secolul XVII.

Cronicarii munteni s-au dovedit a fi deosebit de receptivi în ce privește soarta Transilvaniei, aplecându-se asupra problemei cu un interes aparte și oferind explicații cu lux de amănunte. Interesul era dat prin relațiile externe pe care le dezvolta cu Principatul Transilvan, ce puteau fi caracterizate de bună vecinătate, de cooperare și susținere reciprocă.

Se mențin în continuare cronicile de curte sau cele oficiale, iar informațiile oferite prin textele acestora sunt deosebit de importante datorită faptului că sursa lor este directă (redactantul a fost de față la multe evenimente relatate), astfel ele sunt în măsură să ofere o deosebită credibilitate prin calitatea superioară a datelor, mai ales în ce privește Transilvania.

Alte lucrări însemnate sunt *Istoria lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod de Radu Logofătul Greceanu* și *Istoria Țării Românești de la 1688–1717*, opera unui Anonim care reda în cuprinsul paginilor campania de la Zărnești din anul 1690 și participarea lui Brâncoveanu alături de turci în lupta împotriva Habsburgilor.

Letopisețele și cronicile extracarpatice ocupă un loc bine definit și de neocolit pentru reușita cercetărilor privind evoluția politică a Transilvaniei din secolele XVI–XVII.⁵⁴

b) Istoriografia manuscriselor de cronici transilvănene

Izvoarele narative redactate în limba maghiară, au constituit baza de analiză a studiului. Dat fiind că limba maghiară a fost utilizată la scară largă și de grupurile etnice ale secuilor și românii maghiarizați, se poate spune fără a se greși că limba maghiară avea să treacă de la uzul vulgar, folosit de popor, la utilizarea în administrație, altfel spus, devenea o limbă cultă, a elitelor, sub influența incontestabilă a Reformei. Deoarece textele au fost editate în decursul timpului doar în limba maghiară, aceste texte sunt mai puțin cunoscute și utilizate pe scară restrânsă de istoriografia română. Ca urmare, pentru informații ce vin să întregască imaginea oștirii otomane sau cea a principelui transilvan din perspectiva unei analize complexe elaborate pe mentalități sau imagologie, anumite pasaje considerate mai elocvente au fost redactate în text prin traducere.

Dacă specific pentru secolul al XVI-lea este cronicistica, în sec. al XVII-lea se afirmă un nou gen, memorialistica. Prin acest gen, erudiții transilvăneni sunt înclinați

⁵⁴ *Ibidem*, p. 31.

în a depăna aspecte din viața cotidiană sau oficială la care au luat parte. Un aspect prevalent pentru secolul XVI este dat de faptul că accesul în lumea autorilor se făcea ca urmare a unei consemnabile științe însușite în țară sau prin străinătăți de către cei ce aveau posibilități materiale, deci elita nobiliară în principiu, urmând ca pentru sec. al XVII-lea să se contureze tendințele unei afirmări a unui număr crescut de noi cronicari, ce au reușit să acceadă în administrația Principatului sau au fost puși în slujbe pe lângă curțile nobiliare, literați de condiții variate, chiar mici comercianți sau funcționari.⁵⁵ Prin aportul acestor elemente în scrisul istoriografic poate fi percepută valoarea și calitatea scrisului care începe să se îndrepte fie spre o literatură pretențioasă, fie spre una simplă, chiar simplisimă, lipsită de știința sau de abilitatea necesară pentru întocmirea ei după vechile reguli ale artei auctoriale. Dar chiar dacă istoriografia este îmbogățită și diversificată prin aportul unei literaturi simple prin modul de redactare, informația pe care o transmite autorul nu este câtuși de puțin lipsită de calitate. Sub impulsul umanismului, autorii transilvăneni se raliază liniei de cultură specifică școlilor europene, prin educația înaltă oferită în școlile de teologie catolice și protestante din Principat.

Din perspectiva analizei modului de abordare al elementului otoman, se poate conchide că memorialiștii sec. al XVII-lea se împart în două grupe. Primii sunt cei ce scriu istorie până la momentul 1658, când se vorbește în genere despre bunăstarea Principatului autonom și sunt punctate bunele raporturi cu Poarta otomană, pe când cea de-a doua grupare înregistrează situația transilvană ce eșuează în sistemul de vasalități otoman și se apropie tot mai mult de condiția țărilor românești. Acum scrierile înregistrează evenimentialul cu un sentiment de regret după vremurile apuse, mulți tinzând să-l învinovățească pe principele G. Rákoczy al II-lea pentru cele întâmplate și pentru starea în care a alunecat „biata patrie”⁵⁶.

De un real folos a fost pentru studiu și culegerea de cronică *Erdély Öröksége* (Moștenirea Ardealului), publicată în 1993 la Budapesta. Prin concursul și strădania unor renumiți istorici precum Biró Vencel, Kardos Tibór, Szabó László, Makkai László etc. ajung spre reeditare un număr de aproximativ 35 de manuscrise ale cronicarilor ardeleni. Aportul deosebit la construirea studiului este conferit mai ales de faptul că volumul selectează și redă cronicile referitoare doar pentru perioada Principatului, fără fragmentele ce trec dincolo de această limită temporală. Totodată, unele cronică germane sau latine au fost traduse în cadrul corpusului, fiind mult mai accesibil studiului în vederea cercetării.

⁵⁵ Francisc Pap, *Negustori literați („deák”) la Cluj (1599–1637)*, în „Anuarul Institutului de Istorie G. Barițiu” din Cluj-Napoca XLV, 2006, pp. 9-21.

⁵⁶ Termenul este foarte mult utilizat atât în documentele oficiale, în actele dietale sau în textele cronice, și are referire strictă doar asupra Principatului Transilvaniei.

Contextul istoric din care făcea parte Transilvania în secolul XIX, avea să ducă la editarea documentelor și cronicilor emise în timpul Principatului autonom în corpusuri adaogite seriilor de istoriografie ungară. Aici putem încadra corpusul *Monumenta Hungariae Historica – Scriptores* apărut în 1854 care conține peste 30 de volume de cronici în limbile maghiară și latină. Aici au fost încorporate cronici transilvănene de mare valoare.

Corpusul lui Mikó Imre, *Erdély Történelmi Adatok*, deși apare ca editat în anul 1855 în IV volume, am avut plăcuta surpriză să constat că de fapt este o colecție de miscelanee culese prin îngrijirea eruditului conte, care a finanțat transcrierile manuale de pe cronicile originale prin concursul scribilor, și a transportului acestor texte la destinație. Meritul său este enorm deoarece sunt însumate operele a numeroșilor cronicari transilvani, altfel destul de dificil de consultat separat ca texte împrăștiate prin diverse fonduri și arhive.

Următorul set de corpusuri prelucrat a fost cel din colecția de manuscrise editate de Kemény József, un neobosit colecționar de cronici. El a adunat manuscrisele în colecția de miscelanee prin transcriere textelor de pe originale sau de pe copii deja transcrise în cazul celor pierdute sau deteriorate. Munca sa a condus la realizarea a două colecții: *Colecția Major* și *Colecția Minor* ce se găsesc în cadrul Bibliotecii Academiei Române, filiala Cluj-Napoca, într-un fond special care îi poartă numele. Munca-i neobosită stă mărturie prin numărul impresionant de manuscrise ce au transcrise și păstrate.

Cronici maghiare

Dat fiind că sub influența Protestantismului în Principatul autonom al Transilvaniei aflat sub suzeranitatea Porții otomane limba maghiară avea să înlocuiască treptat limba latină (utilizată de catolici) și să aspire la statutul de limbă cultă, grupurile etnice ale maghiarilor, secuilor și românilor vor utiliza această formă de editare, mult mai accesibilă. Secuii aleg scrierea maghiară cu litere latine mult mai ușor de utilizat decât prin caracterele de răboj și renunță treptat la scrierea runică, deși o mai folosesc în paralel o bună bucată de vreme, lucru mărturisit de însăși casetele de lemn încastrate în decorațiile de pe tavanul bisericilor protestante (vezi tavanul casetat din biserica unitariană din Inlăceni). La fel și românii din rândul elitei transilvănene au recurs la scrierea maghiară, limbă utilizată până când principele Gheorghe Rákoczy a diversificat varietatea lingvistică de editare a lucrărilor cu conținut protestant prin editarea Catehismului calvin în limba română (1642). Elita transilvăneană de origine românească și-a adus aportul și susținerea acestor inițiative princiare, unii nu atât prin

nuanța religioasă (cazul elitei făgărășene)⁵⁷ ci prin faptul că reprezenta o deschidere, un început al scrierii editate în limba română realizat prin susținerea oficialităților. Această deschidere trebuie să fi fost sprijinită cel mai probabil și de elitele transilvănene cu origini românești aflate în poziții înalte în Principat și apropiați principelui, dar care împărtășeau deja alte orientări religioase. Desigur, nu era prima publicație religioasă în limba română, încercări timide au fost înregistrate în secolul anterior (Palia de la Orăștie 1582), însă după anii 1630 aceste preocupări vor deveni tot mai vizibile.⁵⁸

Începem șirul istoriografiei de limbă maghiară cu Mindszenti Gábor (cca. începutul secolului XVI–după 1540) care redă ultimele luni din viața regelui Ioan Zapolya cu fine observații asupra atitudinilor societății din care face și el parte, asupra apropierei morții regelui, asupra dorinței manifestate de societate pentru ca tronul regatului să nu rămână fără urmaș, și ulterior, de bucuria nașterii micului principe. În *Első Zápolya János király utolsó napjai*. (Ultimele zile ale regelui Ioan I Zapolya) acțiunea narativă este încadrată în anul 1540. Textul fost reeditat de Kardos Tibor în anul 1993.⁵⁹ Jurnalul său cronicistic este primul „memorial” în limba maghiară, o operă premergătoare literaturii memorialistice care va urma.⁶⁰

Un loc de seamă îl ocupă Heltai Gáspár (începutul secolului XVI–1574), cu lucrarea *Magyar krónika* (Cronica maghiară).⁶¹ Este prima cronică transilvăneană scrisă în limba vernaculară, adică în cazul de față maghiară și nu latină, și care se axează pe evenimentele din jurul luptei de la Mohács, 1526.⁶² Chiar dacă perioada precede Principatul, faptul că este redactată de cronicarul care a trăit în perioada studiată prin editare în limba vernaculară, ne ajută să pătrundem în spațiul imagologiei, ne oferă o fărâamă din mentalul colectiv. Pot fi parcurse analitic atitudinile societății din eopcă ce se afla în fața pericolului otoman ce a nimicit forma statală prin desființarea Regatului ungar. Este importantă viziunea autorului contemporan cu evenimentul devastator, prin trasarea emoțiilor legate de evenimentul marcator și a celor ce au urmat până aproape de numirea lui Ștefan Báthory ca rege al Poloniei. El

⁵⁷ Catehismul calvin și Psaltirea maghiară în versuri a lui Albert Molnar de Szenc traduse de către boierul nobil Petru de Recea, vezi Ioan Aurel Pop, *Repere ale politicii confesionale a principelui Gabriel Bethlen față de români*, în Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rűsz-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor (editori), „A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai”, Erdélyi Műzeum-Egyesület, Cluj-Napoca, 2014, pp. 345–356.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 347.

⁵⁹ Mindszenti Gábor *naplója* (Jurnalul lui Mindszenti Gábor) în „Erdély Öröksege. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. I – Tündérorság. 1541–1571, ediție de Kardos Tibor. (în continuare „E.Ö.”).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 159.

⁶¹ Heltai Gáspár, *Magyar krónika* în „E.Ö.”, vol. I, pp. 16–37, 38–69.

⁶² I. Crăciun, *op. cit.*, p. 208.

reprezintă viziunea grupului care dorește continuarea luptei antiotomane. S-a născut la Sibiu, a studiat la Wittenberg, iar în anul 1550 înființează prima tipografie a orașului Cluj ce funcționa în casa Bocskai, prin care vor trece și lucrările istoricului maghiar Tinódy Lantos Sebestyén, literat ce descriere în versuri lupta antiotomană din Ungaria și o adaptează pe note muzicale.⁶³

În 1575 Heltai își va edita și opera, care va conține și un indice, cu o paginație de 208 pagini.⁶⁴ O altă lucrare a sa din aceeași categorie este *Háló*.

Borsos Sebestyén (cca. 1520–1584), *Chronica az világ lett dolgairol*, (Cronica despre întâmplările lumii) editată de Kardos Tibor în 1993⁶⁵ redă șirul întâmplărilor petrecute pe spațiul Ardealului în perioada dintre 1490–1583.

Nagy Szabó Ferencz aflat în contact direct cu turcii otomani, atât în diferite împrejurări din țară cât și la Poartă, reușește să redea într-o lumină realistă imaginea otomanilor ca societate și forță militară, oferind date deosebite despre ordinea și disciplina contingentelor otomane aflate în expediții. *Nagy Szabó Ferencz Memoriáleja* (Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz) a fost editat de Mikó Imre în *Erdély Történelmi Adatok*, vol. I, Cluj, 1855⁶⁶, și parțial în culegerea de cronici *Erdély Öröksége* editată de Biró Vencel⁶⁷, mai apoi Ștefania Gall⁶⁸ acordă o atenție deosebită lucrării prin traducerea și adaptarea în limba română. În opera sa, Nagy Szabó Ferencz redă șirul evenimentțial începând cu 1599 și până în 1657 – momentul represiv otoman împotriva principelui Rákóczi al II-lea, când își întrerupe povestirea. Ca simplu cronicar, expune anumite evenimente din viața sa amalgamate cu știri despre situația țării. Este de remarcat viziunea pe care o are asupra oștirii otomane, contribuind cu multe detalii despre modul de viață al ostașilor și disciplina acestora. Un detaliu interesant este dat de modul în care se desfășura o campanie sultanală pe teritoriul unei țări încadrate în sistemul de „ahd” otoman (stat care are la baza relațiilor tratate ahd-name), cu descrierea ordinii interioare în câmpul câmpării, de la poziționarea corturilor, comportamentul soldatului otoman cu străinul – atât ca element de tactică militară în momentul desfășurării bătăliei, cât și ca dialog intercultural în afara timpului concret de luptă. Cronicarul reușește să treacă de toate barierele psihologice și mentale din epocă, se debarasează de percepții, se distanțează de clișeele sociale și reușește să diferențieze atitudinea otomanilor, surprinde rigorile de disciplină

⁶³ E.Ö., vol. I, p. 158.

⁶⁴ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 209.

⁶⁵ Borsos Sebestyén, *Chronica az világ lett dolgairol* în „E.Ö.”, vol. I, p. 116–129.

⁶⁶ Miko Imre, *Erdély Történelmi Adatok*, vol. I, Cluj, 1855, p. 51–100 (în continuare: „E.T.A.”).

⁶⁷ Nagy Szabó Ferencz, *Memoriálejabol* în „E.Ö.”, vol. III – Tüzpróba. 1603–1613 – editată de Biró Vencel, p. 1–45.

⁶⁸ Ștefania Gall, *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz din Targu-Mures*, București, ed. Kriterion, 1993; în continuare: „Memorialul”.

militară aplicate în timpul campaniilor militare, sesizează diferența dintre turcii otomani „disciplinați” și tătarii „greu de stăpânit”, sau relatează aspecte despre regimul creștinilor din Imperiul Otoman. Toate aceste informații au fost acumulate în cadrul călătoriei sale alături de carele de alimente trimise cadou de către principele Gabriel Bethlen cu ocazia campaniei sultanale conduse de Osman al II-lea împotriva Poloniei (pentru a salva Principatul de eventuale obligații militare față de Poartă), dar și din cea întreprinsă la Poartă, chemat de capuchehaia transilvană Borsos Tamás, unchiul său, ca membru al unei delegații oficiale. În cadrul studiului au fost folosite toate cele trei ediții cronistice. Considerat a fi cel mai apropiat variantei originale manuscrisul foarte citeț a ediției Mikó Imre a fost utilizată pentru a se păstra acuratețea mesajelor ce au în vedere textele de dimensiuni mai mari ce reproduc imaginea alterității otomane.⁶⁹

Gyulafi Lestár devine maestru bucătar sub Báthorești în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, apoi secretar și diplomat. Este o persoană de o cultură aleasă ce a luat parte direct la evenimentele descrise, dintr-o poziție înaltă. În lucrarea sa *Az székelységnek Bocskai melle valo állásának bizonyos eredeti* (Adevăratul început al participării secuiești pe lângă Bocskai)⁷⁰ descrie ralierea secuimii de partea lui Bocskai, pretendent susținut de turci, și redă în parte acțiunea acestuia de a salva țara de soldații lui Basta. Lucrarea sa este impregnată cu discursuri ornate cu expresii de îmbărbătare. Cronica, cu aspecte de jurnal de călătorie, este redată cronologic și sunt prezentate momente din comportamentele militare din taberele austriece și ardelenesti. Datorită erudiției sale însușite la școala imperială din Viena va scrie cronica adoptând o poziție moderată. Stilul aparte al lucrărilor sale se distinge prin îmbinarea notelor de itinerariu sec cu cele eroice prin faptele descendenților familiei Gyulafi László ce s-au distins cu acțiuni memorabile pe câmpurile de luptă împotriva otomanilor, preferă din prudență să nu adopte o atitudine antiotomană. Abținerea de care dă dovadă se datorează în bună măsură sprijinului sultanului acordat principelui transilvan. În ce privește apelativul folosit pentru desemnarea alterității otomane, îi dă nume simplu doar prin termenul de „turci”. Cronica ne-a servit în măsura în care redă atât elemente ce privesc viața principelui, cât și imaginea societății otomane în viziunea eruditului. Lucrările sale vor fi folosite ca sursă de inspirație de către cronicarii ce-i urmează, Szamosköki fiind doar unul dintre aceștia. A fost editat în 1881 de Szabó Károly în M.H.H.S., volumul 31–32, și I. Totoiu în Călători străini despre Țările Române vol. III în 1971. Gyulafi trebuie să fie autorul unei cărți de bucate care a fost publicată ca lucrare anonimă de către Radvánszky Béla în 1893. Acumulând o bogată cunoștință culinară

⁶⁹ vezi E.T.A., vol. I, Cluj, 1855, pp. 51–100.

⁷⁰ vezi „E.Ö.”, vol. III, pp. 46–64.

în timpul petrecut pe domeniile familiei din Cehu Silvaniei cu 63 de sate primite de unchiul său Gyulafi László de la principele Bathory István și reședința sa de la Cluj-Napoca va contribui ca rețetele Cărții de bucate să nu fie deloc străine gusturilor gastronomice din regiunea Cluj-Sălaj. Mai mult decât atât, călătoriile întreprinse în cadrul misiunilor diplomatice în Polonia, Moldova sau anii petrecuți în Viena, își vor aduce aportul în text prin influențele ce transpar din aceste rețete. Trebuie notat de asemenea, că tot în acest context apare prima descriere a rețetei *gulyás*, care nu era altceva decât rețeta originală de „vetrecze”, fără adăugirile și completările regionale/interetnice ulterioare (!), și care se păstrează aproape identic prin gustul și savoarea gulașului din zona rurală a regiunii Cluj-Sălaj.

Sepsi Laczkó Máte – *Kronikája* (Cronica sa), a fost predicator la curtea lui Lorántfi Mihály, socrul principelui Gh. Rákóczi I. El lasă informații cu privire la perioada dintre 1520–1624. În 1614 este numit preot în Erdöbénye, în ținutul Tokaj, dar implicarea sa directă în treburile țării prin formația profesională pe care o are se face în timpul domniei ginerelui patronului său. Scrierea sa are o tentă puternic protestantă și a avut un adevărat ecou în epocă în perioada ridicării lui Bocskai. Lucrarea a fost editată în anul 1855 la Cluj prin strădania lui Mikó Imre, în colecția *Erdély Történeti Adatok* în volumul III. Ediția miscelaneu este scrisă de mai multe mâini. Din păcate părți foarte mari din text au fost decupate ulterior, de sus în jos în diagonală. Chiar dacă hârtia folosită pare a fi puțin sugativă, scrisul este destul de lizibil. Sepsi Laczkó Máte *Kronikája* (Cronica sa) este valoroasă pentru cercetarea noastră deoarece redă imaginea alterității otomane de pe poziția unui preot protestant, deosebit de influent asupra comunității transilvănene pe care o păstorește. Prin postura adoptată de autor se reflectă și spiritul său transilvănean greu integrat în multiculturalitatea locală, din prisma sa de vechi locuitor în zona aflată la granița maghiară a Partiumului, teritoriu integrat în pašalâcul de la Buda. Cronica conține și trei cântece vitejești, dintre care unul făcând direct referire la lupta împotriva elementului turc, redat în cadrul capitolului dedicat imaginii societății otomane.

Szalárdi János (1601–1666) – face parte din grupul de cronicari ai sec. al XVII-lea, plasați după momentul catastrofal al istoriei principatului din anii 1657–1658. O reeditare parțială este dată de Asztalos Miklós în 1993⁷¹, în urma unei prime ediții Zsigmond Kemény, datând din 1853.⁷²

⁷¹ Szalárdi János *síralmas kronikájából* în „E.Ö.”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. V – „Apa és fiú. 1630–1661” – ediție de Asztalos Miklós.

⁷² Zsigmond Kemény, *Síralmas magyar kronikájának kilencz könyvei melyeket a következő posteritásnak megintetésekre és oktatásokra tulajdon nyelvünkön egybeszedeggett és megirt Szalárdi János 1662-ik esztendőben* (Cronica maghiară de jale în nouă cărți, culese și scrise pentru povățuirea și învățătura posterității în limba noastră proprie de Szalárdi János în anul 1662), Pesta, 1853, 680 p.

Opera este scrisă în 1662 și scopul acesteia, după cum precizează și autorul la început, este pentru povățuirea și învățarea celor ce vor urma. Lucrarea este structurată pe 9 părți. În timp ce primele opt se vor a fi istorii, ultima cuprinde două predici ale preotului Paul Megyesi, de la curtea princiară din 1657. A fost sursă de analiză și larg utilizată de Gheorghe Șincai în *Hronica Românilor*.⁷³

Cronicarul de origine modestă va înainta de la arhivar la funcția de secretar particular al principelui Gheorghe Rákoczy I, devenind un „nobil donatoris” de formație reformată. Odată cu înscăunarea lui G. Rákoczy al II-lea, i se cere să-și părăsească funcția. Impulsul negativ manifestat față de noul principe se datorează și pierderii funcției sale, iar apropierea față de alteritatea otomană se datorează prieteniei pe care o leagă cu familia cu tradiție diplomatică la Poarta otomană a lui Sebesi Ferencz, la curtea căruia locuiește. Opera și-o redactează aflat în pribegie după cucerirea cetății Oradea. Moare la Cluj în vara anului 1666.

Mikó Ferenc és Biró Samuel, *Historiaja Báthory Gáborról* prezintă reeditarea parțială a cronicii *Historia* de Biró Vencel în 1993⁷⁴, ce a cunoscut o primă ediție în cadrul seriei *Monumenta Hungariae Historica* în volumul VII al colecției „Scriptores”. Mikó Ferencz (n. 1585) ca devotat al domnului său nobilul Gabriel Bethlen, acesta la rândul său fiind devotat încă principelui Gabriel Báthory, expune evenimentialul și trasează cauzele ce au stat la baza evoluțiilor socio-politice, coroborând extrem de util deciziile politice ale elitei conducătoare cu atitudinile civice și ordinea publică, fără să omită puternica influență a mentalului colectiv asupra acestora. Prin traiul dus în peregrinări alături de zeci sau sute de concetățeni transilvani ce-și urmau domnul în teritoriile otomane, cât și prin misiunile diplomatice cu care fusese însărcinat la Poarta Otomană, unde se „integrează” în sânul societății otomane, reliefându-ne prin nuanțele sale percepția imaginii structurii administrative și militare otomane, dar participând alături de ei la campaniile efectuate ne oferă elemente de strategie militară și disciplină a oștirii adoptate în deplasările otomanilor, dimensiunea comunicării interculturale dintre soldați și civili. Astfel de date îmbogățesc cunoștințele politico-juridice ale raporturilor cu Poarta.

Lucrarea lui Borsos Tamás, *Utazás a fényes portára*,⁷⁵ a fost editată de Biró Vencel în anul 1993. Textul are titlul în limba latină, *Itinerarium ad fulgidam portam eiusdem Tomae Borsos*, dar conținutul este în maghiară. Autorul face parte dintr-o familie cu înclinații spre arta cronicărească și diplomați deopotrivă, fiind fiul lui

⁷³ Liviu Borcea, *Cronica de jale a lui Ioan Szalárdy. Studiu critic*, Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj, 1978, p. 4.

⁷⁴ Mikó Ferenc és Biró Sámuel, *Históriaja Báthory Gáborról* în E.O., vol. III, pp.121–164.

⁷⁵ Borsos Tamás, *Utazás a fényes portára* în „E.Ö.”, vol. III, pp. 175–186.

Borsos Sebestyén și cumnatul lui Nagy Szabó Ferencz. El evoluează pe scara funcțiilor de la notar, birău principal (fő biró), reprezentant al orașului la Adunările Dietale, iar din 1605 consemnator al Tablei princiare. Începând din anul 1613 solie îl găsim de mai multe ori la Poartă și, trecând peste situația sa de funcționar își va făuri o frumoasă carieră datorită meritelor sale, traiectorie căreia nici măcar apartenența la neacceptatul cult al sâmbetiștilor desprinși din unitarieni nu i-a stat în cale.⁷⁶ Această lucrare conține însemnările călătoriei sale la Poarta otomană din anul 1613, în care redă situația principelui Báthory Gabriel la Înalta Poartă, descrie traseul până la Istanbul și oferă elemente de ceremonial diplomatic pentru delegațiile oficiale trimise de către Principele transilvan prin redarea audienței sale la sultan. Tot cu ocazia primei călătorii are notițe despre Sigismund Báthory și voievodul român Mihai Viteazul, pentru intervalul 1584–1612. Lucrările lui apar în 1845⁷⁷ la Cluj, în colecția Erdélyország Történeti Tára. O altă lucrare, care redă cea de-a doua călătorie din perioada 1618–1620 și corespondența sa apare dată de Mikó Imre în Erdély Történelmi Adatok în 1865, iar o alta despre memoriile sale din timpul reprezentanței diplomatice în calitate de solie pe care a întreprins-o la Buda în anul 1630, apare în Történelmi Tár în 1884.

Megyesi Pál (1604–1663) are o lucrare *Erdély romlásának okairól* (*Despre cauzele stricăciunii Ardealului*)⁷⁸ care este inclusă ca un ultim capitol la opera lui Szalárdi János. Deși lucrarea lui Szalárdi este de 8 capitole, apare sub numele de „Szalárdy János siralmas kronikajanak kilencz könyveji” (Cronica de jale a lui Szalárdi János în nouă cărți). Faptul că lucrarea la Szalárdi apare doar în forma celor 8 cărți „Szalárdy János siralmas kronikajanak nyolcz könyveji (Cronica de jale în opt cărți a lui Szalárdi János”, este dovada clară că nu își însușește în numele său lucrarea lui Megyesi, ci doar o transcrie. Lucrarea nu face vreo referire directă la imaginea Imperiului Otoman, ea se adresează cetățenilor sub forma unei predici în care, făcând analize la pildele și exemplele biblice ale stărilor asemănătoare trăite de Israel, poporul ales, cu care de altfel în perioada Principatului autonom protestanții calvini încep să se identifice prin asemănări și paralele, autorul cere credincioșilor să ducă o viață exemplară și să ocolească păcatele care au contribuit la căderea în crunta robie tătărească și în situația deplorabilă în care a ajuns țara. Textul are o importanță majoră și din perspectiva mentalității sociale raportate la situația de după 1658 în care țara a decăzut, prin analiza succintă a influenței bisericii asupra mentalului colectiv: păcatul campaniei lui G. Rákoczy ar fi fost săvârșit pentru ca

⁷⁶ „E.Ö.”, vol. III, p. 192.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 194; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 254.

⁷⁸ Megyesi Pál *Erdély romlásának okairól* în „E.Ö.”, vol. V – „Apa és fiú. 1630–1661” – ed. Asztalos Miklós, pp. 239–255.

societatea să fie pedepsită prin robia tătărească. Altfel spus, robia tătărească era de mult sortită însă urma să fie împlinită. Iar păcatul campaniei avea să îplinească sortirea. Flexibilitatea gândirii protestante surprinde de multe ori prin puterea psihologică pe care este în măsură să o transfere credinciosului și să îl împace pentru situații ce nu le poate schimba.

Inczedi Pál (1646–1704? sau 1724?), este orădean, iar familia sa se așează în Ungaria venind din Dalmația în secolul al XV-lea, ca mai apoi după ocuparea cetății Oradea de către trupele otomane, să se mute în Transilvania. Este rudă cu principesa Bornemissza Ana. El va fi trimis în delegații diplomatice ca solie la germani, ca apoi, după ocupația habsburgică asupra Transilvaniei să ajungă în funcții importante ca director fiscal și angajat la Tabla princiară. Lucrarea sa este *Néhai Nagy Váradi Inczédi Pál urnak maga életében Erdélyországban történt közönséges dolgoknak feljegyzései* (Câteva însemnări despre lucruri obișnuite trăite în Transilvania de domnul Inczédi Pál de Oradea). Apare la Budapesta, în 1860, în cadrul volumului II al colecției *Történeti emlékek a magyar nép községi és magan életéből* (Memorii istorice despre traiul comun și privat al poporului maghiar). Lucrarea începe cu lupta dintre Gheorghe Rákóczi II și turci, moment în care principele este rănit mortal în cadrul coliziunii, și se încheie cu expediția sultană din anul 1697 asupra oștilor creștine. Partea tratată în colecția „E. Ö.” cuprinde perioada dintre anii 1681–1697.⁷⁹ În cadrul lucrării sale redă atitudinea conciliantă a marelui vizir Kara Mustafa pașa față de principe.

Rozsnai Dávid *naplójából*⁸⁰ (1641–1718) este o altă sursă istoriografică de bază pentru raporturile diplomatice și militare ale Principatului autonom al Transilvaniei cu Poarta otomană. Născut la Târgu-Mureș într-o familie nobiliară, Rozsnai își urmează cariera diplomatică printr-o instruire făcută cu sprijinul principelui, de către scribul lui Gabriel Bethlen. Jurnalul său reprezintă un adevărat izvor de informații despre practicile diplomatice, despre stilul de viață al unui literat care primea spre însărcinare nenumărate solii. Lucrarea sa se axează pe raporturile transilvano-otomane din 1661 și continuă până în 1674, întinzându-se cu evenimentialul din viața privată până după 1682. Ce este poate cel mai relevant pentru lucrarea analizată, este că textul a fost început în anul 1667 în celebra Erdel Sarayi sau „Casa transilvăneană” din Istanbul, text terminat în octombrie 1714, la o dată când deja Principatul nu se mai afla sub suzeranitatea otomană. Lipsa de informații despre austrieci cu care intrase mai puțin în contact datorită poziției sale, ca de altfel atitudinea deschisă față de otomani îl încadrează în rândul celor cu o atitudine pozitivă față de turci. Statutul

⁷⁹ Inczedi Pál *feljedzeseiből* în „E.Ö.”, vol. VI, p. 216–221.

⁸⁰ „E.Ö.”, vol. VI, p.38–125

său de diplomat oferă o calitate superioară informațiilor redată, în special datorită implicației directe în evenimentialul politico-diplomatic. Lucrarea apare editată în *Monumenta Hungaria Historica Scriptorica*, la Pesta în 1867.

Tinodi (Lantos) Sebestyén (1495–1556) din Baranya sau Bihor, dintr-o familie lipsită de onorurile nobiliare. Cronologia vieții sale și a lucrărilor pe care le elaborează este redată de Szentmártoni Szabó Géza în *Tinodi Kronologia*. (Életrajz és kultusz), în 2008.⁸¹

Cronici latine

Bánffy Gergely (prima jumătate a sec. XVI–după 1566), se afirmă prin lucrarea *Profectionis serenissimi principis Joanis Secundi electi regis Hungariae ad caesarem Turcarum modus et series*. [1565–1566]. Scrierea a fost editată de Kemény József în 1877⁸². Varianta la care s-a apelat pentru analiza de față este redată în traducerea în maghiară⁸³ prin reeditare de către Kardos Tibor. Chiar dacă operei îi lipsesc primele 10 pagini, valoarea ei este înaltă ca urmare a descrierii cu lux de amănunte a ceremonialul primirii principelui Ioan Szigismund Zapolya la cortul sultanului și al încoronării principelui transilvan de către sultanul Süleyman. Pe lângă felul de receptare al evenimentului cu o deosebită conotație istorică, sunt redată prin înșiruire detalii de protocol diplomatic, ceremonialul oferirii cadourilor de o parte și de alta, dar și comportamentele oficiale ale celor doi conducători: al sultanului față de principe și invers. Fastul și grandoarea cu care sultanul l-a primit pe principe l-au marcat pozitiv pe cronicar. De altfel, pornind de la lucrările lui Călin Felezeu și Susana Andea care arătau cum conducătorul Principatului autonom al Transilvaniei se situa pe aceeași poziție cu a Hanului tătar în sistemul de vasalități otomane, fiind echivalente unor domenii conduse de un beglerbeg, adică un pașă cu trei tuyuri. Hanul tătar beneficia de această poziție înaltă, datorită raporturilor bazate pe un trecut comun și identitate religioasă musulmană, iar în cazul în care descendența otomană ar fi apus, cei de drept la tronul sultanal ar fi fost tătarii. În cazul Principatului autonom, un stat cu identitate religioasă creștină, în stabilirea acestui privilegiu s-a ținut cont de modul în care voievodul transilvănean Ioan Zapolya a acționat în prestarea omagiului de vasal față de sultan, iar după moartea sa atitudinea protectoare a sultanului avea să se facă simțită în raporturile politico-juridice ale principatului, caracteristici ce s-au respectat în bună măsură pe întreaga perioadă a relațiilor. Ce ar fi interesant de

⁸¹ Szentmartoni Szabó Géza, *Tinódi Kronológia*. (Életrajz és kultusz.) în Csörsz Rumén István, „Tinody Sebestyén és a régi magyar verses epika”, Ed. Kriterion, Cluj-Napoca, 2008, pp. 309–360.

⁸² Kemény József, *Erdély Történelmi Tára*, 1877, Cluj, vol. I, pp. 21–50 (în continuare „E.T.T.”).

⁸³ Bánffy Gergely *Teljes Szovetkezes Kemény József és Kovács István után* în „E.Ö.”, vol. I – Tündérorság 1541–1571 – ed. Kardos Tibor, pp. 130–143.

remarcat, este dat de detaliul situării statelor în raporturile politico-juridice cu Poarta otomană, detaliu ce se reflecta în ceremonialul diplomatic otoman. În cadrul misiunilor diplomatice la sultan, dacă soliile hanului și cele ale principelui se aflau în așteptare la Măritul Padișah, soliile tătare trebuiau să acorde prioritate intrării soliei transilvănene în audiență. Un detaliu mărunț dar suficient de important pentru raporturile transilvano-otomane.

Forgács Ferencz (cca. 1530–1577) scrie *De statu reipublicae hungaricae Ferdinando, Johanne, Maximiliano regibus ac Johanne Secundo principe Transilvaniae commentarii <1540–1572>*. Varianta latină a cunoscut mai multe ediții. Autorul redă evenimente din perioada lui Ioan Szigismund Zapolya, la unele participând în mod direct. Varianta tradusă în limba maghiară am găsit-o reeditată de Kardos Tibor.⁸⁴

Kovácsoczi Farkas (cca. 1540–1594) și-a finalizat studiile în Franța și Padova după care a activat pe lângă Ștefan Báthory datorită formației sale umaniste italiene, și îl urmează apoi în Polonia, ocupând funcția de secretar pe problemele transilvănene. Înclinațiile sale spre filoturcism îi vor aduce sfârșitul, fiind arestat și sugrumat în închisoare.

Lucrarea sa *Báthory István dicsérete* a apărut editată în „Erdély Öröksege. Erdély emlékirók Erdélyről”⁸⁵ și redă imaginea glorificată a noului principe ales în Transilvania, Ștefan Báthory, având punct de plecare episodul morții principelui Ioan Szigismund Zapolya. Conținutul se referă la anul 1571. Autorul are o latură de redactare narativă impresionantă îndreptată spre a glorifica și a motiva alegerea lui Ștefan Báthory prin găsirea unor comparații istorice în personaje cu un renume legendar în care primează conducătorii romani. Este o încercare de a motiva nevoia unui principe apt pentru această cinste, pe care să o poată onora cu puterea-i pe măsura. Sunt primele încercări de a oferi o imagine principelui ideal, portret realizat de întreaga societate transilvăneană și ce va fi îmbunătățit continuu prin cerințe și obligații pe parcursul celor două secole: XVI-XVII. Umanistul de formație padoveană oferă super-calități eroice principelui, la fel ca și alți cronicari ai vremii, pentru că testamentul antecesorului răposat pare-se că indica persoana ce să fie aleasă, pe nobilul Gaspar Bekes, dar care nu era dorită în Dieta transilvană de către prohabsburgi datorită originii sale românești. Autorul pune în discuție problema Transilvaniei prin analiza situației internaționale a statelor creștine în raport cu puterea otomană, state ce ar fi fost dornice să ajute țara, dar care, motivează cronicarul, nu au făcut

⁸⁴ Forgács Ferenc, *Magyar Históriaja (Istoria maghiară a lui Forgács Ferenc)* în „E.Ö.”, vol. I, pp. 79–115.

⁸⁵ „E.Ö.”, vol. II, p. 1–16.

nimic să oprească puterea crescândă a turcilor. Puterea divină joacă un rol primordial, căci „în nimic nu te poți încrede, dacă este împotriva Domnului”.⁸⁶

Textul lui Bethlen Farkas (1639–1679) este redat în fragment după opera *Historia de rebus Transylvanicis. II.*, apare în colecția de cronici „Erdély Öröksege. Erdély emlékirók Erdélyről”⁸⁷ și se intitulează *Báthory István uralkodása*. (Domnia lui Báthory István). Se pare că s-a inspirat într-o oarecare măsură din operele lui Szamosközy.⁸⁸ Redă mentalul social din preajma numirii principelui Ștefan Báthory încercând să justifice și el pe scurt apartenența la „osul domnesc” a acestuia, prin incursiuni în sfera mirabilului social. Stabilirea apartenenței la osul domnesc era motivată de nevoia ascensiunii pe tron, dar era și o preocupare destul de întinsă ce ajunge în acest caz la canoanele principelui umanist, la un portret mitizat ce să justifice cerințele tot mai mari ale societății, cel al eroului cu trăsături legendare – Báthory. Imaginea oșteanului otoman apare la acest cronicar și sub apelativul de „tiran barbar”, fapt însemnat deoarece avem în vedere o atitudine a unei foste solii la Poarta otomană, în 1668, după ce Transilvania decăzuse ușor în sistemul de vasalități. Cronicarul nu este un martor direct al evenimentului relatat, ci face apel la unii cronicari anteriori.

Lucrarea lui Sepsi Laczkó Máté, apare în „Erdély Történelmi Adatok” la 1858 prin îngrijirea lui Mikó Ferencz. Este redat fragmentar și în „Erdély Öröksége”, în volumul editat de Biró Vencel, *Szemelvények kronikájából*⁸⁹ în 1993. Ediția lui Mikó Imre se prezintă manuscris. Cercetarea de față va recurge la analiza unui cântec de vitejie din Transilvania, cu tenta antiotomană, deoarece se încadrează la cumpăna secolelor XVI–XVII, când spiritul îndreptat împotriva păgânilor cuprinsese spațiul Central și de Sud-Est al Europei. Cântecul nu apare la Biró Vencel însă se găsește în ediția lui Mikó Imre. Evenimentele dispuse cronologic pe perioada 1520–1664.

Lucrarea lui Enyedi István⁹⁰, *Occasio suscepti itineris et belli Principis G. Rákoczi II in Poloniam* a fost publicat de Mikó Imre în colecția „Erdély Történelmi Tár”, în 1862 la Cluj. Lucrarea a cunoscut o a doua ediție în traducere din latină în maghiară în cadrul corpusului de manuscrise editate „E. Ö”. Cronica redă evenimentele prin care trece oastea transilvăneană din momentul în care Rákoczi se hotărăște să pornească campania militară asupra Poloniei, teroarea pe care o dezlănțuie asupra polonezilor, reacțiile polone, și urmările gestului necugetat al principelui, precum

⁸⁶ Kovácsoczi Farkas, *Báthory István dicsérete* în „E.Ö.”, vol. II, p. 2, apud [V.] Maro, *Semmibe sem bízhatasz, ha az Istenek ellene vannak*.

⁸⁷ Bethlen Farkas, *Báthory István uralkodása* în „E.Ö.”, vol. II, pp. 17–46.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 218.

⁸⁹ Sepsi Laczkó Máté, *Szemelvények kronikájából* în „E.Ö.”, vol. III, p. 96–113

⁹⁰ Enyedi István, *II Rákoczi György fejedelem lengyelországi útjának és haborújának alkalmatossága* în „E.Ö.”, vol. V, p. 79–104.

și evenimente din tabăra tătara și turcă. Descrie soarta deplorabilă a oștenilor transilvăneni, pentru a căror salvare a găsit de cuviință să accepte toate condițiile puse de sultan. Scuzele pe care le cere în mod repetat de la urmași pentru starea în care a căzut țara și pentru care se simte încărcat sufletește, fiind traumatizat de faptul că trebuie să poarte povara pentru acceptarea condițiilor, le motivează prin voința divină care este mai presus de puterea omului de rând. Așadar, acțiunile principelui au fost cele ce au atras furia divină, care a făcut să se întâmple acestea. Influența religioasă atârna greu nu doar la acest cronicar. Odată declanșată furia divină, pedeapsa asupra societății transilvănene era deja predestinată, iar omul era doar un simplu pion în mecanismul divin.

Cronici germane

Georg Krauss (1607–1679), funcționar public, prin calitatea sa de notar al orașului Sighișoara a lăsat posterității câteva opere deosebit de însemnate ca valoare istorică. Krauss a fost un cronicar erudit ce a avut contacte remarcabile cu lumea exterioară prin studii dar și prin călătoriile întreprinse ajungând să cutureiere însemnate orașe ale Europei: Strassburg, Viena, cetăți italiene, Malta. Din lucrările sale au fost folosite două, care au fost accesibile. Prima este *Tractatus rerum tam bellicarum, quam etiam aliarum ab anno 1599 usque 1606 inclusive în Transylvania inventarum per Georgium Krauss 1646 fungentem Civitatis Schaesburgensis Notarium conscriptus* și se găsește redat în volumul I a muncii lui Kemény József din 1839 la Cluj în germană, tradusă de Hartnagel Erzsébet și publicată în corpusul cronicistic „E. Ö.”, vol. III, sub îngrijirea lui Biró Vencel, Budapesta, 1993, sub titlul *Leirasa mind a hadi dolgoknak, mind az egyébknek, amelyek 1599-tol 1606-ig Erdélben történtek*⁹¹ (*Scrierea a tuturor lucrurilor militarești, și al altora, care s-au întâmplat în Ardeal din 1599 până în 1606*)⁹². Lucrarea se concentrează asupra momentului istoric dat de prezența voievodului român Mihai Viteazul în Transilvania, al acțiunilor generalului Basta, al претенțiilor Székely Mozes, Bocskay István, sau al principelui Rákóczi Zsigmond. În ce privește aportul ce l-a adus lucrării, este notabil în sfera mentalităților prin apelul consecvent specific autorului la gândirea analogă pentru a împodobi linia gândirii raționale din cursul narațiunii istorice, și față de principii transilvăneni din aceasta perioada tulbure.

Cea de-a doua lucrare accesibilă a fost *Cronica Transilvaniei (1608–1665)*, cunoscută sub numele de *Codex Kraussio-Kelpianus*, editată și tradusă în 1965 de

⁹¹ Krauss Georg, *Leirassa mind a hadi dolgoknak...* în „E.Ö.”, vol. III, p. 1–45

⁹² Nota traducătorului.

G. Duzichevici și E. Reus-Marza.⁹³ Perioada cronologică a textului este mult mai extinsă și mai bogată în portretele zugrăvite, atât în ce privește imaginea principilor, cât mai ales imaginea sultanilor Murad al IV-lea, Ibrahim și Mehmed, dar și unele obiceiuri practicate în saraiul sultanal, militar și social al otomanilor. Narațiunea este simplă, autorul denumeste fără a folosi apelative pentru otomani prin termenul „turci”, își păstrează poziția echilibrată față de aceștia. Asupra obiceiurilor sultanale mai ales în problema succesiunii arată repulsie, nu față de faptele otomanului ca individ, ci față de sistemul fratricidului pe care îl vede personificat în imaginea sultanului executor. Credința sa protestantă cât și inclinațiile spre superstițios îl fac să găsească fiecărei greșeli făcute de conducători explicația nenorocirilor ce vor fi fost urmat asupra țării transilvane și care, datorită relației om-divinitate erau prevestite societății încă de dinainte ca ele să se întâmple. Pornind de la aceste considerente, sultanul Murad IV fiind foarte sângeros va sfârși în propriul său sânge, ca o pedeapsă divină pentru modul în care își preluase domnia, prin fratricid. Redă atent unele evenimente din mediul sultanal, din care vor fi redate în cele de mai jos unele fragmente, spre a lăsa liberă și nestingherită stilul de exprimare, încărcătura emoțională și mesajul cronicarului. Însă îi scapă elemente de bază aplicate prin dreptul de acensiune otoman, dat de legea fratricidului, când cel ce reușește să urce pe tron avea obligația de a-și elimina frații adversari. La fel de dezaprobată sunt și faptele unor membri ai familiei princiare a Rakotestilor pentru conduita lor contrară așteptărilor societății și imaginarii principe ideal. Într-o vreme în care tratatul de guvernare *Il Principe* (1513) a lui Nicollo Machiaveli apăruse de mai bine de o jumătate de secol și conținea un model foarte riguros despre cum trebuie să fie principelui ideal, sau lucrarea *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (1521 –textul slavon) erau în măsură să reliefeze educarea religioasă și morală a societății din epocă, dar și criteriile și virtuțile pe care trebuie să le posedă un principe pentru a deveni un conducător bun. La fel ca și Neagoe Basarab, Krauss utilizează ideea pedepsei divine asupra societății păcătoase prin „instrumentul său de pedepsire”, imagine personifintă prin turcii otomani, mai ales după dezastruosul an 1657. Dar, la fel ca și alți cronicari transilvăneni ai vremii, el nu face o diferențiere netă față de incursiunile armate precum reușește să o surprindă de exemplu Nagy Szabó Ferencz, între turci și tătari în ce privește jefuirile prin raportul timp-cauză, ci este atent doar la consecințe.

Lucrarea unui Anonim german, *Eigentliche Beschreibung, wie und was massen der Báthori Gabor... bis in seinen Tod gelebt* a fost accesibilă studiului datorită

⁹³ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, ed. Academiei RPR, București, 1965, ediție de Duzichievici G. și Reus-Mirza.

traducerii oferite de Hartnagel Erszébet a operei complete în volumul editat de Bíró Vencel⁹⁴ în 1993 sub numele de *Igaz története annak hogyan jött Báthory Gábor Szebenbe (Adevărata istorie a venirii lui Báthory Gábor în Sibiu)*. Șirul faptic începe cu sfârșitul anului 1610 și cuprinde episoade de acțiuni represive ale principelui, moartea și înmormântarea acestuia, încoronarea lui Bethlen. Elementul otoman este privit din perspectivă protectoare, singurul factor politic doritor să îi ajute cu adevărat pe germanii transilvăneni. Imaginea pozitivă se accentuează datorită faptelor lui Báthory, fiind redate în comparație cu faptele Habsburgilor. Anonimul pare să fie martor ocular al evenimentelor, căci pe lângă propriile-i cunoștințe face apel probabil la Calendariumul orașului Sibiu, deoarece frazele-idei încep cu aliniat, iar anul ocupă loc marginal și nu inclus în text, iar în desfășurarea unor date lipsesc cele cu iz personal și apar doar cele ce se referă mai amănunțit la orașul Sibiu și la lumea săsească, respectiv transilvăneană într-un context mai larg. Diferența de percepție în spațiul săsesc trebuie să fie explicată, fără doar și poate din prisma apartenenței religioase catolice și la protestant-luterane. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere că o bună parte a comunității săsești era formată din negustori și meșteșugari, erau angrenați în comerțul cu mărfuri turcești aduse de la Istanbul mai ales cu mirodenii, țesături de lux și covoare; însă în aceeași măsură produsele lor executate cu o deosebită măiestrie, precum cupele săsești de argint (cunoscute în literatură ca și cupe nemțești), sau cuțitele (cunoscute ca și *Eflak bıçağı* sau cuțite muntene) erau extrem de apreciate de la Istanbul până în Centrul Europei. Mai mult decât atât, cupele de argint erau o valoroasă piese de protocol diplomatic atât în raporturile cu statele europene cât și cu imperiul otoman.

Cronicile chirilice

Gheorghe Brancovici (1645–1711). Lucrarea sa este un „sinops”, ce prelucrează evenimentele „de la Facerea lumii” și până la asediul Vienei din anul 1686 și este cel mai de seamă cronicar transilvănean de limbă română. Proveniența sa dintr-o familie cu înclinații spre lupta antiotomană, descendent din Raț Giurgi, căpitan al oștii sârbești de sub conducerea lui Mihai Viteazul, dar și educația religioasă ortodoxă din sânul vieții ecumenice îi vor marca profund personalitatea. Deoarece cronicarul a depus o vastă activitate diplomatică atât la curtea principelui transilvan cât și în interesul bisericii ortodoxe, evenimentialul cronistic ce ține de raporturile transilvano-otomane se împarte în două părți: prima se încadrează în perioada 1663–1667, a doua între 1669–1677. Despre constituirea Principatului Transilvaniei, Gheorghe Brancovici

⁹⁴ Anonim, *Igaz története annak hogyan jött Báthory Gábor Szebenbe (Adevărata istorie a venirii lui Báthory Gábor în Sibiu)* în „E.Ö.”, vol. III – Tüzpróba 1603–1613 – ed. Bíró Vencel, pp. 165–174.

notează că sultanul a dăruit țara fiului craiului, iar numele de crai era forma românească cu care erau desemnați voievozii transilvăneni.⁹⁵

Scurta cronică de 30 de pagini manuscris are în componența sa două părți dedicate în profunzime elementului otoman. Una, *Scurta scrisoare cum vezirul cel mare, Cara Mustafa, dintru rânduiala împăratului turcesc la anul de la Hristos 1683 dechemvrie în 5 ani, în Belgradul sârbesc s-au sugrumat*, descrie aplicarea sentinței capitale marelui vizir Kara Mustafa pașa. Oricât de antiotoman ar fi, el redă caracterul puternic al vizirului care după ce își aflase sentința s-a comportat demn de statutul militar pe care îl avuse, nu a fost cuprins de panică, ci a cerut un ultim drept la o scurtă rugăciune, după care singur își așezase firul de mătase în jurul gâtului spre a fi urmată executarea ordonată de sultan. Cealaltă parte, *Aici iubitului cetitor să scrie cea mai mare pocanie ce au rânduit și au ținut turcii într-o 1686 de ani*, redă fără să-și dea seama un important episod încărcat cu nuanțe religioase al credincioșilor șiiți, descriere ce se pare că nu conține referiri și la alți cronicari – desfășurarea procesiunii Kerbella și amplexarea acesteia. Însă apartenența religioasă cât și trecutul strămoșesc al cronistului au constituit o puternică barieră în inițierea comunicării interculturale, iar datele oferite au fost din păcate eronat percepute și deficitar analizate. Faptul că nu a reușit să arate deschidere către cultura turcă, l-au făcut să nu acorde un interes sporit detaliilor relate. Totuși, datorită lui se datorează descrierea unui episod ritualic excepțional de Kerbella, ce a avut loc la Istanbul în deceniul șapte al secolului XVII.

Deși oferă relativ puține informații despre elementul otoman în cadrul lucrării *Cronica Românească*, totuși acestea se dovedesc a fi esențiale deoarece reflectează fina percepție a cronicarului transilvănean de formație răsăriteană. Strânsul contact avut cu celelalte țări românești pe linia credinței ortodoxe este susținut prin simțirile comune și prejudecățile asemănătoare nutrite față de alteritatea otomană, vădit antiotomane.

c) Istoriografia manuscriselor de cronici turcești

Fragmente de text din cronistica otomană, precum și o serie de documente inedite din arhivele imperiului au fost editate de către turcologii români din dorința de a le include în circuitul istoric greu accesibil cercetătorilor din spațiul românesc. Deoarece istoria spațiului românesc se intersectează cu istoria otomană pe parcursul a mai bine de 500 de ani, istoricii aveau nevoie de aceste date pentru a putea continua cercetările referitoare la evoluția raporturilor româno-otomane.

⁹⁵ Gheorghe Brancovici, *Cronica Românească*, Editura Academiei R.S.R., București, 1987, ediție de Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, p. 73.

Dacă până la Ibrahim Müteferrika cronicile erau accesibile în lumea otomană doar în varianta manuscrisă, acest pasionat om al culturii va lăsa lumii turce tiparul cu caractere osmane.⁹⁶ El a luat ca model tipul de scriere nesih, un scris simplu ce nu prezintă exagerări caligrafice.⁹⁷ Editarea cronicilor turcești pe teritoriul turcesc a început relativ târziu, în 1729 și aceasta s-a datorat tipografului transilvănean de origine clujeană, iar o listă a edițiilor publicate de tipograf realizată pe perioada 1729–1743 este oferită de studiul lui Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaatçılığı I. Müteferrika Matbaası* (Tipografia turcă Atelierul tipografic al lui I. Müteferrika).⁹⁸

În ce privește pasajele referitoare la teritoriile românești, selecția acestor cronici a fost făcută de Mihail Guboğlu și Mustafa Mehmed, și pusă la îndemâna cititorilor români. Acest aport adus Turcologiei a înlesnit cercetarea și a facilitat o ușoară și aprofundată abordare a celor interesați. Colecției de cronici turcești editate de Mihail Guboğlu și Mustafa Mehmed, le datorăm în cea mai mare parte accesul la cronistica otomană.

Muhieddin al Djemali (sf. XV–cca.1557). Munca sa laborioasă de istoriograf este remarcabilă în primul rând pentru că a adunat cronicile anonime și le-a prelucrat, iar în al doilea rând pentru că a continuat scrisul istoric cu prețioasele informații pe care le furnizează prin participarea directă la cele mai multe din ele. Șirul evenimentțial se oprește la începutul lunii Recep din anul Hegirei 963 (1556).⁹⁹ Cronica *Tevarih-i al-i Osman* (Cronicile dinastiei osmane)¹⁰⁰ i-a fost cunoscută lui Hammer prin lucrarea Veranziche Chronik, scrisă de Anton Wrancic.

Vasta sa lucrare este împărțită în două părți. Partea care cuprinde cronicile anonime notează evenimentțialul de până în secolul al XV-lea, irelevant pentru studiul nostru, pe când cea care cuprinde continuarea de către Muhieddin conține informații folositoare perioadei istorice analizate. El oferă detalii despre constituirea țării Transilvaniei pe care sultanul i-o dăruise fiului lui Zapolya, cât și despre transformarea Timișoarei în vilayet în 1551.

Nasuh Matrakçı¹⁰¹ este contemporan lui Soliman Cuceritorul. El scrie două lucrări dintre care una se axează pe domnia sultanului, *Süleymanname*, lucrare întinsă pe perioada 926/1520–954/1547. Pentru elaborarea studiului s-au folosit date oferite prin monumentală istorie a imperiului otoman scrisă de J.P. Hammer, în 10 volume,

⁹⁶ Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1974, vol. II, p. 19; In continuare: „C.T.”

⁹⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 219.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 179.

¹⁰⁰ *Ibidem*, pp. 177–190.

¹⁰¹ *Ibidem*, vol. I, p. 219.

ediția 2010 în limba turcă la Istanbul, care dă numeroase date despre epoca de aur a domniei sultanului Süleyman Kanuni. O a doua operă a lui Matrakçı, *Fetihname-i Kara-Bogdan* descrie expediția sultanală îndreptată asupra Moldovei, în 1538.

Lütfi Paşa (?-1562), originar din Albania, crește ca pag la saraiul sultanilor, iar prin căsătoria cu sora padișahului el se înrudește cu Süleyman. Mazilirea și surghiunirea sa din anul 1541 vor contribui masiv la lista celor 21 de lucrări, 13 în arabă și 8 în turcă, pe care le-a lăsat în decursul vieții sale ce s-a sfârșit în anul 1562. Lucrarea *Asaḡname* (Cartea vizirului) este o importantă operă cu caracter legislativ, care-i cuprinde întreaga știință acumulată în experiența sa de vizirat, fiind un bun regulament pentru viziri. Însă lucrarea care ne interesează este *Tevarih-i Al-i Osman* (Cronica Dinastiei Osmane)¹⁰², care tratează întreaga istorie a otomanilor de la începuturi până în 1554. Prin stilul său de redactare, lucrarea se încadrează stilului vechi specific secolului XV și nu cel al curții otomane al sec. XVI¹⁰³. Acest lucru nu dovedește altceva decât că este o prelucrare a unor cronici mai vechi prin păstrarea stilului, metodologie de redactare a cronicilor larg utilizată în epocă. El tratează evenimentele ce privesc Regatul Ungar din timpul voievodului transilvan, apoi rege ungar Ioan Zapolya din timpul 1528–1541, când el a fost martor ocular evenimentelor prin funcția de mare vizir, deci momentul premergător constituirii Principatului din 1541. Descrie justificarea lui Zapolya în fața sultanului pentru obținerea coroanei Ungare: „În clipa de față crăiia ungurească este liberă. Eu am legături de rudenie cu craii Ungariei și nu sunt de origine necunoscută. Am dreptul la crăie.” „[Dacă] mi-o veți încredința mie, atunci în fiecare an voi da mii de galbeni haraci”¹⁰⁴. Descrie momentul numirii lui I. Sz. Zapolya pe tronul princiar, și dăruirea sa cu însemnele princiare. Acesta este văzut de turcologi ca fiind momentul nașterii Principatului Transilvaniei prin dăruirea țării micului principe și transformarea Ungariei în pašalâc. Nu lipsește nici preluarea Lipovei din 1551 și transformarea Timișoarei în pašalâc, pe care o redă deja prin surse indirecte, ținând cont că el a fost mazilit în urmă cu 10 ani.

Rüstem-paşa (1500–1561) fiind bosniac de origine este un alt cronicar însemnat pentru cercetările noastre. Evoluează de la pag, la curtea sultanului, rikiabdar, sfetnic al sultanului, bey de Diyarbekir, bey de Anatolia, ajungând din 1541 mare vizir, datorită în mare parte influenței Sultanei Hürrem, dornică de a-și avansa ginerele. Ginere al sultanului, prin căsătoria cu Mihrimah, fiica lui Süleyman și Hürrem.

Tarih-i Al-i Osman (Istoria dinastiei Osmane):¹⁰⁵ Istoria deși face apel la operele anonimilor și a lui Muhieddin al-Djemali, sau la informațiile oferite de Nasuh, în

¹⁰² *Ibidem*, p. 234–250.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 234.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 247.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 251–255.

ce privește evenimentele din 1541 și după, privitoare la Principatul Transilvaniei, păstrează o notă de originalitate datorită implicării directe a marelui vizir. Cronica, în cadrul unui capitol: „A doua expediție a sultanului Süleyman în Ungaria” redă evenimentialul din 1528–1529.

Mustafa Ğelalzade, originar din Anatolia, supranumit și Kodja Nișanĝi (Mare Cancelar), trecând prin diferite dregătorii, va ajunge mare nișanĝi (nișanĝi este cel ce purta tuğrele sau peceteile și executa semnăturile caligrafice ale sultanului). Cronica sa, *Tabakat al memalik ve daradĝat al-mesalik* (Păturile sociale și slujbele în Imperiul otoman), este importantă prin prețioasele informații pe care ni le redă autorul din postura de martor ocular despre campaniile lui Süleyman în Ungaria și prin excepționalele cunoștințe politice și militare pe care le deține, reușind să încadreze într-o altă dimensiune a cercetării istoriografice raporturile transilvano-otomane, mult mai ample și complexe. Cronica împărțită în 30 de capitole și 36 de paragrafe, redată fragmentar de M. Guboĝlu¹⁰⁶, a folosit mai ales prin capitolele 40 care face o scurtă retrospectivă asupra dăruirii Principatului lui Ioan Szigismund Zapolya; capitolele 42 și 43 fac referire la Martinuzzi și la formarea pašalâcului de Timișoara, iar prelucrarea unui manuscris turcesc aflat în Biblioteca Academiei Române de către M. Guboĝlu și Mustafa Mehmet¹⁰⁷ oferă detalii despre „omul cel josnic” Barata¹⁰⁸ și despre politica sa duplicitară neînțeleasă.

Mehmed-pașa (?-1571), numit și Kùçuk Nișandĝi, originar din Merzifon, Anatolia, evoluează pe scara slujbelor, deținându-le pe majoritatea în cadrul cancelariei sultanale, avansând până la funcția de beilerbei de Egipt. Cronica sinoptică cu titlul *Tarih-i Nișandĝi*¹⁰⁹ (Cronica lui Nișandĝi, sau Cronica cancelarului) privește istoria otomanilor de la începuturi, sec XIII, până în 1561, fără a uita să ofere date de istorie universală, prețioase prin conținut. Tratează relațiile transilvano-otomane de la constituirea Principatului până la transformarea Timișoarei în vilayet.

Mustafa Ali (1541–1599) din Galipoli, datorită aplicațiilor sale spre literatură, ajunge la curtea sultanală, făcând parte din suita prințului Selim. Întreprinde activitatea de secretar inițial în Siria, apoi în Bosnia. Un cărturar a cărui viață s-a împărțit datorită locurilor în care era trimis între cele două lumi, arabă și europeană, favorizând astfel interesul său pentru știință prin accesul la numeroase surse ce le va aborda pentru a-și reda operele. Două scrieri sunt referitoare pe tema Europei Centrale

¹⁰⁶ *Ibidem*, pp. 257–278.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pp. 278–288.

¹⁰⁸ În cronicile turcești Gheorghe Martinuzzi apare frecvent sub numele de Barata, Berene, Brota și vine de la Barat în maghiară, care are înțelesul de călugăr.

¹⁰⁹ Redată fragmentar în *C.T.*, vol. I, p. 289–296.

și de Sud-Est, una ce tratează expediția sultanală asupra Szighetvarului din anul 1566, alta pe tema istoriei Ungariei.

Din cronica *Künh-ül-Ahbar* aflăm că pe timpul domniei lui Süleyman, în Transilvania numărul ghiaurilor era de 50.000 de familii.¹¹⁰ Aflăm tot aici că mita a luat forme îngrijorătoare în rândul funcționarilor de sub domnia sultanului Murad III ce erau însărcinați cu întronarea domnilor. Faptul că domnii impuneau sume noi pentru a-și plăti înscăunările și schimbările din funcție de 2–3 ori pe an au revoltat populația și s-au răsculat împotriva administrației otomane. Despre identitatea transilvănenilor, ne spune că „mai sunt și popoarele: valah, cel ardelean și cel moldovean care locuiesc în ținuturile dintre țările grecești, tătărești și ungurești”.¹¹¹ Tot din această cronică aflăm că Roma se numea „Kızıl elma (Mărul Roșu)”.¹¹²

În *Heft Medjlis* (Cele șapte consilii) care reda fapticul de la Szighetvar din 1566, îl prezintă pe Ioan Szigismund Zapolya ca pe un „fîu distins”, „desăvârșit prin supunere”.¹¹³

Mustafa Selaniki (mijlocul sec. XVI–cca. 1599–1600), din Salonic, ocupă diferite funcții politice și administrative, ce îi vor conferi lucrării sale, *Tarih*,¹¹⁴ obiectivitatea martorului ocular al epocii pe care o redă în ce privește evenimentele contemporane lui. Ca și ceilalți cronicari punctul de pornire îl constituie începuturile istoriei otomane. Raporturile transilvane sunt surprinse pe perioada din 1565 până la sfârșitul secolului al XVI-lea, sfârșind cu capturarea lui Andrei Báthory de către cazaci și răscumpărarea lui.

Mehmed bin Mehmed (?-1640) din Edirne, secretar de divan apoi profesor de teologie, a scris *Nuhbet-üt-tevarih ve'l-ahbar* (Cronica aleasă și informativă)¹¹⁵ care cunoaște două variante: prima, de la începuturi până la sfârșitul domniei lui Ahmed I (1617), a doua se axează pe perioada domniei lui Murad al IV-lea (1622–1640). De la evenimentele premergătoare formării principatului până la beizadeaua Bocskai, care „unindu-se cu prea fericitul sultan” s-a pus sub protecția sultanală și a luptat împotriva austrieilor cu sprijin armat otoman.¹¹⁶

Kogja Husein (cca.1570 – cca.1649/1650), din Sarajevo (Bosnia), a slujit 60 de ani la Poartă. Funcția de prim cancelar îi permite o vastă documentare de primă mână, prin contribuția căreia va scrie *Beda'i ul-veka'i* (Evenimentele minunate).

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 337.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 337.

¹¹² *Ibidem*, p. 350.

¹¹³ *Ibidem*, p. 356.

¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 358–398.

¹¹⁵ *Ibidem*, pp. 400–436.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 435.

Partea a treia a cronicii tratează istoria Imperiului Otoman, dar chiar despre a treia, Guboğlu notează că din varianta prelucrată de el manuscrisul ar fi fost comportat o lipsă de câteva pagini, iar partea ce ne-ar fi interesat începând cu 1520 ar fi fost lipsă.

Ibrahim Peçevi (1574–cca. 1650), originar din Pec (Ungaria), strănepotul lui Kara-Davud, probabil Fekete Dávid, iar mama descendentă a familiei Sokollu. Defterdar de Timișoara, după ce participase activ la o expediție din 1593 condusă de Sinan-pașa, cere să fie retras și se întoarce în locurile natale: Pecs și Buda. Redactează *Tarih-i Peçevi* (Cronica lui Peçevi)¹¹⁷. Importanța cronicii sale este dată de axarea evenimentelor din perioada 1520–1639 pentru această teză, șirul oprindu-se la Pacea de la Zsitvatörök din 1606. Este importantă deoarece cronicarul, cunoscător al limbii maghiare, face apel și la istoriografia maghiară. Pe de altă parte, el trăind între cele două lumi, tratează dintr-un unghi deosebit raporturile transilvanilor cu otomanii, ce ne interesează cu predilecție, oferind un stil de percepție aparte. Dacă prima parte a cronicii are la bază izvoarele manuscrite din limbile turce, maghiară, latină, partea a doua îmbogățește calitatea valorică a lucrării prin includerea autorului ca martor ocular al evenimentelor trăite.

Kara-Celebi-zade Abdul-Aziz efendi (1591–1658), fiul unui judecător militar din Istanbul, ocupă funcții importante ca judecător militar (Kadiasker) sau șeih-ül-islam. Moare căzut în dizgrație în Cipru. Cronicile sale, și *Süleimanname*¹¹⁸ cuprind date relativ puține despre istoria țărilor române, dar nu atât de puține despre cel al Transilvaniei, într-o perioadă când Martinuzzi „devenit fățarnic”¹¹⁹ și a uneltit cu austriei. El tratează relațiile dintre Ioan Zapolya și Süleyman până la asediul Szigetvarului. Regele Ioan era numit „unul dintre oamenii sinceri ai Înaltei Porți, era socotit printre cei mai apropiați și se bucura totdeauna de atenția împărătească, dorințele sale fiind îndeplinite de sultan”. Fiul său a fost onorat de padișah cu Transilvania, moment al constituirii principatului, actul aducându-i și inamici: „invidia naște dușmănia” lui Ferdinand.¹²⁰ În *Ravdat ül-ebrar*¹²¹ informațiile referitoare frontului antiotoman încheat în jurul domitorului muntean și al episodului unirii celor trei principate sub sceptrul domnului român Mihai Viteazul sporesc. Datele se întind până în 1646, în timpul lui Rakoczi.

Kâtip Çelebi (1609-?) din Istanbul, din corpul de silahdari (cavaleriști), reușește să pătrundă în lumea condeiului ca scrib contabil în Anatolia. Deși primește o educație religioasă în mare parte, se arată înclinat spre cunoașterea limbilor medievale, învață

¹¹⁷ *Ibidem*, pp. 471–526.

¹¹⁸ *Ibidem*, vol. I, pp. 530–540.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 537.

¹²⁰ Kara-Celebi-Zade Abdul-Aziz Efendi, *Suleimanname* în C.T., vol. I, p. 537.

¹²¹ *Ibidem*, pp. 540–559.

latina, franceza, face apel nu odată pentru constituirea operei sale la informațiile oferite de sursele europene. A depus o frumoasă activitate în domeniul scribisticii otomane, de kalem, fiind scribul contabilității din Anatolia, apoi scribul de control al trupelor de cavalerie. După moștenirea lăsată de tatăl său, se retrage spre a-și dedica viața scrierilor istoriografice. Are puterea de a trece peste limitele nevăzute trasate de tradiționalismul islamic și să aprofundeze științele fixe. O rară trăsătură laudativă pentru otomanii de atunci: avea o pregătire temeinică în istorie, matematică, astronomie și alte științe. *Fazleka-at-tavarih* (Istorie sinoptică) – cuprinde știri răzlețe despre relațiile româno-otomane dintre anii 1595–1655, pe decursul domniilor de la Murad III până la Mehmed IV. Pentru analiza actuală s-a ținut cont de informațiile identificate pornind de la ciocnirea lui Szigismund Báthory cu oastea turcească, cu date despre descrierea geopolitică a Transilvaniei baricadată de bastioanele naturale ale Carpaților, foarte greu accesibilă otomanilor; răscoala locuitorilor sub Ș. Bocskai și o descriere amănunțită a încoronării acestuia. Fragmentul de text analizat se întinde până la înțelegerea dintre Matei Basarab, Vasile Lupu și G. Rakoczy. *Takvim et-tevarih* (Calendarul sau cronologia istorică) cuprinde și ea în același mod o seamă de știri răzlețe până la mijlocul sec. al XVII-lea pentru relațiile româno-otomane. *Sullam al-wasul ila tabakat al fuhul*, un fel de *De virus illustribus*, tratează relațiile sultanilor pe a căror viață se axează opera, în cadrul politicilor internaționale, din această perspectivă și a țărilor române. *Gihannuma* (Cosmografia universală) se axează pe domnia sultanului Mehmed IV. Oferă date despre orașele aflate la granița Transilvaniei, traseul și timpul necesar să se ajungă de la Istanbul la aceste puncte. *Irşad-ül-hayra ila Tarih el-Yunan ve'n'nasara* (Căi norocoase din istoria grecilor și creștinilor) cuprinde scurte date despre poziția geografică a Transilvaniei și despre constituirea Principatului.¹²² Manuscrisul se află în cadrul Arhivelor Statului din București, grație microfilmării acestuia din arhivele turcești de către profesorul M. Guboğlu.

Solakzade Mehmed Hemdemi (cca. 1590–1657) din Istanbul. Cronica sinoptică *Tarih-i Solak-zade* (Cronica lui Solak-zade)¹²³ ca și alte cronici ce redau istoria otomanilor de la începuturi, dovedește o originalitate limitată prin apelul la sursele înaintașilor, însă originalitatea intervine atunci când redă evenimente la care a participat ca martor ocular al timpului sau ca funcționar direct implicat. Punctele tratate în cadrul raporturilor sunt cele predominante și la alte cronici precedente: dăruirea vilayetului Transilvania lui I. Sz. Zapolya, ajutorul acordat de otomani conducătorilor de opoziție Moise Szekely, Ștefan Bocskai. În cadrul relatării de la

¹²² *Ibidem*, vol. II, pp. 122–124.

¹²³ *Ibidem*, pp. 126–165.

Hotin, destul de largi, ne oferă date despre cele 1.000 de care trimise de Bethlen sultanului în cinstire, de care povestește pe larg Nagy Szabó Ferencz în cronica sa. În rest, relatările celor doi cronicari, coincid în multe puncte.

Hasan Vegihi (?-1661) din Bağçe-Saray (Crimeea) scrie lucrarea *Tarih-i Vegihi (Istoria lui Vegihi)*¹²⁴ 1637–1660. A fost purtător al sigiliului marelui vizir Kara Mustafa pașa. În ce privește Transilvania, se centrează asupra momentului expediției lui Gh. Rákoczy II asupra Poloniei, mazilirea domnilor ce l-au sprijinit datorită represaliilor Porții față de acțiunea neacceptată. Redă momente din domniile lui Gh. Rákoczy I și Gh. Rákoczy II până prin 1660, la cucerirea Oradiei.

Pe Mehmed Halifa I. îl cunoaștem cu lucrarea sa *Tarih-i Gilmanı (Istoria robilor)*¹²⁵. Tonul islamic prin care tratează lucrarea oferă detaliile din perspectiva luptei de gazi asupra lui Gh. Rákoczy II. Totuși, istoria sa este redată într-un stil sobru și concis, diferit de stilul general al cronicarilor otomani.

Hagi Ali, din Amasia, *Kamaniçe seferine dair tarihçe (Istoria expediției asupra Cameniței)*¹²⁶ face doar o scurtă referire la unele cadouri trimise de principele Mihail Apaffi sultanului aflat în expediție împotriva Cameniței, în 1672, pe care îl asigură de ajutorul său în caz că i se va cere.

Müneğimbaşı din Salonic, *Sahaif ül- ahbar (Pagini informative)*¹²⁷ face pe scurt o istorie a relațiilor transilvano-otomane. El prezintă dualismul politic practicat de principii transilvăneni prin acțiunile lui Gabriel Báthory și Gabriel Bethlen.

Silahdar Fındıklılı Mehmed aga (1658–?), din Fındıklı, o zonă a cartierului Galatei din Istanbul, nu este implicat direct în acțiuni prin funcțiile deținute, ci este doar un martor ocular al timpului istoric în care trăiește iar evenimentele îi sunt contemporane. Opera lui, *Silahdar tarihi (Istoria lui Silahdar)*¹²⁸ este prețioasă deoarece nu este redactată de un angajat care să se focalizeze pe laturile politico-diplomatice și militare ale vremii, ci manifestă sensibilitate la ceea ce detalii diferite de cele specifice spațiului otoman, ca și în cazul elementelor imaginii principelui transilvan. El lasă mărturie tradiționalismul transilvănean cu tente etnice și folclorice pe care ni le oferă în ceea ce privește portretul, portul, suita viitorului principe Imre Tököly. Descrie protocolul de întâmpinare al principelui Mihail Apaffi la tabăra marelui vizir. O cronică cu multe informații, ce redă pentru raporturile transilvano-otomane perioada cuprinsă între expediția lui Gh. Rakoczy II în Polonia până la încercările lui Imre Tököly de readucere a Transilvaniei sub vasalitatea Porții.

¹²⁴ *Ibidem*, pp. 166–188.

¹²⁵ *Ibidem*, pp. 190–201.

¹²⁶ *Ibidem*, pp. 202–230.

¹²⁷ *Ibidem*, pp. 233–275.

¹²⁸ *Ibidem*, pp. 290–420.

Mustafa Naima (1654/1655–1716), din Alep, își începe cariera ca scrib al Divanului imperial. Evoluează în diferite funcții ale Cancelariei, devenind în 1715, în timpul expediției în Moreea, intendent al arhivei otomane. Lucrarea sa, *Naima Tarihi (Istoria lui Naima)*¹²⁹ poartă titlul de *Ravzat-ül-Husein fi hülasat-ül-ahbar al-hafıkayn (Grădina lui Husein în centrul evenimentelor dintre Orient și Occident)*. La cronică sa va face apel N. Bălcescu pentru a căuta informații cu privire la perioada lui Mihai Viteazul.¹³⁰ Redă luptele anti-ghiaure ce se dau la sfârșitul secolului al XVI-lea, acțiunea concertată a Țărilor Române și a Transilvaniei, până la luptele lui Gh. Rakoczi II în încercarea de a-și recupera tronul împotriva lui Barcsai (1660). Conține prețioase informații în ce privește Transilvania, pe lângă multe altele oferă date despre atitudinea oștirii otomane în Transilvania, când aveau loc acele devastări, jefuiri și înrobiri, conchide cauza izbucnirii și condiția impusă ca acestea să ia sfârșit.

Mehmed Rașid (mijlocul celei de a doua jumătăți a secolului al XVII–1735) născut în Istanbul, fiul cadiului Molla Mustafa din Malatya. Este din 1714 istoriograf oficial al Imperiului Otoman. *Tarih (Istorie)*¹³¹ își începe relatarea în ce privește Transilvania, în cadrul primului volum, cu asediul cetății Oradea, 1660, cu acțiunea lui Kemény care a strâns oastea imperială ca să-l depună pe Barcsai, pe care îl și învinse și ucise. Apoi ocupase țara prin rebeliune și uzurpare¹³². Relatările sunt redată până în momentul ocupării cetăților transilvănene de către ghiaurii austrieci. Cel de-al doilea volum începe cu evenimentele din 1687–88, cu infiltrarea lui Carafă în Transilvania.

Alte cronici ce fac referiri în cadrul conținutului lor și la raporturile țărilor române cu Poarta otomană, respectiv și al Transilvaniei, sunt enumerate de M. Guboğlu, dar neprelucrarea lor a limitat accesul la informația textuală oferită. Acestea se găsesc enumerate în anexa dată de M. Guboğlu, în cadrul volumului III¹³³, din care au fost selectate doar cele referitoare la Transilvania: Hadidi cu *Tarih-i Al-i Osman* (Istoria dinastiei otomane); *Sahname-i Nadiri* (Cartea Șahului, de Nadiri); Ibn Kemal, (Kemalpașazade) cu *Tevarih-i Al-i Osman* (Cronica dinastiei otomane); Abdülkadir Efendi, *Tevarih-i Al-i Osman* (Cronica dinastiei otomane); Abdurrahman Abdi pașa, *Vekayiname* (Cronica evenimentelor); Damad Mehmed pașa, defterdar, *Zübdet-ül-vekayi*; Hüsein Hezarfen, *Tenkih-i tevarih-i müllük* (Istorie universală).

¹²⁹ *Ibidem*, vol. III, pp. 5–128.

¹³⁰ Nicolae Iorga, *Despre cronici și cronicari*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1988, p. 275.

¹³¹ M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, vol. III, pp. 131–244.

¹³² Mehmed Rașid, *Tarih* în „C.T.”, vol. III, p. 132.

¹³³ C.T., vol. III, p. XV–XVI.

Manuscrise editate

Secolul al XVIII-lea se remarcă prin raționalismul laic, care acordă o atenție deosebită cauzelor, fenomenelor și proceselor istorice, în acord cu spiritul analitic al gândirii iluministe, contribuind masiv din această perspectivă la redimensionarea sensului istoric care trece de la vechea concepție tradițională urmând îndeaproape direcțiile expansiunii europene. O caracteristică aparte a secolului este interesul deosebit manifestat față de științele exotice, ca noi spații geografice de cercetare.¹³⁴

Spiritul enciclopedic al lui Dimitrie Cantemir raliază istoriografia românească la concepțiile europene, atât prin studiul istoriografiei universale, la care și-a adus aportul, recunoscut și apreciat pe plan internațional și în cel al istoriografiei spațiului carpato-danubiano-pontic, prin realizarea *Hronicului vechimii româno moldo-vlahilor*, o lucrare ce reprezintă prima sinteză de istorie românească. Dimensiunea cercetărilor sale este de-a dreptul fascinantă. Punctele general dezbătute sunt originile, latinitatea și continuitatea românilor.

„Dacă în privința originii poporului nostru Cantemir nu era un deschizător de drum, în schimb, în demonstrarea ideii continuității românilor în Dacia are merite deosebite. <<Nedezrupta continuitate>> a românilor pe teritoriul de astăzi este amplu dezbătută în prima parte a Hronicului.”¹³⁵

Ținând cont de aportul adus istoriei otomane în special, orientalisticii și europenismului în general, deducem interesul manifestat față de istoria țărilor române și Transilvaniei prin tendința globalizatoare reflectată de dimensiunea epocii respective la justa sa valoare.¹³⁶

„Datorita Hronicului”, nota profesorul Pompiliu Teodor, „Cantemir a fost în primul rând un istoric al românilor, dar și un istoric universal, care a universalizat istoria și istoriografia românească. Hronicul va deveni, se știe, Biblia Școlii Ardelene, prin Samul Micu în primul rând, care, în *Brevis Historica Notitia*, evoluează pe drumul deschis de cronicar. [...] Datorită influenței masive pe care Hronicul o are în geneza istoriografiei iluministe ardelene, ideile cantemiriene sunt chemate să sprijine emanciparea națională pe care începe s-o făurească secolul al XVIII-lea.”¹³⁷

Samuil Micu (1745–1806), prin stilul său concepțional tinde spre concepția iluminismului, mai ales cu lucrarea *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, din 1792,

¹³⁴ C. Felezeu, *Statutul principatului...*, p. 47.

¹³⁵ D. Cantemir, *Hronicul vechimii*, p. 205 apud Constantin Măciuca, *Dimitrie Cantemir*, Editura Albatros, București, 1972, p. 294.

¹³⁶ C. Felezeu, *Statutul principatului*, p. 48.

¹³⁷ apud Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, pe verso copertei este prezentat un citat aparținând lui Pompiliu Teodor din „Istorie și erudiție” din „Tribuna”, an XVII, 25 oct. 1973, p. 10.

atât ca expresie literară pe care o folosește, dar și prin gândirea rațională și spiritul critic.¹³⁸ În cadrul operelor sale consideră scrierile străinilor despre români esențiale, analizând subiectiv și obiectiv izvoarele istorice.¹³⁹

Marea sa sinteză, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, terminată în 1805, opera de sfârșit de carieră ce crește valoric prin spațiul acordat narațiunii și memorialisticii¹⁴⁰, este formată din patru volume, din care primul înclină spre studiul Transilvaniei până în 1800 de la începuturi, volum în care el face o istorie integrală a Voievodatului, a Principatului independent și al Marelui Principat. Opinia sa despre problema protecției otomane asupra țărilor române este justificată ca fiind o necesitate și nu ca o voință deliberată sau benevolă. Arată că nici maghiarii nu aveau posibilitatea să se apere împotriva turcilor și de aceea se aflau sub ocupația lor. Astfel, pentru a scăpa de robia barbarilor, justifică el, țările române alegeau calea plății tributare anuale, iar în acest mod își puteau continua viața liber, în cadrul tradițional, după legile proprii și obiceiuri străbune. Prin aceasta el subliniază libertatea și neamestecul otomanilor în treburile interne ale țării până la domniile fanariote. Le recunoaște meritul domnilor români care au reușit să-și păstreze scaunul, chiar și tributari, iar citându-l pe Tubero, el considera că otomanii îi socoteau egali în vitejie pe maghiari, croați și pe moldo-vlahi. Rolul de baricadă protectoare al românilor pentru transilvăneni este subliniat, aceștia fiind priviți ca fiind opritorii puterii tătare cu intenții jefuitoare.¹⁴¹

Gheorghe Șincai (1754–1816), continuator al lui Samuil Micu-Clain, în *Hronica românilor și a mai multor neamuri*¹⁴² redă istoria pe o perioadă largă, împărțindu-și opera pe trei tomuri, dintre care referitor la perioada noastră sunt doar ultimii doi. Tomulul II se întinde pe o perioadă cuprinsă între anii 1440 și până la domnia lui Gabriel Bethlen, iar cel de-al treilea, de la Bethlen la 1739. Cronica este o amplă lucrare de specialitate ce poartă vizibil amprenta spiritului iluminist și care servește la cele mai imperioase aspirații naționale și sociale formulate de mișcarea de reînnoire națională din Transilvania.¹⁴³ Deși îi lipsește în unele capitole sinteza, ca metodologie

¹³⁸ Pompiliu Teodor, *Samuil Micu, istoricul, rezumatul tezei de doctorat*, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj, f. a., p. 15, p. 21.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 23.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 22.

¹⁴¹ *Idem*, *Sub semnul Luminilor. Samuil Micu*, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 458–467

¹⁴² Titlul complet este *Hronica romanilor și a mai multor neamuri incat au fost iale așa de amestecate cu romanii cat lucrurile, intamplarile și faptele unora fara de ale altora nu se pot scrie pe inteles din mai multe mii de auctori în cursul de 34 de ani culeasa și după anii de la nașterea Domnului nostrum Is. Hs. alcătuita de Gheorgie Șincai din Șinca, doctoral filosofiei și al teologiei, fostul director al școalelor nationalnice în toata Tara Ardealului și diortositoriul cartilor în Crăiasca Tipografie a Universitatii ungurești în I. Crăciun, op. cit., p. 423.*

¹⁴³ Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, Editura Minerva, București, 1994, pp. 170–173.

de lucru întrebuintează o interpretare critică asupra bogatului material documentar folosit, cu un număr imens de titluri pe care Papiu-Ilarian în încercarea sa de a-i întocmi o listă ajunge la opt pagini a câte două coloane¹⁴⁴, iar ca izvoare are la bază scrierile lui Bethlen Miklós, Cserey Mihály, Szalárdi János, Johanes Filstch dar nu uită să apeleze și la operele cronicarilor munteni. Colecția documentară a izvoarelor lui Șincai, *Rerum Spectantium*, se află la Biblioteca Academiei din Cluj.¹⁴⁵

Aportul deosebit al romantismului asupra istoriografiei este atenția aparte care se oferă epocii medievale, ca bază spirituală națională. O astfel de aplecare spre istorie are rolul de a preamări rolul națiunii românești în lupta de apărare și eliberare de sub dominația turcească, însă aceste porniri nu fac altceva decât să dea noi impulsuri spre cercetarea raporturilor româno-otomane. Toate aceste încercări au la bază modelele europene impulsionate de romantism. Apar nenumărate reviste care vin în sprijinul articolelor și studiilor despre societatea otomană și despre implicațiile avute asupra societății din spațiul carpato-danubiano-pontic, o întreagă generație de istorici și-au găsit rostul în transferarea romantismului în moștenirea istoriografică a iluminismului, asociind-o cu o viziune națională mai pronunțată, o mai puternică angajare a scrisului istoric românesc.¹⁴⁶

Lucrarea lui A.T. Laurian, *Istoria Românilor*, apare la București în 1869. În opera sa mărturisește preocupări deosebite asupra istoriei otomane și asupra raporturilor acestora cu românii.¹⁴⁷

George Barițiu în *Părți alese din Istoria Transilvaniei pre două sute de ani în urmă*, redă o sinteză a istoriei Principatului, în ce ne privește pe noi, de la 1683, mai exact, perioada de sfârșit al suzeranității otomane și instalarea Habsburgilor în Transilvania. Subiectul central al capitolelor I–V este principele Mihail Apaffi, studiul aprofundând viața la curte și legăturile politice cu puterile străine, raporturile transilvano-otomane și scăparea „de sub protectoratul cel violent al Porții Otomane”¹⁴⁸, urmat acțiunilor negociatoare ale lui Dunod la curtea princiară, finalizate de Caraffa. El aprecia că sub protecția sultanului, Transilvania era în mai mare avantaj decât celelalte țări extracarpatiche și că transilvănenii, în ciuda celor suferite de turci, în majoritatea preponderentă a elitei nobiliare „înclină fără asemănare mai mult către Constantinopol decât către Viena”¹⁴⁹. Lucrarea a apărut în 1889 la Sibiu, în trei volume, cunoscând o a doua ediție sub îngrijirea lui Ștefan Pascu în 1993.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 185–186.

¹⁴⁵ C. Felezeu, *Statutul principatului...*, p. 49.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 49.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ George Barit, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pre două sute de ani în urmă*, Inspectoratul pentru cultură al județului Brașov, Brașov, 1993, p. 106.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 124.

Eudoxiu Hurmuzaki își va realiza opera *Fragmente din istoria românilor*, la București în 1879–1900, adunând numeroase documente din arhivele europene și mai ales din cele de la Viena. Volumul ce tratează sec. al XVII-lea se încadrează în raza raporturilor principatelor carpatice cu otomanii.

Marele savant Nicolae Iorga, istoric, scriitor și animator al vieții literare, orator, publicist, profesor și om politic, reprezentând prin excelență spiritul enciclopedic, publică peste 1.250 de cărți, peste 25.000 de articole, numeroase recenzii și note, despre care se consideră pe drept cuvânt că ar fi necesară o întreagă viață de om pentru a se putea citi opera sa.¹⁵⁰ *Enciclopedia Islamică* îl citează frecvent pe turcologul român, care fără să fi cunoscut limba turco-osmană, a reușit să adâncească cercetările în spațiul orientalisticii.¹⁵¹ Pentru anul 1900, scrie *Scurta istorie a lui Mihai Viteazul în amintirea celor săvârșite acum trei sute de ani*, un volum comemorativ în care Transilvania era prezentată ca stat, produs al procesiunii de separare de către politica turcească, oferită lui Zapolya spre stăpânire.¹⁵²

Pentru spațiul românesc, volumele editat la București între 1899–1900 *Documente românești din Arhivele Bistriței. Scrieri domnești și scrisori private I–II* se referă în mare parte la secolul al XVII-lea. *Socotelile Sibiului* (București 1899) este o lucrare cu valoare ceva mai redusă dar utilă pentru perioada 1602–1714. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, 26 volume, publicate între 1901–1914 conțin, de asemenea, date despre Principat. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor* (1895) conțin fragmente de text din opera lui Mustafa Naima, sunt prelucrate după traducerea franceză a orientalistului Antoine Galert.¹⁵³

Volumul *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria Românilor* apare în 1899 la București și se axează pe cuprinsul unui însemnat număr de texte otomane. Publică, de asemenea, *Cronica lui Hasan Vegihi* și *Cronica lui Neşri*, mai apoi între anii 1901–1902, *Cronica lui Mehmed Raşid* și *Cronica lui Sükrüllah*.

În cuprinsul colecției *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice asupra principatelor române* va publica *Condicile treburilor importante (Mühhime defterleri)*, lansând ideea susținută de Braudel că mult mai importantă decât descrierea cronologică este oferirea unei perspective asupra evenimentelor și faptelor zilnice.¹⁵⁴

¹⁵⁰ F. Firan, Constantin M. Popa, *op. cit.*, p. 146.

¹⁵¹ C. Felezeu, *op. cit.*, p. 51.

¹⁵² Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, ediție de Barbu Theodorescu, Editura Didactică și Pedagogică București, București, 1969, p. XVIII.

¹⁵³ C. Felezeu, *op. cit.*, p. 52.

¹⁵⁴ *Ibidem.*, p. 53.

Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (București, 1915), Sate și Preoți din Ardeal, Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor (I București, 1908) sau *Origine et sens des directives politiques dans le passé des Pays Roumains* sunt alte titluri semnate de Nicolae Iorga care sunt centrate predilect pe istoria spațiului transilvan. „Academicianul tuturor academiilor, doctor al tuturor universităților”, după cum îl numea fostul său secretar Barbu Teodorescu, Iorga s-a stins înainte de vreme, de mâinile necruțătoare ale legionarilor, în 1940¹⁵⁵ la o vârstă venerabilă.

O lucrare deosebit de valoroasă, *Büyük Osmanlı Tarihi* (Marea Istorie Otomana)¹⁵⁶ a baronului Joseph von Hammer Purgstall a apărut în 2010 în traducere turcească la Istanbul, iar datorită bogăției inestimabile de izvoare pe care le prelucrează (austriece, maghiare, transilvane, turcești) a folosit ca sursă istoriografică a studiului. Lucrarea se întinde pe 10 volume și se axează pe studiul aprofundat al istoriei otomane și al teritoriilor aflate în raporturi de dependență. Este o lucrare de căpătâi, deoarece pe lângă sintezele de natură politică se apleacă foarte mult pe note de mentalitate, redând pasaje din cronici pentru a transpune atitudinea armatei otomane pe teritoriile vasale sau dușmane, spre exemplu, exemplificând cu întâmplări și pedepse exemplare cazurile ce încălcau disciplina militară impusă. Surprinderea atitudinilor civice și a mentalului social, într-o manieră deosebit de iscusită, au ajutat la stabilirea unor diferențe de comportament militar pe teritoriul transilvan, care coroborate cu datele oferite de alte cronici transilvane compun o imagine de ansamblu, cu un comportament total diferențiat pentru starea de *ahd* sau starea de *harb* pe care o întruchipa la un moment dat Transilvania.

Erdély követei a Portán al lui Biró Vencel face o analiza asupra raporturilor transilvano-otomane din 1541–1688. *Die Turkenschrift in Siebenburgen (1541–1688)* de Georg Muller abordează concis perspectiva problemei întregii istorii princiare, făcând apel la cronicile germane și săsești.

O altă lucrare de seamă este cea a lui Ștefan Pascu, *Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranității otomane 1541–1691*. Se oprește în abordarea surselor la cele maghiare, germane și românești, dar fără a face apel și la cele turcești.

Valeriu Veliman, *O carte de legământ din 1581 privitoare la Transilvania*, publicat în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” de la Iași*, în 1988 este un studiu interesant asupra respectivei perioade. În același număr al periodicului științific ieșean apărea și studiul *Capitulațiile Transilvaniei de la jumătatea secolului al XVII-lea*, realizat de Tahsin Gemil. În ce privește raporturile transilvano-otomane,

¹⁵⁵ F. Firan, Constantin M. Popa, *op. cit.*, p. 150–151.

¹⁵⁶ Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi* (Marea Istorie Otomana), MMM Baskı Tesisleri, Istanbul, 2010.

în 1978 apare în cadrul *Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj* lucrarea *Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613–1614 în lumina unor documente turcești*, semnată de cercetătoarea Cristina Feneșan. Teza Cristinei Feneșan sintetizează în cadrul relațiilor româno-otomane și raporturile transilvane cu Poarta, pe durata Războiului de 30 de ani.¹⁵⁷

Alte lucrări de seamă sunt cele ale lui Mihai Maxim, *Românii Si Otomanii*, a lui Ioan Lupaș, *Problemele de istoriografie transilvană*. Nici lucrările cercetătorilor Susana Andea și Octavian Tătar nu pot fi neglijate.

Istoricul Călin Felezeu, prin lucrarea *Statutul Principatului Transilvania în raporturile cu Poarta Otomană (1541–1688)*, publicată în 1996 la Cluj, reușește să surprindă raporturile transilvano-otomane prin fina sa percepție de turcolog. Consideră că potențialul economic militar și uman al Transilvaniei oferea acesteia o poziție individuală în cadrul raporturilor avute cu Poarta otomana, la care se adăuga nu în ultimul rând poziția geografică deosebită. Sinteza sa are meritul de a acoperi de a acoperi întreaga perioadă, umplând unele goluri informaționale prin apelul făcut la sursele maghiare, germane, românești și mai ales la cele otomane. Prin periodizarea pe care o propune, prin etapizarea cronologică, reușește să clarifice și unele particularitatea și trăsături distincte pe care Transilvania le prezenta în cadrul suzeranității otomane, deosebite de cele ale Țării Românești și Moldovei până în momentul 1658. Stabilește ca moment al nașterii Principatului anul 1541, când țara este oferită micului principe Ioan Szigismund Zapolya de către sultan, iar ca an al renunțării la vasalitate, 1688, când în Dietă se acceptă Declarația lui Anton Caraffa din data de 9 mai.

Cristina Feneșan tratează în *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei* perioada de formare a Principatului Transilvania și raporturile cu Poarta otomană. Feneșan consideră că în 1541, data constituirii Transilvaniei, nu a fost cucerită toata Ungaria, ci doar partea centrală. Vede în momentul constituirii un procedeu ce a avut loc în „condiții de dictat și șantaj politic” prin arestarea partidei zapolyeștilor și de specularea rivalității Török Balint – Martinuzzi, dar și ca „un adevărat șantaj asupra reginei Izabella” de către sultan în diferendul cu Petru Rareș.¹⁵⁸ Lucrarea a folosit studiul de față prin aspectele privitoare instituirii raporturilor transilvano-otomane, dar și a percepției istoricului asupra identității individuale a Transilvaniei, receptată ca punct de plecare al curentului identitar din secolele XVI-XVII.

Tahsin Gemil, în cadrul lucrării *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile românești administrate de Poarta otomană*, tratează prin sinteză înaintarea Imperiului Otoman spre Centrul Europei. El consideră că țările românești au fost afectate de

¹⁵⁷ C. Felezeu, *op.cit.*, p. 57.

¹⁵⁸ Cristina Feneșan, *op.cit.*, p. 83.

politica expansionistă, în măsura în care se încadrau în raza flancului drept al armatei otomane ce se întindea în zona Balcani-Dunăre-Marea Neagră, important segment de transport pentru necesitățile militare. În cadrul documentelor prelucrate din osmană, cele referitoare la Transilvania tratează vechile probleme apărute în cadrul raporturilor transilvano-turce, ale diferendului teritorial și a incursiunilor otomane ce încălcau teritorii de margine.

Volumul *Studii și Cercetări de Turcologie Contemporană* de a cărui îngrijire s-a ocupat profesorul Călin Felezeu este dedicat ilustrului profesor Mihai Maxim. Volumul a apărut la Cluj-Napoca în anul 2004 și întrunește studiile unor renumiți specialiști la nivel mondial în problema otomană din diferite Universități de prestigiu. Între aceștia i-am aminti pe Halil Inalçik, Prof. univ. dr. la Universitatea Bilkent din Ankara; Papp Sándor, Prof. univ. dr. la Universitatea din Szeged; Kenneth M. MacKenzie, Dr. al Societății Americane de Numismatică; prof. dr. Dan Prodan și mulți alți turcologi de o deosebită valoare. Volumul este deschis prin mesajul marelui turcolog care își exprima laudele asupra muncii consistente și valoroase elaborate de discipolul său savant, despre care spune că a reușit prin posedarea adevăratei limbi turce și osmane să furnizeze date noi istoriei raporturilor româno-otomane.¹⁵⁹ Lucrările lui Karácsony Imre sau ale lui Mikes Kelemen, *Scrisori din Turcia*, se cer amintite. În aceeași direcție se înscrie și Troczkany Zolt, cu lucrarea *Erdély központi kormányzásba 1540–1680*.

Școala de turcologie maghiară își are bazele în eforturile lui J. Németh, la care vor adera prin cercetările lor nume exemplare, precum Fekete Lajos.¹⁶⁰

Erdély térületi változásai a török hódítás korában (1541–1711) (Schimbările teritoriale ale Transilvaniei în timpul suzeranității turcești) apare în 1918 la Budapesta. Autorul optează pentru ideea Principatului autonom dar aproape independent, care acționează în cadrul suzeranității otomane în voie, dezvoltând legături externe.

Alte lucrări ce apar pe aceste tema sunt cele ale lui: Nicolas H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*, Paris, 1967; Zdenska Vesela, *Contribution aux rapports de la Porte Sublime la Transylvanie d'après les documents turcs*, în *Archiv Orientali* (33, Praga, 1965); Rypsa I., *Die türkischen Schritztei für Georg II Rakoczy, Fürsten von Siebenbürgen aus dem Jahre 1649* în *Der Islam*, 1989; Gökbilgin M. Tayyib *La structure de relations turco-roumaines et des raisons de certains hükün-ferman, berat et des ordres des sultans adressés aux princes de la Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie aux XVI-e et XVII-e siècles* în *Belleten* (XLII, Ankara, 1978).

¹⁵⁹ Mesajul lui Halil Inalçik în „Studii și cercetări de turcologie contemporană”, ediție îngrijită de Călin Felezeu, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2004, p. 10.

¹⁶⁰ C. Felezeu, *Statutul principatului...*, p. 61.

Numeroase sinteze europene ce se apleacă asupra istoriei otomane merită a fi amintite: Davison Roderic, *Turkey*, Preston, 1968; Halil İnalcık, *A History of the Ottoman Empire. The classical Age 1300–1600*, New-York, 1973; İtıkowich Norman, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, New-york, 1972; Standford Show, *A history of the Ottoman Empire*, Cambridge, 1977; Gustav Rasch, *Türken in Europa*, Praga, 1993; Heggy Klara și Vera Zimanyi, *Muslim und Cristen. Das Osmanischen in Europa*, Budapesta, 1985.

În cadrul *Istoriei Imperiului Otoman*, volum coordonat de Robert Mantran, ce cunoaște a doua ediție în 2001 la București, N. Beldiceanu va colabora prin studiul ce constituie capitolul IV al lucrării: *Organizarea Imperiului otoman* (secolele XIV–XV) în cadrul căruia apar și unele date referitoare la țările române.

Înființarea Institutului Cultural Român „Dimitrie Cantemir”, din Istanbul încadrează sfera relațiilor științifice și culturale la una din cele mai ridicate valori de receptare și acceptare dintre cele două societăți. Acest obiectiv a fost atins prin munca energică și inegalabilă a ilustrului Mihai Maxim, în 2005. La consolidarea acestui centru a contribuit și renumitul turcolog Călin Felezeu, care a activat până în 2005 ca vicedirector al Institutului. Pelicula turcă a apelat la sprijinul consistent al profesorului Maxim, pentru a realiza scenariul evenimential al filmului cu valoare istorică *Ada Kale*, film cu un succes excepțional care a și fost premiat cu „Portocala de aur” la Festivalul de film din Antalia. Pentru meritul său, lui Maxim i s-a mulțumit în cadrul genericului. Într-un interviu pe care am avut onoarea de a-l lua ilustrului turcolog și pe care țin foarte mult să îl redau și aici, deoarece materialul electronic unde fusese difuzat nu s-a mai păstrat, Mihai Maxim spunea: „Fondarea la Istanbul, în ianuarie 2005, a Institutului Cultural Român „Dimitrie Cantemir”, singurul institut cultural de sine stătător din țările Europei Centrale și de Est existent pe malurile Bosforului, a contribuit substanțial la îmbunătățirea relațiilor culturale româno-turce. Totuși, experiența mea în calitate de director al acestui institut mă conduce la concluzia că mai avem multe de făcut până când relațiile dintre instituțiile noastre culturale, dintre universități, licee, școli, filarmonici, teatre etc., schimburile de profesori, studenți, elevi, artiști etc., să devină o realitate cotidiană, debarasată de lungile proceduri birocratice care împieteză încă asupra acestor raporturi în ciuda existentei voinței politice de ambele părți. Un frumos exemplu de colaborare culturală româno-turcă ni l-a oferit recent realizarea, și cu concursul substanțial al I.C.R. Istanbul și consultanța științifică a directorului său, sprijin recunoscut pe generic, a filmului documentar *Ada Kale*¹⁶¹ (autor: regizorul Ismet Arasan), care a obținut

¹⁶¹ Insula Ada Kale a fost predată turcilor în 1738 de către austrieci.

premiul 1 acordat celui mai bun documentar la Festivalul abia încheiat Portocala de Aur de la Antalya.”¹⁶²

În 2009 se deschide la Cluj-Napoca, în cadrul Universității Babeș-Bolyai, Institutul de Turcologie și Studii Central-Asiatice, prin strădania renumitului turcolog Călin Felezeu. Deși proiectul unui astfel de centru a apărut încă din 2007, după întoarcerea sa din Istanbul, doar în 30 octombrie 2009 a putut avea loc oficial inaugurarea.

Pentru inițierea celor ce doresc să-și însușească sau să-și aprofundeze cunoștințele în domeniul istoriei și societății turcești în special, orientale în general, s-au înființat unele cursuri printre care le enumerăm pe cele de Limba turcă, Paleografie osmană, Istoria Imperiului Otoman, Cultura și Civilizația Asiei Centrale, Geopolitica resurselor energetice în Asia Centrală, Gastronomie Orientală. Ajutorul de excepție în cadrul inițierii în sfera turcologiei este reprezentat prin concursul profesorului Tasin Gemil, în calitate de director, care este transferat de la Universitatea din Constanța în acest an la Universitatea Babeș-Bolyai.

Prin atragerea unui turcolog de renume în proiectul Institutului este dovada grăitoare a planurilor importante pe care intenționează să le urmeze inițiatorul Institutului. Scopul său este pregătirea unor turcologi specializați în cunoașterea limbii și scrierii turce, a paleografiei turco-osmane. Activitățile culturale, didactice și de cercetare derulate în cadrul institutului, au poziționat Institutul în sfera activităților de turcologie cu rezultate remarcabile. Revista *Studia et Documenta Turcologica*, volumul de diseminare a rezultatelor științifice în domeniu, își aduce anual aportul prin noi lucrări pe documente și surse inedite mai ales, cu analize calitative, ce reunește munca specialiștilor din întreaga lume. De altfel, și activitatea subsemnatei a cunoscut o traiectorie modestă și apreciabilă prin cursurile de limbă turcă și imagologie oferite, prin cercetările științifice dezvoltate sau prin organizarea activităților educațional-culturale destinate copiilor și al festivalurilor culturale turcești.

¹⁶² Margareta Răchită Aslan, *Relațiile româno-turce. Türk-romen ilişkileri*, prezentare realizată cu ocazia celei de a 85-a aniversare a Republicii Turcia, Izmir, 2008 pentru recepția organizată de Consulatul onorific al Turciei în Cluj-Napoca. Un exemplar se găsea la Centrul de Turcologie și de Studii Central-Asiatice din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, între timp s-a răstăcit.

CAPITOLUL I.

Imaginea sultanului, a armatei și a Imperiului Otoman în cronistica transilvăneană

„Căci eu am văzut împărat turcesc și toată starea lui și în Constantinopol, la casa lui am văzut în ce stare se află a fi, și am văzut și în război; dar de bună seamă, nici că se află pe lume viteji mai mari decât ei – asta oricine o poate crede!”

*Nagy Szabó Ferencz*¹⁶³

În decursul istoriei ca subiect de cercetare imperiul otoman a suscitât atenția istoricilor, cercetătorilor și analiștilor din varii domenii pluridisciplinare. Interesul pe care l-au manifestat europenii a fost direct proporțional cu impactul pe care îl lăseau otomanii asupra Europei. Evaluarea noilor posibilități teritoriale ce se impuneau a fi cucerite, ca și o „redefinire” a motivației jihadului vor reprezenta momentul decisiv în reorientarea politicii sultanele în direcția Europei.

Avansul luat de puterea otomană sub sultanul Suleyman va avea un impact deosebit asupra mentalității occidentale. Imaginea otomanului în Europa va fi influențată de percepțiile de natură religioasă care se vor răsfrânge direct asupra relațiilor politice avute cu statul otoman, însă și intențiile de cucerire ale puterilor europene vor folosi religia ca și mod direct de influențare a maleabilității conceptuale și sentimentale al popoarelor.

Organizarea aparatului militar la otomani păstrează amprenta vechii organizări armate din spațiul Asiei Centrale specific popoarelor turcice. De asemenea, unele elemente de organizare păstrează sau împrumută influența selgiucizilor din Anatolia, ilhanizilor și mamelucilor. Strategiile militare otomane erau construite pe tactici de atac – unde contingentele kapıkulu, de provincie, și cele de marină în cazul atacurilor pe apă, prin subdiviziunile lor, își aveau foarte precis stabilite rolul și metodele de luptă.

¹⁶³ Ștefania Gall Mihailescu, *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz din Târgu-Mureș*, ed. Kriterion, 1993, p. 183.

Contingentele militare de tip Kapıkulu era formată din ieniceri, cebeci, corpuri de artilerie din clasa pedestrașilor erau împărțite la rândul lor în alte subdiviziuni. Aceste clase de soldați erau forțele centrale salariate ale padișahului, conducătorul suprem al armatei, și erau alături de conducător oriunde s-ar fi aflat.

Soldații provinciali și spahii erau alcătuiți în principal din cavalerie, proprietari de pământuri numite timar, din pedestrași, müselleme, azapi și de akîngii năvălitori din regiunea de graniță a Rumeliei.

Intrarea contingentelor armate pe un spațiu geografic nu însemna neapărat că urma să se desfășoare o luptă. Lupta deschisă era o cale de rezolvare a unor diferențe în teritoriile ce aparțineau *dar ul-harb*, mai puțin celor ce aveau statut de *dar ul-ahd* sau din *dar ul-selam*.

Deoarece statutul Principatului Transilvaniei era reglementat prin ahd-namele, tactica luptei deschise trebuia să se aplice izolat, doar asupra unor așezări care s-au dovedit a încălca litera documentului ahd-name, au ales să treacă de partea progermană și să găzduiască soldați din contingentele habsburgice. În cele ce urmează, va fi ușor de remarcat abilitatea cu care societatea transilvăneană reușește să își asigure pacea asupra orașelor în care locuiesc, evitând conflictele armate deschise.

Raporturile de natură economică și comercială dintre europeni și otomani vor fi esențiale în modelarea percepțiilor. Produsele otomane de serai purtau o puternică amprentă a centrului cultural imperial de tip *Tavr-i Osmanî*. Șabloanele realizate cu mare măiestrie de renumiți meșteri aduși din toate părțile imperiului la Atelierul imperial, aveau să dicteze moda decorațiunilor folosite pe copertile de carte, bucățile de gresie pictată çini, pe covoare etc. Importante piese de diplomatie culturală în epocă, covoarele realizate în imperiul otoman ajungeau în toate colțurile lumii, simbolizând luxul elitar, fastul de curte. Comercianții otomani primeau avantaje comerciale pentru și putea duce și vinde marfa turcească pe rutele comerciale din Orient până în Occident. Porturile din Marea Egee și din Marea Mediterană erau importante centre de desfacere a mărfurilor italienilor, importante personalități ale vremii se împrumutau cu bani de la evreii otomani. Pe țărmurile italiene se fondează Case turcești cu rol de depozit. Comercianți transilvăneni cumulează averi impresionante prin comerțul cu marfă turcească.

Secolul XVI va înregistra un reviriment ușor perceptibil față de imaginile din timpurile trecute. Noile dimensiuni ce cuprind Europa vor influența direct baza mentală față de alteritatea otomană, prin toate laturile imprimate: raționamentul politic prin transpunerea pe plan european a politicii de „balance of power” cu toate formele ei de aplicare dar și perceperea identităților etnice și tendința dezvoltată spre formarea embrionară a statelor, revizuirea religiei creștine, descoperirile geografice, renașterea

pe plan cultural. Toți acești factori sunt determinanți pentru formarea imaginii otomanului.

În capitolul de față ne-am propus o incursiune în lumea cronicicii, spre a analiza modul de percepție a subiectului otoman din perspectivă societății transilvănene. Anumitor întrebări trebuiau să li se găsească răspunsuri, cum ar fi de exemplu cele referitoare la comportamentul ostirii otomane în spațiul transilvănean care avea un statut de *ahd*, sau ce putea determina puterea otomană să atace teritoriile protejate de *ahd* prin nenumărate invazii. Pentru că în momentul când vorbim de otomani, prima impresie care ne vine în minte este termenul „distrugător”, cel care a lovit, a ars țara, a tăiat, a înrobit poporul. Analiza a urmărit de asemenea în ce măsură este zugrăvită în cronică imaginea alterității militare ca factor distrugător, precum și amploarea în timp a imaginii negative/pozitive. Studiind o bună parte din bogata sursă de manuscrise de pe spațiul transilvănean s-a reușit să se refacă în parte imaginea armatei otomane. Deoarece subiectul a fost o preocupare majoră a vremii pentru societatea transilvăneană, cronicile au oferit surprinzător de multe informații, mult mai multe decât ne-am fi așteptat la inițierea cercetării.

Înainte de a trece la analiza imaginii otomanului, se realizează o scurtă prezentare prosopografică a cronicarului și prezentarea operei sale pentru a înțelege din prisma cărui sentiment a adoptat o poziție pozitivă sau negativă față de generarea imaginii elementul militar turc. De aceea, în cele ce urmează, se va încerca partajarea și analiza factorilor ce au influențat personalitatea redactantului de manuscrise.

1.1. Introducere în spațiul cronic transilvănean

1.1.1. Formarea personalității cronicistului

Întregul ansamblu de trăsături morale și intelectuale care vor marca cronicistul și se reflectă prin mesajul operei sale se formează în urma unui proces modelator ce durează în timp. Ele se repercutează asupra persoanei în trei etape: etapa copilăriei, a studiilor, a maturității sau a carierei profesionale.

Etapa copilăriei este cea care își pune prima, cum este și firesc, amprenta asupra personalității scriitorului. Aici, o serie de factori și elemente suplimentare vin să își exercite influența asupra subiectului.

Primul factor ar fi cel al *familiei* în cadrul căreia se naște și crește scriitorul. Dacă familia lui a fost nimicită de otomani, dacă a fost nevoită să se mute din zona în care își încropiseră o gospodărie datorită înaintării hinterlandului otoman, atunci este posibil ca sensibilitatea cronicistului să tindă spre valori antiotomane. Dacă familia

dezvoltă o percepție filoturcă, există o mare posibilitate ca să îl sensibilizeze pe autor în aceasta direcție. Amprenta *istoriei familiare* contează de asemenea. Dacă în familie există o puternică tradiție de viteji ce au luptat împotriva necredincioșilor în numele cruciadelor creștine, descendenții familiei în cadrul relatării cronicărești vor adopta o poziție ori vădit antiotomană, ori una neutră, și nu vor ezita să amintească vitejiile ascendenților lor.

Spațiul teritorial și societatea este un factor de importanță majoră. Avem cronicari care au copilărit într-un alt teritoriu ce purta o amprentă socială variată compozițional decât cea transilvăneană, sau chiar și spațiul multicultural al Ardealului grupurile comunitare etnice nu împărțeau întotdeauna aceleași impresii. Cele patru blocuri mari etnice își aveau fiecare amprenta mentală colectivă particulară, întrucâtva diferită de a celui alt. Deși împărțeau convingeri etnocentrice, maghiarii, românii, secuii și germanii purtau dialoguri interculturale dezvoltate între ei ca cetățeni transilvăneni ai Principatului. Nu se poate trece cu vederea bagajul moștenit din memoria trecutului ce-l va urmări pe redactant, chiar dacă nu împărțese ideile închistate în trecut. Aici îl putem aminti de cronicarul Brancovici, a cărui familie a fost nevoită să se mute după constituirea eyaletelor turcești din zonele sârbești¹⁶⁴, sau de Sepsi Laczko Máte, care după ce locuiește un timp în Tokaj, la granița de dincolo de Tisa, unde funcționa sistemul administrativ otoman instituit direct, el se va muta în Transilvania. În același mod trebuie privită și cronica lui Inczedi Pál. Etnia atârna destul de greu în balanță: dacă maghiarii transilvăneni își formează o imagine de multe ori pozitivă, secuii care sunt expuși invaziilor tătarăști prin așezarea lor geografică, îi vor trata pe otomani din prisma suferințelor pricinuite de tătari. Un Nagy Szabó Ferencz știe însă să facă diferența între comportamentul tătarilor ce făceau raiduri tulburătoare sau al otomanilor cu care se putea purta dialoguri și se putea înțelege. Diferența de nuanță era dată de apartenența la protestantismul unitarian sau la secta sâmbetiștilor ce erau mult mai deschiși spre cunoaștere. Germanii percep alteritatea otomană din prisma avantajelor oferite de aceștia. Dacă la început preferau austriecii, după momentul Gabriel Báthory se arată mai dispuși ca înainte să-i vizualizeze ceva mai pozitiv pe otomani, mai ales că le sunt ascultate doleanțele la Poartă și sunt ajutați. Această nuanțare poate veni și din prisma răspândirii protestantismului sau al schimburilor comerciale care aduceau orașelor germane, mai ales celor cu statut de vamă și de depozit, venituri consistente pe filiera comerțului cu produse turcești. Percepția românilor este greu de stabilit deoarece avem doar cronica lui Brancovici redată în chirilică, autor ce era de origine sârbă și avea

¹⁶⁴ Gheorghe Brancovici, *Cronica Românească*, Editura Academiei R.S.R., București, 1987, ediție de Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, p. 5.

o percepție vădit antiotomană în ciuda faptului că a făcut parte din elita diplomatică a Transilvaniei la Poarta otomană.

Spațiul temporal și orientarea politică se dovedesc a fi esențiale pentru traiectoria formării. Din această perspectivă, un cronicar ce în etapa copilăriei trăiește direct pierderea de la Mohács nu percepe imaginea otomanului în aceeași măsură ca unul ce copilărește în Principatul autonom aflat sub suzeranitatea Porții, sau în Principatul de după episodul campaniei neinspirate din anul 1658, când situația țării a devenit foarte nesigură.

Deoarece perioada copilăriei poate fi ușor traumatizantă, diferența de percepție din secolul XVI și din cel următor este explicabilă.

Etapa studiilor corespunde în bună parte cu adolescența tânărului, vreme când i se formează propriile vederi politice, când își percepe noua identitate în raport cu cerințele și necesitățile vremii. Educația primită în țară este dirijată înspre latura perceptuală de viziunea profesorului, educatorului îndrumător, dar și de orientarea tutorelui nominal sau testamentar ce îl ia în grijă. Din această privință, este imposibil să asociem două imagini asemănătoare în cazul unui tânăr educat de protestanți sau al celui instruit de catolici. Pentru educația răsăriteană îl avem doar pe Brancovici, dar fără un al doilea caz este pripită trasarea unor idei deoarece el venea cu o percepție antiotomană moștenită din familie încă din primii ani ai copilăriei. Din această cauză nu putem fi siguri că toți răsăritenii transilvăneni gândeau ca el. Dintre cei ce merg la studiu în străinătate diferențierile se pot resimți vizibil între cei ce învață pe teritoriul austriac sau cei din Franța sau Italia.

Dacă discipolul din școlile austriece vine de cele mai multe ori cu o percepție antiotomană, cei din Franța o privesc de pe o poziție mai realistă, propagată de politica de echilibru promovat la curțile franceze. Se știe că regele prea creștin era în bune legături cu padișahul musulman. Nici cei ce vor poposi pe teritoriile statelor italiene nu vor rămâne în afara influenței acestei politici de echilibru, dar influența statului papal le va oferi o altă perspectivă de analiză a situațiilor, opusă celei a orașelor-state, în condițiile în care negocul italian era în floare la Poartă iar cele mai mari familii de negustori erau mai ales venețienii din Istanbul și Izmir. Cei din părțile protestante vor fi influențați în măsura dictată de circumstanțele vremii. Ei vedeau în puterea sultanală protectorul care le respecta religia și ca urmare aveau tot interesul să dorească menținerea în acest „protectorat”. Pe cei care studiau în centrele catolice din Imperiul Habsburg, influența austriacă îi va marca vizibil.

Etapa maturității. Traiectoria intelectuală le va facilita o funcție pe măsură în sistemul statal princiar ori la curțile nobiliare.

Ascederea în *funcție* și parcursul ei, corespunde etapei decisive pentru finisarea concepției individului, fiind un factor modelator de lungă durată. Dacă autorul ocupa o funcție înaltă el putea să vadă imaginea otomanului din prisma poziției pe care o ocupa la contactul cu alteritatea turcă, în mod direct sau indirect. Un Borsos Tamás nu-și va scrie manuscriptul la fel ca și tatăl său, Borsos Sebestyén. La fel nici Mikó Ferencz sau Biró Samuel.

Familia cu care se înrudește prin *alianță matrimonială* prin influența pe care o exercită asupra sa îi va defini coordonatele poziției ocupate în spațiul teritorial și în cadrul societății în care trăiește. De multe ori un cronist, datorită funcției primite, este nevoit să se încadreze în spațiul transilvănean, ca de exemplu Sepsi Laczko Máthe sau Inczedi Pál. Unii se pot integra rapid, alții nu.

Religia este de asemenea un factor decisiv pentru spiritul cronistului, disecând fiecare grup redat în cele de mai sus și totodată unind altele. Aici pot fi amintiți protestant transilvan Szalárdy János în opoziție cu Sepsi Laczko Máte, tot maghiar protestant dar din Tokaj, sau răsăriteanul Brancovici ce se apropie de simțămintele ortodocșilor, munteni cu precădere. La fel și Megyesi Pál, care redă o întreagă predică căreia în puține cuvinte încearcă să-i explice motivația: păcatele societății au dus la decăderea țării.

Facțiunea politică îl fixează pe autor în spațiul politic. Ca exemplu exemplificator notăm pe cei doi cronicari Rozsnai Dávid și Gheorghe Brancovici, când merg în prima lor solie la otomani. Pe fondul unei neînțelegeri survenite pe fondul lipsei cunoștințelor de limbii turce și a elementelor de bază a culturii turcești, cei doi diplomați percep o întâmplare și o explică total diferit. E vorba de episodul generat de lipsa cuantumului întreg a tributului care ar fi trebuit predat la Poartă, și de poziția pe care o iau otomanii înainte de a le elibera salv-conductul pentru a se intra în imperiu. Dacă Brancovici a înțeles din marea gălăgie că domnul Haller era luat ca ostatec ca să fie omorât și că ar fi posibil să moară cu toții, Rozsnai analizează informațiile și le redă printr-o altă culoare. Așadar, delegații aveau păreri împărțite, unii credeau că nobilul va fi pedepsit cu moartea, pe când alții se gândeau chiar la înscăunarea sa. Rozsnai nu era înclinat să vadă numai răul în tot ce se întâmpla și datorită percepțelor protestante din acel timp, el este mai relaxat decât Brancovici când prezintă imaginea funcționarului din administrația otomană, pe când cel din urmă va înclina spre o atitudine a prioric antiotomană. Keserui Dajka János reprezintă un caz exemplificativ pentru mentalul social transilvănean: el deși aparține prin tradiție filogermanilor se depărtează de ei datorită acțiunilor lui Basta și se apropie de elementul otoman. Nu era un caz unic, dacă ar fi să analizăm cazul nobilului cu origini românești Jozsika István, de orientare progermană și comandant al oștirii

transilvane, din antiotoman convins se va distanța de habsburgi datorită atacării Timișoarei, regiune în care familia sa avea posesii.

Cercurile pe care le frecventează vor oferi autorilor de cronici posibilitatea de îmbogățire a cunoștințelor, de împărtășire a ideilor, de prelucrare a informațiilor și de receptare a esențialului, creându-i-se astfel un stil aparte pentru fiecare în parte. Însă aceeași viziune o vom avea din manuscriptul unui comerciant sau al unui subiect din anturajul regelui, deși comerciantul Hans Dernswam, stabilit la Sibiu și partener de afaceri cu primarul Petru Haller, a fost foarte deschis apropierii de otomani în cadrul delegațiilor diplomatice în care îl însoțea pe ambasadorul Busbecq în imperiul otoman, probabil pentru că derula împreună cu partenerul său Haller afaceri foarte importante cu produse turcești pe ruta Istanbul–Sibiu–Centrul Europei.

Având în vedere că spațiul transilvan din epoca principatului se plasa în traiectoria de propagare a spiritului umanist ce va acapara la scară largă gândirea elitei culte transilvănene, dornice și însetate de cunoaștere și știință, este explicabilă vastitatea cronicisticii, mult mai amplă decât cea din țările românești. Numărul mai mare este subliniat și în cadrul studiului lui Ioachim Crăciun dedicat materialului cronicistic transilvănean, în care se face referire la aceste condiții.¹⁶⁵

Prin *călătoriile* diplomatice sau de afaceri, oficiale sau întreprinse pe cont propriu, un Nagy Szabó János reușește să observe alteritatea otomană la ea acasă. Aceasta va duce la o apropiere, la cunoaștere și la o reevaluare a cunoștințelor. Nu mică îi era mirarea față de această lume. Enunțului său ce subliniază surprinderea-i înduioșătoare i s-a oferit un loc de început la deschiderea capitolului.

1.1.2. Tipologia manuscriptelor

Deși noi utilizăm într-un sens general termenul de cronici, varietatea manuscriptelor este foarte mare în cazul Transilvaniei.¹⁶⁶

Cronica este genul istoriografic narativ ce cunoaște o largă răspândire în evul mediu și mai ales în premodernism, și este larg folosită la toate curțile europene și nu numai. Cronicistica transilvăneană abundă datorită umanismului. Unele cronici expun relatările narrative cu iz militar fiind axate pe redarea istoriei transilvane sau a etniei maghiare sau germane din prisma raporturilor avute cu sultanul și cu împăratul, sau cu țările din jur.

Dacă pentru secolul al XVI-lea avem cu predilecție cronicile aflate sub patronajul conducătorilor, în XVII se amplifică cantitatea celor redactate la curțile nobiliare,

¹⁶⁵ Ioachim Crăciun, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV–XVIII, privind istoria României*, editura Acad. R.P. R., București, 1963, p. 5–15.

¹⁶⁶ *Ibidem*, pp. 5–15.

care se arată averse de cunoaștere și dornice spre o acapărare tot mai mare de informații. Înființările de mici arhive și biblioteci personale sunt rezultatele umanismului, al strădaniei spre cunoaștere, a numărului crescut de colecții particulare. Cele redactate la curțile elitare sunt interesate să-și motiveze sentimentele apartenenței lor la una din partidele politice ale vremii și să-și susțină punctele de opinie, din perspectiva adevărului lor. Aici trebuie să amintesc că operele oficiale au un stil de redactare rațional, lipsite în bună măsură de opiniile sau sentimentele autorului, pe când cele personale abundă în imagini și episoade generate de gândirea analogă, de trăiri și impresii foarte vii și originale.

Cronicile rimate sunt acele cronici care se scriu în așa fel încât să se acorde în rimă, îmbinându-se armonios sfârșiturile de rând. Un gen aparte de cronici rimate a reușit să dezvolte eruditul Tinodi Sebestyén, care era în stare să compună pentru oricine după cum spunea chiar el, de la cronici rimate la cântece; urmașii lui în creație sunt denumiți Tinodiști.

Cântecele istorice sunt un gen de poezie lirică transpuse pe note muzicale ce preamăresc trecutul eroic al țării, sau au subiect de îmbărbătare pentru vitejii care merg la război și pot conține în cazul de față o bogată amprentă religioasă. Un cântec de acest gen am tradus din opera lui Sepsi Laczko Máte, în rândurile de mai jos.

Calendarium-uri sunt însemnări directe pe filele de calendar, care de obicei se găsesc în forme copertate de carte. Subiectul acesta este tratat mai amplu în cele ce urmează, deoarece am găsit doar păreri nesigure și răzlețe despre acest tip, dar analiza de față a adus informații mai bogate despre subiect.

Efemeride sau diariumuri sunt jurnalele, notări pe zile, în care sunt trecute gândurile, ideile sau lucrurile trecătoare. Acestea se diferențiază de calendariumurile personale doar prin faptul că sunt redactate pe pagini goale legate cu copertă, celelalte sunt cărți tipărite special printre rândurile cărora își trec notițele. Ex. Diariumurile lui Mihail Toldalagi, unde cronicistul vine cu o altă viziune și cu un alt stil de percepție.

Memorialistica, este genul de scriere literară care cuprinde memoriile unui cronicar, mult mai detaliate decât variantele mai simple precedente. Apare în secolul XVII; cu precădere e reprezentată de lucrările lui Ioan Kemény și Nicolae Bethlen.

Cronologia are rolul de a conferi lucrării autorului care scrie în acest stil o înșiruire a istoriei cu puncte de plecare exacte, pe ani: Sepsi Laczko Máte, Toma Bomel, Andrei Oltardus.¹⁶⁷

Scrisorile mai ales cele cuprinzătoare, ce însumează pagini întregi de narațiune și reușesc să cuprindă informații într-o anumită măsură despre evenimentialul și factualul relatat, merită o atenție sporită. Scrisorile simple se încadrează în seria docu-

¹⁶⁷ *Ibidem*.

mentelor, dar dacă au pagini consistente, putem să le încadrăm oarecum în rândul literaturii narative. „Scrisorile din Țara turcească” ale lui Mikes Kelemen sunt redată într-un stil aparte, pitoresc și captivant.

Din același unghi pot fi privite și unele *testamente*, mai ales cele princiare, care își pierd sensul de testament simplu și devin ample narațiuni. Testamentele lui Bocskai István sau Bethlen Gabriel sunt exemplificative în acest caz. Tüdös S. Kinga a dat publicării și încă se află sub lucru studii dedicate Testamentelor Princiare, studii ce vor acoperi un gol informațional de seamă pentru cei ce studiază epoca.¹⁶⁸

Cronicile sunt specifice secolului XVI, au un stil de concepție catalogat a fi în sens medieval, cum ar fi cele ale lui Ostermayer, Brancovici ori Cserei. Acestea și altele își au modele în operele clasice ale lui Bonfini sau Turosi. Nu același lucru îl putem susține pentru sec. XVII, când se trece de la genul clasic la genurile noi, cu îmbogățiri de compoziție și redare a evenimentialului și fapticului.

1.1.3. Redactarea cronicii

Travaliul cronistic în funcție de spațiu și timp

Conceperea unui manuscris dura în timp în funcție de complexitatea informației și/sau spațiul cronologic gândit de autor. Avem scrisorile, spre exemplu, care nu iau un timp foarte lung și sunt tot un gen narativ, o spiță apropiată cronicilor cu condiția ca ele să fie întinse pe mai multe pagini și să relateze anumite fapte. Însă marile Istории necesitau perioade foarte lungi de timp; acestea erau percepute ca opere și se redactau în genere în locuri retrase, special amenajate, după cum ni se spune chiar în cadrul unor opere.

Cronicile oficiale sunt cronicile ce se redactează la curțile princiare, ca o mărturie a activității politice și militare, dar în aceeași măsură subliniază vitejia principilor. Ele analizează și redau evenimentialul și fapticul în funcție de întreprinderile persoanei glorificate. Toate informațiile ce se referă la raporturile cu țările învecinate sau cu puterea otomană sunt redată din aceste circumstanțe. Ele sunt specifice mai ales secolului XVI, când încă scrierile personale nu se extind. Aceste scrieri sunt făcute de către scribi speciali angajați de curtea princiară și era misiunea primă pe care trebuiau să se concentreze. Această activitate era remunerată prin bani sau prin donații imobile (Szamosközy)¹⁶⁹, modalitate specifică vremii pentru compensarea unei slujbe credincioase cu bun sfârșit.

¹⁶⁸ Tüdös S. Kinga, *Erdély testamentumok, Hadviselo székeleyek végrendeletei*. Háromszék., Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003, vol. I, passim.

¹⁶⁹ Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările privitoare la români. 1566–1608*, Cluj, Institutul de Arte Grafice “Ardealul” 1928, p. 11.

Din cadrul acestui gen de narațiune, lipsește în mare parte gândirea analogă, părerea personală nu era importantă, însă se cereau citatele filosofice care trebuiau să îl urce pe principe pe scara ierarhică a eroilor din istorie; sau exemplele biblice ce să creeze o asemănare cu bunii regi ai Israelului, menite să îl preamărească și la nivel spiritual. Aceste scrieri sunt încastrate în genere într-un stil clasic, medieval.

Unii își creează opera pe fondul intenției personale, pentru a-și lasă gândurile și sentimentele percepute și simțite pe mai departe, alții sunt mici funcționari care-și redau viața personală, iar alții sunt special desemnați de principii pentru a le scrie istoria vieții princiare. Limba de redactare inițial era latina, ca mai apoi, după ce și în cadrul articolelor dietale se adoptă limba vernaculară, să fie redactate și în maghiară.

Cronicile de curte sunt specifice secolului XVII, când elita nobiliară acorda o deosebită importanță culturii. Acum la curțile nobiliare se angajează literați, exemplul lui Szalárdy János care după ce a fost scribul lui G. Rakoczy I devine literat al unei familii cu tradiție diplomatică la Poarta otomană. Genurile cultivate sunt diversificate de noua literatură adusa de umanismul european, după cum le-am redat mai sus.

Momentul ales de obicei de unii cronicari care nu redau cronici oficiale, un moment în din viață în care preferau să se retragă din activitățile de rutina și să și-l dedice operei, era de obicei la o vârstă ceva mai înaintată.

Nu exista nicio regulă care să stabilească locul de redactare al unei cronici. În cazul celor oficiale, se redactau la curtea princiară, sau după caz la curtea nobilului. Pentru genurile personale de secol XVII, narațiunea era realizată ca note de călătorie, în reprezentanțe, etc. Diariumurile reprezentanților de la Poartă erau redactate în „Casa transilvăneană”, cunoscută ca și Saraiul Transilvănean, Erdel Sarayı.

De obicei se specifica chiar la începutul lucrării locul unde se începe redactarea și data, scopul avut și funcția semnatarului. În altele lipsesc, însă poate fi dedusă formația profesională a semnatarului pe baza informațiilor expuse prin micile formule introductive.

Concepția manuscriptului

Dacă pentru redactarea unui manuscris se avea în vedere acoperirea unei perioade de timp care nu era accesibilă cronicarului, atunci acesta făcea apel la cronicile de dinaintea sa pentru a se informa în acest sens. Acest stil de concepere era utilizat în epocă. Nu aveau cum să redacteze o cronică în care să se redea faptele de la începutul lumii, adică ale întreg neamului lor, doar folosind memoria colectivă a timpului. Baza cronicilor transilvănene, pentru sec. XVI mai ales, erau Thurosi și Bonfini. Pentru sec. XVII deja le avem și pe cele redactate în secolul precedent prin sintetizarea informațiilor sau prin compilare. Unele cronici prezintă compilații grosolane, prin transcrierea

unor pagini întregi. Opera lui Enyedi pare să fie în fond opera lui Szamosközy, deși se păstrează în evidențele istoriografice tot sub numele lui Enyedi.¹⁷⁰

În funcție de perioada care se urmărește a fi relatată, pentru o perioadă scurtă și anume o jumătate sau maxim un secol, puteau fi întâlnite lucrări concepute sumar doar pe baza informațiilor oferite de notițele de pe paginile de calendare. Pentru secolul XVII, când avem deja mai mulți gânditori de formație umanistă, sintetizarea de informații merge deja mai bine, totuși compilația de texte continuă să se practice.

I.1.4. Apelul la sursele scrise

Compoziția și redactarea cronicilor este diferită de la un cronist la altul. De obicei se folosesc „note calendaristice” și se recurge în anumite măsuri la scrierile altor cronici anterioare.

Deoarece datele despre calendarele vremii erau destul de puține, în urma studiului s-a ajuns la concluzia că acestea nu erau de forma calendarelor de perete ci sub forma celor asemănătoare de azi, de tip notes-book-uri. Pentru a elimina dificultățile de cercetare în direcția surselor de tip calendarium, s-a considerat util să se împărtășească datele acumulate pe marginea acestui subiect.

Notele calendaristice sunt deosebit de importante în înfăptuirea unei lucrări. Aceste note sunt scurte însemnări făcute în calendarele vremii, când se trece la încheierea lucrării acestea se pun cap la cap și li se oferă un aspect narativ sau iau o formă cronologică, cu o înșiruire pe ani. Astfel fiecare aliniat fragment postcede anul în cauza, lucrarea primind un aspect ordonat și organizat. Cel narativ conține și el în cadrul textului anul întâmplărilor sau se face subînțeles, dar primează mai mult întâmplarea narată și nu cronologia. Avem lucrări în care se găsesc ambele: când narațiunea, când cronologia. Locul însemnărilor calendaristice nu este prestabilit, fiecare notează unde îi este mai ușor sau unde îi era accesibil. „Calendarul vremii” este foarte des consultat de cronicari și se fac dese referiri la acesta. Calendariumurile sunt necesare prin încadrarea evenimentelor și a faptelor într-un interval precis al timpului, prin însemnări scurte făcute direct pe foile de calendar.

Calendariumul Orașului este un calendar în care persoanele oficiale notează evenimentele și faptele ce se petrec referitor la oraș, mai rar ce se întâmpla în țară în ansamblu. Consultarea acestora era esențială pentru croniști. Astfel procedează Nagy Szabó sau Krauss. Pornind de la aceste considerente avute după analiza calendariumurilor personale, putem conchide că forma unui astfel de calendarium era mai mare decât a celor personale, posibil de mărimi mai mari pentru că erau ca un fel de

¹⁷⁰ Idem, *Repertoriul manuscriselor*, p. 236.

condicii oficiale, legate în același fel sau poate cu piele. Nagy Szabó în cadrul cronicii pomenea de existența a două calendariumuri ale căror informații nu coincideau în legătura cu evenimentele din Transilvania din preajma intrării trupelor lui Basta, observând că acestea ar fi fost redată puțin deformat, favorizând imaginea austriacă: „s-au scris greșit încât și de scrierea bunicului se îndeosebesc întrucâtva.”¹⁷¹ Pare să fie vorba de un calendar în formă de registru care este împărțit în doua calendare „la început, văd, a se scrie în calendar un fel de istorie, care, precum văd, a început a se scrie de prin trecutul an 1613 și, de atunci, se sporește an de an câte puțin. În ea se află însa,(...) unele deosebiri, deoarece cât timp într-un calendar lucrurile stau într-un fel, în celălalt stau altfel (...) și în acela văd că s-a scris greșit.(...)”¹⁷²

Calendariumul familiei sau personale. După consultarea unor calendare de la începutul secolului XVIII, am observat că aceste calendare erau de fapt întocmite sub forma unor cărți, pe fața foii se afla notată luna sau săptămâna dintr-o lună de calendar, pe verso era foaie goală ce permitea notarea unor evenimente, or erau expuse pe zile, față-verso și sub fiecare zi exista un spațiu gol destinat notărilor. Forma avută de calendariumuri nu era una standard ci erau copertate cu coperti cartonate și erau de dimensiuni mai reduse, cam de forma unei jumătăți de foaie A4, fiind ușor de purtat de persoană. De la jumătate încolo, după ce s-a epuizat datația calendaristică, conținea pagini libere. Materialele găsite în forme redactate conțineau evenimente scurte din viața personală, familiară, a orașului, a țării, sau chiar din țările vecine¹⁷³ în măsura în care interesa autorul sau le găsea interesante.

Ioachim Crăciun în cadrul lucrării sale Repertoriul manuscriselor de cronici interne, în care tratează special manuscrisele pentru spațiul transilvănean, face referire la Calendariumul lui Christian Thobiae.¹⁷⁴ El ne oferă unele amănunte despre cum arată acesta și anume unele date sau evenimente din viața autorului sunt trecute direct pe foile de calendar prin mici note în dreptul zilei sau a perioadei respective, dar nu neapărat prin respectarea ordinii cronologice stricte. Lucrarea în cauză este un „*calendarium historicum*” ce a apărut în 1566 la Wittenberg prin redactarea lui Paul Eberus, pe care autorul l-a adus după ce-și finalizase studiile acolo. În continuare, I. Crăciun notează că acesta era legat în piele, ca formă, pe care ornamentațiile erau specifice stilului Renașterii, având gravura inițialelor C(hristianus) T(obiae) C(roniensiensis) 1568.¹⁷⁵ Informația este deosebită și ne lasă să înțelegem ca unele calendariumuri erau aduse din Europa, fiind de proveniența protestantă, studentul

¹⁷¹ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 73.

¹⁷² *Ibidem*, p. 73.

¹⁷³ Ioachim Crăciun, *Repertoriul manuscriselor*, p. 268, 271.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 225.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 226.

comandându-le personal când era la studii. Este posibil ca și centrele tipografice transilvănene să fi preluat apoi acest stil de calendar. Cum de altfel studiul asupra cronicii lui Brancovici m-a făcut să-mi pun întrebarea: din ce cauză nu a lucrat folosind un *calendarium* după modelul cronicarilor transilvăneni, care ar fi oferit o altă nuanță operei sale? Este posibil ca acest stil de calendare să nu fi pătruns încă în lumea răsăriteană? Tradiționalismul ortodox să fi respins această formă de la eretici, sau chiar de la schismatici? Informațiile culese au fost paupere și lacunare, însă poate constitui noi subiecte de cercetare pentru viitor.

La Martin Banffî senior, găsim însemnări tot pe foi de calendar, scrise pe foile unui *Calendarium sanctorum* al lui al lui Vincentius Sturm.¹⁷⁶ Însă în acest calendar nu sunt prezente doar notițele seniorului sau juniorului, ci intervin și altele necunoscute.

O altă referire ne dă I. Crăciun când vorbește de *Kalendar Chronic* (1423–1616) al unui anonim, ce făcea referire la succesiunea în funcția de preot din orașul Brașov, prin notarea datei morții și a alegerii noilor slujbași în cinstea preoțească, cu un plus de date locale și generale. Notele sunt întocmite de preoții bisericii, într-o Psaltire latină din sec. XVI, scrisă pe pergament și legată în scoarțe de piele ce conțin 6 foi de calendar, unde marginile calendarului și chiar spațiul între rânduri conțineau însemnări.¹⁷⁷ Conform acestei referiri avem descrierea unei *calendarium ecclesiastic*, care este a treia forma de calendar întâlnit.

I.1.5. Apelul la alte tipuri de surse

Croniștii vor folosi și apelul la documente, precum corespondențe sau articole dietale, pentru a reda mai bine momentul respectiv.

Sursele științifice includ în primul rând religia, filosofia antică, astronomia, istoria, dar nici restul nu rămân uitate. La primele două se face un apel masiv în sec. XVI și XVII.

Sursele orale sunt deosebit de importante, ele sunt modelatoare ale personalității cronistului încă din fragedă copilărie prin apelul la memoria colectivă, ce se percepe în felurite forme, de la zicalele bătrânilor, poveștile prin viu grai, cântece și așa mai departe. Deoarece pentru secolul XVI aceste surse se moștenesc cu precădere din secolul precedent și marchează mai ales momente de viteză ale creștinilor conduși de Iancu de Hunedoara asupra otomanilor musulmani, se poate identifica cu ușurință elementele negative prin apelative de tip „păgân” față de alteritatea turcă. Aceste apelative sunt menținute uneori pentru a se face referiri la timpuri apuse și pentru a

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 242.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 256.

denota vitejia înaintașilor. Pentru secolul XVII datorită unei solidizări a religiei protestante în mentalul colectiv se va favoriza eliminarea acestui termen, iar utilizarea sa îmbracă sensuri dublate de paralele biblice: asemănarea dintre păgânul sub care se afla Israelul din Vechiul Testament și păgânul otoman. Din această ordine de idei, termenul de păgân se degradează vizibil și nu mai are accepțiunea celui din sec. XV, precum nici cel din XVI nu-l va mai avea pe cel din XVII.

Cronicarii prin prisma realităților acelor vremuri, au fost *părți active* sau *pasive* în desfășurarea evenimentelor. De multe ori evenimentele dezbătute în grup, cu siguranță urmau a fi așternute pe hârtie prin cizelarea ideilor narative de către istoriograf. O deosebită importanță o au acele calendare în care se notau datele evenimentiale. Câteodată în încercarea de a se da veridicitate unor întâmplări se apelala folosirea jurămintelor, cum ar fi: „știe Dumnezeu”, „vede Dumnezeu”, „așa să mă ajute Dumnezeu”... prin intenția lor de întărire a convingerii cititorului în adevărul istoric relatat.

Cronicarii acestor secole folosesc în cadrul narațiunii lor de obicei criteriile cronologice, în general este redată *vorbirea indirectă* a persoanelor incluse în narațiune, însă sunt redate *dialogurile unor „personaje”*, tot pentru a mări credibilitatea întâmplării, în cadrul vorbirii directe. Narațiunea nu este lipsită pe parcursul acestor secole de prezența imediată a divinității în evenimential, amestecul său în viața omului, totul se întâmpla pentru că așa vrea Dumnezeu, gândire specifică mentalității protestante. De altfel nici zicătorile/proverbele, metaforele, hiperbolele nu lipsesc.

Modul în care este redat și analizat un eveniment este privit din unghiuri diferite de doi cronicari, originalitatea stilului personal fiind remarcabilă, însă în cazul în care se preiau ideile de la un alt istoriograf chiar și prin prelucrarea lor, copierea ideii este deductibilă: se recunoaște cu ușurință prin însăși asemănarea frapantă a șirului evenimential al ideilor.

Miscelanee sunt o culegere de cronici specifice intenției de colectare a operelor medievale, stil dezvoltat după secolul XVII. Acestor culegeri li se datorează faptul că prin transcrierea de pe original, chiar dacă unele s-au pierdut sau avariat, informația în esență nu s-a pierdut.

Literele folosite în baza redării erau neo-gotice sau latine,¹⁷⁸ uneori titlurile la fel și conținuturile sunt date în limba latină sau vernaculară, alteori titlul în latină, cuprinsul în vernaculară, sau chiar cuprinsul putea să fie redat în ambele limbi. Aranjatul în pagină se realiza pe toată pagina, sau prin îndoirea paginii în două pe verticală. Se scria doar pe partea din dreapta, iar pentru stânga se lăsa loc pentru

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 238.

ordinea cronologica sau adaosuri, sau se putea opta pentru scrierea în stânga în latină, în timp ce în dreapta se oferea traducerea în vernaculară. În acest sens se poate consulta Cronica lui Szalárdi János, deoarece cuprinde mai multe stiluri de așezat în pagina. Au fost întâlnite cazuri când pe o parte a foilor era un text, iar pe verso-ul acestora continua o altă cronică.¹⁷⁹

Manuscrisele conțin goluri intenționate pentru a exprima ceva sau omisii pentru o eventuală completare, lipsuri, ștersăturile se făceau prin tăierea pe orizontală a cuvântului sau rândului, sau pe diagonală pentru toată pagina: miscelaneul lui Mikó Imre ce conține opera lui Sepsi Laczkó Mate conține tăieturi grosolane. Uneori lucrările sunt foarte greu de descifrat ori chiar indescifrabile, au rupturi de pagină sau prezintă mucegaiuri. Hârtia sugativă face ca aspectul scrisului să devină mai gros și mai greu de descifrat, însă o hârtie de bună calitate și o caligrafie adecvată, nu fac greutăți cercetătorului. Scrisul caligrafic se face liniar, câteodată chiar perfect liniar. La unele cronici avem inserții caligrafice prin prima literă din capitol la o mărime de 4–5 rânduri. Conținuturile sunt fie cursive evenimential sau se sare de la un timp faptic la un altul. Sfârșitul poate să se termine cu specificația dată de cronist că și-a întocmit opera în locul și la data redactării, sau poate să se întrerupă brusc în cazul în care cronicarul a fost forțat de împrejurări la aceasta, fie prin boală, moarte etc. De exemplu, Nagy Szabó scrie până în 1657 când întrerupe șirul evenimential datorită invaziei tătare în țară, revine puțin în 1658 și apoi nu mai continuă urmând ca pe parcursul anului respectiv să treacă în neființă.

Datațiile se dau în titlu cu specificația „*ab anno Christi... usque ad haec nostre tempora*” ca la Borsos Tamás¹⁸⁰ sau simplu în limba vernaculară, ori se omite detaliul. Datațiile la unii autori care au îndeplinit anumite însărcinări la Poartă conțin pe lângă datarea creștină și cea cu anul Hegirei, conform cutumelor de redactare folosite de otomani.

1.1.6. Poziția cronistului ca martor și valoarea informației redată

Compilațiile de cronici redau informațiile preluate și prelucrarea lor prin imprimarea stilului redactantului. Aici redactantul este un fel de *martor secund*, care își făurește lucrarea bazat pe apelul la memoria colectivă. Este important pentru că repune scenele în mișcare marcat de influența gândirii analoge sau raționale a perioadei în

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 257.

¹⁸⁰ Borsos Tamás, *Itinerarium ad fulgidam portam eiusdem Tomae Borsos* în Miko Imre: „Erdély Történelmi Adatok,” Cluj-Napoca, 1858, legătura II aflată în Biblioteca Centrala Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Fond Colecții speciale – manuscrise. (toată legătura în forma manuscrisă conține numai operele lui Borsos și corespondentele sale de la și spre Poartă).

care trăiește. Din acest punct de vedere, dacă identitatea otomană care în sec. XV era percepută preponderant ca tirană sau păgână, prin schimbarea istoriei societății transilvane în secolele XVI–XVII, va aduce o domolire a percepția alterității, iar cuvântul turc fiind expus simplu sau însoțit de cel de „păgân”, cu conotație mai mult simbolică.

Martorul ocular este cel care trăiește perioada istorică respectivă. El percepe realitatea prin modul în care este implicat în desfășurarea evenimentului.

Martor ocular este și persoana care participă *indirect* la eveniment prin poziția pe care o ocupă în acel timp, fiind surprins în spațiul în care este redată relatarea, dar nu inclus în mod direct în acțiune și povestește simplist sau mai bogat, în funcție de cum i-a fost oferită informația de la altcineva. El are o informație second class sau relativă. Pentru a înțelege mai bine, ofer spre exemplu cazul lui Krauss ca și cronicar, care este transilvănean german și percepe invazia tătarască asupra scaunelor secuiești printr-o privire de ansamblu a situației, de care a fost ferit probabil în acel moment orașul său, dar nu era în zona pe care o povestea ci folosește informațiile oferite de secui sau de cei care au fost acolo în acel moment, când treceau prin oraș și poposeau pe la notariatul orașului. Deci el este martor ocular al timpului istoric prin care trece țara, dar nu a fost în zona afectată direct.

Dacă cel care oferă informația a fost implicat direct, atunci are o valoare ridicată din punct de vedere al istoriei politice. Dacă a primit-o de la cineva care nu a fost direct implicat ci a auzit și el, el reprezintă deja un zvon în limbajul popular, sau o informație valoroasă mai mult din prisma mentalităților colective.

Martorul ocular ce ia parte *direct* la evenimente este în măsură să ofere cele mai importante informații. Din această perspectivă putem reține două subclasări, și anume: prim și secund. În cazul povestirii unei lupte în care dezbate nu atât lupta cât discuțiile soliilor la părțile unde au fost delegate, cronicistul chiar dacă poate să fi participat ca soldat la luptă nu are decât calitatea de martor ocular indirect secund în ce privește relatarea exercitării îndatoriei sale de solie, pentru ca nu are cum să perceapă discuția în amănunt. Însă dacă dă informații despre felul în care s-a desfășurat lupta, el este deja martor ocular prim. Tot astfel, dacă cronicistul îndeplinește personal însărcinarea de reprezentant al intereselor princiare la cortul marelui-vizir de exemplu și relatează ce a discutat cu acesta, informația este de primă mână.

Este suficient în linii mari să cunoaștem aceste date esențiale despre cronicar și vom putea deja creiona în linii generale poziția sa despre elementul otoman. Sentimentul transpare vrând-nevrând printre rândurile cronicisticii.

Clasificarea cronicilor după Ioachim Crăciun este împărțită după proveniența și activitatea cronicarului în grupe, distingându-se 4 grupe diferite:

- cei care au trăit și au activat în Transilvania, aici încadrându-se Krauss, Szamosközy, Hans Dernschwam;
- cei care s-au născut în Transilvania dar au activat în străinătate – aici putem include liniștiți reprezentanții transilvăneni la Poartă care și-au redactat operele pe teritoriul otoman, cum ar fi Borsos Tamás, sau Brancovici în Țara Românească, sau cazul refugiaților transilvăneni pe spațiul otoman;
- criteriul cultural i-ar cuprinde pe cei născuți în diasporă sau în afara granițelor, dar care mențin legături cu Principatul, cum ar fi Szerémi György, sau Forgács Ferencz care s-a atașat de Transilvania unde a trăit și activat deși era născut într-o familie de sârbi;
- criteriul patronajului – când domnul țării sub patronajul său cere să se întocmească scrierea operei istorice.¹⁸¹

Pentru elaborarea părții focalizate pe raportul dintre cronist și aspectul textului au fost utilizate informațiile oferite de manuscriptele cercetate în stare inedită, dar ca un punct de reper exegetic esențial a fost opera cercetătorilor Ioachim Crăciun și Aurora Ilieș prin capitolul referitor la Transilvania.¹⁸²

Este de remarcat faptul că raporturile transilvano-otomane stârnesc marea preocupare a istoriografilor, tema armatei otomane este un subiect foarte des abordat, o problemă centrală care nu poate fi neglijată în scrierea și înțelegerea istoriei spațiului românesc.

Atitudinea nobilimii transilvane se explică și prin faptul că ei conștientizau individualismul și larga autonomie avută sub otomani, mai ales că decizia nobilimii din Dietă în ce privește alegerea principelui era respectată la Poartă. Sultanul confirma alesul Dietei, chiar dacă întâlnim în unele momente decizii impulsive și pripite ale unor funcționari ce-și arogă drepturi de decizie ce nu le aparțin.

Încercările de salvagardare a identității creștine pe filieră catolică vor da nuanțări mai reci imaginii otomane pe de-o parte, în istoriografia transilvăneană. La fel, tot pe această filieră este posibil să se fi propagat și acea teamă nemotivat de gravă de transformare a țării în pașalâc, zvon ce era alimentat de multe ori chiar de către funcționarii otomani pentru a readuce transilvănenii pe coordonatele otomane prin atenționare și inducere a fricii, în momentele de balansare a țării spre Habsburgi. În astfel de momente, istoriografia percepe pericolul la nivelul societății, ce duce până la crearea unor adevărate angoase. Însă o bună parte a țării, după cum arată scrierile

¹⁸¹ I. Crăciun, *Repertoriul manuscriselor*, pp. 5–15.

¹⁸² *Ibidem*, pp. 5–15; 205–484.

vechi, încearcă să convingă partea adversă și societatea că pe lângă frica ce o inspiră, totuși imaginea otomană trebuia văzută mai ales din prisma protectoratului fără de care, motivează ei, însăși existența statală ar fi fost efemeră. Datorită acestor intense preocupări, imaginea otomanului constituie în cadrul cronografiei transilvănene o temă centrală în jurul căreia se dezvoltă evenimentialul și factualul istoric.

Astfel, literatura cronică ne pune la dispoziție o serie de păreri și argumente, ce vin să ne dezvăluie mecanismele funcționării unor atitudini umane. Aici este inclusă explicația de natură religioasă, ce are marele rol de a liniști sufletul omului în ce privește decizia luată. Aceasta pentru că cea mai cumplită luptă ce o poate duce este cea interioară, cu precădere evidențind perioada premodernă, când sufletul uman căuta liniștea și pacea prin iertarea divină. Răspândirea noilor religii este acum binevenită, aduce un suflu nou și ajută prin modul lor de a gândi, este o influență benefică ce favorizează căutări pentru găsirea unor răspunsuri explicative. Și așa, pe baza religioasă, avem diferențierea dintre cei din țara Ungurească și cei de aici, din țara Ardealului: „ei” care au fost păcătoși prin felul lor de viață și „noi”, cărora li se oferă o nouă viață. Vorbind de episodul justificării detașării Transilvaniei de Ungaria, șansa la noua viață este oferită de cei pe care Dumnezeu i-a folosit pentru a mustra societatea maghiară prin dezastrul de la Mohacs și de a induce fatalismul mai apoi.

Atitudinea de respingere a transilvănenilor se consolidează și se evidențiază în măsură proporțională cu încercările repetate ale filohabsburgilor de a scoate țara Ardealului din sistemul de vasalități otoman și de a o integra în cel austriac. Aspirația continuă a acestora, alimentată de mediile austriece, care nu o dată au cerut țara de la Poarta otomană în schimbul plății unui tribut, și pentru care erau dispuși să plătească sume destul de mari – fapt ce reiese din însăși ofertele repetate și mărite făcute sultanului. Chiar dacă intenția a fost refuzată din start de sultan, care-și motiva gestul prin dreptul paloșului – *ius gladii*, refuzul abandonării problemei transilvane explică importanța Transilvaniei pentru Casa de Habsburg în politica expansionistă spre această zonă, unde interesele se loveau de cele otomane, dar și aspirația continuă a filohabsburgilor spre independența statală sub valorile creștine catolice.

Aceste aspirații, chiar dacă urmăreau autonomia Transilvaniei, se loveau de ideile politice promovate de filoturci, care nu o dată încearcă să justifice traiectoria specială și particularitățile benefice ale țării în cadrul eșichierului politic otoman protector, ce a creat un mediu propice pentru individualitatea proprie, culturală și religioasă de care beneficia mica confederație multiethnică transilvăneană. Respectarea acestor particularități de către otomani este marcată în literatura contemporană a Principatului, iar umaniștii acestei laturi apreciază din acest punct partea otomană,

conștientizând că sub nici o putere europeană creștină nu ar fi avut aceste facilități. Erudiții istoriografi ai Principatului au o deosebită formație, însușită în universități de renume europene în marea lor majoritate, fiind marcați de ideile umanismului. În cadrul operelor lor făceau afirmații ce aveau la bază adevăruri din viața societății. Erau atenți în cântărirea adevărurilor prin nevoile Principatului pe care încearcă să le explice prin cuvintele lor proprii ca fiind o necesitate politică a vremii, trecând peste sentimentalismele creștine: „*Cine ce a făcut ca să îi oprească pe turci?*”.

Istoricii sunt deosebit de atenți la fiecare particularitate a problemei otomane, pe care o redau din perspectiva evoluției evenimentialului și fapticului politic.

Până la cumpăna secolelor XVI–XVII puterea otomană este văzută în ansamblu ca fiind „un rău necesar”, care garantează existența țării autonome. Însă sub presiunile Habsburgilor, care propagă ideea necesității salvării țărilor creștine de sub musulmanii otomani, sub un principe slab și nehotărât el însuși și care primise o educație catolică prin excelență, societatea se măcina în războiul psihologic pe care îl duce în interior, spre a alege creștinii austrieci sau a rămâne la otomanii păgâni. La nivel social era destul de greu de suportat o astfel de luptă epuizantă: ei își îndreptau privirea spre principe și așteptau ca el să ia o decizie înțeleaptă. Nu puține voci, ale filoturcilor, s-au ridicat în acești ani cerând cu fermitate principelui să rămână în sistemul de protecție otoman. Însă Sigismund Báthory nu a putut da dovadă de tăria de caracter pe care o arătase unchiul lui, Ștefan Báthory. Și acesta își ținea legăturile cu lumea catolică apropiată, dar nu a permis sentimentalismului religios să pătrundă în sfera politicii și să-i afecteze bunele relații cu sultanul. Însă în acest principe, Habsburgii au perceput slăbiciunea decizională pe care o emana și au știut să profite de ea înspre avantajul lor. Astfel, prin promisiunea unor principate, austriecii au primit acceptul intrării în țară. Memoria colectivă reflectată în cronicile nu a uitat însă episodul Castaldo, dintre anii 1551–1556, când prin aceleași presiuni cu tentă creștină au reușit să obțină intrarea în Principat, iar mai apoi l-au ucis pe Martinuzzi care încerca să-i aducă în ajutor iarăși pe otomani. Însă discursurile acestui principe sunt foarte mișcătoare sentimentale, reușește să creeze acea vină colectivă a individului față de religia creștină și prin aceasta să obțină acceptul în Dietă pentru intrarea trupelor. Reacția societății față de traiul care va urma este de a-i explica lui Sigismund comportamentul și deciziile ca fiind date prin latura să inumană, de proveniență nepământească. Chiar dacă avem în unele cronicile imaginea otomanului zugrăvită din perspectivele luptelor antiotomane, avem însă numeroase cronicile ce regretă greșeala principelui, care pentru a se asigura de reușită a recurs la eliminarea reprezentanților partidei filoturce.

Imaginea sultanului protector este preluată și menținută pentru perioada de până la 1657 mai mult ca imagine a „răului necesar”, adică răul fiind dat de latura

musulmană a otomanilor. Nu mai este nevoie acum să se dezvolte imaginea sultanului protector pentru că nu mai avem de-a face cu un copil-principe ce trebuia ocrotit, iar statul Transilvania a trecut de etapa formării Principatului. Acum atenția societății se axează pe ajutorul oferit de otomani pentru capii mișcărilor de opoziție, și pe bunele relații dintre sultani și principii energici. Imaginea otomană este prelucrată din aceste perspective.

Însă momentul 1657 va face ca istoricii să remarce că situația țării a ajuns la același nivel cu cea a țărilor române. Mulți deplâng starea de fapt a lucrurilor și dau vina pe nesăbuința principelui care a refuzat să ia în seamă sfatul sultanal de a nu se aventura în Polonia cu trupe și armament din Transilvania, ci să implice doar trupele maghiarilor de dincolo de granițele transilvane, spre a nu face pagubă în vreun fel Transilvaniei.

Instalarea regimului austriac nu a făcut ca istoriografia să uite elementul otoman, ba mai mult, a resuscitat amintirile nostalgicilor acelor timpuri pe care le considerau mai bune decât cele actuale și revin asupra imaginii otomane din perspectiva raporturilor avute cu Poarta.

Ținând cont că istoriografia Țărilor Române din prima jumătate a secolului al XVII-lea până în timpul dinastiei Köprülü merge pe preceptul fatalismului, prelungind mai vechile atitudini mentale față de aceștia – explicabil prin faptul că posibilitatea independenței țărilor lor nu se întrevedea de curând, istoriografia transilvăneană asupra imaginii otomane este moderat mai bună. Observăm că problema centrală care modelează imaginea otomanului în istoriografia celor trei țări este dată de autonomia țării respective. Ori, din moment ce Transilvania avea această autonomie în sistemul de protectorat otoman, imaginea protectorului său era vădit mai bună decât cea zugrăvită de munteni sau moldoveni. Ca de altfel în episodul eroic al luptei antiotomane Mihai Viteazul de la cumpăna secolelor XVI–XVII: atitudinea antiotomană încetează odată cu primirea însemnelor pentru domnie, prin reamintirea puterii colosale otomane care domina zona creștină.¹⁸³

Atitudinea românilor era vizată de spaima și pesimismul față de o putere cu care ei nu se puteau confrunta și nu excludea o atitudine de respingere motivată pe fondul spiritualității religioase ce ilustra caracterul negativist al puterii otomane prin cruzime, lăcomie etc. Deși și istoriografii filohabsburgi foloseau motivația sentimentalismului religios, exemplificând cu aspectele negativiste pe timpul întregii perioade princiare, însă mai puțini numeric față de cei care nu le împărtășesc punctele de

¹⁸³ Călin Felezeu, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV–XIX*, în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p. 68.

vedere. Această caracteristică istoriografică pentru țările române poate să fie luată în considerare și pentru Transilvania.

În linii generale, imaginea societății otomane ce reiese din istoriografia transilvaneană nu poate fi asemănată cu cea a istoriografiei Țării Românești și a Moldovei. Un barometru, considerăm, semnificativ în stabilirea imaginii și în aflarea poziției istoricului față de otomani îl constituie aspectul sub care este văzută alteritatea în cadrul cronicii unui autor. Ca și o constatare generală, în urma efectuării acestui studiu, pentru perioada principatului se desprind trei aspecte principale: „tiran turc”, „păgân turc”, „turc”.

a) Cel de **tiran turc** este folosit de cronicarii care manifestă o poziție vădit antiotomană.

b) Pentru folosirea expresiei de **păgân turc** se încadrează cronicarii sec. XVI, care își rezervă o atitudine moderată, sau cel puțin așa lasă să reiasă din rândurile scrierilor. Ei apelează la acest termen pe fondul moștenirii memoriei colective din secolul trecut, când marele Iancu de Hunedoara a fost o figură emblematică în lupta împotriva otomanilor păgâni și care succede în vocabularul societății de după Mohacs. Acest termen se folosește des alături de cel simplu de turc, arătând încă o dată atitudinea moderată a istoricului. Este un termen simbolic, cu aspect neutru, care apare din două ipostaze: ori cronicarul în virtutea spiritului identitar al transilvanismului considera prin raționalism ca fiind necesară această protecție, dar care din considerente religioase are anumite rețineri, sau individul care nu se lasă dominat de pornirile creștine sau chiar oferă o explicație nuanțat pozitivă prin perspectiva mentalului religios față de protecția otomană, dar transpune din obișnuință elementul păgân din memoria colectivă și va mai fi nevoie să treacă câteva generații pentru a se renunța la acest termen. Pentru secolul XVI este cazul lui Heltai Gaspar. Acest termen este reluat după 1658, când imaginea otomanului este îmbogățită cu epitete ca „înrobitori”

c) Termenul de **turc**, se folosește alături de cel de păgân turc în primul secol princiar, dar nu tot timpul, ca apoi în secolul XVII să se folosească singur. Este un semn că istoricul nu nutrește un sentiment negativ față de otomani, ba chiar a reușit să se apropie de această societate și să o cunoască, direct prin contacte personale sau indirect prin relațiile celor ce au stat în această societate ca trimiși princieri. Unii dintre acești istorici fac parte din rândurile filoturcilor. Pentru secolul XVI l-au folosit cronicari ca Mindszenti Gábor.

1.1.7. Perioada de redactare ca factor de impact asupra scrierii

Pentru a urmări evoluția imaginii otomane, se cere să împărțim cronicarii în funcție de perioada de viață și redactare a operelor. Astfel am optat pentru 5 intervale periodice:

1. cea de formare a Principatului, până în timpul domniei lui Sigismund Báthory; spre sfârșitul sec XVI;
2. apoi până la Ștefan Bosckay, perioada în care se amplifică lupta antiotomană și coaliția formată în spiritul creștinismului în zona central-sud-est europeană, unde domină figura memorabilă a lui Mihai Viteazul;
3. perioada de stabilitate a Principatului, ce durează până la episodul dramatic din 1657 și în care se remarcă pe plan internațional ca un important factor politic;
4. spațiul temporal vizat până la intrarea Habsburgilor în principat și acceptarea pactului hallerian; iar ultima,
5. o scurta privire asupra unor atitudini din timpul Marelui Principat.

1.1.7.1. Cronicarii până spre sfârșitul secolului XVI

Se cuvine să începem linia cronicarilor cu **Mindszenti Gábor** (cca. înc. sec. XVI–după 1540). Importanța cronicii sale, *Első Zápolya János király utolsó napjai* (Ultimele zile ale regelui Ioan I Zapolya), sub titlul original, sau *Naplója* (Jurnalul său) după cum e publicată în 1993, este dată de faptul ca a trăit înainte de formarea principatului și a urmărit atent evenimentialul și fapticul din ultimele zile ale regelui Ioan Zapolya, făcând parte din anturajul acestuia. Deoarece este un om care a trecut peste momentul Mohacs, atitudinea sa față de turci este cu atât mai importantă. Cronică sa scurtă de 13 pagini manuscris a fost editată de Kemény József și A. Kovács István. Acesta este primul memorial în limba maghiară¹⁸⁴. Autorul, chiar dacă nu face multe referiri la otomani, formele de redare alese pentru elementul turc pe tot parcursul cronicii, „turc” sau împăratul turc, dar și prin relatările sale, nu ne lasă deloc impresia că ar împărtăși o anume atitudine negativă față de aceștia. Se observă însă un anumit dezacord față de Ferdinand, manifestat atât de el ca redactant, cât și al societății prozapoliene pe care o descrie și din care face parte: elita nobiliară în parte, societatea în fond, „*Măria Sa regele german Ferdinand prin oamenii săi și mai ales prin domniile mei sași pe ei* [Ștefan Mailath și Emeric Balassa] *se grăbește să-i atragă de la binefăcătorul nostru domn.*”¹⁸⁵ Dezacordul vine în momentul când lumea dorea exasperată continuitatea sângelui regal. Totodată lumea de la curte era fericită de scrisorile ce ajung la curte atât de la împăratul turc cât și de la regele francez și care îi promiteau ajutorul.¹⁸⁶ Semnificativă este remarca făcută de rege prin care el însuși recunoaște caracteristica tradițională a transilvănenilor de balansare între puteri, în

¹⁸⁴ E.Ö., vol. I, p. 159.

¹⁸⁵ „Ferdinandus német király ő felsége, emberei által és fő képpen szász urainék által öket mű kegyelmes urunktól elcsábítani igyekeznék” apud *Mindszenti Gábor naplója* în „E.Ö.”, p. 70.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 71.

scopul politic de câștigare a autonomiei, motivând că ar lua decizii în funcție de situația politică a vremii și ar alege partea care este cea mai puternică la momentul respectiv: „azi să vină turcul, și-i sărută caftanul”.¹⁸⁷ Din însăși spusele regelui maghiar reiese atitudinea transilvănenilor față de otomani, care nu manifestă nici o reținere în acceptarea suzeranității otomane pentru atingerea scopului propriu și mai ales pentru menținerea în cadrul politicilor puterilor din Europa de Sud-Est.

La **Heltai Gáspár** (cca. înc. sec. XVI–1574), au fost analizate două lucrări, *Magyar kronika* (Cronica maghiară) și *Háló* (Recunoștință), editate parțial în 1993.¹⁸⁸ Deși în prima parte sunt redată fragmente din istoria maghiarilor, cronica este importantă prin faptul că autorul este un intelectual al secolului XVI pe care îl acoperă pe aproximativ șapte decenii până la domnia lui Ștefan Báthory, și de pe această poziție e necesară cunoașterea imaginii otomane, chiar dacă redă evenimentialul cuprins ca granițe temporale între Iancu de Hunedoara și momentul Mohács. Baza lucrării sale este Bonfini pe care îl prelucrează și traduce rezumativ.¹⁸⁹ Elementul turc este descris ca fiind condus de răzbunătorul, înțeleptul și curajosul Mezih pașa care a săvârșit mari pustiiri și multe înrobiri în țară.¹⁹⁰ În timpul desfășurării luptelor apar clasificările cu conotații religioase: „creștini” și „păgâni”. Însă marea diferență de mentalități, cea din secolul XV față de cea din XVI este dată cât se poate de clar de „testamentul” politic față de societate pe care îl lăsa Iancu, după spusele cronicarului, îndemnându-i să nu lase lupta împotriva turcilor: „*Să fiți statornici în dreapta credință și în slujba lui Dumnezeu, și ceea ce nu s-a putut de la mine, voi <să continuați și> să stârpiți numele turcului și să vă câștigați această glorie.*”¹⁹¹ Testamentele politice ale unor principii transilvăneni mai ales din prima jumătate a secolului XVII, îndemneau societatea de a nu se abate din sistemul de vasalități otoman, chiar și cu prețul pe care erau nevoiți să-l plătească, referindu-se la înrobirile care erau săvârșite. În scrierile sale, elementul turc apare în raportul în care trebuia glorificată imaginea memorabilului guvernator, în principiu imaginea nației maghiare pe deoparte și în opoziție cu aceasta otomanii, care pe fondul memoriei colective și în context cu lupta religioasă apar ca „păgâni”. Totuși marcat de perioada în care trăiește, nu adoptă o atitudine ferm antiotomană.

Bánffy Gergely (prima jumătate a sec. XVI–după 1566) în *Profectionis serenissimi principis Joannis Secundi electi regis Hungarie ad caesarem Turcarum modus et*

¹⁸⁷ „ma jöjön a török, és megcsókolja a kaftanyat” apud *Mindszenti Gábor naplója* în „E.Ö.”, p.75.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 16–37; p. 38–69; pp. 144–147.

¹⁸⁹ I. Crăciun, *Repertoriul manuscriselor*, p. 208.

¹⁹⁰ E.Ö., vol. I, pp. 22–23.

¹⁹¹ „Allhatatosok legyetek az igaz hitben és az isteni szolgálatban és ami én tőlem nem lehetett, tő olcsatok ki a török nevet és azt a dicsőséget megnyerjétek magatoknak.” apud Heltai Gáspár, *Az hunyadi Janósról, Erdély vajdáról és annak jeles dolgairól* în „E.Ö.”, vol. I, p. 36.

*series <1565–1566>*¹⁹² descrie întregul ceremonial de încoronarea a principelui făcut de către sultanul Süleyman, la Zemun, în iunie–iulie 1566, cu multe date despre cum au evoluat pregătirile, obiceiurile de încoronare, cazarea principelui, oferirea și conținutul cadourilor. Cronicarul transilvănean, descendentul familiei de vază Losonczi Banffy, era în componența grupului ce îl însoțea pe principe la tabăra sultanală. Avem de-a face cu un cronicar care intra în contact direct cu otomanii, le vede parțial obiceiurile și își redactează opera de pe această poziție. El este un martor ocular direct prim. Imaginea otomanului, a sultanului otoman în principal este total opusa imaginii împăratului austriac. Dacă Maximilian este văzut de sultan, dar și de Banffy, ca un trădător care a dezavuat înțelegerea și corespondența avută cu principele, imaginea sultanului este în opoziție cu acesta, o persoană cu un puternic caracter, ce nu se lasă influențat de scrisorile dezvăluite. Dă totodată dovadă de disciplină, deoarece refuză să accepte aceste dovezi până ce nu se asigură în ce privește cele mai mici detalii referitoare la problema în cauză. Redând spusele sultanului, notează: „*Dacă Maximilian nu ar fi trișat față de noi, am crede în el fără îndoială, iar față de fiul nostru <Ioan Szigismund> am fi cu prejudecăți păcătoase*”.¹⁹³ În cadrul narațiunii el justifică bunăvoința părintească față de principe și țară, o dată pentru că și-a asumat salvarea țării și a doua oară prin asigurarea pe care i-o făcuse principelui că nu îi poartă nici o ură ascunsă, căci în caz contrar, explica el, nu avea nevoie să mai stea și să aștepte după principe. Atitudinea caldă pe care o arătase sultanul față de principe și țară îi făcu pe aceștia mai degajați și mai încrezători în ce privește protecția sultanală. „*Acest lucru făcu o inimă mai bună și dădu scăpare spre puterea împărătească*”.¹⁹⁴ Notează totodată că „*principii germani spun despre turci că ar fi capul de punte al tuturor răutăților, câteodată de la început până spre sfârșit nu au lăsat nimic care ar putea privi spre bunăstarea comunității*”¹⁹⁵ Protectorul își lua angajamentul și promitea că nu se va lăsa până nu îl va ridica pe principe la crăie și nu-l va încorona.¹⁹⁶

¹⁹² Bánffy Gergely, *Második János Magyarország választott királynak második Szulejman török császárhoz való menetele módja* (Modul în care a mers regele ales al Ungariei, Ioan II la imparatul turc, Süleyman II) în „E.Ö.”, vol. I, pp. 131–143.

¹⁹³ „ha Maximilián minket meg nem csalt volna, kétség nélkül hinnénk néki és a mi fiunk [t.i. Janos Zsigmond] felől gonosz itéletben lennénk, de mivel tudjuk: Ferdinand régen az ő atyját Janóst és Izabella királyné asszony gyakorta hazugsággal kecssegette, vakmerőképpen hini nem akarunk.” apud Bánffy Gergely, *Második János Magyarország választott királynak második Szulejman török császárhoz való menetele módja* în „E.Ö.”, vol. I, p. 132.

¹⁹⁴ „Melly dolog a császári hatalmassághoz való menetelre jobb szívet és mentséget ada” în „E.Ö.”, vol. I, p. 134.

¹⁹⁵ „a német fejedelmek a törököket mondjak lenni minden gonoszsnak kútfejének, noha semmit eleitől fogva hatra azokban nem hagyót soha, melyek a közönséges haszonra néznek” în „E.Ö.”, vol. I, p. 135.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 137.

Cronicarul, prin felul în care redă amplexarea ceremonialului de încoronare, arată că a rămas pozitiv marcat de atitudinea sultanului, care s-a îngrijit de toate demersurile îndeaproape și de grija care i s-a purtat principelui. Descrie cu lux de amănunte modalitatea în care s-au trimis cadourile, ritualul care a trebuit urmat în această privință, le redă în amănunt cantitatea și calitatea. Astfel, 100 de ostași ieniceri duc cadourile strălucitoare ale principelui la cortul padișahului. Cadourile, ca obiecte de protocol diplomatic, un fel de diplomație culturală în stadiu incipient, aveau un loc important și un ceremonial bine stabilit. Valoarea pieselor cadou era înregistrată de către responsabilii din administrația otomană iar conducerea stabilea valoarea pieselor și persoanele cărora li se vor oferi daruri din partea sultanului. Așadar, darurile principelui sunt duse în opt farfurii de aur. Prima a conținut 4 diamante mari și o mantie în valoare de 12.000 de galbeni, iar în mijloc se afla un smarald foarte mare, pur, ce ar fi valorat 6.000 de galbeni. Într-a doua farfurie de aur, un inel nemaivăzut făcut cu mare măiestrie, și în care era un ceas care suna la fix, jumate și la sferturi, dar arăta și mersul planetar și al lunii. Celelalte tăvi mai conțineau și 16 farfurii mari de argint poleite cu aur, 12 mijlocii, 12 de mărime mică, 6 căni inscripționate frumoase și, bine înțeles că nu putea lipsi din cadoul oferit măritului sultan, câțiva șoimi aleși¹⁹⁷. Mulțumit de cadourile trimise, îl chemă pe Ioan Szigismund înaintea sa și-i spuse: „*Fericită să-ți fie venirea ta aici, iubitul meu fiu*”. În timpul ceremonialului va folosi aceleași cuvinte drăgăstoase față de acesta: „*Iubitul meu fiu, stai jos*”¹⁹⁸. Interesant se arată fragmentul de după încoronare, când principele se apleacă jos la picioarele sultanului în semn de mulțumire, obicei despre care ne relatează cronicarul că închinarea este un obicei persan. Padișahul îl ridică și îi spuse în semn de ocrotire părintească: „*Fii cu bună inimă; am să arăt întregii lumi, că prin mijlocirea favorabilă a lui Dumnezeu, pentru orfani, pentru văduve și pentru cei părăsiți întotdeauna am dat sprijin*.” Desigur, importanța gestului este greu de înțeles din prisma europeanului. Însă pentru cei familiarizați întrucâtva cu tradiția orientală și cu lumea islamului, este cu totul firesc. Religia impune protecția sărmanilor iar formele pe care le pot îmbrăca ajutoarele sunt variate. Din inițiativa protectoare față de văduve și orfani, profetul Mohammed a dat lege ca fiecare musulman să își ia patru soții, tocmai ca văduvelor vulnerabile și copiilor lor să le fie oferit un adăpost, o protecție. Însuși el s-a căsătorit cu o văduvă mai în vârstă și foarte bogată.

A doua zi sultanul trimise cadourile pentru principe. Lucrarea este deosebită datorită imaginii pe care o expune, susține și confirmă ideea sprijinului ocrotitor al sultanului față de principe relatat de cronicarii turci ca „*dragoste paternă*” în varianta

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 139.

¹⁹⁸ „Boldog légyen szerelmes fiam ide jöveteled!” „én szerelmes fiam, ülj le” în „E.Ö.”, vol. I, p. 139.

transilvăneană. Cronica este foarte bine structurată, coerentă și pe capitole, ceea ce denotă că avem în față lucrarea unui erudit ales.

I.1.7.2. Cronicarii din timpul luptelor antiotomane (sf. sec. XVI–înc. sec. XVII)

Gyulafi Lestár (1557–cca.1606) are o formație intelectuală obținută la Școala imperială. Unul din cei mai culti autori ai vremii, activează ca diplomat la un moment dat, reprezentându-și principii în ultimul sfert al veacului XVI atât în Polonia cât și la Poartă sau în relațiile cu Basta.¹⁹⁹ Viziunea lui trebuie percepută din prisma sfârșitului de secol, când atitudinile antiotomane se fac tot mai auzite sub impulsurile venite prin filiera austriacă. Contactul cu otomanii i-a lăsat acestuia o impresie relativ pozitivă, ceea ce dovedește felul în care pomenește puterea otomană oferită de sultan societății transilvănene, maghiare și secuiești, în cauza pe care o sprijinea, societate care a depus eforturi de susținere a lui Bocskai printr-o uniune ce, spune el, nu a fost niciodată atât de puternică „și sultanul turc era lângă ei cu toate puterile sale.”²⁰⁰ Acest ajutor sultanal îl va face pe Gyulafi să-l vadă pe padișah în postura de sprijinitor al societății transilvane, iar despre armata otomană notează că acordă o mare cinste vitejilor, chiar și fiind ei din rândul dușmanilor, amintind din câte se pare de tatăl său, de a cărui rudenie nu ne dă de înțeles decât la sfârșitul lucrării: „la Poartă turcii i-au trecut numele în omnem memoriam, și chiar și acum îl pomenesc cu omenie”.²⁰¹ Pentru că lucrarea face referire și la trecutul eroic al vitejilor familiei Gyulafi, nu avem o atitudine deschis filoottomană, dar modul prin care percepe sprijinul sultanului și omenia pe care o arată chiar și dușmanilor viteji, ne lasă să vedem la el o viziune moderată. Atitudinea sa este caracteristică în linii mari transilvănenilor care își iubesc țara și care prin meseria lor au venit în contact cu civilizația otomană, însă el își expune atitudinea „neutră” față de otomani, care comportă atitudini deosebite față de vitejii din familia lui, prin linie ascendentă.

Cuvintele definitorii pentru alteritatea turca sunt: „sultanul turc”, „turc”.

Somogy Ambrus (1564–1637) supranumit și Simigianus, a fost notar în Solnocul Interior. În fragmentul studiat din lucrarea *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum ab anno 1490 usque 1606*²⁰², deși redă viața lui Szigismund Báthory, atitudinea anti-imperială iese vădit la suprafață. Și acțiunile principelui

¹⁹⁹ Gyulafi Lestár, *Az Székelységnek Bocskai melléváló állásának bizonyos eredeti* în „E.Ö.”, vol. III, pp. 189–190.

²⁰⁰ „az török császár is minden erejével mellettek volna” apud *Ibidem*, p. 46.

²⁰¹ „hogy az portan az törökök az nevet în omnem memóriám beírtak, és most is böcsületesen emlegetik.” apud *Ibidem*, p. 63.

²⁰² Somogy Ambrus, *Báthory Zsigmond első éve* în „E.Ö.”, vol. II., pp. 62–78.

care au dus la ruperea țării de otomani și la lansarea ei în luptele antiotomane nu este bine văzută. El îi explică acest comportament atât bazat pe realitate – influența papalității și a lumii austriece – cât și prin sfera imaginarului mirabil care îi neagă apartenența la specia umană. Transformat în pește după naștere, motiv pentru care nu era ferm în atitudini, hiperbolizarea trăsăturilor fizice ce i se trag de la planeta Marte²⁰³ pentru că era iubitor de sânge (referindu-se bine-nțeleas la eliminarea capilor grupării filoturce și a nobilului Jozsika) sau redarea discursului conducătorului filoturc în Dietă, Kendi Sándor, detaliile ne lasă să percepem că avem de-a face cu un cornicar filoturc. Nu pomenește prea multe de otomani, dar atitudinea sa îi redă facțiunea. Pomenește de înscăunarea regelui Ștefan Báthory din care nu poate fi tăgăduită influența sultanului Selim. Convingerea Papalității era că ruperea de creștinătate se datora invaziei otomane sub care oamenii trăiau fiecare după placul său.²⁰⁴ Catolicii îi trimiteau mesaje înflăcărâte principelui pentru a-l determina să treacă de partea creștinătății. „*Spre marele său pericol va fi, că întotdeauna pe la spatele lui, la masa lui, se afla spionul secret al turcilor, la fiecare masă îl hrănește la curtea sa pe ceauș, sau alt sol de acest fel, ca pe un șarpe la sân, și pentru libertatea pierdută soldații săi poartă însemnele dușmanului și sângherosului turc <...> căci ar trebui să știe că nimic nu-și dorește mai mult turcul decât pe Szigismund, principele de mari speranțe și împreună cu el poporul său, locuitorii Ardealului fertil, și prin atragerea celor mai mari cetățeni spre protecție și înțelegere, să îi înrobească și să-i facă nenorociți și sărăciți*”.²⁰⁵ Protestant cu mari înclinații spre citatele filosofice și biblice, încearcă să stabilească cauza nenorocirii țării din perioada luptelor antiotomane, care au început datorită incapacității de conducere a principelui.

1.1.7.3. Cronicarii din Transilvania până în anul 1657

Lucrarea **Anonimului** german, *Eigentliche Beschreibung, wie und was massen der Bathori Gabor... bis in seinen Tod gelebt*²⁰⁶ privește alteritatea otomană din prisma ajutorului pe care îl oferă „săracei țări”, atât de încercate de acțiunile principelui răuvoitor față de sași. Descrie ajutorul pe care îl cer germanii de la ambii împărați,

²⁰³ A se vedea în capitolul referitor la imaginea principelui transilvănean.

²⁰⁴ E.Ö., vol. II, p. 70.

²⁰⁵ „[a Papa (Carillo) Alfonz olasz jezsuita és más hasanlo emberek] hiszen legnagyobb veszedelmére mindig az oldalanál és asztalánál van a törökök titkos megbízottja, minden etkezésnél taplalja udvarában a csaut, vagy más hasanszörű követet, mint kígyót a keblében, s az elveszett szabadság jeleként katonái a törökök ellenséges és veres jelvényeit viselik” „Mert tudvalevő [...] hogy semmit nem óhajt inkább a török, mint hogy Zsigmondot, a nagy reményű fejedelmet, s vele együtt népet, a termékeny Erdély lakóit és a legderekabb polgárokat védnökség és szerződésesalard ürügyével szerencsétlen és nyomorult rabszolgaivá tegye” apud Somogy Ambrus, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. II, p. 70.

²⁰⁶ Anonim, *Igaz története annak hogyan jött Báthory Gábor Szebenbe (Adevarata istorie a venirii lui Báthory Gabor în Sibiu)* în „E.Ö.”, vol. III, pp. 165–174.

care sunt dispuși să le acorde sprijin, dar nu vor să acționeze nici unul înaintea celuilalt. Sunt trimise soliile reprezentative în Sibiu la Báthory: solia imperială pare să dea dreptate cauzei principelui, încălcându-și atribuțiile de a transmite doar ceea ce i s-a încredințat recurge la falsuri pentru a dovedi necredința sașilor față de principe. Acum, ceașul otoman primește calități pozitive, deoarece aduce veștile scontate: „*un ceaș de seamă*”²⁰⁷ a vorbit ca un „*viteaz cumsecade spunând: <<Preaputernicul, neînvinsul împărat turc îți transmite: De ce i-ai gonit pe sașii credincioși din oraș și i-ai robit și i-ai scos din tot avutul lor? I-ai pus pe toți ca dușmani și răuvoitori ai tăi, i-ai sărăcit și ai nenorocit țara, într-atât încât ei nu mai pot să plătească nici marelui sultan dările. De aceea, ție Báthory Gábor, îți transmite preamăritul sultan, să ieși degrabă din orașul Sibiu și să le dai înapoi sașilor orașul și libertățile.*>>²⁰⁸

Relatările coincid cu cele otomane. Din moment ce sultanul a formulat promisiunea de protecție a populației săsești, drept ce reiese din litera ahd-name-lelor avute cu Transilvania, e mai puțin probabil să fi fost perceput negativ de cronicarul sas.

La aflarea acestei vești, Báthori dori să-l taie pe sol, iar după ce acesta dădu raport sultanului despre cele întâmplate, marele sultan îl chemă de îndată pe solul sas la el, pe Birkner Joan, căruia îi dădu împuternicire sultanală și adunând oștile pașalelor lângă el, se îndreptă spre Transilvania.

Ajunși în Transilvania, trupa ce îl însoțea pe Birkner, care-l avea alături pe Maciaroğlu pașa, va face joncțiunea cu oștile ce veneau din sens opus aduse de Bethlen Gabriel și Iskender pașa, la Alba.²⁰⁹

Comportamentul oștirilor otomane nu scăpa din ochiul critic al cronistului, el notează că tătarii au urmărit să-l prindă pe Báthory la Bistrița, iar în represiunea lor au cauzat suferințe populației care încă era acolo și i-au încercuit și i-a luat ca robi.²¹⁰

Lucrarea lui **Borsos Tamás** (1566–1634), *Itinerarium ad fulgidam portam eiusdem Tomae Borsos*,²¹¹ a fost editată de Biró Vencel, în anul 1993. Textul descrie traseul pe care îl urmează ca solie până la capitala Imperiului otoman, ceremonialul pompos

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 170.

²⁰⁸ „A nagyhatalmú legyőzhetetlen török császár azt üzeni néked: Miért üztetted ki hű szászait a városból és raboltad, fosztottad ki őket mindenükből? Szegénnyé tetted őket, elpusztítottad az országot, mindnyájukat rosszakaroida és ellenségeiddé tetted, olyannyira, hogy a nagy császárnak sem tudjak megadni a sarcot. Ezért te Báthori Gábor, azt üzeni néked a nagyhatalmú császár, hogy hamarosan vonulj ki Szeben városból s add vissza a szászoknak a varost és szabadságaikat” apud Anonim, *Igaz története annak hogyan jött Báthory Gábor Szebenbe (Adevarata istorie a venirii lui Báthory Gábor în Sibiu)* în „E.Ö.”, III, p. 171.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 172.

²¹⁰ Anonim, *op. cit.* în E.Ö., vol. III, p.172.

²¹¹ Borsos Tamás, *Itinerarium ad fulgidam portam eiusdem Tomae Borsos* în Miko Imre: *Erdély Történelmi Adatok*, Cluj-Napoca, 1858, leg. III, aflată la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Fond Colecții speciale – manuscrise; Borsos Tamas, *Utazas a fenyves portara*, în „E.Ö.”, vol. III, pp. 175–186.

de primire care li s-a făcut și despre care nota că nici o solie transilvăneană nu mai beneficiase până atunci de un fast asemănător, în afară doar de persoana lui Kendi Ferencz, fast pe care îl percepe ca pe o „*strălucire orbitoare*”.²¹² Faptul că un ambasador transilvănean nu a reușit să înțeleagă simbolul și rolul ceremonialului fastuos cu care au fost primiți, este dovada clară a organizării unor protocoale diplomatic mai modeste la curtea princiară. Cronicarul remarcă așadar fastul ceremonialului oriental și protocolul diplomatic de secolul XVII, care erau deosebit de impozante prin lux și opulență.²¹³ Într-un episod petrecut în Eskipolis, oraș notat că poseda un vin bun, descrie cum întreaga societate otomană a orașului primește sarcina colectivă de a-l găsi pe bucătarul transilvănean care fugise, și să-l ducă la următorul popas pe care urmau a-l face în orașul Kerklize. Este redat un episod ce se referă la disciplina caracteristică armatei otomane, disciplină ce se răsfrânge și asupra vieții sociale.

Atitudinea marelui vizir se cere remarcată în sfera relațiilor principilor cu funcționarii de la Poartă, căci putea fi foarte important pentru o domnie sprijinul câștigat al acestui funcționar. Cunoașterea modului de gândire al funcționarilor administrației otomane era destul de greu de însușit, iar întrebuintarea unor solii dibace era cheia pentru o politică externă prosperă. Toate peșcheșurile, darurile sau atențiile puteau să își piardă valoarea dacă un om iscusit ca Nasuh-pașa știa cum să atragă antipatia asupra persoanei pe care nu o dorea. Cu o viclenie greu de sesizat, Nasuh pașa a cerut ca toate cadourile trimise de principe pentru funcționarii otomani să-i fie înfățișate, propune ca toate cadourile să fie dăruite sultanului pentru a i se câștiga bunăvoința lui. După dăruirea sultanului, Nasuh-pașa își dădu pe față planul diabolic, spunând că numai prin neprestarea respectului simbolizat prin dăruirea de atenții putea el mult mai ușor să îi îndepărteze pe funcționarii otomani de principe, lipsindu-l de favorurile acestora. Nici el însuși nu avea nevoie de cadouri pentru că nu îl vroia nici pe principe [Báthory Gabriel], și nici cadourile acestuia.²¹⁴ El se baza pe abilitatea manipulatorie pe care o poseda și nu se sfia să o recunoască. Normal, în cadrul dialogului intercultural, gestul de a nu se dăruir un cadou simbolic era văzut ca o jignire de către funcționarii turci. De notat totuși că nu se precizează nimic despre cadourile neconvenționale, un fel de daruri suplimentare de îmbunare, care nu erau declarate oficial marelui vizir, și de rânduiala cărora nu primea instrucțiuni decât solia principală. În cazul de mai sus, principele Gabriel Báthory era în dizgrație și datorită prezenței de mai bine de trei decenii a transilvănenilor refugiați din spațiile aflate în administrație otomană, dar și sprijinul pe care nobilul Gabriel Bethlen reușise

²¹² E.Ö., vol. III, p. 178.

²¹³ vezi și C. Felezeu, *Statutul...*, p. 201.

²¹⁴ Borsos Tamás, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. III, p. 179.

să și-l câștige în Divanul sultanal în favoarea susținerii sale ca pretendent la tronul Principatului.

Trecând marea pe partea asiatică, ajunge la reședința de vară a sultanului, ce avea o grădină deosebită spre Üsküdar, plină de felurite flori și pomi fructiferi. I-a fost captată atenția de o fascinantă fântână arteziană, realizată din marmură albă cu multe laturi, iar apa țâșnea prin 12 conducte. Ajunși deodată cu solia flandreză la sultan, aceasta primește întâietate, spune el, datorită cadourilor pe care le ducea, care însă menționează și chiar le înșiră că nu erau cu nimic mai valoroase și mai frumoase decât cele transilvane, doar că erau în cantitate mai mare.²¹⁵ În cazul de față, valoarea cadourilor nu prea mai conta din moment ce principele nu era prea bine văzut la Poartă.

Aflăm în continuare că numai după ce membrii soliei primeau caftane aveau dreptul de a intra în audiență, lipsa acestuia nu permitea intrarea și putea limita accesul persoanelor. Delegația primise un număr mai mic de caftane, iar acum însoțitorii au fost nevoiți să aștepte afară. Caftanele se dădeau în conformitate cu gradul persoanei, această dispunere avea avantajul de a da o imagine mai clară sultanului vizavi de importanța statutului avut al membrilor delegațiilor pe care îi avea în față. Faptul că la Poartă sunt cunoscute îndeaproape raportul dintre principe și societate, precum și faptul că dorința societății primează, reiese din dialogul lui Borsos cu vizirul care se interesa de relația respectivă. Și cum Borsos era purtătorul de cuvânt al domnului său, prin urmare dădu un răspuns pozitiv care a fost parafrizat de vizir prin expresia „*Yabana szulaz ag szakall köpeg!*” – (Ya bana mı söylersin, ak sakall köpek).²¹⁶

Folosirea dialogurilor de către cronicar denotă buna cunoaștere a limbii turce pe care o poseda. Prin gesturile vizirului concluzionăm că Bethlen a reușit să-și creeze o bună trecere printre otomani, iar legătura de protecție pe care a reușit să și-o asigure i-a creat vizirului obligația unei promisiuni pe care s-a încapățânat să o ducă la bun sfârșit. Necesitatea micilor protectori pe lângă marele ocrotitor s-a dovedit a fi esențială pentru acele timpuri. În ce privește situația țării, ea era percepută astfel: „*A știut bine puternicul sultan că pe când țara Ardealului s-a ținut într-adevăr de loialitatea sultanului preaputernic, a fost atât de bogată sub ocrotirea puternicului sultan, încât și până și țăranul cel sărac a mâncat cu lingura de argint, dar acum nici nobilul nu mai poate mânca cu lingura de argint, fiecare om a trăit în pace în casă și cetatea rămasă de la străbuni, a fost lege în țară, dar cum v-ați rupt de credința față de sultan, voi v-ați mâncat și v-ați pustiit unii pe alții, nu*

²¹⁵ *Ibidem*, p. 179–180.

²¹⁶ „Dar tu mie îmi spui, câine cu barba albă” apud „E.Ö.”, III, p. 180.

puternicul sultan, căci nu putești spune că puternicul sultan ar fi luat vreo casă de la voi”.²¹⁷

Capacitatea oratorică a soliei se dovedește a fi esențială în expunerea problemei, o bună stăpânire a acestei arte poate să schimbe până și atitudinile potrivnice de la Poartă. Borsos reușește să-l facă pe vizir să adopte o atitudine moderată față de principe, expunând vizirului situația lui Bethlen în țară, care nu este dorit aici, iar țara un alt principe nu dorește să-și aleagă, însă Báthory este iubit de creștinătate care nu va ezita să-i fie alături, fapt care ar crea numai supărări sultanului dar și Porții otomane necazuri, de aceea dă de înțeles pe această cale că ar fi de preferat ca principele actual să fie păstrat.²¹⁸

Făcând o referire la orașul Varna prin care a trecut în drum spre Poartă, amintește de victoria turcilor asupra „*păcătosului rege al maghiarilor*”.²¹⁹

Termenul de „turc” folosit denotă atitudinea sa față de otomani, care nu este nici antiotomana, nici fatalistă, este pro-otomană în dimensiunile date de funcția sa. Cuvintele definitorii pentru alteritatea turcă sunt: „preaputernicul sultan”, „turc”.

Lucrarea lui **Sepsi Laczko Máte**, *Kronikája* (Cronica sa) redă alteritatea otomană prin ochii unui pastor reformat din ținutul unguresc al Tokaj-ului, socrul lui Gh. Rákoczy I, un pastor a cărui influență în societatea transilvăneană nu a fost de neglijat, datorita înrudirii prin alianță cu principele. Din lucrarea să reiese clar atitudinea antiotomană încă din prima frază cu care își începe opera: „*Creștinătatea maghiară ura din inimă pe turc, lupta cu el după inima sa și nu avea cu el nici o asociere până când împăratul Rudolf nu l-a răscolit*”.²²⁰ În continuare el consideră necesar să redea trei cântece vitejești, cântate de vitejii maghiari, al doilea fiind exemplificator pentru lupta lor împotriva otomanilor și direct îndreptată împotriva acestora. Acest cântec, nu cunosc să fi apărut în vreo ediție de documente până la ora actuală. Deși cronica a fost „publicată” de Mikó Imre în colecția sa de miscelaneu „E.T.A.”, în legătura treia, unde se află în stare manuscrisă, și există o reeditare în limba maghiară în cadrul colecției „E.Ö.”; cântecul lipsește din ambele.

²¹⁷ „Jól tudya aszt az hatalmas császár, hogy mikor az az Erdélyországa igazan az hatalmas császárhoz tartotta magát, az hatalmas császárnak oltalma alatt oly gazdag volt hogy még az szegény paraszt ember is ezüst kalannal ett, de most az nemes ember sem ehett ezüst kalannal, minden ember az ő maga östől maradt hazában, varában békével lakott, törvény volt az országban; de mihelyt az hatalmas császár hűségétől elszakadtatok, magatok ettétek, pusztítottatok meg egymást, nem az hatalmas császár; nam nem mondhatjátok, hogy az hatalmas császár csak egy házat is töletek elvett volna” apud „E.Ö.”, III, p. 182.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 184.

²¹⁹ „magyaroknak parázna Zsigmond királya” apud *Ibidem*, p. 177.

²²⁰ „A magyar kereszténység a törököt szívéből gyűlölte, vele szíve szerint harczolt és semi szövetsége vele nem volt, mig Rudolphus császár ő felsége meg nem haborította.” apud Sepsi Laczko Maté *Kronikajabol* p. 9–15 în „ETA”, III.

Din analiza cântecului de vitejie de la sf. sec. XVI– înc. sec. XVII, cântat de transilvănenii de etnie maghiară înflăcărați de ideea cruciadei creștine reiese că este o rugăciune care invocă ajutorul divin pentru salvarea cauzei creștine. Însă exemplul biblic dat prin ajutorare – precum a fost ajutat poporul evreu împotriva regelui Sennacheribet – ne lasă să înțelegem că sultanul primise asemănare cu acest caracter biblic din moment ce este foarte bine cunoscut că transilvănenii își găseau asemănare cu evreii. Ori această asemănare pentru sultan nu durează, este pentru o scurtă perioadă de timp. Chiar dacă cronicarul era pe atunci pastor reformat, e de remarcat cântecul din perspectiva însuflețirii antiotomane a „vitejilor”.

Imaginea vădit antiotomană pe care o oferă cronicarul este cauzată de situația în care se afla Ungaria, transformată în pașalâc, un sentiment acumulat și propagat prin concepția de națiune creștină ocupată de musulmani și mai ales deoarece a trăit intens perioada luptei antiotomane a forțelor europene concertate în degringolada creștină ce urmărea salvarea teritoriilor cu credința în Isus de sub păgâni. Este o perioadă în care transilvănenii sunt exaltați de posibilitatea în care se vehicula masiv posibilitatea câștigării independenței sub steagul creștin, la care aderă și cele două țări românești.

Viziunea acestui cronicar este importantă pentru a se putea face mai ușor apoi diferența dacă exista și în ce măsura se manifesta ea față de imaginea alterității otomane percepute de cronicarii moldoveni sau munteni. Transpunerea diferenței se poate face mai bine dacă lăsăm cititorului, prin redarea unor fragmente de crestomație, avantajul perceperii la cel mai înalt nivel a mesajului textual referitor la imaginea alterității otomane. Însă păreriile sale nu îi sunt pe deplin împărtășite de societate, căci după cum arată că țara era nemulțumită, protestează și nu acceptă condițiile impuse de împăratul Habsburg. El redă pretextul folosit de acesta spre a atrage oștile maghiare, spre a cucerii orașele din zonă: *„Pentru că pretextul regelui era acela că, îi duce împotriva turcilor și vrea să atace cetatea Gyula”*.²²¹ Datorită acțiunii de contrareformă pe care o duceau mandatarii imperiali, dar și dorinței de a se impune cât mai puternic în Transilvania, aceștia au atras ura societății, ducând la atacuri asupra reprezentanților imperiali. Astfel mandatarul responsabil de implementarea reformei catolice scapă cu greu de la linșare.

În ce privește partea ungară, el observă cu tristețe soarta maghiarilor care trăiesc încă cu pericolul otoman *„după ani mulți și lungi de când își poartă pe*

²²¹ „Mert a király képe praetextusa a vala, vogy törökre viszi öket és Gyula várat akarja megszállani.” apud *Sepsi Laczko Máté Kronikajabol* în „E.Ö.”, III, p. 96.

ceafă oștirile turcești și tătărești, ca alte țări să se odihnească în pace”²²². Însă oricât de antiotomană ar fi reacția sa, sub impulsul unirii prin „ajutorul dumnezeiesc” dat lui Bocskai, în capitolul „*Începe ajutorul dumnezeiesc*”, se regăsește de partea alesului atât din nevoia protejării religiei protestante în fața contrareforme austriece și din considerente etnice. Prin urmare pașaua care-l reprezenta pe sultan îl încoronează și-l „*acceptă ca părinte cu credință*”²²³. Sultanul îi trimise însemnele domniei, însemne pe care avusese ocazia să le țină în mână, când însoțea procesiunea ce ducea trupul neînsuflețit al principelui în Ardeal. Valoarea pe care o estima pentru însemnele princiare se ridica cam la 40.000 de florini.²²⁴

Referirile făcute la otomani deși sunt destul de puține sunt suficiente pentru a stabili poziția sa antiotomană pentru început. Ținând cont că după numirea lui Bocskai atitudinea cronistului suferă o ușoară schimbare, sar și prin faptul că avea să devină socrul principelui G. Rakoczi I care a respectat tratatul de pace avut cu otomanii, ar fi interesant de aflat în ce măsură a suferit schimbări imaginea otomanului pentru un cronicar pornit din zonele de influență otomană directă și ajunsă persoană de vază în statul princiar aflat sub suzeranitatea otomană. Căci dacă atitudinea sa ar fi fost în continuare antiotomană sub marea sa influență avută asupra principelui, acesta ar fi rupt țara de sub protecția otomană. Numai că principele este activ în războiul de 30 de ani de partea reformaților încercând să-l atragă și pe sultan. Doar că sub acțiunea de puternic impact pe plan internațional continuată de G. Rakoczy I, visul sultanului începea să se năruie din motive interne. Expresiile denominative folosite sunt: „împăratul turc”; „turc” și indică cel mai probabil o poziție neutră.

Toldalagi Mihály (1580–1642). Îndeplinind însărcinări de reprezentanță princiară la Poartă, opera sa este redactată din acest unghi. Descrie momente deosebite din viața diplomatică pe care a trăit-o.

Diplomatul notează în anul 1621 cum din ordinul sultanului Osman este omorât fratele său Mehmet și înmormântat în aceeași zi.²²⁵ Legat de înmormântare la otomani, ne putem imagina ce impact a avut asupra mentalului cronistului faptul că fratele sultanului a fost înmormântat în aceeași zi, din moment ce la transilvăneni o înmormântare princiară dura în medie de până la 6 săptămâni. Mai departe redă revolta soldaților instigați de muftiul Ezzard efendi, care îl duce pe Mustafa în vechiul Saray, iar pe marele vizir și pe Kızlar ağası îi dau revoltaților, ulterior fiind decapitați.

²²² „ki nagy sok esztendőől fogván a maga nyakán viselé a török és tatár fegyvert hogy egyéb orszákok békeségben nyukhatnanak” apud *Ibidem*, p. 101.

²²³ „hitvös atyjának fogadja” apud *Ibidem*, p.106

²²⁴ *Ibidem*, p. 107.

²²⁵ Toldalagi Mihály *emlékirata* în „E.T.A.”, p. 10.

Mikó Ferencz (1585–1635) și **Biró Sámuel**. Lucrarea *Historja* este începută de Mikó Ferencz iar apoi continuată de Biró Samuel.

Mikó Ferencz s-a născut în secuime, și a avut legături de rudenie cu Kemény János și cu Bethlen Gábor. Ca și mulți alți ostași din acele vremuri a participat la lupta de la Mirăslău sub comanda lui Barcsai András, dar apoi îl găsim alături de Bethlen, căruia îi slujește din 1602 în pașalâcul de Timișoara, sub protecție otomană. Participă în 1610 la acțiunea de represiune a transilvănenilor față de Țara Românească, sau la alte acțiuni pe care le face pentru domnul domnului său, adică pentru Báthory Gabriel. Va primi cinstea de căpitan suprem al scaunului Ciucului, Gheorgheniului și Casinului în 1613, la vârsta de 26 de ani.²²⁶ Viața diplomatică începe prin delegarea sa în solii la pașa de la Buda, la cel de Timișoara și la Poarta otomană. Ca urmare a succeselor diplomatice va ajunge din 1622 în consiliul princiar, tezarar, maestru al curții princiare, responsabil pe problemele financiare. În solia din 1619 reușește să convingă Poarta că atitudinea principelui antiimperială nu va aduce prejudicii păcii austro-otomane.

Cronica sa redă evenimentialul mai ales pentru perioada sfârșitului de secol XVI și primul deceniu al secolului XVII (1594–1613) lucrarea în sine fiind deosebit de valoroasă deoarece prezintă descrieri ale călătoriei la Poartă, și redă viziunea unui ostaș ce inițial luptase pe frontul antiotoman, iar apoi și-a găsit refugiul în sânul acestora, având deci astfel contact direct cu lumea otomană. Povestea lui vitejească este de altfel comună multor transilvăneni, care simt că orientarea progermană nu mai corespunde cerințelor lor politice și ale nobililor lor pe care îi urmează în decizii. Îl va însoți pe Bockai ca reprezentant al persoanei principelui în căsătoria contactată pentru alianța creștină.

Solii la otomani le îndeplinește în anii: 1613²²⁷, 1616 – trimis pentru predarea cetății Lipova la Istanbul, 1619²²⁸, 1627²²⁹. Sursele relatează că era „*primul și servitorul dinlăuntru*” al lui Bethlen, care și el era servitorul umil cel mai apropiat lui Báthory „*așa am văzut, și auzit numai, căci cu siguranță așa am luat și eu aminte dacă le împărtășeam cu domnul meu.*”²³⁰

În viziunea sa elementul otoman este cel ce acordă protecția stăpânului său: „*Dar marele Dumnezeu [...] a deschis drum spre eliberare prin ajutorul turcesc.[...]*

²²⁶ Miko Ferencz și Biró Sámuel, *Báthory Gábor historijajabol* în „E.Ö.”, vol. III, pp. 146–149.

²²⁷ C. Felezeu, *Statutul Principatului...*, p. 338.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ *Ibidem*.

²³⁰ „belső és első szolgáskája lévén”; „úgy latam, hallottam csak, mert bizonyára talam én is vettem volna valamit eszembe, ha az urammal közöltték volna” apud Miko Ferencz și Biró Sámuel, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. III, p. 133.

Și deja după eliberarea din pericol, și ei din dorința comună păzesc pacea regăsită.”²³¹ El consideră că buna înțelegere și vecinătate între maghiari este necesară pentru Transilvania, căci tot pericolul a venit de pe teritoriul ungar când aceștia nu mai ajungeau la înțelegere. „*De aceea avem o liniște frumoasă din partea turcească și pace și bun rezultat al soliilor dimpreună*”, când locuitorii celor două părți sunt cordiali căci sultanul ia în mare nume prietenia și pacea dintre cele două părți, fapt ce-i permite să se concentreze asupra problemei de la granița asiatică și a obositoarelor lupte.²³² Despre acele lupte notează că ar fi murit 100 de viteji, iar problema a fost până la urmă rezolvată de Murat pașa, cel ce i-a precedat lui Nasup-pașa, în 1612.²³³ Frumoșii cai împodobiți ce îi sunt trimiși lui Bethlen alături de însemnele princiare i-au atras atenția cronistului.²³⁴

Vorbind despre acțiunea necumpătată a lui Gabriel Báthory și despre atitudinea turcească, care ar fi intervenit la gestul transilvănenilor din 1611, în urma a mai multe porunci imperiale amenințătoare, ne dă detalii despre binecunoscutele represalii îndreptate asupra dușmanului care a îndrăznit să cuprindă stăpânirea sultanului cu sabia, și nu asupra societății. Țara ar fi avut de suferit 3 luni, prin modul lor de a pustii și a aprinde tot fără nici o milă, dar marea parte a haiducimii era deja plecată cu toată prada și de aceea va fi lăsat Bethlen la Târgoviște, ca să-l așeze în scaunul domnesc cu cinste pe Radu Mihnea.²³⁵ Informația pe care o dă este importantă pentru că astfel de pustiri se întâmplau și în Transilvania pe întreaga perioadă a principatului, fiind îndreptate asupra oștilor imperiale ce intrau în scopul ajutării imperialilor, sau pentru sprijinirea vreunui pretendent sau chiar al vreunui principe schimbat. Acțiunea este îndreptată asupra oștenilor și nu asupra societății, fapt ce ni-l va relata și Nagy Szabó Ferencz, un alt cronicar secuî ce a cunoscut destul de bine alteritatea otomană. Și el ne relatează la un moment dat că otomanii au cerut locuitorilor ce nu erau de partea habsburgilor, să se lege la cap, ca semn de recunoaștere.

Deci, nu avem de-a face cu cele trei zile decretate pentru jefuirea dușmanului din așezările cucerite, ci cu o acțiune de hărțuire a dușmanului și a partizanilor acestuia, aflați pe un teritoriu vasal Porții, plătitor de tribut și căruia Poarta trebuia să îi ofere protecție. Într-o astfel de acțiune, datorită situației create, societatea nu avea cum

²³¹ „a nagy Isten [...], a török segítség által a szabadulásra utat nyita. [...] és mar a veszedelemből való szabadulás után, ők is egyenlo akaratból őrzik vala a megtálalt békességet” apud *Ibidem*, p. 125.

²³² „A török részről pedig azért vala szép csendességünk, békességünk, és csak a közönséges bejáró követeknek is nagy becsülete, haszna” apud *Ibidem*, p. 125.

²³³ *Ibidem*.

²³⁴ *Ibidem*.

²³⁵ *Ibidem*, p.134.

să nu sufere pagube, chiar dacă aceste acțiuni nu erau asupra ei îndreptate. Acest comportament de luptă poate fi catalogat ca unul aplicat dușmanilor din dar-ul-ahd, comportament diferit de cel aplicat celor din dar-ul-harb. Chiar dacă cronicarul se referea în text la haiduci, am putut surprinde ochiul fin de observator al disciplinei din cadrul armatei otomane. Timpul de trei luni pe care ni-l dă este mai mult ca sigur unul simbolic, el referindu-se probabil la durata lungă care se cerea pentru restabilirea situației.

Părtaș la evenimentul încoronării noului voievod, ne oferă suficiente date despre cele întâmplate. Oastea princiară iese înaintea sa spre întâmpinare, iar el înaintează cu trei oștiri cu până la 500 de oameni, kapugi pașa avea vreo 200 de călăreți, cei ce duceau steagul erau și din oastea sultanului și din cea a domnului. Voievodul a împărțit în câte două aripi oștirea, de-o parte și de alta, el venind în mijloc alături de kapugi-pașa. Bethlen forma și el oastea în același mod, „*dar noi aveam oști mai impunătoare. Și pedestrași aveam două oști prea frumoase, pe care le cuprinse în mijloc, reprezentând chipul principelui*”. Se saluta rămânând pe spatele cailor, în modul obișnuit, apoi și-au sărutat mâinile unul altuia și apoi și-au continuat drumul în rândul convenit: în dreapta reprezentantul Transilvaniei, iar în stânga cel al sultanului. Despre această ordine ține să ne dea un mic amănunt în ce privește cinstea oferită de poziția ocupată, și anume, conform tradiției creștine, locul din dreapta pe care îl ocupa principele era cel onorabil, însă după tradiția turcească, ocuparea locului din stânga exprima statutul principal.²³⁶

Sprijinul dat de sultan lui Bethlen constă într-o oaste turcească ce îl însoțește prin Porțile de Fier.²³⁷

Alte chestiuni prezente în cadrul descrierii: în momentul intrării în Transilvania, aici nu a mai găsit prezența lui Báthory, astfel că atât oastea sa cât și cea otomană ce îl însoțea și-au manifestat bucuria, prin salutare reciprocă.²³⁸ Bethlen, după ce și-a asigurat aderarea orașelor săsești și secuiești de partea sa, prin solia personală a cronicarului, anunță oastea otomană care îl însoțea că dușmanul îngrozit a plecat, îi absolvă de alte sarcini și îi roagă să nu se mai obosească. Problema intervine când grosul trupelor turcești și tătărești, însoțite și de contingentele românești, ajung la cererea inițială a principelui. Sosirea acestora va crea mare supărare deoarece, susține cronicarul, oștile dușmanului deși nu mai erau, el va pretinde că el este cel care l-a învins și va cere suma de bani. Înțelegem din text că suma respectivă era deja stabilită

²³⁶ „korszény módon az uramnak eset a főhely, a török bal kéz felől, mint császár személyét követséggel repraesentalvan; de ő nalok a bal felől való hely a fő állapot” în „E.Ö.”, vol. III, p. 134.

²³⁷ *Ibidem*, p. 144.

²³⁸ *Ibidem*, p. 147.

deoarece nu pretindea o suma mică, și cum de altfel ajutoarele otomane nu se făceau contra cost. Principele și-a onorat parțial obligațiile de plată, căci vesela ce o avea asupra sa prin cupe și pahare nu reușesc să acopere decât parțial sumele.²³⁹

Prin ajutorul pe l-au asigurat „și turcul într-adevăr a arătat ca nu lasă sub stăpânire germană Ardealul.”²⁴⁰

1.1.7.4. Cronicarii de după expediția racoțiană în Polonia

Tinodi Sebestyén (1495–1556) din Baranya sau Bihor, dintr-o familie lipsită de onorurile nobiliare. Problema otomană din operele lui este prelucrată de Sudár Balázs în *A „török Tinodik” és az oszmán historiás énekek* („Tinodiștii turcii” și cântecele istorice osmane).²⁴¹

Keserui Dajka János în *Istoria* sa despre Bethlen simte necesar să facă o incursiune în trecut. Soliman, sultanul turcesc este văzut din postura de vechi dușman al nației maghiare în momentul în care redă imagini din lupta de la Mohacs. Tatăl său, progerman, scapă din asediul cetății Gyula cu 17 răni, e luat de Ioan Szigismund Zapolya la curte, îl găsim în oastea lui Ștefan Báthory în lupta împotriva lui Bekes și îl urmează în Polonia pe principele transilvănean. De mic, principele Bethlen rămas orfan e crescut de fratele său, cel pe care îl va lăsa pe lângă Ecaterina de Brandenburg.²⁴²

Chiar dacă sultanul era privit ca un vechi dușman, Basta este în comparație un tiran, care a făcut nenumărate abuzuri. Este un moment de cotitură, când o mare parte a istoriografiei transilvănene, după precedentul austriac din 1551–6, prin conștientizarea protecției oferite țării de otomani, caută din nou sprijin la aceștia. Imaginea turcilor suferă o redimensionare, căci deși suferise unele degradări în preajma intrărilor imperiale în Transilvania, tot acestea vor favoriza prin atitudinea lor acea schimbare de imagine față de alteritatea otomană. În astfel de momente, decât să mai rabde asupririlor și tiraniilor austriece, cronicile redau imaginea unei societăți dispuse să accepte acel preț dureros ce trebuia dat în schimbul chemării armatelor otomane pentru scoaterea Habsburgilor din țară. Se pare că transilvănenii se înclinau acum din necesitate ideilor propagate de filoturci și erau predispuși să accepte prețul libertății lor.

²³⁹ Despre această înțelegere aveam date din cele cinci scrisori care erau cunoscute de N. Iorga, vezi la C. Felezeu, *op.cit.*, p. 98.

²⁴⁰ „A török is valóban megmutatta, hogy nem engedi a német birodalma alá Erdélyt” apud Miko Ferencz și Bíró Sámuel, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. III, p. 149.

²⁴¹ Sudár Balázs, *A „török Tinodik” és az oszmán históriás énekek* în Csörsz Rumén István, *Tinody Sebestyén és a régi magyar verses epika*, Ed. Kriterion, Cluj-Napoca, 2008, pp. 225–246.

²⁴² „nemzetünk ősi ellenségével” apud Keserői Dajka János, *Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei* în „E.Ö.”, vol. IV, p. 1.

Gheorghe Brancovici – cronicarul transilvan redactant al operei în limba română, s-a născut la Ineu în Arad, o zonă unde s-au produs colonizări de populație sârbească care a emigrat aici din cauza cuceririi teritoriilor sârbești de către turci. Aici învață limba română și turcă de la localnicii din apropiere.²⁴³ Proveniența sa dintr-o familie cu înclinație spre lupta antiotomană, descendent din Laț Giurgi, căpitan al oștii sârbești de sub Mihai Viteazul, dar și educația religioasă, ortodoxă din sânul vieții ecumenice, îi vor marca personalitatea. După ce fratele său a fost numit mitropolit (Sava Brancovici)²⁴⁴ în 1656 îl ia pe Gheorghe lângă el la Alba Iulia, de a cărei educație se ocupă îndeaproape. Spiritul luminat i se remarcă devreme, învață maghiară, germană, latină și slava bisericească. Deja este cunoscătorul a șase limbi, un atuu deosebit pentru un cărturar din acea perioadă.

Calitățile și perseverența tânărului îl vor determina pe fratele său să-l orienteze spre o carieră diplomatică, pentru care îl va pregăti șapte ani.²⁴⁵ În 1663, din lipsă de tălmaci, este chemat la curtea lui Apaffi, unde își începe cariera diplomatică. Deoarece cronicarul a depus o vastă activitate diplomatică atât la curtea principelui transilvan cât și în interesul bisericii ortodoxe, perioada ce ține de raporturile transilvano-otomane se împarte în două părți: prima se încadrează între anii 1663–1667, a doua între 1669–1677. În prima parte a carierei diplomatice, în 1663, alături de Rozsnai David însoțesc capuchehaia transilvană și soliile la Poartă. Drumul său a început cu peripeții, deoarece tributul cuvenit Porții prezenta o lipsă în cuantum, în loc de 80.000 de taleri nu aveau decât 50.000, iar riposta lui Ali, pașa de Timișoara ce se îndreaptă împotriva principelui se repercutează asupra reprezentanților săi, astfel că urmau a fi întemnițați.

Faptul nu este unul extrem, iar din prisma relațiilor diplomatice nu era un caz izolat, ci se reglementa în momentul în care principele, în cazul Transilvaniei, domnii sau chiar împăratul austriac își reglementau situația financiară cu Poarta. Acțiunea era privită de turci ca o constrângere față de cel ce se eschiva la îndeplinirea unor obligații și ca o garanție că le va duce spre îndeplinire. Dacă cel căruia i se cerea reglementarea situației refuza să o facă sau se eschiva, acești soli erau ținuti pe durată nelimitată, unii murind chiar în această perioadă de moarte naturală. De obicei necesitatea închiderii soliilor se făcea în cazurile în care nu se respectau înțelegerile avute între părți, în cazul în care cealaltă parte beligerantă ce trimitea solia cu intenții împăciuitoare nu dădea semne că ar fi interesată real de ceea ce cerea. Oricum există o serie întreagă de reguli ce se cereau respectate în viața diplomatică

²⁴³ Gh. Brancovici, *op. cit.*, p. 5.

²⁴⁴ N. Iorga, *Despre cronici și cronicari*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 154.

²⁴⁵ Gh. Brancovici, *op. cit.*, p. 6.

a timpului, un adevărat teren minat pentru perioada premodernă, care din aceste considerente face mari eforturi spre perfecționare.

Ali pașa era împuternicit de a da delegației salv-conductele de intrare în teritoriul otoman, acele pașapoarte necesare fără de care nu se putea avea acces, și avea obligația de a verifica ce se ducea la Poartă și dacă în tributul dus era întreaga sumă necesară. Avem de-a face cu un adevărat punct vamal terestru, cum îl numim în termeni actuali, în care se controlau și verificau salv-conductele, transportul și persoanele. Aceste verificări nu se efectuau pe loc, ele puteau dura chiar și luni de zile. Lipsa salv-conductului era percepută ca o lipsă de respect față de puterea otomană, dar prezența acestuia garanta protecția și libera mișcare a soliei și a suitei sale.²⁴⁶

Intervenția lui Haller Gabor, reprezentantul princiar la curtea pașei, salvează situația creată. Ajunși la Belgrad, vine diferența de haraci, iar la Osijek primirea marelui vizir Ahmed Köprülü le este favorabilă. Acum ajunge să intre în interiorul Imperiului Otoman la reședința temporară a sultanului, unde va fi nevoit să preia funcția de capuchehaie în acel an pentru un an de zile, din luna decembrie 1663 până în octombrie 1664, ca urmare a decesului ambasadorului transilvan. Acum are vârsta de 18–19 ani. Nu putem susține că avea o vârstă fragedă din moment ce la această vârstă în acele timpuri alții aveau deja o carieră frumoasă pe plan militar și li se recunoșteau meritele. În februarie 1666 revine în țară pentru ca în iunie să tălmăcească memoriul principelui M. Apaffi în fața sultanului Murat al IV-lea. Se întoarce apoi ca tălmăci al unui ceauș sultanal la curtea princiară.²⁴⁷

O a doua etapă (1669–1677) este pusă sub înțelegerea celor doi frați și încercarea de refacere a planurilor de ridicare a popoarelor balcanice de sub otomani. Calitățile cronicarului de diplomat s-au dovedit a fi indispensabile principelui, care îi încredințează între 1675–1677 misiunea diplomatică de capuchehaie la Poarta. I se donează o moșie în Vințul de Jos pentru serviciile aduse, numai în anii 1670–1671 acestea constând în șase drumuri între Transilvania și Poartă.²⁴⁸ În 1673 intră în legătură cu rezidentul austriac la Poarta, Kindsberg, pe care îl asigură de ajutorul său și al fratelui, ajutor ce nici nu a fost luat în serios în cercurile austriece. Însă obligațiile pe care și le asumă personal față de Kindsberg îl fac să ducă o politică duplicitară între principe și imperiali.²⁴⁹ Damaschin Mioc nota despre cronicar că o dovadă a nejustificatei încrederi în sine era dată de aspirațiile și promisiunile pe care el le făcea, iar simțul politic și diplomatic era limitat deoarece lumea sârbească

²⁴⁶ Ileana Căzan, *Habsburgii și Otomanii la linia Dunării. Tratatate și negocieri de pace.(1526–1576)*, Oscar Print, București, 2000, p. 31.

²⁴⁷ Gh. Brancovici, *op. cit.*, p. 7.

²⁴⁸ *Ibidem.*

²⁴⁹ *Ibidem.*

de pe ambele părți ale Dunării nici măcar nu auzise de el, și nu realiza că Transilvania nu dorea apropierea de împărat.²⁵⁰ Însă modul în care povestește despre pedepsirea lui Kara Mustafa pașa și aruncarea corpului său la sârbi denotă că aceste știri îi proveniseră pe filieră sârbească.

Perioada în care ascede acest diplomat se încadrează celei de decădere a principatului transilvan, când nu mai beneficiază de autonomia anterioară. De aceea și munca cronicarului este marcată de o tentă fatalistă dar și de acțiunea de regroupare antiotomană. Din aceasta cauză, atât strădania antiotomană cât și cea îndreptată împotriva prozelitilor calvini transilvani își găsește punctul salvator în persoana împăratului austriac.

Despre constituirea Principatului Transilvaniei, Gheorghe Brancovici notează că sultanul a dăruit țara fiului craiului, iar numele de crai era forma românească cu care erau desemnați voievozii transilvăneni.²⁵¹

Nu se cere trecută cu vederea nici informația despre un imam musulman care, pare-se, îmbrățișa legea lui Hristos: „Întru acea vreme cu pietre au ucis turcii pre un hoge imam de-al lor, carele în Țarigrad propovăduia pe Hristos și dentru alcuranu lor adevăra cum că Mehemetu lor este hiclean și înșelător, căruia i-au ars turcii trupul în foc și cenușa trupului au aruncat-o în vânt.”²⁵²

Episodul morții sultanului Suleiman îl relatează ca fiind realizat cu multă viclenie de turci, spre a nu vedea oastea inamică moartea acestuia. „Mergând solii creștinești la dânsul, vrând ca să dovedească și de moartea lui (pentru că Suliiman era mare vestit pre acele vremi), iar turcii cu vicleșugul lor și mort l-au îmbrăcat”²⁵³ și l-au împodobit ca cum ar șădea împodobit împărătește în cortul lui. Și așa au împreunat solii cu dânsul, fiind și mort, iar preste noapte s-au sculat și au fugit turcii de sub cetate.”²⁵⁴

Despre campania fără de noroc a lui Osman II și despre sugrumarea sa pomeneste în treacăt.²⁵⁵ Cauzele luptei de sub zidurile Vienei sunt prezentate de cronicar în viziunea sa vădit antiotomană, căci otomanii erau lacomi după obiceiul lor și râvneau la cetatea Vienei, vroind să înglobeze întreaga împărăție a Romei. Însă intervenția divinității justifică câștigul creștinătății, viziune specifică educației religioase care marchează mentalul social prin amalgamarea gândirii analoge cu cea rațională.

²⁵⁰ *Ibidem*.

²⁵¹ *Ibidem*, p. 73.

²⁵² *Ibidem*.

²⁵³ A murit de paralizie, în momentul morții avea 71 de ani. Vezi ****Kuruluşun 700. Yılında Osmanlı (Otomanul în cei 700 de ani de la constituire)*, Güçlü Eğitim Hizmetleri ve Matbaacılık A.Ş., Istanbul, 1999, p. 328.

²⁵⁴ Gh. Brancovici, *op. cit.*, p. 73.

²⁵⁵ *Ibidem*, p. 7.

Astfel, după ce toată puterea lui Kara Mustafa a prădat și a robit, au fost bătuți sub Viena și au fugit să își salveze viețile lăsându-și toate avuturile. „Și vezirul Kara Mustafa încă au scăpat de abia cu viață până la Belgradul sârbesc, și acolo, trimițând împăratul turcesc, i-au belit capul și umplându-i pielea capului cu bumbac, o au adus la împărăție.”²⁵⁶ Informația are o valoare deosebită deoarece istoricii turci optau pentru varianta tăierii capului, care era foarte practică ca metodă, după ce a fost sugrumat. Însă câteva păreri recente lansate de revista „NTV” optează pentru varianta jupuirii piei capului, pentru că fiind un funcționar de înalt rang, nu putea să piardă nici un strop de sânge.²⁵⁷ Informația lui Brancovici sprijină varianta jupuirii.

Referitor la moartea marelui vizir, prima sursă care se cere accesată este *Istoria lui Fındıklı Mehmed Ağa Silahlar*. Se pare că informația despre prezența scheletului capului aflat la Muzeul vienez ar fi fost lansată de Hammer. Informația ne dovedește că a fost cel puțin în contact cu realitățile sârbești. Nu cunoaștem originea sursei pe care se bazează revista, dar ea susține că pielea marelui vizir a fost băgată într-un butoi de miere ca să își păstreze frăgezimea și elasticitatea. Or varianta lui Brancovici susține că ea a fost umplută cu bumbac, ceea ce ar fi explicabil pentru impresia creată în vreme că i s-a tăiat capul. Hammer nota despre căpățâna marelui vizir: „capul s-a dat autorității bosniacului Recep Ağa”.²⁵⁸

Scurta cronică de 30 de pagini manuscris are în componența sa două părți dedicate în profunzime elementului otoman. Prima, *Scurta scrisoare cum vizirul cel mare, Cara Mustafa, dintru rânduiala inparatului turcesc la anul de la Hristos 1683 dechemvrie în 5 ani, în Belgradul sârbesc s-au sugrumat* descrie cum ulemalele de la Poarta au înaintat nenumărate jalbe împotriva vizirului, ienicerii învinuindu-l de pierderea luptei în fața creștinătății. Însărcinarea o va primi aga ienicerilor, care va merge la Belgrad „ca să stingă viața aceluia tiran”.²⁵⁹ Intrând la marele vizir pe motivul consfățuirii, se urmărea scoaterea pecetii sultanale de la gâtul lui, deoarece spune Brancovici, el nu putea fi atins cât avea acest semn. Un firman sultanal ce porunca depunerea pecetii, îl va face pe Kara Mustafa să o scoată, iar cel de-al doilea firman cerea decapitarea. Cel despre care ne spune cronicarul că „fermanul împăratului intru atâta l-au spereiat”²⁶⁰, după ce își face o mică rugăciune „găitanul

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 77.

²⁵⁷ este vorba de numărul revistei dat în NTV din august 2009 în <http://www.habervar.net/kara-mustafanin-derisini-yuzmusler.html>, accesat joi, 2 septembrie 2010, ora: 17.12.

²⁵⁸ „Baş Mabeyincilik makamı Boşnak Recep Ağa'ya verildi” în Baron Joseph Von Hammer Purgstall, „Büyük Osmanlı Tarihi” (Marea Istorie otomană), Milliyet Basında Guven. MMP Baski Tesisleri, İstanbul, 2010, vol. 6, p.1789 în continuare “Buyuk Osmanli Tarihi”.

²⁵⁹ Gh. Brancovici, *op. cit.*, p. 78.

²⁶⁰ *Ibidem*.

cel de mătase însuși el și l-au pus în grumazi și s-au lăsat la cei doi hadâmi”.²⁶¹ Sperietura de care spune Brancovici nu concordă cu curajul de care dă dovada și cu puterea cu care este pregătit să își primească sfârșitul fără opunere. După gătuire i-au tăiat capul, iar corpul, ca măsură obișnuită de pedeapsa, constituia obiectul esențial de pedeapsa care mai putea suporta defăimarea și dezonoarea persoanei vinovate.²⁶² Corpul, pentru mulțumirea ienicerilor, este jupuit de piele care se umple cu paie și se arunca peste zidurile Belgradului, iar capul, așezat într-o pungă de fînghie roșie. Dacă Hammer oferă numai varianta tăierii capului, relatarea lui Brancovici și poate unica care relatează acest amănunt, pare a fi completă. El oferă întregul set de fapte probabile. Este posibil să ne aflăm în fața unei informații unice ca valoare în acest sens.

Aici cronicarul redă imaginea unui mare comandant de oști, care se supune pe loc, fără să riposteze măcar cu un cuvânt poruncii sultanale, care nu a dorit altceva decât să spună o mica rugăciune și apoi „colaborează” în aplicarea pedepsei, zugrăvind imaginea unui om brav.

În capitolul în care descrie bătălia din 1686 de sub zidurile Vienei, *Aici iubitului cetitor să scrie cea mai mare pocanie ce au rânduît și au ținut turcii într-o 1686 de ani*, spune că turcii „*de creștini au fost foarte tare zmăcinați*” iar „*aceasta înțelegând inparatul turcescu foarte tare s-au tâmpit*”. Spune că a decretat zi de post pentru prima venire a primei luni din anul 1686, pentru a domoli mânia divină și a prorocului lor, îmbrăcându-se în saci. Mărturisindu-și credința, au scos pe un scaun de argint coșciugul prorocului, „au afumat.” Lângă vor mai fi așezate și alte 25 de sicrie mici, cu valoare religioasă pentru ei. Astfel hotărâsc să se țină de acum încolo vinerile. La aceste procesiuni religioase cărora el le acordă o percepție de înalt nivel prin însăși viziunea sa formată în timpul creșterii sale în lumea ecumenică, el descrie de fapt procesiunea mai mult ca sigur a șiiților, după cum redă printre altele despre cei 3.000 care s-au stropit cu sânge de musulman și care cu mari zbierături mergeau să-și bată trupurile, sau „*6.000 de oameni goli, dezbrăcați deasupra, spatele și piepturile cu ascuțiți mărăcini să-și bată până într-atâta, cât să le curgă sângele pre pământ*”²⁶³ sau își mânjeau fața cu negru.

Din cele 9 rânduieli care se cereau respectate, eu am expus doar două care mi s-au părut mai exemplificatoare pentru procesiune.

Astfel de procesiuni religioase au loc în fiecare an și se numesc Kerbella, ele reprezintă durerea pe care au suportat-o musulmanii șiiți când fiul Hussein al

²⁶¹ *Ibidem*.

²⁶² Vezi subcapitolul privind morțile princiare.

²⁶³ Gh. Brancovici, *op. cit.*, p. 80.

liderului lor spiritual Ali, ginerele profetului Mohammed, a fost masacrat împreună cu oastea sa în localitatea Kerbella. Chiar dacă durerea lor ia forme extreme, această procesiune durează de sute de ani și nu este îndreptată împotriva creștinilor. Această formă nu este împărtășită de către sunniți, dar pentru ca sub Imperiul otoman toate cultele beneficiau de libertate religioasă, erau acceptate aceste procesiuni. Dar nu numai lumii šiite îi este specifică inducerea durerii pentru propășire și cinstire, o forma asemănătoare o aveau călugării creștini care se biciuiau să își provoace durere sau apelau la alte forme de penitență, bine înțeles aflate într-un cadru normal după percepția lor. De altfel, chiar în societate de astăzi forme de autoflagelare sunt prezente în cadrul unor procesiuni publice creștine, în unele țări catolice în care credincioșii re trăiesc patimile lui Hristos pe *via crucis*.

Brancovici crede însă că toate acestea sunt rugăciuni și forme de blestem îndreptate împotriva creștinilor: „*Cu fantazii ca acestea au gândit neamul turcescu să potolească mânia lui Dumnezeu*” și să ceară ajutor împotriva creștinilor.

Citatele din turcă pe care le redă sunt foarte greu de înțeles, ce denotă că nu stăpâna suficient de bine limba turcă, și de aici deducem un interes redus de învățare a limbii: „*Allah peri mufat aii*”; „*osfat milei zuffai*!”; „*Allah buffaii, Allah merrei vistrinaii!*”

Pomenește nu o dată despre ideea necesității jertfirii unui creștin și al unui evreu realizarea acestui ritual, informație ce trebuie privită mai mult din prisma imaginarului societății creștine probabil cu amprentă ortodoxă. Este discutabilă această relatare și prin faptul că procesiunea e redată după moartea lui Kara Mustafa pașa din Merzifon, procesiune realizată probabil de ienicerii šiiti din ordinul Bektași ce își avea centrul în Merzifon. Să se fi „emancipat”, ca să folosim termeni plastici de exprimare în timpul pașalei din Merzifon?²⁶⁴ O parte din ieniceri sunt dervișii beктаși, care alături de imam întrețin zelul religios din cadrul armatei otomane.²⁶⁵

Oricum prezența ordinului Bektași în rândurile ienicerilor este dată de faptul că cele mai multe cântece vitejești ce preamăresc gloria islamului, a otomanilor în consecință, sunt făurite de alevi beктаși și au ca teme predilecte dragostea divină.²⁶⁶ Acest ordin, deoarece vor organiza revolte sub sultanul Süleyman (cele organizate de frații Kalender) vor pierde din numărul adeptilor spirituali. Apoi Bektaşismul va

²⁶⁴ Sub Süleyman Kanuni ei nu beneficiază de o atenție sporită. O atenție mai mare o vor primi după perioada lui Kanuni și mai ales în secolul XVII. Rezolvarea problemei Iranului šiit a avut o mare importanță în această chestiune.

²⁶⁵ Gilles Veinstein, *Imperiul în secolul de aur (secolul al XVI-lea)*, Ed. BICC ALL, București, 2001, p. 166.

²⁶⁶ Sudár Balázs, *op. cit.*, p. 226

funcționa fără întrerupere până la desființarea corpului de ieniceri (Yeniçeri Ocağı) de către sultanul Mahmud II în anul 1826.²⁶⁷

Faptul că pomenește prima lună din an coincide cu obiceiul Kerbeliei care se ținea în luna Muarrem din anul Hegirei, adică prima lună a anului musulman.²⁶⁸ Deci luna Muarrem a anului 1098, anume 17 noiembrie 1686–6 noiembrie 1687 în calendarul creștin, coincide lunii 17 noiembrie–15 decembrie 1686 din anul 1098. Luna de post ar fi aceasta, iar procesiunea se face cam în ziua a zecea, și ar cădea cu aproximație la sfârșitul lunii noiembrie. Urmând analiza datelor oferite de Brancovici cu începutul anului creștin, mai aproape pentru relatare ar fi data de 1 ianuarie 1687. La Silahdar nu se găsește referitor la astfel de manifestare vreo informație pe anul respectiv²⁶⁹, decât atacul polonez asupra Cameniței și popasul otomanilor la Tutora. Dar el se referă în text la „începutul anului 1686, luna dintaiu, în vinerea cea dintaiu”. Anul 1686 corespunde anului 1097 din anul Hegirei, adică pe perioada 28 noiembrie 1685–16 noiembrie 1686. Luna Muarrem cade pe 28 noiembrie–27/28 noiembrie 1685. Nu este viabilă. Nici dacă am presupune că ar fi dat începutul de an bisericesc folosit de lumea răsăriteană, care ar cădea pe 1 septembrie. Însă calendarul catolic ar coincide: anul bisericesc începe cu prima duminică din Advent, adică duminica cea mai apropiată de 30 noiembrie,²⁷⁰ însă el ca ortodox nu folosește această variantă. Rămânem la ipoteza că a folosit informația din sursă otomană, doar că a dat anul după Hristos.

Sunt cunoscute însă cazuri când ostașii musulmani sunt îmbărbătați în laitmotivul Kerbeliei pentru a câștiga marea victorie asupra dușmanului. La fel s-a petrecut lângă Hotin: „În anul 1684, în luna august regele polon Jan Sobieski a venit cu o oaste de 80.000 de persoane asupra Cameniței. [lângă Hotin] Selim Giray Han, a urcat pe un loc ridicat [și s-a adresat] ostașilor lui turci crâmleni cu voce ridicată și emoționată. Cu veștii religiei noastre venind din toate părțile dușmanii religiei i-a atacat și [a] câștigat. Azi este ziua Kerbeliei. Această luptă nu este nici pentru dinastia lui Osman și nici pentru mine. Să lucrăm în numele credinței până la moarte, să nu dăm ocazie dușmanilor credinței și vom fi pomeniți până la Sfârșitul Lumii în nume de bine.”²⁷¹

²⁶⁷ <http://www.tumgazeteler.com/?a=1102822>, accesat joi, 19 august 2010, ora 16:40.

²⁶⁸ <http://www.abkyol.nl/alevilik/muharremoruveasure/index.html>, accesat miercuri, 18 august 2010, ora 17:40.

²⁶⁹ C.T., II, p. 372.

²⁷⁰ <http://www.crestinortodox.ro/diverse/1-septembrie-inceputul-anului-bisericesc-69708.html>, accesat joi, 2 septembrie 2010, ora: 20.00.

²⁷¹ „1684 yılının Ağustos ayında Lehistan Kralı Jan Sobieski, 80.000 kişilik bir kuvvetle Kamanice üzerine geldi. [lângă Hotin] Selim Giray Han, yüksek bir yere çıkıp Kırım Türklerinden oluşan askerlerine heyecanlı ve yüksek sesle; ‘Dinimize za’f gelmekle her taraftan üzerimize din düşmanları

Dar o astfel de relatare nu conține nicidecum date despre procesiune, care de altfel nu avea cum să aibă loc în luna șevval. Lunile din calendarul Hicri sau lunile Hegirei sunt: 1. Muharrem, 2. Safer, 3. Rebiülevvel, 4. Rebiülahir, 5. Cemaziyelevvel, 6. Cemaziyelahir, 7. Recep, 8. Şaban, 9. Ramazan, 10. Şevval, 11. Zilkade, 12. Zilhicce. Zilele unei luni musulmane alternează între 30 și 29 de zile, ultima lună a anului este cea care poate avea 29 sau 30 zile. Prima zi din săptămâna musulmană este cea de duminică.²⁷² Îndemnul hanului tătar are un sens peiorativ deoarece luna Şevval este a zecea luna din an și nu are cum să exprime sărbătoarea Kerbelli.

Și Hammer redă același episod. La Silahdar Findikli Mehmed Aga ne povestește expediția din 1684 îndreptată împotriva lui Sobiesky, când hanul tătar spune: „*Slăbind credința noastră, dușmanul legii a devenit biruitor asupra noastră din toate părțile. Suntem ca la Kerbella. Această luptă să nu o faceți nici pentru dinastia otomană și nici pentru mine, ci să luptam pe drumul credinței până la moarte și să nu ne întoarcem cu spatele la dușmanul legii și să fim pomeniți cu cinste până la sfârșitul lumii*”.²⁷³ Hanul se închină, ostași îl urmează și jură ca vor lupta până la moarte, încăleca și merg spre Hotin. Serdarul vizir Sarı Suleiman pașa, la rândul său, în ziua de vineri, a șaptea zi a lunii șevval trece Dunărea (17 septembrie 1684). Relatarea lui Brancovici se referă clar la anul 1686, iar cronica o redacta după doar un an, așadar posibilitatea de a încurca momentul este prea slabă.

În Țările și unele orașă mari, care supt ce zodii stau, aici pre scurt să scriu el încadrează Imperiul otoman sub zodia Taurului, iar Hanatul tătar sub cea a Vărsătorului, iar Ardealul și țara Ungurească sub zodia Săgetătorului.²⁷⁴

Iorga nota despre opera lui Brancovici că este o compilație tendențioasă.²⁷⁵ Posibil să fie parțial, căci de altfel cum s-a văzut la majoritatea cronicarilor, o retrospectivă a istoriei până la facerea lumii sau a poporului în cauză se bazează pe compilații. Dar odată ce se ajunge la timpul contemporan al cronistului, notele particulare își fac apariția. Din această privință, cele două capitole despre otomani e foarte puțin posibil să fie compilație, mai ales că despre episodul morții lui Kara

saldırdı ve zaferler elde etti. Gün, Kerbelâ günüdür. Bu savaş, Âl-i Osman için veya benim için değildir. Ölünceye kadar din uğruna çalışalım, din düşmanına fırsat vermeyelim ve kıyamete kadar iyi adla anılalım.” Deyip attan inerek secdeye kapandı. O zaman, Kırım Türk askerleri titreşip bağırarak düşmandan yüz çevirmeyeceklerine ve şehit oluncaya kadar dövüşeceklerine ant içtiler ve derhal harekete geçip Hotin önüne geldiler.” apud <http://www.vatankirim.net/bahcesaray/?p=60>, accesat miercuri, 18 august 2010, ora 17:25.

²⁷² http://tr.wikipedia.org/wiki/Hicri_Takvim#Hicri_takviminin_12_ay.C4.B1n.C4.B1n_T.C3.BCrk.C3.A7e_ve_Arap.C3.A7a_adlar.C4.B1, accesat vineri, 3 septembrie 2010, ora: 10.30.

²⁷³ Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi* în „C.T. ”, vol. II, p. 366–367.

²⁷⁴ Gh. Brancovici, *op. cit.*, p. 81.

²⁷⁵ N. Iorga, *op. cit.*, pp. 150–152.

Mustafa pașa informațiile sunt extrem de puține și până acum se cunoaște o lucrare balcanică, mai pauperă și diferită informativ decât cea a lui Brancovici.

Turcii sunt văzuți ca un „*neam slab și mai prost decât toate*” „*obicina de a lacomi la toate, luând pilda iadului a fi neindestuliti niciodată*”.²⁷⁶ Brancovici, orbit de ura față de acest neam, chiar dacă trăiește în mijlocul lor, refuză să fie deschis și interesat de *modus vivendi* al alterității otomană. Acest fapt reiese și din amănuntul că el nu cunoștea procesiunea în cauză, deși avusese atât de multe contacte cu lumea islamică. Totuși, lăsând la o parte lipsa de deschidere, chiar și așa se poate afirma că Brancovici și-a adus aportul prin cele două momente inedite în istoriografia epocii.

Nu apelează la calendariurile vremii, nu folosește un calendarium personal, se pare că nu poseda un diarium, deoarece nu redă după stilul cronicist folosit de transilvăneni. Probabil că aceste calendare nu erau foarte folosite în lumea creștinismului răsăritean, iar aceasta duce la o sărăcie a notițelor. Din această cauza se explică felul redactării cronici sale, mult mai simplă, deoarece el pare să redea unele evenimente al căror martor ocular a fost, față de complexitatea redactărilor lui Rozsnai David, a altor contemporani, sau al capuchehaielor Toldalagi sau Borsos, sau chiar și în raport cu Mikó Ferencz sau Biró Samuel. Însă ceea ce nu au observat ei este această procesiune pe care Brancovici a perceput-o diferit, prin ochii unui „teolog”.

Originalul lucrării a fost scris la începutul anului 1687 în Țara Românească, azi însă este necunoscut.²⁷⁷ „*Politica prea sincer creștină, prea imprudent nemțească*”²⁷⁸ pe care o practica domnul Țării Românești, C. Brâncoveanu, a creat o atmosfera propice pentru Brancovici putându-și dezvolta visele antiotomane. Însă referitor la cronicarul Brancovici un lucru deosebit se cere menționat și anume că datorita formației sale răsăritene el se alătură doar într-o „ultimă” fază grupării antiotomane ce se întărește după ce este percepută decadența Imperiului otoman și se prevedea sau spera o posibilă înfrângere în fața oștilor creștine unite. Nu este neglijabilă preferința istorică a ortodocșilor față de otomani. Turcii în momentul preluării Constantinopolului l-au restabilit pe liderul ortodox Ghenadios Sclaris în poziția avută, astfel ortodocșii din cadrul Imperiului beneficiau de libertatea cultului și de protecție. Acea protecție o aveau de altfel și levantinii, italieni stabiliți în Istanbul.²⁷⁹

În schimb rupturile ce au avut loc în sânul comunității creștine și anume cele două schisme din 1054 și 1204 au deteriorat relațiile dintre cele două lumi creștine.

²⁷⁶ *Ibidem*.

²⁷⁷ I. Crăciun, *Repertoriul manuscriselor...*, p. 325.

²⁷⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 28.

²⁷⁹ vezi Idem, *Bizanț după Bizanț*, București, 1972, p. 45.

Din această perspectivă era preferabilă alianța cu otomanul decât cu schismaticul, iar poziția antiotomană a unor răsăriteni era cauzată de starea în care au decăzut țările supuse Porții în ultimii ani ai principatului, mai ales după 1658, și era o soluție de moment și nicidecum una de durată. Din aceste perspective religioase, înțelegerile cu austriecii nu au o viață suficient de lungă, pentru că se priveau cu nesiguranță, dar și pentru că erau contracarate de acțiunile otomanilor.

Rozsnyai Dávid (1641–1718) s-a născut în Târgu-Mureș într-o familie nobiliară. La finalizarea școlii va intra în serviciul curții princiare, după recomandările episcopului Veresmarti Gáspár către Csepregi Mihály, un apropiat al principelui. Proaspătul absolvent cunoștea foarte bine limba latină și și-a însușit cunoștințe aprofundate în clasicism, iar Csepregi îl considera o bună alegere pentru diecia turcească pentru care nu era nimeni încă. Așadar, i se aduc câțiva scribi turci pentru a-l iniția pentru cariera diplomatică, cel ales fiind scribul Majtini András²⁸⁰, ce apare pentru anul 1642 inclus în tabelul soliilor, capuchehaielor și rezidenților ardeleni la Înalta Poartă. Despre acest Majtini András, ucenicul său ne informează ca era diacul turc al lui Gabriel Bethlen. Acest cronicar este redat imediat după Gheorghe Brankovici, nu întâmplător, ci pentru că ambii au fost pregătiți pentru diplomația otomană și au călătorit împreună în prima lor misiune. Rozsnyai, pe când a fost dus la principe, era necunoscător de limbă turcă într-o perioadă în care raporturile internaționale ale țării reclamau necesitatea urgentă de scribi de limbă turcă, atât în țară cât și la Poartă, fapt confirmat de alminteri și de Brancovici. Însă Brancovici când era prezentat la principe își avea deja formată educația de limbă turcă. Diferența dintre cei doi este că dacă Rozsnyai a fost prezentat și apoi educat, Brancovici a fost educat și apoi prezentat. Poate că la această decizie a recurs fratele său, mitropolitul Sava Brancovici, pentru a limita vreo oarecare percepție negativă față de situația lor de ortodocși, religie tolerată doar în Principat.

Percepția lor nuanțată diferită se remarcă prin modul în care văd și înțeleg întâmplările din jur, felul în care le tratează. Rozsnyai își începe Diariumul ca slujitor al Republicii nobiliare și diac turc, urmărind evenimentele din 1661, când Apaffi Mihály, scăpat din robia tătarească, este numit principe. Represiunile vechiului principe nu lipsesc, dar ele sunt oprite de turcii puși la dispoziția noului principe, prin învingerea și uciderea lui Kemény János. Credința predestinării nu lipsește: noul principe a fost căftănit din dorința divină de către vizir. Pentru trimiterea tributului pornesc conduși de Daczo János, de la curte la Sibiu deoarece acolo se strângea tributul, de unde se alătură și capuchehaia Janko Péter și înaintară spre Porțile de Fier, cu o parte

²⁸⁰ C. Felezeu, *Statutul Principatului...*, p. 344.

din tribut. Ei primiseră doar câte 40 de taleri în loc de 100, pe care tânărul sol îi ascunse. Este descris drumul parcurs și apar câteva îndrumări despre cum se procedează, la cine și ce se dă, pentru că ei nu au știut și au întâmpinat greutăți.

Deoarece în trecut existau deja astfel de îndrumări (de la Sigismund Báthory avem o întreagă corespondență cu ce se cerea și ce se cuvenea să se dea, ca de altfel și din lucrările lui Borsos Tamás) această lipsă de informație demonstrează o ruptură, datorată ori unei lipse de activități diplomatice ce a produs acest gol, ori venirii noului principe. În orice caz trebuie puse direct pe seama situației în care a decăzut țara prin pierderea autonomiei din 1658, când onoarea de a fi sol era oarecum fragilă. La granița ardeleană, aga Topuz de Caransebeș îi conduse cu respect la Ali pașa de Timișoara.²⁸¹ Acesta aflând ca suma tributului nu e întreagă le spuse nervos că nu este sănătos să se prezinte în fața vizirului cu atâta, propunându-le că ar fi mai bine să meargă și să facă rost și de cealaltă parte din sumă. Astfel ei au trebuit să aștepte până a sosit și diferența. Aici Haller Gabor încearcă să-l convingă să-i lase doar cu această sumă, fapt ce nu a reușit, nobilul fiind luat de turci. Întâmplarea va genera disensiuni de păreri între soli. Dacă unii credeau ca va fi omorât, alții erau convinși ca se intenționa numirea lui ca principe. Problema numirii sale ca principe este analizată de cronici; sunt informații cum că el ar fi fost cel vizat spre alegere deoarece nu s-a găsit vreun doritor, nobilimea l-a adus în graba pe Apaffy sau că el urmarea de mai mult timp acest plan de a ajunge principe.²⁸²

Despre alegerea principelui Apaffy, ne informează că din rândul mării nobilimi se punea greutate pe alegerea lui și pe cea a lui Kassai Ferencz, dar nici unul nefiind dornic să preia „onoarea princiară” au reacționat doar la amenințările otomanilor care le puneau în vedere că de nu vor alege un principe „*am să aleg eu principe ori pe clujeanul Csepregi Mihály ori pe judele de Târgu-Mureș Szilágy Csizsár János, și oricărui i-aș da odată însemnele și caftanul, [de] îl va vedea împăratul, le va trage jos de pe el (ki huzza le rola)*”.²⁸³

Tergiversarea alegerii unui principe de către Dieta transilvană pe baza principiului de respectare a deciziei țării, expresia „*ki huzza le rola*” are valoarea de „*cine ar mai putea să dea jos de pe el [însemnele și caftanul]?*”. Amenințarea cu intervenția în alegerea liberă a principelui reflectă situația internă extrem de fragilă din Principat, când, deși pare greu de crezut, după momentul nesăbuit al expediției

²⁸¹ Rozsnai Dávid, *Naplója* în „E.Ö.”, vol. VI, p. 89.

²⁸² Cserei Mihály *Históriája* în „E.Ö.”, vol. VI, p. 6.

²⁸³ „mert majd választok én s fejedelem vagy Kolozsvári Csepregi Mihályt, vagy az vásárhelyi bíró Szilágy Csizsár Janóst, és akármelyekre én egyszer ráadom a titulust és a köntöst, meglátja a nemes császár, ki húzza le róla.” apud Rozsnai Dávid, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. VI, pp. 89–92.

din 1657 al lui G. Rakoczy II, nobilii nu își mai doreau să fie propuși și aleși ca principii.

Cronicarul își redă activitatea ca un veritabil diplomat, nelăsând intervenția sentimentalismului în viața sa diplomatică, el slujește în cel mai bun mod posibil curtea princiară, nu își exprimă vreo eventuală ură față de otomani, ci îi vede ca pe cei care sunt lângă principe și țară ca să îi apere. Înaintând spre Edirne, explică motivul pentru care ar fi rămas Brancovici la Poartă și nu el, în locul lui Janko Péter, capuchehaia care decedase din cauza alcoolului. Brancovici era inițiat deja în diplomația turcă, pe când el nu. Când Nicosius Panajota, prim-interpretul sultanal propuse să fie lăsat aici cineva pentru a deprinde limba turcă, el pare că din mai multe motive se vedea să fie cel lăsat, dar capuchehaia nu ar fi fost dispus să-i facă pe plac prim-interpretului, astfel fusese lăsat pe lângă el, Brancovici un sârb sau român.²⁸⁴

În aceasta relatare el uită ceva. Posibil că sfatul răsăriteanului avea greutate, dar nu este mai puțin adevărat că nici educația sa nu putea fi disputată în acel moment. Brancovici era cea mai buna piesă a țării în acel moment în planul diplomației cu Poarta. Despre aceasta Rozsnai pare a vorbi ca și cum lui i s-ar fi potrivit acea sarcina onorabilă pe care delegații au decis să o acorde lui Brancovici. A fost o decizie corectă, căci pe Rozsnai îl vor prefera ca solie pe lângă pașa de la Buda, deoarece era încă discipol și familiarizat cu elementul maghiar, dar în problema reprezentanței la Poartă, conform pregătirii, era preferat Brancovici. Decizia delegației a fost luată din motive mai mult raționale, mai ales că deja se avea „sprijinul” lui Panajota, care oricât de minimal să fi fost, nu putea fi trecut cu privirea.

Cunoștințele de la Poartă aveau rolul de a introduce persoana în diferite cercuri, de unde el putea culege prețioase informații despre situația politică a vremii, pe care urma să le transmită principelui. Brancovici era în măsura să intre în legătura mult mai ușor și cu reprezentanții țărilor române pentru a culege informații, cu lumea grecească, cu reprezentanții patriarhiei de la Constantinopol, deci un extraordinar avantaj de care cu siguranța Rozsnai nu ar fi fost beneficiat la acel nivel.

Textul istoriografic continuă cu diferite informații despre viața unui scrib turec, prin descrierea propriei vieți, încheindu-și prețiosul jurnal cu două regrete care îl vor urmări toată viața, după cum spunea: faptul că și-a servit principele nu i-a permis să își poată rezerva puțin timp pentru sine în cadrul celor două călătorii – călătoria de trei zile făcută peste mare în bătaia vântului spre Egipt și cea de-a doua făcută tot pe mare în compania vântului la vestitul oraș Troia, unde nu s-a putut bucura de

²⁸⁴ Rozsnai Dávid, *op. cit.*, în „E.Ö.”, vol. VI, p. 92.

privești ruinelor acestuia.²⁸⁵ Activitatea sa diplomatică cu Poarta otomană durează până în 1675²⁸⁶. Deci o posibilă înțelegere avută cu anumiți funcționari de la Poartă pentru sprijinirea sa nu este exclusă. Însă cazul este relevant deoarece Haller este un german, iar otomanii percep elita țării din postură transilvăneană, cu drepturi egale. Totuși alegerea nobililor a atârnat greu în alegerea lui Apaffy, chiar dacă s-a făcut în grabă și nu în Dietă. Aceste informații arată că deși Poarta numește principele după 1658, dorința nobilimii este încă respectată.

Revenind la evenimentialul lui Rozsnai, aflăm că el este întemnițat între 1680-1682 pe motiv că ar fi fost de partea lui Béldi Pál cu care se întâlnise din întâmplare pe drumul său, dar acuzele a numeroși martori mincinoși, foarte ușor de găsit în acea vreme tulbure, i-au favorizat întemnițarea. Însă divinitatea nu îl va lăsa acolo, căci din nou este subliniată intervenția divinului și legea talionului, și îl va elibera însă cei care au urmărit întemnițarea sa îi vor lua locul, iar el va fi restabilit prin donații cu bani și iobagi. Despre ce schimbări s-au petrecut în țară el preferă să nu vorbească pentru că se știa bine cine ce urmărea, după cum indica de altfel, notând că a preferat doar să își redea în scris perioada remunerată prin activitate depusă în slujba principelui.²⁸⁷

Enyedi István²⁸⁸ (1601–după 1660), autor al *Occasio suscepti itineris et belli Principis G. Rakoczi II în Poloniam*, a fost fiul judecătorului de Baia Mare, Enyedi Marton. Își urmează studiile la Debrecen. Îl găsim ca notar al orașului, iar din 1677–1691 este la rândul său jude princiar aproape fără întrerupere. Cronicarul era căpitan al oștirii transilvane, fiind solia ce merge la cortul sultanului pentru a „trata” condițiile de după expediția din 1657. El se scuză în fața cititorului de acțiunile sale, făcând apel la înțelegerea acestuia: „*nu te mira ci înțelege*” și cere să nu fie judecat pentru că el a făcut după cum se zice „*feci quod potui*”, dar toată vina pentru această soartă nu-i aparține doar lui, ci „*gândește-te că toate acestea nu din întâmplare ci din ordinul lui Dumnezeu au fost, de care să ferească Dumnezeu toate națiile creștine și să se arete compasiune asupra noastră*.” Sentimentul de culpă atârna foarte greu în balanță, însă predestinarea a fost cea care a dictat evenimentele, nimic nu se mai putea îndrepta deoarece principele a atras mânia divină. Poarta nu putea ierta acțiunile lui Rakoczy asupra țărilor române, spune cronicarul, și aștepta doar momentul ca „*furia ascunsă de o lungă perioadă de timp și acoperită în culori frumoase, să o*

²⁸⁵ *Ibidem*, p. 125.

²⁸⁶ C. Felezeu, *op.cit.*, p. 353.

²⁸⁷ E.Ö., vol. VI, p. 125.

²⁸⁸ Enyedi István *II Rákoczi György fejedelem lengyelországi útjának és haborújának alkalmatossága* (Facilitățile calătoriei și luptei din Polonia a lui Gheorghe Rakoczi II) în „E.Ö.”, vol. V, p. 79–104.

reverse îndoit peste el, în acea vreme”²⁸⁹. Poarta nu putea să accepte planurile tot mai mari ale principelui, iar pentru a se exprima mai bine folosește citatul unui poet: „*Luxuriant animi rebus plerumque secundis, precum o nație deșteaptă și șireată, a strâns într-una adunătura de păcate, ca să poată plăti pentru ele mai greu.*”²⁹⁰ Poemul preotului protestant Ujfalvi Imre din 1598, este un poem ce este construit pe nenorocirea adusă de expediția lui Gh. Rakoczy în Polonia, însă interesează din perspectiva turcologiei prin faptul că utilizează elemente de stil ce au la bază elemente din geografia Turciei muntele Taurus, râul Roșu și pasărea simbol al Izmirului – Halcyon Smirnenensis:²⁹¹

1. *În o mie sașesute cincizeci și șapte,
Când ajungi într-atâta de pios,
Când lumea-i de cupru în toate-i părțile;
Căci marele cer e –ntr-un minut în asta.*

2. *Sau va fi un semn în cer,
Sau va curge-napoi Kızıl Irmak-ul,*²⁹²
*Sau Marele Taurus se va topi,
Iar Micul Halcyon*²⁹³ *spre a fi dat.*

3. *De aceea te rog în acest lucru,
să te faci mai bun în viață
Nu te teme de nimic doar în Dumnezeu
Ai credință, că e stăpân în aceasta.*

²⁸⁹ „a sokáig elrejtett és szép színnel beborított haragot egyszersmind bokrosával kiöntené annak idejében réaja” în Ibidem, p. 81.

²⁹⁰ „Luxuriant... secundis, mint okos ravasz nemzet, egybekötötte a vétkeknek csomóit, hogy sulyosabb büntetéssel fizessen érte” în Ibidem.

²⁹¹ „Ezer hatszáz ötven hétben,/ Mikor jámbor jutsz ennyiben,/ Rezzen világ minden részben;/ Mert a nagy ég perczen ebben./ Avagy jegy kezd égben lenni,/ Vagy a Halysviszszafolyini,/ A nagy Taurus elolvadni,/ Kis Halcyon adattatni./ Azért, kérlek, ily igyedenben./ Jobbítsd magad életedben./ Ne féli semmit, ha Istenben/ Hited vagyon, ki Úr ebben.” apud Enyedi István, *op. cit.* în „E.Ö.”, V, pp. 82–83.

²⁹² Râu aflat în Asia Mica, Kızıl Irmak (Râul Roșu), cel mai lung râu din Turcia, are 1150 km, se varsă în Marea Neagră.

²⁹³ Kis Halcyo face în text referire mai mult ca posibil la o mică pasăre ce trăiește în zona Izmirului, frumos cântătoare, al cărei nume latinesc este Halcyon Smirnenensis, iar în turcă yalıçapkını. Mitologic, sunt păsări foarte plăcute (și ascultate) de divinitate, deoarece atunci când ele doresc să își facă cuibul, zboară deasupra mării iar zeitașile linistesc marea și domolesc vânturile. Vezi și http://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_kuşlar_listesi, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 07.43; http://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_kuşlar_listesi, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 07.48; http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsdl17@d&tur=%DDzmir%20yal%FD%E7apk%FDn%FD, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 07.55;

Textul pe scurt, pare o predicție realizată în preajma momentului decapitării liderilor partidei filoturce, moment în care mulți transilvăneni cu precădere protestanți filoturci au ales să se refugieze la turci. Textul evidențiază statele din jur cuprinse de flăcările luptelor au înconjurat într-o clipită teritoriul, prin epitetul metaforic „lume de cupru”. Aici prin micul Halcyon, pasăre ce în mitologie e cunoscută ca o pasăre plăcută de divinitate, pare să fie personificată prin refugiații transilvăneni la Poarta otomană. În viziunea preotului, fugarii transilvăneni erau în așteptarea scimbării destinului politic ce trebuia să vină din Asia Mică. Pentru societatea transilvană filoturcă, ajutorul sultanului părea că nu va mai sosi niciodată, iar posibilitatea unui ajutor armat turcesc în susținerea lor era tot atât de probabilă precum schimbarea cursului de vărsare al Râul Roșu sau ca și topirea zăpezii de pe muntele Taurus. Este o poezie ce se găsea în cancelaria principelui, după spusele cronicarului, și era foarte cunoscută în societatea protestantă. Cunoscând așteptările societății la o pedeapsă prevestită, este explicabilă atitudinea conformatoare a transilvănenilor față de otomani, care se configura ca singura lor salvare. În timp ce țările române percep imaginea otomanului de pe o altă poziție, transilvănenii, influențați în marea lor majoritate de gândirea analogă prin Protestantism, văd în turci nu doar un obiect de pedeapsă divină ci și salvarea lor. Vina majoră pentru cele întâmplate este a principilor, care au dat ocazia otomanilor să intervină. Percepția în inevitabilitatea sorții oferă imaginii otomane tenta fatalistă.

Comportamentul oștirii otomane dă soldaților transilvani o stare de înfiorare, prin invocația continuă spre „Allah” strigând care mai de care „*strigătele îngrozitoare ale inimilor moi, să fi văzut tu cum se împrăștiau peste noi ca o ploaie deasă, neliniștea din zi și din noapte*”.²⁹⁴

Enyedi a fost primit de către fratele sultanului, unde în timp ce au așteptat timpul audienței s-a adus de mâncare și de băut. Este interesant cum, chiar și aceste clipe de balanță decisivă, preocupările mundane răzbat printre rândurile manuscriselor: în condițiile în care soarta Transilvaniei se hotăra de către sultan, într-un mod mai mult decât fatalist, solii beneficiază de masa oferită de fratele acestuia – o activitate de altfel cât se poate de normală, dar care pusă în legătură cu greutatea momentului pare absolut derizorie.

Megyesi Pál (1604–1663) a elaborat lucrarea *Erdély romlásának okairol* (*Despre cauzele stricăciunii Ardealului*)²⁹⁵. Deși nu face vreo referire directă la imaginea

²⁹⁴ „borzasztó és lágy szíveket rettenetö rettenetes Alla Alla kiáltásokot, lattal volna sürü zápor módjára való nyilaknak reánk szoraszat, éjjeli, nappali nyughatatlankodást” în „E.Ö.”, vol.V, p. 98.

²⁹⁵ Megyesi Pál, *Erdély romlásának okairól* în „E.Ö.”, vol.V, p. 239–255 sau în Szalárdi János, op. cit, p. 659–680.

Imperiului otoman, ea se adresează cetățenilor sub forma unei predici în care făcând analiza pildelor și exemplelor biblice ale stărilor asemănătoare trăite de Israel, poporul ales, cu care de altfel în perioada principatului protestanții calvini nu odată își găsesc paralele, cere credincioșilor să ducă o viață exemplară și să ocolească păcatele care au contribuit la căderea credincioșilor în crunta robie tătărească și în situația deplorabilă în care a ajuns țara. Nu are o importanță majoră decât din perspectiva mentalității sociale raportate situației de după 1658, când țara a decăzut, prin analiza succintă a influenței bisericii asupra mentalului colectiv. Păcatul a făcut ca societatea să fie pedepsită prin robia tătărească. Începutul predicii expune problema majora: *„partea cea mai mare a dragii noastre nații (rămasă) cât un pumn, și încă floarea ei [...] sta pe pământuri străine închisă (megrekesztetvén), în parte tăiați cu marginile armelor, în parte căzuți în robie, până în zilele noastre sub jugul crud al urâtei tătărimii păgâne, oftează cu amărăciune.”*²⁹⁶

Faptul ca nu face direct referire la otomani, ci numai la starea țării care a decăzut, indică viziunea sa probabil fatalistă, deoarece toate acestea sunt suportate de către populație datorită stării de păcat în care a căzut și care a atras mânia lui Dumnezeu.

Incedi Pál (1646–1724) era de origine orădean, familia sa în secolul XV se așează în Ungaria din Dalmația, iar după ocuparea cetății Oradea de către trupele otomane, se așează în Transilvania. Este rudă cu principesa Bornemissza Ana, va îndeplini solii la germani, pentru ca apoi, după ocupația Habsburgă, să ajungă în funcții importante de director fiscal și funcționar la tabla princiară (úlnökseg). În lucrarea sa *Néhai Nagy Varadi Inczédi Pal urnak maga életében Erdélyországban történt közönséges dolgoknak feljegyzései* este redată lupta dintre Gheorghe Rakoczi II și turci, momentul în care principele este rănit mortal în cadrul coliziunii și expediția sultanală din 1697 asupra oștilor creștine. Descrie cum Tököly Imre va primi sub comanda sa trupe de otomani, atitudinea otomanilor în orașele Kalo și Debreczen, când aprind bisericile. În 1683 tătărimea înainte de a pleca spre Viena, intră prin Ardeal, iar aici *„a ars neîncetat, a înrobii și a omorât și tăiat pe oameni, iar pe animale în schimb le-a luat cu el”*.²⁹⁷

²⁹⁶ „szerelmes édes marokny nemzetünknek legnagyobb része, sőt virága [...] részszerént levágtatott fegyvernek élivel, részszerént rabságra esvén, mind e napig a rút csúnya pogány tatárságnak kegyetlen igája alatt nyeg, keservesen sóhajt” în Megyesi Pal, *Erdely romlásának okairól* în „E.Ö.”, vol. V, p. 239.

²⁹⁷ „szüntelen égetett, rablott s az embereket ölte és vágta, a marhákat pedig magával vitte” în Incedi Pál, *Néhai Nagy Varadi Inczédi Pál urnak maga életében Erdélyországban történt közönséges dolgoknak feljegyzései* în „Történeti emlékek”, II, p. 7.

La ordinul sultanal, principele trebuia să participe cu trupe în luptele de la Viena. La tabăra pașei de la Buda, Ibrahim pașa îi chinuia tare pe transilvăneni. Principele îi trimite pe Székely László și pe cronicar în solie la tabăra marelui vizir Kara Mustafa pașa. Kapuci pașa Ulak Çelebi a adoptat un ton aspru pentru ca au fost tăiați turcii la Șimleu și îi spune principelui să se întoarcă la Nagy Győr. Însă în tabăra marelui vizir, aflată în fața Vienei, „*a fost prea bine primit mersul lor acolo și [marele vizir] a lăudat*”²⁹⁸ faptul că nu a fost ascultat sfatul lui Ulak Çelebi. „*A lăsat ca principele să fie adus cu 5 sau 6 sute de oșteni, acompaniat de versurile muzicanților ca să fie adus la el [...] marele vizir cu prea mare pompă l-a acceptat pe principe, acolo vorbind împreună îndestulător.*”²⁹⁹ După ce oastea marelui vizir este înfrântă de oastea creștină, despre al cărei număr spune că nu a mai fost niciodată atât de mare, „*și Dumnezeu așa a pedepsit această nație îngâmfată și nemiloasă, lăsându-și acolo toate corturile de campanie, munițiile, nenumăratele cămile și au fost într-o fugă atât de repede că s-au călcat cu miile în picioare pînă la ei, și au fugit într-o noapte și o jumătate de zi 12 mile*”.³⁰⁰ Venind la tabăra transilvănenilor, Kara Mustafa pașa ieși înaintea principelui, iar când acesta dori să îl salute prin sărutarea caftanului, vizirul nu a acceptat, oferindu-i mâna. Relația dintre cei doi este destul de apropiată, din cele descrise reiese că marele vizir s-a comportat cu cinste față de Apaffi.

Ajunși sub Nagy Győr, dreptatea divină îl va face pe marele vizir să ia atitudine față de cel ce supusese la suferințe pe transilvăneni și îl va sugruma pe Ibrahim pașa, după ce fusese degradat imediat după vizita principelui la tabără, înainte de începerea luptelor. Or acum, „*asa a fost șters acest mare tiran nemilos fără [credință în] Dumnezeu, de pe acest pământ de către sfântul Dumnezeu*”.³⁰¹

Oastea transilvană aflată în apropiere de Buda, alături de cea otomană, va suferi din cauza foametei și a bolilor cumplite, ajungând la mari pierderi omenesti, despre care cronicarul notează că „*aici au putut să spună că cel care slujește la diavol este răsplătit cu chinuri; câinele furios își sfășie și corpul său*”.³⁰² El redă

²⁹⁸ a fővezér „igen kedvesen vette az oda való meneteleket és dicsérte” în *Ibidem*, p.7.

²⁹⁹ „azt hagyta hogy, a fejedelem mintegy 5 vagy 6 száz haddal, musikak szavaval menjen hozzája; [...] a fővezér igen király nagy pompával acceptalta a fejedelmet, ott egymással beszélvén eléggé” în *Ibidem*, pp.7–8.

³⁰⁰ „az Isten is így szégyenítette meg ezt a felfuvalkodott kegyetlen népet, egész tábori sátorit, minden munitioit, számtalan teveit ott hagyván, és oly sebes futasal voltanak, hogy sok ezerét magok tapodtak el magok között, 12 mérföldet egy éjszaka és fél nap elfutott.” în *Ibidem*, II, p. 9.

³⁰¹ „így törlé ki ezen istenetlen nagy kegyetlen tyrannust a szent Isten e földnek színéről” în *Ibidem*, p. 9.

³⁰² „itt elmondhattak: a ki ördögöknek szolgál, annak kinnal fizetnek; a dühöd eb még a maga testét is marja.” în *Ibidem*, p. 10.

părerile unora ce priveau problema din perspectivă antiotomană. Este bine în acest sens că avem posibilitatea să aflăm mai multe păreri.

Pe când am crede că ar fi posibil să judece oarecum negativ pe otomani, datorită unei apropieri de austrieci, cronica redă de fiecare dată atitudinea conciliantă și prietenoasă a marelui vizir față de Apaffi, ba chiar îi trimite însemnele de domnie pentru ca fiul său să-i succeadă la tronul princiar. Aceeași cinste o arată și transilvănenii soliei otomane când aduce confirmarea care „*este primit cu mare pompă și cu mari pregătiri de Dietă*”.³⁰³ Însă mult mai rău este descrisă armata imperială care nu se comporta disciplinat, după cum remarcă și solia polonă mirată de câte avea de îndurat Transilvania de la oștile creștine. În anul 1687 deja, în afară de orașul Făgăraș nu mai era nici un oraș care să nu fi fost preluat de imperiali. Încercând preluarea Făgărașului, amenințat cu mutarea la Viena și obligat de Karaffa, principele începe negocierile.

La 9 mai 1688, ziua în care se acceptă Declarația lui Caraffa în Dietă, brașovenii refuză să primească prezidiul austriac, dar după 2–3 bombe trase asupra cetății, Dieta revine asupra deciziei. Spaima trăită de principesa datorită amenințărilor lui Caraffa aveau să o îmbolnăvească și se va stinge în trei luni. Cronicarul, rudenie a principesei, foarte apropiat de cele întâmplate, relatează acceptarea Declarației ca pe o dramă socială dar și ca drama familiei princiare. Principesa, de supărare că pierduse statutul și respectul datorat, nu va putea ține piept umilințelor și va muri. Principele, după moartea soției, a suferit mult³⁰⁴ și la o distanță de nici doi ani a decedat și el. Chiar dacă va fi fost ocupat importante funcții în cadrul Marelui Principat, cronicarul nu s-a ferit deloc să relateze marea dramă a familiei princiare. Deci poziția sa față de turci trebuie surprinsă în funcție de raportul pe care familia princiară, din care face și el parte, l-a avut cu Poarta, dar nu îi scapă câteodată nici micile comentarii din ipostaza de creștin.

Atitudine antiotomană nu apare în scrierea sa, despre fatalism nu putem vorbi foarte sigur. Uneori e dificil să găsim unor cronicari o poziție în ce privește perceperea imaginii otomane. El vede comportamentul elementului otoman pozitiv față de principe, iar comportamentul austriac se află total în opoziție. Percepe evenimentele prin ochii transilvăneanului aflat între cele două lumi: credincioasă și păgână; austriacă și otomană. Mentalul social este puternic pătruns de acea luptă psihologică caracteristică transilvăneanului de a alege continuu între „binele cel rău” și „răul cel bun”, după cum ne spun și cronicarii. Acest balans psihologic este definitoriu de altfel transilvănenilor din epocă.

³⁰³ „kit az országyűlése nagy készüllettel és nagy pompával fogadott” în *Ibidem*, p. 11.

³⁰⁴ Vezi la subcapitolul referitor la morțile princiare.

Szalárdi János (1601–1666). Fiind de origine modestă, cronicarul este luat la curtea princiară sub patronajul lui Gheorghe Rakoczy I, de unde pare-se că va merge în străinătate pentru o mai bună completare a studiilor. Va înainta de la arhivar la secretarul particular al principelui Gheorghe Rakoczy I. Între timp va fi înnobilit, devenind un „nobil donatoris” și nu un „nobil armalis”³⁰⁵, ceea ce se poate datora numai activității și meritelor sale avute la curte. Formația culturală primită de la Școala Reformată de la Alba-Iulia se va resimți larg în cadrul operei, mai ales prin faptul că nu se arată reticent față de otomani.

Odată cu înscăunarea lui Rakoczy II i se cere să-și părăsească funcția. Îl găsim în 1655 la curtea lui Sebesi Ferencz, cu care legase o strânsă prietenie. Importanța acestei prietenii și a modului cum s-a repercutat asupra operei transpare datorită mentalității ideatice pe care o emite lucrarea, ce are la început un puternic iz religios. Acest Sebesi a fost nu odată trimis de principe la Poartă. În 1652 și 1653 figurează pe lista capuchehaielor, iar în 1657 este trimis extraordinar (internuncius).

Locul unde poposește cronicarul este al unei familii cu tradiție în legăturile diplomatice cu Poarta. Un alt membru, Sebesi Miklós apare în anul 1648 ca internuncius la Poartă.³⁰⁶ Szalárdi este cel care dictează punctele actului de capitulare al cetății Oradea, din 1660.³⁰⁷ Când principele depus își dorea reînscăunarea, cronicarului i se atribuiau foile volante redactate împotriva acestuia, căci îl vedea ca un pericol ce va aduce din nou, într-o manieră inevitabilă răspunsul sultanului în zonă. Cauzele de natură personală, pierderea funcției sale la moartea principelui Rakoczy I, vor afecta imaginea principelui tânăr care nu guvernează spre interesul țării. Opera și-o redactează aflat în pibegie, după cucerirea cetății Oradea. Revine la Cluj, apoi va ocupa din 1666 funcția de perceptor general în colectarea de taxe. El este desemnat cu plata lefurilor soldaților nemți care au rămas cantonați pe teritoriile marginase ale Transilvaniei, încă din timpul lui Basta. În vara lui 1666 moare la Cluj.

Ca an al scrierii în manuscris este dat 1662, documentul aflându-se la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale din Cluj-Napoca în cadrul Fondului Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean. El își începe cronica menționând că scrie în primul capitol despre evenimentele de când Transilvania s-a rupt de coroană și până în timpul lui Gabriel Báthory.³⁰⁸ În ce privește imagine sultanului otoman, sunt deosebit de exemplificatoare pentru mentalitatea societății transilvănene în general, dar nu

³⁰⁵ Liviu Borcea, *Cronica de jale*, p. 7.

³⁰⁶ C. Felezeu, *Statutul Principatului...*, pp. 348–349.

³⁰⁷ Liviu Borcea, *op. cit.*, p. 12.

³⁰⁸ Szalárdi János, *Síralmas magyar krónika VIII konyvei* în manuscris la D.J.A.N. Cluj-Napoca, Fond Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean, p. 1.

majoritar, subcapitolele doi³⁰⁹ și trei al capitolului I, redată în mare parte prin transcriere și traducere, în unele locuri prin prelucrare din manuscris.

Capitolul I

Partea a doua

*În care starea Patriei cu starea nației Iudeii și a Israelului
în acele guvernări după stările fericite și nefericite sunt puse împreună,
precum șansele și sfârșitul în scrierea Cronicii.*

<<Începe prin a face asemănare între „săraca țară”, formulă cu care apare Principatul Transilvaniei notată la majoritatea cronicarilor și starea ei în asemănare cu Israelul și nația lui Iuda, la starea ei fericită pe care a rânduit-o în timpul domnilor divini.>>

*„Căci într-un fel Juda cu Israelul cu regii divini nu s-au rupt de cinstirea divină,
erau în toate lucrurile lor norocoși. Împotriva dușmanilor umblau cu bune rezultate.”*

³⁰⁹ „MÁSODIK RÉSZ: Mellyben az Haza állapottya a Juda és Izrael Nemzete állapotához, azoknak az igazgatásbéli boldog és boldogtalan állapot szerinti egyben vettetek: 'S alkalmatossága is, 's vége és tzelja is a Krónikának meg íratik. [...] mert valamiképen a Juda és az Israel valamikor Istenes királyokkal együtt az Istennek igaz tiszteletitől el nem szakadnak vala minden dolgokban jó szerentsések, Istennek minden Áldásával bővölködtek.” „Hasonlóképen miolta Istennek igaz Ítéletiből (:méltánn mondhattuk hogy a Bálvány imádásért:) e Szegény Haza a Magyar Koronáról el szakadván az Hatalmas Török Tsászárok árnyékában kénszerítettett magának pihenést keresni, mind a Juda Országának utolján volt dolga a Babilioniai Nabukodonozor Királyal, (...)hanem mint a Juda, a Szent Írással szolván az Istennek Szolgájához Nabukodonozorhoz, kinek jártnában a Bünért az ő böls tétzése szerint vetette vala nyakokat hívségeket, engedelmességeket mutatták. Hasanlo hívségét engedelmességét tartotta, esztendöként való szokott szenvedhető [loc gol] arany adaját bé-szolgáltattván. Vallyon kitől mi bántása vala? Háborgattatott é valaki Fegyveritől? Nem volt é kinek kinek az ő Fige faja alatt tronyában tsendes békességes nyugadolma? nem épült vala é meg a Föld a régi romlásokból? (: mellyekis az ilyen módon az igazgatásbéli ki vetemedésből estek volt a szegény Hazán:) mindenüt sűrű városokkal, a mellyekben nagy rászint az Istennek igaz ítéleti világosan tündöklik vala. Vallyon az Országnek Fő Rendei nem virágoznak vala é feles számú bokros jó reménységű szép tsemetékkel? A Nemesek, Vitézljő Nép, Városi, Polgári és minden alsó közép rendek sűrű tenyészések? A hegyek, halmok, mezők, oldalak, völgyek, sűrű gabona termésekkel, borral, búzával, sűrű Barom tsordákkal, mindenféle duh és egyéb Marhalnyajjaival, arannyak, ezüst, rézzek, vassak. Sóval, (?) mézzet vallyon nem bővölködik é? (...) hogy az egész Kereszténységben egy ekkoru Tartomány és Fejedelemség hozzá fogható nem volna. (...) mert ugyanis úgy akarna Isten eleitől fogva kiváltképen az ő választott és kedves Népének dolgait folytatni, hogy az Edes mindenkor Keserewel elegyítették, és az ő Népnek közönséges Isten ellen való vétése e világ szerint büntetetlen ne maradjon, mint erre elég példa az Izrael Népének példája, mellyek telyes a Sz. Írás. A mind pedig Juda Országának Iváiteim vagy Jekoniás és Sédékias Királyok idejekben vala állapottya a Babilóniai Nabukodonozor Királyal; ha ki azt íme ez Szent Írásbéli helyek szerint Erdélynek állapottyával egyben veti, noha úgy tetuk világosan fel-találhattya és által-láhattya okát a rettenetes nagy romlásnak, melly ezen szegény Hazát egynehány Esztendök alatt siralmason követé; mindazáltal mivel Istennek igaz Ítéletiből ez mi utolsó romláshoz közetített Nemzetünk mar anyira meg-zavarodott, hogy igen kevesen légyenek, kik a dolognak folyamatiból s fundamentaniból mértékéljék a dolgokat.” apud Szalárdi Janós, *Síralmas magyar krónika*, p.4–6 in D.J.A.N. Cluj-Napoca, Fond Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean.

„În chip asemănător de când din judecata dreaptă a lui Dumnezeu (putem spune cu siguranță că din cauza idolatriei) săraca patrie s-a rupt de coroana maghiară [și] s-a văzut obligată să-și caute odihna la umbra mărișilor sultani, ca și țara lui Juda care a avut de lucru pe urmă cu regele Babiloniei, Nabucodonosor, [...] căci ca și Juda, cu scriere sfântă i se rostește la sluga lui Dumnezeu, la Nabucodonosor, căruia în drumul său pentru păcat, după marea sa plăcere, le-ar fi băgat gâtlejurile <și> au arătat bunăvoință și credință. În mod asemănător și-a ținut credința și blândețea prin servirea înăuntru (la Poartă) a suportabilului tribut în aur. Oare de la cine ce supărare a fost? <Ne-a> tulburat cineva de arma sa? Nu a avut oare sub Smochinul său odihna calmă și liniștită <încă> cine și <mai> cine în tronul său? Oare nu s-a construit pământul din vechile stricăciuni?? (Și care în așa fel greșelile/urzelile din conducere în care a căzut săraca țară) cu orașe dese peste tot, unde decizia³¹⁰ divină strălucește luminos. Oare Stările superioare ale țării nu înfloresc cu aceste frumoase răsaduri stufoase oare de bună credință? Nobili, viteji, orășeni, funcționari și toate stările de jos <și> mijlocii cu <aceste> dese culturi? Munții, movilele, câmpiile, dealurile, văile cu producția mare de cereale, cu vin, cu grâu, ciurdele dese de tot felul, aur, argint, aramă, fier. Sare, miere,[...] oricine poate spune că în toată creștinătatea pentru această perioadă un principat și un domeniu roditor [ca al principatului] nu mai era.

Dar nimic nu rămâne pe loc, să rămână în stare norocoasă.[...] Căci așa a vrut Dumnezeu de la început în chip ales să continue treburile aleșilor și dragilor lui, ca dulcele să-l echilibreze cu amarul, să nu rămână nepedepsite greșelile poporului său, <iar> pentru acestea găsim destule pilde în Sfânta Scriptură despre pilda poporului lui Israel. Precum starea țării Judeei în timpul regilor Irateim sau Jekonias și Sedekias, regi în vremea regilor, cu regele Nabucodonosor al Babilonului, <stare> care conform Sfintei Scripturi e pusă împreună cu starea Ardealului și câteodată așa am limpezit <situația>, puteți găsi și să vedeți prin el cauza teribilei stricăciuni <pe> care a urmat-o în lacrimi săraca țară de atâția ani, toate din pedeapsa lui Dumnezeu, căci într-atât a fost de răzvrătită la ultima stricăciune, ca să fie prea puțini care să cântărească fundamental și neîncetat lucrurile.”

În continuare face apel către cititorul care îi va citi opera lăsată posterității, să analizeze din toate unghiurile cele întâmplate folosind o expresie plastică: „să le vadă în oglindă”, în sensul că să își imagineze atât de bine lucrurile încât le-ar trăi personal și le-ar vedea în fața ochilor și numai atunci când ar simți aceste trăiri, doar atunci va fi pe poziția unui gânditor rațional echilibrat.

³¹⁰ condamnarea

Se dezvoltă în această parte a capitolului o remarcabilă paralelă între poporul ales Israel, ardelenii percepându-se ca noul popor ales, iar marele sultan Süleyman ca Nabucodonosor. Redarea acestui text ne oferă o viziune deosebită despre fatalismul transilvănean, care de la un cronicar la altul balansează între nuanțe de la neutru la pozitiv. Acest fatalism specific transilvănenilor putem să-l numim fatalism biblic.

În cele ce urmează redăm din Capitolul I, partea trei³¹¹:

³¹¹ „HARMADIK RÉSZ: Magyar Ország kétféle való szakadásának alkalmatosága: Két Királyai: Jánosnak Szulimánhoz való ragaszkodása: Jfju Janósnak Szulimán Tsászárhoz Nándor Fejér Várba való járása: Báthori István és Kristof igazgatások rövidesen. (...) Szuliman Tsászár Birodalmának tenyesztésére való alkalmatosságot kapván, két uttal Személye szerint 1529 és 1532dikben mint jött ki segítségére; Budát az Országgal és a Koronával (: amely is Perényi Péternel aval együtt való szaladásával Perényi el fogattatván Szulimánnak kezében került vala:) mint adta-meg néki 's állata helyében Királyságában (...) és azután Isabellától egy Fia születvén, és mind neveltetett Annya és Frater György Tutorságok alatt; és ezek a gyermekkel Erdélyben kuldettetvén, hogy nem volnának elegek az Országnak 's Budának meg-tartására, mint és minemü okokkal vette volt azt Szuliman kezében olly fogadás tétellel, hogy azt jövendőben a gyermek Király Fia fel-nevekedvén minden kétség nélkül vissza adatná. Mind azok megírtak a Magyar dolgokról írott Historijákban, többek között Istvánfi Miklós Historicus által.

Ifju Janós Király, ki Annyarol való Nagy Attyáról Lengyel Sigmond Királyról Joannes Sigismundusnak is írta 's hívatta magát. Már 26 Esztendő korában lévén a 'midon utolban 1566 dikban Szulimán ki indult vala Magyar Országban, igen pompás állapottal, nagy sok kotsikkal, Úri nagy Fő és számos Fő Rendekkel ajándékkal Nándor Fejervarhoz ment vala Szuliman eleiben. Kit felette méltosagossan is látott 's fogadott vala is a' Tsászár; mert menetelit meg-tudván, a Dunán merőül Bársonnyal öltöztetett Hajót küldvén eliben arra vétette, és nagy pompával Király méltósággal fogatván, Táborban is sűrű Jancsársággal és temérdeli sok Nép két sorral való állása között vitette vala bé, és nagy friss Király Sátorokban is Szálitattván Audentiára is azon méltóságos állapottal vitette, és nagy kegyelmesen, vidám arczával, és jó kedvel látta vala, a midön a nagy hatalmas Vezérek és Királyi Emberek talpon állva udvarolván a Világ Bíró nagy Monarcha előtt, ő alája hallatlan például széket tettetvén le-ültette vala, és úgy kérdezősködék kívánságáról Midon azért meg értette volna oda nyújtott suplicatiojából, hogy Budának meg-adattatása felől is abban minden hivaságát meg-iratta, a Tsászár azon suplicatiót Fő Vezérének nujtván, ottan meg-parancsolta, hogy valamit abban az Ifjú Király az ő kedves Fia kívánna, mindenek azonképen meg-légyenek. És ez midön képen igen nagy méltósággal, Magyar formában való készüllettel akarna meg-vendégelni, 's maga is velle együt egy Asztalnál együt enni 's innya akarná, ezekben az egy Békes Gáspárnak fel-fuvalkodásából való kevély bolond tanátsa nagy kárt és akadályt tsinála. Mert a midön a Fő Vezér Suplicatiojában meg-írt dolgokról akarván tractálni az Ifjúval, magához hivatá, Békes azt tanátolta vala: egy olly nagy Király Fia hogy mene egy olly Pogányhoz, ki mint egy fene állat csak a sulyok alá hizlادتatnek, hanem izenne néki, hogy mind ketten lovakra ülven mennének ki a Tábor szélire, és ott sétáltakban eleget beszélgethetnének. Mellyen ez illyen nagy méltóságbeli Ember, ki ollyan nagy Világ Bíró Monarchának minden nagy Birodalminak Fő igazgatója volna, tsak el-pirulván, noha tsak azt izené vissza: hogy nem volna a Táboron kívül való sétáláshoz üressége, mert a Hatalmas Tsászárnak tsak ott Táborában való sok nép igazgatásában is elég dolgot találhatna minden Szempilantásonként Sátorában is; de azonban úgy meg-haragudott vala, hogy nem hogy Buda adatnék meg, de még tsak el-rendelt 's meg-lenni parantsoltatott pompás vendégség is hogy meg ne lenne, és hogy Tsászárnak hozzája való minden derekas elméjében vett kegyelmessége tsak füstben mene, és hogy mind az oda való fáradsága valami latogatasbéli ajándék, ló és Tsászári Bot el-vitel nélkül tsak híjában lenne, el-intő gonosz tanásával oka lett vala. A Szerentsének első tekintetében, mosolygásában való maga el hitség és bizodalom, 's az egy embernek káros rősz tanátsa illy kárt tett vala. Azonban Szulimánnak ez lévén Magyar Országra nyoltsadszor és utolszor való fatalis ki-jövelete, noha Személyében dögg

Partea trei:

Ruperea în două a Țării Ungare, cei doi regi. Devoțiunea lui Ioan la Szuliman.

Înfățișarea tânărului Ioan la împăratul Szuliman în Nandor Fejervar.

Pe scurt despre guvernarea lui Báthory István și Kristof.

<<Voievodul Ardealului, fiul contelui Zápolya István de Szepesi, nu știa între care din cele două porunci regești să aleagă, una îi cerea ajutorul grabnic iar cealaltă să aștepte trupele dușmane pe care să le respingă. Trimite om să afle ce să facă. Ține sfat la Szekesfehervar. Merge și scoate corpul regelui din mocirlă, îl curăță, îmbălsămează și se ocupă de înmormântarea la care pare că nu ar fi participat regina. Dușmănia dintre palatinul regal Báthory István și voievodul Ioan Zápolya. Zápolya îl trimite pe Hieronim Laski la sultan.>>

„Împăratul Szuliman, găsind ocazie la lărgirea stăpânirii sale, cu două drumuri făcute personal în 1529 și 1532 a venit în ajutorul său, Buda cu țara și cu coroana (care prin oboseala lui Perényi Péter a ajuns în mâinile lui Szuliman) i-a dat-o și l-a pus în poziția sa de rege [...] după aceea născându-se un fiu de la Isabella și crescut de tutoratul mamei [regine] și a lui Martinuzzi, și trimiși cu acest copil în Ardeal, ca [de parcă] nu mai erau destui pentru menținerea Budăi și a Țării, de ce și din ce cauză a lăsat Szuliman din mâna sa cu așa o promisiune, ca pe viitor când copilul fiu de rege crescând, le va înapoia fără nici o îndoială. Toate acelea au fost scrise despre treburile maghiare în *Historiile scrise*, între care [cele scrise] prin istoricul Istvánfi Miklós.

Tânărul rege Ioan se scria³¹² și se chema și Joannes Szigismund după bunicul său din partea mamei, regele polon Sigmond. Deja avea 26 de ani când s-a pornit în 1566 Szuliman în Ungaria, cu o stare prea pompoasă, cu multe căruțe (kocsikkal). Cu mulți oameni de vază și cu mulți comandanți a mers înaintea lui Szuliman cu cadouri la Nandor Fejervar. Pe care l-a și primit și l-a văzut cu cinste din partea lui, și sultanul căci îi știa venirea [...] i-a trimis barca îmbrăcată cu catifea înaintea lui l-a adus, și l-a primit cu mare pompă cu cinstea cuvenită unui rege, în tabăra sa și cu ienicerimea deasă și cu multă lume nenumărată împărțită pe două rânduri, l-a

el Szigeth vára vitatása alatt meg halna de Szigeth ugyan meg-vétetett; Gyula vára Petrav Bassa által meg-vétetett, és Jenő Vára-is hogy azt a benne valol pusztán hagyták el-foglaltatott vala. (...) Báthori Kristóf szép tsendes igazgatása alany életéig és holta után Fia Báthori Sigmond ravekedése és Getzi Janós Gubernátorsága alatt is egész 1588dikig melly virágzó boldog állapotban volt Erdély Országá Török Tsászárral Szulimánnal kötöt Frigye alatt, meg mutattják az Szászszágon a szegénység által falunként építettett sűrű tserpes és sok kö házak, mellyek a népnek akori értékes és boldog állapotjat eléggé prédikálják.” în Szalárdi Janós, *Siralmas magyar Krónika*, p. 6–15 în D.J.A.N. Cluj-Napoca, Fond Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean.

³¹² Sau se semna.

adus înăuntru și l-a cazat în corturi regești mari și proaspete, a pus să fie dus cu aceeași stare de cinste și cu mare bunăvoință, cu voie bună și cu fața zâmbitoare l-a văzut, pe când prea puternicii viziri și oamenii regelui stăteau în tălpi [în picioare, în mod] curtezan în fața Judecătorului Lumii, al marelui Monarh, ca o pildă nemaiauzită a pus să se pună sub el un scaun, a pus să stea jos, și așa întreba despre dorințele lui, [dar] pe când să înțeleagă din suplicația întinsă [...] că în ea se află toate dorințele, împăratul întinse suplicația la marele vizir, poruncind acolo, ca întrucâtva tânărul rege, fiul său drag ar dori ceva, să fie în acel fel cu toate. Și asta cu prea mare demnitate. Dorea să-l ospăteze în obiceiul maghiar, și el [sultanul] a vrut să mănânce și să bea împreună cu el [I .Szigismund] la o masă, între-acestea din mândria unui Gaspar Bekes, a făcut mare pagubă și piedică din sfatul [său] nebun. Căci pe când l-a chemat marele vizir la el pe tânăr dorind să tracteze despre cele scrise în suplicat, Bekes l-a sfătuit așa: un așa mare fiu de rege cum să meargă la un așa păgân, care ca un animal sălbatic sub greutatea se îngrașă, ci să-i transmită că amândoi să meargă la marginea taberei [și] stând pe cai, și acolo pot discuta multe plimbându-se. Pe când un om cu o demnitate atât de mare, care este principalul conducător al tuturor conducătorilor, al Monarhilor conducători ai lumii atât de mari, dar înroșindu-se răspunse înapoi: că nu ar fi în afara Taberei loc gol pentru plimbare, căci numai multă lume din tabăra pe care o are în conducere Puternicul Împărat ar găsi multe treburi la fiecare clipire din ochi, dar așa s-a supărat în aceea încât nu că ar mai fi dat Buda dar încă nici cele comandate și poruncite spre a fi făcute pentru tratarea pompoasă [era cât pe ce] ca să nu fie, și ca ora³¹³ împăratului din toate intențiile mărețe izvorâte din grația sa, a mers doar în fum, și ca toate oboselile din aceasta privință, [cu] ceva cadouri de vizitare, ar fi în van fără aducerea calului și botei împărătești, erau cu sfaturile păcătoase ale mai-sus pomenitului. Din prima clipire a norocului. Așa mare pierdere a făcut sfatul pierzător și rău al unui om, credința și imperiul din zâmbetul său din prima clipire a norocului [a dispărut].

În acestea aceasta a fost și ultima venire fatală a lui Szuliman în Țara Ungară, el personal se [face] hoit la luarea Szigetvarului și a murit, dar Szigetul tot l-a luat și prin Petrav pașa a preluat cetatea Gyula, și cetatea Jenő căci cei din ele l-au lăsat pusțiu.

[...] După viața frumoasă și liniștită a conducerii statale a lui Bathori Kristof și după moartea sa fiul Bathori Sigmond creștea și Getzi János [era] ca guvernator: până în 1588 cât de înfloritoare și de fericită stare a avut Țara Ardealului, sub înțelegerea între împăratul turcesc Szuliman arată numai [faptul] că în săsime prin

³¹³ Ca timp orologic – 1oră din timpul său.

intermediul sărăcimii construcțiile de multe case de piatră pe sate cu țigle dese, care [arătau] starea prețioasă și fericită a poporului, este predicat îndeajuns. [...]”

Ultima frază a citatului redat este deosebit de importantă, deoarece pe lângă starea înfloritoare pe care o aveau locuitorii țării sub suzeranitatea otomană, cronicarul spune că aceste lucruri sunt mult predicate în biserici. Până și paralelele găsite conduc la această ultimă remarcă. Faptul că poporul ales al lui Dumnezeu trecuse prin aceste momente, iar transilvănenii trec și ei prin aceste momente, le întărește credința că ei sunt acum poporul ales și din această perspectivă îl privesc pe sultan. Faptul că sultanului Suleyman îi este găsită paralela biblică cu Nabucodonosor, îi face să creadă că și sultanului îi înmuiase divinitatea inima față de ei, ca popor. Dacă Nabucodonosor a fost bun cu poporul, Suleyman a fost la fel. Trăsăturile lui pozitive sunt amplificate de credința religioasă protestantă, care se accentuează mai ales după momentul 1658, când țara își pierde poziția privilegiată. Imaginarul social pe lângă apelul la memoria colectivă va alimenta imaginea sultanului cu trăsături aproape legendare. Imaginea lui Suleiman în Transilvania are alte valențe decât în Țările Române. Aici este sultanul bun, milostiv, care are grija de țară, de popor și de fiul de rege, este Nabucodonosor otoman cu sufletul împlănit de Dumnezeu, de cel ce îi prescrie fiecărui om soarta, iar decizia divină trebuia înțeleasă și respectată.

Georg Krauss (1607–1679). <*Siebenbürgische Chronik, 1608–1665*>.

Opera sa se întinde pe o perioadă foarte lungă. Elementele otomane în cadrul scrierii primesc nuanțe în funcție de necesitățile de moment. Nu este un antiotoman, ci tratează totul din perspectiva orașului. Redă însă repulsia sa față de sistemul de succesiune otoman, sau disprețul față de sultanii slabi care iau din prosperitatea poporului lor pentru traiul lor în păcat, dar când vine vorba de protecția otomanului față de germani, elementul otoman primește cele mai bune însușiri, în antiteză cu cel habsburg.

Deoarece am expus mai larg unele întâmplări atât de la Krauss cât și de la Nagy Szabó, nu voi mai insista asupra lor.

Nagy Szabó Ferencz (1581–1658). *Memorialeja* (*Memorialul său*).

Lucrarea sa este importantă în ceea ce privește percepția pe care o are față de alteritatea otomană. El a călătorit la Poartă, a cunoscut lumea otomană la ea acasă, și a fost încântat de cele ce văzuse. El oferă date despre bisericile creștine din cadrul Imperiului otoman, despre locurile sfinte ce erau păzite de otomani cu mare respect, dar în care nu intrau. El însoțește cele 1,000 de care de alimente trimise de principele Bethlen sultanului Osman II pentru a scuti Transilvania de orice fel de posibile contribuții militare. Scrie despre disciplina din cadrul armatei otomane, despre

elementul tătar greu de stăpânit, despre modul în care proceda oastea otomană când intra în Transilvania (zona de ahd) și trebuia să poarte război (harb) față de austrieci și partizanii lor. Informațiile sunt deosebite și ne-au ajutat să redăm comportamentul special al otomanilor în această provincie. După contactul cu lumea turcă, îi va permite unei fiice să se căsătorească cu un clujean care a acceptat trecerea la islam și care trăia în Istanbul. Deși nu spune nimic despre fiica sa, este posibil ca și aceasta să-și fi urmat soțul în credință.

El scrie fascinat de imaginea Istanbulului și de respectul pe care îl arată otomanii religiei creștine: *„câte biserici au acolo, în Galata ori înăuntru în Constantinopol, catolicii sau creștinii papistași. Din asta, oricine vrea, poate pricepe: „că turcul pe nimeni nici în credință, nici în biserică să nu-l răsccoală, ci cine ce vede și ce crede aia să țină, da la altul să-i dea pace, pe nimeni să nu-l batjocorească și să nu-l dispute, că de-i atinge la unghie va muri pentru asta; doar să-și dea darea către împărat și să țină ceea ce vrea, nimeni nu-l forțează spre aia cu forța așa ca să se facă turc.”*³¹⁴

El a vizitat cele 14 biserici și în fiecare ascultase slujbele, biserici din care enumeră 12: Sancta Mariae – dominicană, Sancta Mariae – franciscană, Sancta Petri – dominicană, Sancta Georgii – dominicană, Sancta Nicolae – dominicană, Sancta Francisci – franciscană, S. Benedicti – iesuită, Sancta Antonii – franciscană, Sancta Annae – a comunității (călugărești), S. Sebastiani – a comunității, Xenodium Sancti – a comunității iohanite, Beata Mariae – biserică în interiorul Constantinopolului. Despre Mormântul sfânt de la Ierusalim, spune că *„turcii îl păzesc și trebuie să meargă câteodată și pașa acolo, să-l aibă în pază, ei însă nu fac acolo exercitium, ci îl cinstesc și ei cum se cuvine dar nu se roagă acolo.”*³¹⁵

Despre Galata, cea aflată lângă Constantinopol, spune că se afla pe un țărm răpos, pomenind de un oraș de italieni care trăiesc acolo împreună cu turcii în armonie și în bună înțelegere. Turcii conviețuind alături de acești italieni, și-au ridicat *„moschee, dar și creștinii își duc în pace în biserica lor la sfârșit slujbele lor dumnezeiești în fiecare zi de sărbătoare și de duminică și și turcii, în moscheea lor. Pe deasupra de aia și alte nații, cum sunt: greci, armeni, evrei și georgieni – fiecare își ține rânduiala lor. Pe cuvânt că mai bine o duce creștinul în împărăția turcească, decât aici.”*³¹⁶

Toldalagi Mihály. Conform cronici sale, în 1614, Bethlen Ștefan și Erdély István sunt trimiși în solie extraordinară la Poartă *„eu însă sunt trimis ca pro continuo*

³¹⁴ Nagy Szabó Ferenc, *Nagy Szabó Ferencz kronicaja*, p. 136 în „E.T.A.”, BCU, Cluj, legătura I, vezi și Ștefania Gall Mihailescu, *op. cit.*, p. 164.

³¹⁵ Nagy Szabó Ferenc, *op. cit.*, p. 137 în „E.T.A.”, leg. I, vezi și Ștefania Gall Mihailescu, *op. cit.*, p. 163.

³¹⁶ Nagy Szabó Ferenc, *op. cit.*, p. 137 în „E.T.A.”, leg. I, vezi și Ștefania Gall Mihailescu, *op. cit.*, p. 164.

oratores capitia”.³¹⁷ Cetățile Hust, Kövar, Banya care au fost date împăratului german la moartea lui Báthory, sunt cerute în numele sultanului înapoi de soli, pentru a fi înapoiate principatului. Hommonai ar fi promis Lippa, Jenő și Kasan Szebes doar să fie numit ca principe al Transilvaniei, iar pașa de Giurci Haden Mehmet, în funcția de caimacam acum, pretinde insistent la sfatul kadiului zadi Alli-pașa de Buda, să de dea cetățile promise.

În 1615 este trimis la Poartă Balassi Ferencz ca ambasador extraordinar, iar ca capitia Daniel Deak. *Însă văzând Balassi Ferenc cum sta lucrul pentru Lippa, între cele două răuri, l-a ales pe cel mai mic, și el a promis Lipa, prevenind cu asta orice lucru [ce i-ar fi fost] împotriva*.³¹⁸

Porții i se transmise de către Ali pașa să nu se încreadă în soliile ardelene care se aflau la Istanbul pentru că nu sunt demne de încredere, prezentând mărturii false. La dăruirea *caftanelor grele* însă, sultanul nu a fost de față. Lasă de înțeles că la dăruirea caftanelor sultanul era de față, dar că acum în mod excepțional lipsea.

La 1 iulie 1620, *sultanul l-a mazilit pe Mustafa, kızlar ağası, care în afară de un milion de galbeni, în afară de alți bani și vite a mai dus mai multe pe seama sultanului. Acesta era un om expert și inteligent și era un prea bun doritor al principelui...*³¹⁹

Pedeapsa pe care o primește post-mortem cancelarul regal polon, Szanillau, al cărui cap este adus de Sali-bek, ne este de asemenea prezentată: este tras sus pe un stâlp (idegre) în fața bisericii Sfânta Sofia pentru a fi văzut de toți: *pe frunte i-au pus un bilețel cu numele și cu starea lui, [și] l-au ținut acolo câteva zile*.³²⁰

Plătirea tributului anual se face în fața sultanului *cu prea mare pompă*, la 6 decembrie 1620 de către Balassi și celelalte solii.

Pe piatra funerară a lui Tomas Borsos, reprezentant al principatului în cadrul soliilor sale la Poartă, această cinste nu este trecută cu vederea:

„Serenissimorum ac Illustrisimorum Dominorum Principum Transilvanie Tabulo sedis Judiciaria Assessoris tribus vicibus in Fulgida Porta Ottomanica „Oratoris continui ac illis et etiam munis et Legationibus tam Dominorum principum et rengi Transilvaniae quam etiam parti suo...” [...] Fidelissimi servitoris dolores peregrinationi finem facens in domo paterna quite ex hac vita emigravit Anno Jes:Christi 1631... Abdormivit în 1637, 24 iulie aetatis vero suo anno 63”.³²¹

³¹⁷ Toldalagı Mihály emlékirata în „E.T.A.”, leg. I, p. 1.

³¹⁸ *Ibidem*, p. 2.

³¹⁹ *Ibidem*, p. 7.

³²⁰ *Ibidem*, p. 9.

³²¹ Semnalare referitoare la piatra funerară a lui Borsos Tamás și inscripția în Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga din Cluj Napoca, Mss. 264.

Sfătuiește pe mai departe ardelenii să atragă de partea lor vizirii ce sunt bine văzuți de sultan, ce au influență la acesta și care se găsesc în funcțiile cele mai înalte, sau dintre agalele din interior, cu care să se poată sfătui în orice situație și pe care să se poată baza, să „*poată preveni intențiile dușmănoase*”. Retorica oratorilor este foarte importantă după cum reiese din corespondentele principilor cu soliile. Se face o adevărată artă din aceasta. Îi sfătuiește să-i continue politica diplomatică urmându-i îndeaproape fiecare pas, putându-se orienta pentru aceasta prin corespondențele dintre el și solii, dar și în funcție de alte documente ce pot întregi imaginea diplomatică.³²²

Testamentul lui **Bethlen Gábor**

Principele Transilvaniei (1613–1629), născut în 1580, după ce a dus o politică conform principiilor directe ale Porții, dar a reușit să impună țara ca o putere în cadrul alianțelor europene, lăsa transilvănenilor în cadrul testamentului său sfaturi ce conțineau experiența dobândită în timpul vieții. „*Dumnezeu din grația sa milostivă a ținut cetățile de margine ale săracei noastre patrii [...] care spre mântuirea sa a rânduit nația turcă, la toate e deschis ca până când au rămas pe lângă înțelegerea cu nația turcă, și nu s-a dat îndărăt de lângă ea, a fost de la cineva ceva supărare? Din timpul regelui Ioan, noi putem să mărturisim despre asta*”.

„*Dar cum se trecea de partea nației nemțești, cu ce recompensă a fost plătit, încă-i simțim gustul*” și aceasta deoarece austriecii erau interesați în nimicirea țării „*și dacă Măria sa Domnul Dumnezeu în mod miraculos nu ar trimite și l-ar lega mai nou de noi nația turcă și prea bine nu l-ar sprijini pe umilul domn să ducă la bun sfârșit ce a început, cine din nația noastră are curajul să spună că nu ar fi umplut Ardealul [austriecii] de nații străine?*”³²³

*Dorința și sfatul meu pentru patria mea este acesta: Ca până când altceva nu se poate, înțelegerea avută cu turcul să fie ținută chiar și cu pagube în limita suportabilă, să nu vă rupeți de el, ci prin orice mod să-i căutați să-i faceți pe plac.*³²⁴

Cserei Mihály (1668–1756) în *Historia* sa redă șirul evenimential influențat de o puternică tentă religioasă. Transilvanismul care domină lucrările ardelenilor, mai ales din secolul XVI, și nu numai, nu are cum să lipsească și de la acest erudit. Credința sa față de Habsburgi, precum și prea însuflețita identitate transilvăneană care se împletesc în lucrarea sa au delectat cititorii pentru mai bine de 200 de ani.³²⁵ Perioada pe care o pune în discuție este cuprinsă între 1661–1712. Proveniența sa

³²² Bethlen Gábor *vegrendelese* în „E.Ö.”, vol. VI, p. 131.

³²³ *Ibidem*, p. 128.

³²⁴ *Ibidem*, p. 131.

³²⁵ E.Ö., vol. VI, p. 246.

dintr-o familie secuiască de renume, după ce a fost aprodat la curtea lui Teleki Mihály din 1685, apoi după 1690 se alătură partizanilor lui Tököly, pribegeste în Țara Românească, după care se întoarce și trece de partea împăratului.³²⁶

Din analiza datelor personale reiese că era încă tânăr când se sfârșește suzeranitatea otomană asupra principatului. El avea 20 de ani. Traiul său între secui îl va ajuta să diferențieze tătarii de otomani, de aceea după intrarea austriecilor în țară, influențat pe de o parte și de puternicele convingeri religioase ce le avea, trece de partea lui Tököly, în speranța unei reveniri a vechii stări avute de țară. Peregrinările sale printre munteni, probabil în speranța vreunei regroupări de forțe cu sprijin otoman mai consistent, au pus capăt visului său și l-au forțat să privească realitatea, să o accepte și mai mult, să se acomodeze cu ea. Își dedică viața științei după 1712, la 35 de ani de la sfârșitul suzeranității otomane. Un cronicar aflat într-o astfel de poziție nu putea decât să ofere culoare imaginii alterității otomane.

El începe povestirea cu anul 1661, când nu se născuse încă, dar îi fusese povestit de tatăl sau, care se afla de față când a fost ales Apaffy Mihály: *„Din ordinele lui Dumnezeu a fost denominat ca principe [Apaffy] de către generalul Ali pașa al sultanului ce a pustiit atunci Ardealul, [...] împotriva chefului și dorinței sale a fost adus la tabăra pașei, de acolo în Dietă [...] venind, a prestat omagiu țării, iar țara principelui.”*³²⁷ Intervenția divinității va apare și în cazul lui Kemeny. Acesta crezând că ajutorul otoman nu va merge asupra sa pentru ca erau obosiți, a fost luat prin surprindere de către *„modestul viteaz Kucsuk pașa”*.³²⁸ Cuvântarea de îmbărbătare a pașalei către oastea otomană reflectă un episod din pregătirea psihică și morală a oștenilor otomani de către comandantul militar dinaintea luptei: *„Buni viteji! Vedeti dușmanii cu ochii voștri, eu nu vă spun dacă sunt puțini sau mulți, căci voi înșivă puteți să vedeți. Sunt cu mult mai mulți decât noi, cu toate acestea încredeți-vă în Dumnezeu și luptați-vă cu vitejie, mai bine să murim cu lauda <urmașilor> în mâinile lor, decât să fugim rușinos; măritul sultan ne va sugruma atât pe mine cât și pe voi. Să vă gândiți și la aceea că suntem chiar în mijlocul Transilvaniei: și dacă am reuși să fugim din luptă, poporul locului ne-ar da în cap până <când> am ieși din țară.”*³²⁹ Iar contingentelor românești le spunea amenințător după ce le poziționase

³²⁶ *Ibidem*.

³²⁷ „Istennek kiváltképen való rendelésiből az akkor Erdélyt pusztító török császár hadának generalisatol Ali basától Erdély fejedelemeinek denomináltatik, [...] kedve és akarata ellen a basa táborára kihozatik, onnan pedig orszaggyűlésben [...] jöven, ott homagiumat praestálja az országnak, az ország is fejedelemeinek.” apud Cserei Mihály *Historiajabol* în „E.Ö.”, vol. VI, p. 1.

³²⁸ „Kucsuk başa szerény vitéz ember volt” apud Cserei Mihály, op. cit. în „E.Ö.”, p. 2.

³²⁹ „Jó vitézek! Az ellenséget szemetekkel látjátok; én nem mondom sok-e vagy kevés, mert magatok nézhetitek. Sokkal többen vadnak mi nálunknál, mindazáltal bízzatok Istenben és vitézi módra harcoljátok; job hogy dicséretesen itt kezükön haljunk meg, mint gyalázatosan elszaladván, hatalmas

în centrul trupelor otomane spre a le evita fuga: „Știu bine <...>, că veți fugi repede, dar am poruncit oștilor rânduite în spatele vostru, chiar dacă numai se va întoarce careva dintre voi, pe loc să-i ia capul.”³³⁰ Lăsând deoparte micile presărări ce vor să accentueze patriotismul transilvănean, sunt scoase la iveala tenacitatea de a-și organiza armata, discursul ce prevedea nota de erou³³¹, calcularea momentului de atac când dușmanul se aștepta mai puțin, redând astfel imaginea unui comandant cu calități superioare.

Autorul explică apoi că transilvănenii nu înțelegeau ce mari privilegii aveau să le ofere austriei, de aceea optau pentru turc, pentru că sub stăpânirea lui au stat de atâția ani, motiv pentru care în zadar încerca să le explice Bethlen Nicolae avantajele trecerii în tabăra creștină.³³²

1.1.7.5. Cronicarii din Marele Principat al Transilvaniei

Kasonszéki Kronika, editată de Imreh István și Pataki József în 1992, este o lucrare ce cuprinde informații despre perioada 1650–1750. Din aceasta cauză, ea este încadrată în teza noastră ca o lucrare ce prinde contur după transformarea Principatului în Mare Principat, iar scrierea ei are o distanță de cel puțin 60 de ani de la renunțarea la protecția otomană. Și aceste scrieri sunt necesare în cercetarea noastră, deoarece arată percepția socială asupra alterității otomane și după cei aproape 150 de ani de suzeranitate. Aflăm că după expediția lui Rakoczy în Polonia, după ce mulți transilvăneni au ajuns în captivitate tătărească, starea de îndurerare din țară era foarte mare. Mamele jeluitoare din ținuturile secuiești îmbrăcate în haine negre de doliu își plângeau cu mari suspine soții căzuți în captivitate.³³³ Cronica redă cazul unui anume János Mihály, din 1680, care era chemat în instanță, însă fiind în lipsă, în locul său se prezintă unchiul care îi motivează lipsa nepotului spunând: „era în țară păgână, și-a schimbat religia, s-a botezat la credința păgână.”³³⁴ Situația incertă a robilor, de la care nu

császár mind engemet, mind kiteket megfojtasson. Azt is meggondolyatok, Erdélynek éppen közepetajan vagyunk: ha a harcról elszaladhatnánk is, csak a fold népe is agyonverne míg az országból kimenhetnenk” apud Cserei Mihály, *op. cit.* în „E.Ö.”, p. 3.

³³⁰ „Tudom jól ti kutjak, hogy mindjárt megszalladtok, de megparancsoltam a hatatok mege rendeltetett török hadaknak, ha csak visszatekint is valamelyik közületek, mindjárt fejet vegyek.” apud Cserei Mihály *op. cit.* în „E.Ö.”.

³³¹ Erou se traduce prin „șehit” în limba turcă. Analiza termenului este foarte interesantă, provine din cuvântul arab „șahit” ce în accepțiunea islamică desemnează martirul căzut în numele religiei, însă în cea turcă păstrează sensul de erou căzut în apărarea patriei. Acest aspect definitoriu este valabil și în zilele de azi și conține esența spiritului de luptă în spațiul islamic de factură turcică, respectiv în spațiul islamic de factură arabă.

³³² *E.Ö.*, vol. VI, p. 69.

³³³ Imreh István, Pataki József, *Kasonszei Krónika. 1650–1750.*, Európa, Kriterion, 1992, pp. 22–29.

³³⁴ *Ibidem.*

se primeau vești, este nuanțată de o femeie care își credea soțul mort din această cauză: „întrucât era în robie, și azi este un dubiu dacă trăiește sau nu.”³³⁵

Atitudinea alterității otomane față de învinșii din tabăra lui Kemeny János, din 1662, arată că li se oferă posibilitatea să aleagă: „Dacă vă iubiți viața, să vă grăbiți în tabăra principelui vostru” după cum le rostea Kucsuk (Küçük) Mehmed pașa.

Pentru 1681 cronică descrie faptul că otomanii și curuții nu se prea înțelegeau. În principiu este redat evenimentialul ce ținea direct de localitatea secuiasca, presărat cu câteva întâmplări care să evidențieze starea gravă a regiunii. Textul este insuficient pentru a ne forma o imagine asupra alterității otomane bazată doar pe gestul lui Küçük Mehmed pașa. Despre alteritatea tătară însă, faptul că mare parte a populației este înrobită va conduce în mod normal la o imagine fatalistă, dar nu de genul celor cu care eram obișnuiți în timpul principatului sub turci, ci un fatalismul biblic.

Deosebit de semnificative sunt operele lui **Tököly Imre**, adunate și publicate în M. H. H. Scriptorum apărută la Pesta în 1868, care cuprind nu numai scrierile sale, ci și cele ale partizanilor săi. Din acest unghi se remarcă lucrarea *Jurnalele rezidenților și soliilor de la Poartă ale lui Késmari Tököly Imre*. Chiar dacă inițial acțiunea sa viza și se desfășura numai în partea ungară, el a încercat mai apoi și preluarea Transilvaniei de sub austrieci după 1688, având mulți partizani transilvăneni de partea sa, care nu erau mulțumiți de schimbările ce s-au petrecut în statutul țării. Aceste cronici sunt publicate în cadrul vol. XXIII/II din colecția M.H.H.S.

*Kapithiha Bay Mihály uram diariuma (Diariumul Kapithihei domnul Bay Mihály)*³³⁶ este redat din noiembrie 1692 până în iunie 1693. Pe lângă că îmbracă forma unui diarium obișnuit, este încărcat cu caractere secrete. Avem de-a face cu informații secrete în cadrul ei, literele fiind înlocuite cu cifre. Caimacamul era notat cu 336, iar valahii 244.³³⁷

*Sándor Gáspár naplója*³³⁸ este o lucrare relativ similară, doar că nu are texte cifrate, ci doar narațiuni ce cuprind perioada 1693 mai-iunie.

*Almady István naplója*³³⁹ cuprinde intervalul temporal dintre 1687–1691. Deși timpul în cauză ar fi trebuit să ofere scrierii o valoare deosebită pentru raporturile otomane cu spațiul ungar și transilvănean, avem de-a face cu un jurnal rudimentar.

³³⁵ *Ibidem*.

³³⁶ *Jurnalele rezidenților și soliilor de la Poartă ale lui Késmari Tokoly Imre* în „M.H.H.S.”, vol. XXIII/II, p.1–626.

³³⁷ *Kapithiha Bay Mihály uram diariuma* în „Jurnalele rezidenților și soliilor de la Poartă ale lui Késmari Tokoly Imre” M.H.H.S., vol. XXIII/II, p. 496.

³³⁸ *Sándor Gáspár naplója* în „M.H.H.S.”, pp. 627–650.

³³⁹ *Almady István naplója* în „M.H.H.S.”, p. 711.

După cum notează autorul acestui jurnal: „*Trecându-mi apoi prin minte, că intrarea trupelor mării sale împăratului german, cauzează multă supărare săracilor nobili multe felurite necazuri: și eu, după cum mi-a ajuns în minte, am început să notez tot în ce m-am învățit*”³⁴⁰.

Nu se pot trece cu vederea nici lucrările ce se referă la teritoriul otoman, la peregrinările partizanilor lui Tököly pe aceste meleaguri precum *Tököly Imre buydoso hadainak fölterjesztése a Portához. 1699*.³⁴¹

Chiar dacă aceste lucrări tratează spațiul Transilvănean pentru sfârșitul suzeranității otomane sau după sfârșitul acestei suzeranități, informațiile nu sunt neglijabile.

Schimbând linia politică a tatălui său, tânărul sultan Süleyman își va îndrepta politica spre zonele europene, unde înregistrează succes după succes. Aducerea oștilor otomane de către monarhul musulman până sub porțile Vienei va crea un șoc fără precedent în mentalul social european, ce va face să se redimensioneze vechile imagini otomane păstrate în memoria colectivă.

După transformarea Budăi în eyalet, populația maghiară intră în contact direct cu alteritatea otomană. Mulți nobili transilvăneni puteau observa schimbările petrecute în cadrul noului teritoriu format, prin vizitele făcute celorlalte familii nobiliare. Libertatea cultului protestant nu era cu nimic îngrădită, fiecare om putea să intre în voie în biserică spre a-și face rugăciunile³⁴², nobilii maghiari din sec. XVI, mari iubitori de grădinărit, admirau frumusețile pe care le afixau grădinile turcești. Prin intermediul otomanilor își făceau rost de diferite rădăcini de flori, până și prizonierii eliberați aduceau flori de pe pământurile otomane, căci și lalelele erau aduse de fapt din Imperiul otoman.³⁴³ Despre minunățiile florilor și pomilor fructiferi din grădinile turcești vorbesc mulți cronicari care au avut ocazia să le vadă. Unul este Biró Samuel, care dă o descriere acestora. Nici nobilii transilvăneni nu au fost străini de astfel de preocupări. Ori aceste creări de contacte între alterități duceau la o apropiere relativă și la o mai bună cunoaștere. Mari nobili printre care chiar și Bocskai István, folosea în grădinile lor grădinari turci.³⁴⁴ Despre prezența turcilor între remunerații Principatului cunoaștem prin intermediul unei dispoziții de plată din Socotelile princiare: remunerarea

³⁴⁰ „Annakutana jutván eszemben, hogy az nemet császár o felsegehadainak bejuvetelevel sok szegin nemesembereknek sok kulem-kulem bajoskodások leven: én is, az mint eszemben juthatott, az kiben forgottam, az kezdettem beléje írni,” apud Almady István naplója în „M.H.H.S.,” p. 711.

³⁴¹ *Tököly Imre buydoso hadainak fölterjesztése a Portához. 1699* în „M.H.H.S.,” p. 769.

³⁴² S. Takats, *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler* (Cronicari ai lumii turce din Ungaria), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, p. 13.

³⁴³ *Ibidem*, p. 203.

³⁴⁴ *Ibidem*.

serviciilor unor muzicanți.³⁴⁵ Dacă primele contacte se stabilesc în secolul XVI prin intermediul populației și aveau ca scop schimburi de servicii, observăm și la primul cronicar transilvănean, Mindszenti Gábor, imaginea pozitivă pe care o oferă descriind încoronarea lui Szigismund Zápolya. Elementele redată ne arată că primele contacte din zonă, atât aici cât și în pașalâcul de Buda, pe vreme de pace, încep oarecum normal, nestingherite de resentimente și preconcepții.

S. Takáts vorbește despre deformarea imaginii otomane, în epoca naționalismului maghiar pentru teritoriul Ungariei.³⁴⁶ Aceste considerente vin să sprijine supozițiile lansate în cadrul lucrării privind denaturarea imaginii otomane pentru teritoriul transilvan. Însă caracterul pozitiv cu care redă relațiile turco-maghiare, nu îl găsim întotdeauna în cadrul operelor românești. Imaginea otomanilor a fost degradată datorită poziției Țărilor Române în prima linie a luptei antiotomane, dar și în sistemul otoman.³⁴⁷

La o Conferința științifică organizată în Turcia, la Izmir, în 2006, turcologul Tahsin Gemil într-o deosebită pledoarie, vorbind despre aceste lupte antiotomane, duse de Țările Române în ansamblu, le însuma pentru o perioadă de aproximativ 50 de ani din cele cinci secole ce marcau raporturile otomane cu aceste țări. El dorea să arate că relațiile turco-române nu au fost în permanență în stare de război, că au mai existat și perioade de pace când relațiile interumane erau în valorile normale. Or mentalul social românesc a fost educat astfel încă din școlile elementare percepend luptele antiotomane de pe poziții care trebuiau să exalte naționalismul românesc.

Atitudinea de respingere se manifestă mai puțin decât în cazul țărilor române, pentru că Transilvania putea să se implice în alianțele politice europene, pentru sec. XVI. Franța încerca să atragă țara în astfel de alianțe alături de Polonia, pentru a-și presa dușmanii Habsburgi la frontul estic al graniței lor, alegerea lui Báthory ca rege polon în 1575 se face cu sprijinul Porții, angajarea în alianța politică din prima jumătate a sec. XVII și participarea la războiul de 30 de ani, nu arată ca și cum libertatea de acțiune sub turci ar fi suferit foarte mari modificări. Transilvănenii nu urmăreau o aspirație continuă de independență de genul Țărilor române, pentru că aveau percepția fatalismului biblic, care le inducea ideea că această stare este de fapt una de conservare pentru moment, până când va hotărî divinitatea. Însă linia politică rațională pe care o urmau, cea a suzeranității otomane, era perturbată de influența papală care prin mesaje înflăcărâte trimise transilvănenilor conta pe atragerea lor în planurile ei.

³⁴⁵ A.N. D.J. Cluj-Napoca, Colecția de manuscrise ale Muzeului ardelean, Fond Socoteli Princiare, nr. 44, f. 6.

³⁴⁶ S. Takáts, *op. cit.*, p. 12.

³⁴⁷ C. Felezeu, *Imaginea societății otomane*, p. 65.

Sfântul Scaun și-a asumat rolul de reprezentant al Republicii Christiana, prin cele două mari proiecte ce erau îndreptate asupra otomanilor, Liga Sfântă din 1572 și Liga Sfântă din 1684.³⁴⁸ Scurta perioadă a Habsburgilor din Principat era însă suficientă să schimbe poziția transilvănenilor față de alteritatea otomană și să aleagă, cum numeau ei printr-o expresie plastică pe otomani, „*răul cel bun*”, în antiteză cu austrieii, care erau „*bunul cel rău*”. Aceste expresii erau date din rațiunea simțirilor transilvănene, din nevoia de a căuta soluția cea mai bună pentru apărarea țării. De altfel, semnificativă este fraza contelui Gabriel Bethlen, care îi mărturisea Mariei Tereza, că există „*foarte puțini oameni, care să dorească alipirea acestei țări la Ungaria, atât de puțini, încât opinia lor nu poate fi luată în considerare*.”³⁴⁹

Limbajul virulent folosit față de alteritatea otomană a pătruns în Occident prin filiera bizantină, contribuind masiv la formarea unei percepții greșite, a unei imagini înfricoșătoare și foarte răspândite.³⁵⁰ Chiar dacă protestanților li se dă acordul de a lupta cu otomanii pentru că erau cu „*o mare oștire de diavoli*”³⁵¹, cei din Transilvania ce se asemănau ei înșiși cu poporul ales această imagine avea un impact nesemnificativ.

Această schimbare pe scena politicii este contrară țelului urmărit de papalitate, ea însăși încerca să atragă de partea sa protestanții prin felurite mesaje, care aveau nu de rare ori succes, deoarece societatea era pe marginea fragilă, maleabilă, dintre rațional și analog. Chiar dacă pentru Transilvania a avut efect mai mult pentru catolici, din moment ce au fost nevoiți în timpul degradingoladelor creștine (de care amintea și turcologul Halil İnalcık) să impună cu forța puterea austriacă și să treacă la eliminarea filoturcilor sau a celor care ar putea înclina țara din nou spre turci.

Prima atragere a țării s-a realizat prin forță și numai după masacrarea unui mare număr de filoturci, fapte descrise de Somogy Ambrus³⁵² și Baranyai Decsi János³⁵³. Dar aceasta era a doua încercare de fapt dacă o luăm în seamă și pe cea din 1551, când într-o primă tentativă mai timidă austrieii intră în Principat.

Chiar dacă sultanul era privit ca un vechi dușman, Basta este în comparație un tiran, care a făcut nenumărate abuzuri. Este un moment de cotitură, când o mare parte a istoriografiei transilvănene, după precedentul austriac din 1551–6, prin conștientizarea protecției oferite țării de otomani, căută din nou sprijin la aceștia. Imaginea lor suferă

³⁴⁸ Halil İnalcık, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkileri (Otomanii. Cucerire, Imperiul, Relațiile cu Europa)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, p. 231.

³⁴⁹ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului...*, p. 72.

³⁵⁰ Octavian Tătar, *Aspecte internaționale ale constituirii Principatului Transilvaniei*, Hunedoara, 2001, p. 32.

³⁵¹ *Ibidem*, p. 32.

³⁵² Somogy Ambrus, op. cit. în „M.H.H.S.”, vol. II, p. 78.

³⁵³ Baranyai Decsi János, *Báthori Zsigmond harcai a török ellen (Luptele lui Báthory Zsigmond împotriva turcului)* în „M.H.H.S.”, p. 97.

o redimensionare, căci deși suferise unele degradări în preajma intrărilor imperiale în Transilvania, tot acestea vor favoriza prin atitudinea lor acea schimbare de imagine față de alteritatea otomană. În astfel de momente, decât să mai rabde asupririlor și tiraniilor austriece, cronicile redau imaginea unei societăți dispuse să accepte acel preț dureros ce trebuia dat în schimbul chemării armatelor otomane pentru scoaterea habsburgilor. Se pare că transilvănenii se înclinau acum din necesitate spre ideile propagate de filoturci și erau predispuși să accepte prețul libertății lor.

În principiu, viața politică a țării, care urmărea necesitățile sociale de moment, ne dezvăluie raportul dintre Biserică și politică. Din această perspectivă trebuie privită și lansarea principiilor transilvani în Războiul de 30 de ani alături de statele protestante, împotriva coaliției catolice din prima jumătate a secolului XVII și încercarea de angrenare a Porții otomane în această problemă. Este observabilă sensibilitatea cu care cele două instituții se alimentează în idei printr-o influență remarcabilă. Mentalul social receptează nevoile politice ale țării în bună parte prin intermediul predicilor.

De exemplu, nevoia de a acționa împotriva ajutorului dat de polonezi austrieșilor, pentru a-l anihila, îl vor determina pe Bethlen să treacă la incităriile Porții otomane spre a-l angaja în Războiul de 30 de ani, ceea ce va influența în mare măsură dorința sultanului de a atinge măreția lui Suleyman, și în spiritul protejării protestanților, intenționa cucerirea Poloniei și ieșirea la Marea Baltică unde să-și poziționeze flota navală.³⁵⁴ O atragere a sultanului de partea protestanților așa cum urmărea principele, avantaja atât situația politică a țării deoarece austrieșii ar fi fost lipsiți de aliatul lor polon, dar și Biserica protestantă care ar fi avut un factor de presiune asupra catolicilor. O astfel de intenție a Bisericilor protestante europene era vizibilă din încercările partidei enoriașilor care își întetește activitatea la Poartă, cel mai activ în aceasta cauza fiind ambasadorul olandez Cornelius Haga.³⁵⁵

Cronicile poartă o mare amprentă a religiei și a transilvanismului. Amprenta religioasă reiese din supozițiile că divinitatea a dorit să se întâmpile ceea ce s-a întâmplat. Transilvanismul este preponderent și se poate detecta cu ușurință doar prin formula „săraca patrie”.

Dacă viziunea unilaterală și subiectivă a Țărilor Române este marcată de rațiunile factorului politic sau de mentalitatea predominant tradițională, dominate de sentimentul de spaimă în perceperea elementului otoman și de trăirile specifice evului mediu,³⁵⁶

³⁵⁴ Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional. (1621–1672)*, Editura Acad. R.S.R., București, 1979, p. 43.

³⁵⁵ *Ibidem*, p. 64.

³⁵⁶ C. Felezeu, *Statutul Principatului...*, p. 65.

în Transilvania treptat au loc anumite modificări în aceste trăiri, ele sunt percepute ca făcând parte din mentalul colectiv, din care păstrează când se referă la acel timp istoric, elementul de „păgân otoman”. Secuii percep mai intens spaima deoarece ei sunt poziționați chiar în prima linie a ofensivelor tătarăști.

Dacă a existat vreo ideologie orientată spre promovarea luptei antiotomane, ea era îndreptată în mai mare măsură față de austrieci și era dată din necesitatea de conservare a ființei statale, de menținere într-o stare de dependență, prin politica de echilibru între cei doi coloși ai vremii.

Paleta oarecum pozitivă de care beneficiază imaginea alterității otomane, ce apare în postura de protector al țării atât prin statut cât și prin acțiunile de ajutorare pe care le desfășoară consecvent, se datorează în parte unor cronicari care scriindu-și memoriile le privesc retrograd, din prisma indirectă a avantajului lor. Și anume, că evoluția pe scara valorică a societății se datorează faptului că nobilul, la curtea căruia se afla de cele mai multe ori, primise însemnele de domnie de la sultan și că acesta îi asigură protecția în caz de nevoie, pe care o garanta atât lui cât și țării.

1.2. Imaginea sultanului, conducătorul suprem al armatei otomane

Sultanul otoman, padișahul, era suveranul Imperiului otoman. Augustus-ul musulman³⁵⁷, după ce preia prerogativele religioase de la al Muttawakil, se erijează în a doua figură marcantă în lumea islamică, după Mohammed.

Sultanul Suleyman, după ce reușește să unească spiritual sub numele său identitățile musulmane, se va orienta spre părțile europene. Prin erijarea persoanei sale în protectorul tuturor musulmanilor își motivează noile atribuții prin apărarea lor împotriva statelor creștine care le-ar ataca,³⁵⁸ și prin însuflețirea idealului de gaza redirecționat spre creștini, ce va unii credincioșii șiiți și sunniți din Imperiu. El avea deja garantată cheia succesului. Însă sultanul nu era deloc împotriva religiei creștine și nici nu putea fi considerat un foarte mare credincios³⁵⁹, dar aceste jocuri confesionale erau necesare pentru revirimentul politicii otomane. Süleyman i-ar fi explicat după cucerirea Rodosului, marelui maestru al Ordinului cavalerilor Ioaniți că „*Eu nu lupt pentru aur sau bogații, ci pentru victorie, faimă, glorie eternă și pentru*

³⁵⁷ J. Delumeau, *Civilizația Renașterii...*, p. 30.

³⁵⁸ Halil İnalcık, *Osmanlılar...*, p. 119–120.

³⁵⁹ N. Iorga, *Kanuni ve Dönemi. Yenilmez Türk (Legiutorul și Perioada sa. Turcul Neînvins)*, Milliyet Basında Güven. Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, p. 3.

expansiunea Imperiului.”³⁶⁰ Acest citat vine să explice de ce acest mare sultan a avut parte de atâtea victorii în viața sa.

Iorga în lucrarea sa, îl prezintă pe sultanul Süleyman ca fiind un om subțire, cu ten palid, cu ochi sclipitori, cu nas de vultur și cu un gât lung, melancolic, cu o mustăcioară subțire.³⁶¹ Concepția de cucerire vine atât din tradiția nomadă, cât și din ideologia islamului de djihad.

Personalitatea măreților sultani otomani era redată în scrierea vremii prin expresii de genul „nebiruitul” „neînfricătul” „preaputernicul” – împărat, iar când se dorea să se exprime sentimentul de frică sau spaimă pe care o exprima sultanul: „groaznicul” sultan. Este ușor să deducem de care facțiune ținea relatantul direct, sau indirect dacă relata conversația cuiva, prin aceste apelative, dar și prin cele ce însoțesc cuvântul turc. De obicei filoturcii sau cei ce doreau să rămână neutri în cadrul operelor lor, îi denumeau doar „turci”, sau „turcii păgâni”, însă cei ce nutreau sentimente negative, îi notau ca „jefuitori”, „bestii” – păgâni, turci. Cei ce ajung să intre în contact cu ei, reușesc să facă diferența clară între momentele când ei jefuiau sau nu și care contingente jefuiau atunci când o făceau.

Sultanul Suleyman beneficiază de o imagine caldă, realistă, în opera lui Mindszenti Gabor.³⁶² El este surprins de atitudinea blândă și părintească pe care o arată principelui Ioan Szigiszmund Zápolya. Ospitalitatea și grija pe care le-a purtat-o însoțitorilor transilvăneni, nu este trecută cu vederea. Aceleași păreri le are și cronicarul Szalárdi la o distanță de peste 100 de ani de primul, când redă același eveniment. Doar că el îl vede pe sultan ca fiind Nabucodonosorul biblic.

Dovada unei memorii colective care funcționează și va funcționa pe toată perioada princiară și pe care o găsim la mai mulți cronicari și dovedește percepția în primul rând a măreției sultanului Soliman, căruia nimeni nu i-a putut sta în cale în ceea ce și-a propus, atât de temut, dar are conștiința, iarăși, că austriacul nu este în măsură să ofere protecție transilvanului transpare din citatul: „*deși se trimitea încă tribut la Soliman, cu aprobarea lui Castaldo, și nu a folosit cu nimic planurilor lui Ferdinand pentru ca Transilvania să rămână sub stăpânirea lui, dar Soliman a dus la sfârșit ce a vrut*”.³⁶³

Referindu-se probabil la Mehmed III (1595–1603), un cântec vitejesc al maghiarilor, pe care l-am transcris anterior, și care era cântat în perioada degringoladei forțelor creștine în războiul antiotoman, îl prezintă pe sultan plastic, prin asemănarea biblică a regelui păgân Sennacheribet.

³⁶⁰ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 22.

³⁶¹ Nicolae Iorga, *Kanuni ve Dönemi*, p. 2.

³⁶² *E.Ö.*, vol. I, pp. 70–78.

³⁶³ Bethlen Farkas, *Báthory István uralkodása* în „*E.Ö.*”, vol. II, p. 21.

Despre sultanul Selim, când intra în Cipru se spune: „câteodată [...] sultanul turc cu un prea mare zel își dotează armata, și puterea marină, pentru a culege o nouă victorie pe posesiunea venețiană”.³⁶⁴

Krauss redă într-un stil interesant evenimentele din jurul morții sultanului Murad IV (1623–1640) și cele ce-i succed: Împăratul turcesc a ordonat să fie sugrumați cei șapte copii ai săi și fratele său, în anul 1637. Cronica a fost publicată și tradusa de G. Duzinchevici și E. Remus-Mârza.³⁶⁵

Când sultanul Murad a ajuns la domnie, el a poruncit ca toți fiii săi, în număr de șapte, să fie sugrumați, potrivit obiceiului lor mișelesc și tiranic, spunând că ziua răbda numai un singur soare, deci nici doi monarhi nu pot domni într-o singură țară.

Vizirii și pașalele îl vor scăpa pe unul din copii de sentința „nemiloasă” a tatălui său, ascunzându-l în Rodos, unde crescuse în nevoie, îmbrăcat în haine proaste, destul de lungă vreme. Sosindu-i ceasul morții, padișahul a cercetat dacă nici unul din fiii săi nu a rămas în viață, însă înalții săi funcționari au preferat să păstreze încă secretul, până în momentul când au văzut ca semnele inevitabilei morți ale padișahului par să se apropie. Astfel, ei îi divulgă secretul și li se cere să-l aducă pe cel ajuns un tânăr ales și priceput, înaintea sa. Când a sosit, acesta nu știa că este fiul împăratului, tatăl său l-a strâns la inima lui și l-a mângâiat și a mai trăit două zile după sosirea lui. Relatarea se află înscrisă în două locuri, puțin modificate ca narație, dar aceleași în esență și conținut. În principiu relatarea merge paralel, pe aceleași idei, diferențele sunt mici.

În prima este expus evenimentialul domniilor lui Murad IV și Ibrahim I, iar în a doua, după ce se revine asupra celor doi redă mici detalii și din preluarea puterii de către Mehmed IV (1648–1687). Dacă în prima, la pag.104 sultanul l-ar fi sfătuit în primul an să poruncească uciderea tuturor vizirilor și pașilor, numind pe alții în locul lor. În anul următor să pună rânduială în toate treburile țării și să rânduiască dregătoriile din nou, punând alți dregători, iar în anul al treilea, dacă va duce război, atunci va izbuti în orice împrejurare și va mări împărăția turcească. Însă la pag.135, inversează poruncile din testamentul sultanal de la primul punct cu cele de la al doilea și invers, aici dregătorii ar fi schimbați numai pe raza Istanbulului. Apelul cronicarului la nevoia revenirii asupra relatării celei de-a doua sugerează impactul pe care l-a avut chestiunea succesorală din familia sultanală otomană, care a îngrozit să spunem așa o societate cuprinsă de frica pedepsei divine și care nu putea percepe însemnătatea acestei practici dure pentru siguranța evolutivă a sultanului. Este într-adevăr o practică deosebită dar sigură, acest principiu s-a legalizat și se

³⁶⁴ Kovácsoczi Farkas, *Báthori István discsérete* în „E.Ö.”, p. 2.

³⁶⁵ G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, p. 102 și p. 135.

evita folosirea vreunui pretendent contra celui ales de forțele dușmane prin eliminare, metoda folosită fiind sugrumarea cu un fir de mătase. În sec. XVII când începe să se renunțe deja la eliminarea posibililor contracandidați și se preferă închiderea lor în kafes, vor fi facilitate și jocurile de culise ale înalților funcționari otomani, percepute ca unul din multele elemente al declinului otoman. Teoretic, acel fiu de padișah prelua puterea care se dovedea a fi mai puternic și își elimina frații fiind sprijinit de ienișeri, asigurându-se imperiului cel mai viteaz pretendent care l-ar fi purtat spre glorie. Însă regulile erau câteodată încalcate, chiar Suleyman Magnificul, îi ușurează prin ordinele personale calea pretendentului preferat.

Dacă Krauss în prima relatare redă evenimentul simplu, distant pe cât se poate de păreri personale *după aceea el a crăpat și a călătorit la Mahomedul sau, la Mecca*, în al doilea intervine dezacordul: *bătrânul a crăpat în chip urâcios*. Forma plastică de „crăpat” o folosește nu pentru că era păgân, ci pentru că era total în dezacord cu ceea ce făcuse și-și merita soarta.

Testamentul oral a fost urmat cu strictețe de Ibrahim I (1640–1648) supranumit și Deli – nebunul, el trece la eliminarea pașalelor și a vizirilor *ei au venit pe rând, fără să bănuiască ceva, au fost închiși într-o grădină frumoasă*³⁶⁶, *dezarmați*³⁶⁷, chemându-i pe toți pe rând fără să dea ceva de bănuț și i-a ucis. Dacă aici ne redă acțiunea prin analiza unui criminal cu sânge rece care o va mai repeta *numai pentru ca mâinile sale stropite de sânge să devină și mai însetate de sânge*³⁶⁸. Observăm că la următoarea relatare, acțiunea sultanului se încadrează la granița inumanului. Și nu că ar fi băut el într-adevăr din sângele supușilor, ci pentru că faptul s-a discutat și rediscutat în societatea nobiliară și acesta este impactul lăsat de iubitor de sânge. *După cum se spune, l-a lăsat în viață doar pe vizirul din Buda, fiindcă acesta era un om deosebit de prețuit și binefăcător*. După ce îi va da cadourile și-l va lăsa să plece, *sultanul s-a răzgândit, voind să îndeplinească în întregime porunca părintelui, îl va rechema și-l va ucide și pe acesta*.³⁶⁹

Laitmotivul pedepsei specifică mentalului social, exprimat prin influențele creștine protestante ce purtau amprente credințelor populare, reproduse grație amalgamului de gândire analogă și rațională, nu lipsește:

1. orice faptă se răsplătește/pedepsește: *el ajunsese atât de însetat de sânge, încât muri mai târziu chiar în sângele său în chip jalnic.[...] Ibrahim a murit în necinste*.³⁷⁰

³⁶⁶ *Ibidem*, p. 135.

³⁶⁷ *Ibidem*, p. 104.

³⁶⁸ *Ibidem*, p. 104.

³⁶⁹ *Ibidem*, p. 104.

³⁷⁰ *Ibidem*, p. 135.

2. fieare va primi ceea ce face: *Deoarece totul se plătește cu aceeași măsură, totul a fost plătit acestui Ibrahim, de altfel, chiar de către fiul său, sultanul Mehmed, împăratul turc de astăzi.*

Personalitatea vicioasă a sultanului este cunoscută transilvănenilor *s-a și tăvălit în toate viciile, în primul rând s-a dedat destrăbălării și omorurilor. A poruncit ca vizirii, pașii și alți turci care aveau neveste sau fiice care îi plăceau, să fie omorâți, iar femeile lor să fie duse cu sila și a trăit cu ele după placul său. Cea mai mare parte din timp o petrecea cu acestea, gol în baie și pentru ca să facă multe băi, el a poruncit ca cea mai mare parte din apa cișmelelor, care era întrebuințată la folosul oamenilor și vitelor, să fie dusă prin țevi în grădinile și băile sale, iar apoi apa murdară să fie vândută pe bani.*³⁷¹ A fost perceput deci ca un conducător care acorda mai multă importanță viciilor sale decât nevoilor societății pe care o conducea. *Aceasta este pentru un om o faptă rușinoasă și tiranică.*

Conform datelor cronologice, Murad IV a domnit între 1623–1640. În 1640 moare și tronul sultanal este ocupat de Ibrahim I care va domni până în 1648, când Mehmed IV îi ia locul până în 1687. Datarea morții lui Murad o dă corect în 1640 în prima variantă.

Este descrisă apoi acțiunea concertată a unor înalți funcționari otomani apropiați lui și aplicarea planurilor lor tainice de depunere a sultanului:

Când, într-o dimineață, sultanul se plimba, după obiceiul său, într-o sală de sus ce dădea spre mare, ușa din spate prin care trebuia să iasă, a fost mai întâi închisă și în broaște a fost turnat plumb topit. Pentru ca sultanul să se poată lăsa desfrâului, în această sală au fost trimise trei dintre fiitoarele sale, cărora, pentru a nu bănuia că vor fi închise cu sultanul, li s-a dat o treabă de făcut. Când împăratul a intrat cu deplină încredere pe ușa din față, vizirul care-l urma a închis această ușă și l-a prins ca pe o pasăre în capcană, apoi a poruncit să se toarne de asemenea plumb în broasca ușii. Când împăratul a văzut înșelăciunea a început să răgă ca o vită.

Dacă până acum statistic datele cronologice au corespuns, acum se face o încurcătură prin succedare *Peste puțin timp, fiul său, tatăl împăratului care domnește acum și care îngăduise această treabă, vru să-l mângâie în temnița sa; sultanul însă nu s-a lăsat mângâiat. Deoarece n-a voit să înceteze cu urletele sale, se spune ca s-a pus otravă în mâncare, din care a murit. Împăratul care domnește acum este sultanul Mehmet, nepotul lui în vârsta de 18 ani*³⁷². Pe când în prima relatare spunea că Ibrahim și-a primit pedeapsa de la fiul său, sultanul Mehmed, împăratul turc de

³⁷¹ *Ibidem.*

³⁷² *Ibidem*, p. 136.

astăzi.³⁷³ A făcut Kraus o confuzie nemotivată în relatare, deși este foarte atent la redarea evenimentelor și se folosește de calendarul vremii. Probabil că în acel calendar s-a trecut greșit și totuși nu se explică cum de nu a realizat când a făcut a doua relatare, care nu este la o distanță mare de paginație.

Revenind la padișahul otoman, el era suzeranul beylikurilor conduse de beyii din *dar-ul-sulh* casa păcii și *dar-ul-ahd*³⁷⁴ casa legământului, printre care și Transilvania, țara ce se încadra ca statut în *dar-ul-ahd*.

Sultanul era foarte bine informat, pe diverse căi, de ceea ce se întâmpla pe teritoriile sale din *sulh* sau *ahd*. Aceasta este confirmată de nenumărate cronici: o „cuvântare neobișnuită” este cea a lui Hasan pașa rostită „*bieților sași, preaputernicul împărat și cu mine vă cunoaștem toate nevoile și știm că ungurii... vă căută nod în papură și vă rod. Aceasta este pricina pustiirii voastre. Rămâneți însă neclintii și credincioși Porții și atunci veți fi ocrotiți cu timpul*”³⁷⁵.

Gyulafi Lestar notează puțin exagerat, că Bocskai era ajutat de *sultanul turc*, care *cu toată puterea sa era lângă ei*³⁷⁶.

Datorită politicii de dreptate și binefacere pe care a urmat-o a reușit să își câștige respectul și în lumea creștină. Cu respect față de măreția sa și cu simpatie era privit și pe teritoriile transilvane de unii cronicari, care îi descriau imaginea sultanală prin virtuțile și calitățile avute, mai ales din viziunea formată de protejat, despre protectorul său. Este importantă și benefică o astfel de imagine, chiar și numai din viziunea unor filoturci, ținând cont că vorbim despre o zonă creștină, europeană, care până nu demult, în urmă cu aproape secol, era încă angrenată în planuri organizate de Europa, împotriva necredincioșilor otomani. Papa Calixt al III-lea pe durata bătăliei și a întregului asediu la care a fost supusă de către turci cetatea Belgradului a dat ordin să se tragă clopotele de amiază, pentru a chema credincioșii să se roage pentru apărătorii creștinătății. Așadar clopotele de amiază sună și în ziua de astăzi, din Transilvania în toată lumea catolică, în memoria victoriei din 1456 a lui Iancu de Hunedoara.³⁷⁷ Am redat acest mic amănunt pentru a se înțelege mai bine mentalul social din acea perioadă, care nu avea cum să se schimbe foarte mult într-un timp de doar un secol, și ținând cont de mentalitatea vremii să putem percepe realitățile istorice transilvane cât mai aproape de adevărul oferit. Dar per ansamblu, era tot liderul necredincioșilor, chiar dacă în unele cazuri aceste apelative sunt simbolice.

³⁷³ *Ibidem*, 1965, p.104.

³⁷⁴ casa păcii și casa legământului.

³⁷⁵ G. Krauss, *op. cit.*, pp. 30–32.

³⁷⁶ Gyulafi Lestar, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. III, p. 46.

³⁷⁷ Leonard Horvat, *Transilvania mea. Sunetul clopotelor* în <http://www.romania-libera.ro/actualitate/transilvania/sunetul-clopotelor-186066.html>, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 06.30.

„Sultanul Selim are puterea de o amploare îngrozitoare pentru care numai Dumnezeu este în stare să-i stea împotriva” spune Kovácsoczi Farkas, „nu putem să punem la îndoială faptul că pe deoparte vecinătatea prea apropiată, pe de alta că datorită puterii noastre slăbite și năruite, poate să ne fie de mare teamă și pagubă”.³⁷⁸

Mentalul social transpare și din relatările lui Szalárdy, care face apel la trecut prin interogarea memoriei colective spre a evidenția atitudinile protectoare ale sultanului față de țară. Această parte am redat-o tradusă anterior.

Un alt cronicar al vremii, Kovacsoczi Farkas redă starea de fapt a lucrurilor din perspectiva realităților politice existente, ilustrând încă odată că acest adevăr era perceput la justa sa valoare. Stilul său de abordare, de redare și tranșare a situației, pare în parte asemănător cu cel a lui Szalárdy, prin interogare, doar că în loc să facă o incursiune în aria memoriei sociale, el apelează la gândirea rațională și conștiințioasă a cetățeanului transilvan.

„În acest mare haos al lucrurilor, pe când și sufletele creștine se războiesc între ele, cine e acela care – întreb eu – nu s-ar teme de puterea și de atacul său? De la cine am mai putea spera ajutor în continuare în cazul vreunei primejdii? Dintre conducătorii creștinătății, unii care au nume foarte proeminente, gândurile grele ale țării noastre [...] dar și clauzele încă în vigoare pe care le are tratatul încheiat de curând cu turcii, nu le permite pentru traiul nostru liniștit să profite de arme.”³⁷⁹ Pentru statele din imediata vecinătate a Transilvaniei, iminența izbucnirii unor conflicte armate și perturbarea liniștii în Principat ar fi adus câmpul de luptă în imediata vecinătate a țării lor. Ca urmare, principii țineau să afle cât mai multe informații neoficiale prin atașaii lor la Poartă, pentru a-și putea întări securitatea statului. Îi interesa și cele mai mici secrete și orice circumstanță ce ar putea provoca dificultăți. În acest sens atutorul redă un proverb vechi „până le taie coada cailor, până transcriu soldații <listele>, și se hotărâsc pentru acele [acțiuni] militarii în acele regiuni îndepărtate, trece o generație și nouă [ne vine abia] după război ajutorul”.³⁸⁰ Folosirea acestui proverb are rostul de a ne introduce în mentalul social,

³⁷⁸ Kovacsoczy Farkas, *Báthory István Dicsérete* în „E.Ö.”, vol. II, p. 2.

³⁷⁹ „a dolgoknak ebben a nagy zűrzavarában, miközben a keresztény lelkek is egymás ellen háborogtak, ki az- kérdezem,- aki erejétől és tamadasatol ne félne? Továbbá kitől remélhetnénk segítséget, ha valami baj zúdul ránk. A keresztény fejedelmek közül egyeseket, akiknek nagyon jeles a nevök és a tekintélyök előttünk, házunknak nehéz gondjai [...] s az éppen a törökkel megkötött szerződésnek meg érvényben levő feltételei nem engedik, hogy a mi jó létünkért fegyvert ragadjanak.” apud Kovácsoczi Farkas, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. II, p. 2.

³⁸⁰ „Mind a közmondásban van: míg a lovaik farkat nyírjak, míg a katonákat összeírjak, s rászánjak magukat az oly távoli vidéken való katonáskodásra, egy emberöltő elmúlik s hozzánk a háború után [érkezik meg] a segítség” apud „E.Ö.”, II, p. 3.

demonstrând că era o chestiune discutată prin apelul la memoria trecutului. Apelul la acest proverb demonstrează că s-au mai pus în discuție în trecut problema și s-a trăit experiența, astfel că a rămas expresia sub această formă.

Soluția mentalităților transilvănene din epocă, deși câteodată tindea să aleagă „bunul cel rău”, personificat prin austriacul creștin, era de alegere a „răului cel mai bun” – păgânul turc.

Sultanul otoman, de-a lungul istoriei princiare, avea sentimentul de proprietate de drept asupra țării, invocând de „ius gladii”: „*fiind țara mea moștenită de la strămoșii mei măreți, el (regele polon) să fie în cea mai mare prietenie cu principii (hakim) Transilvaniei și cu regii maghiari, care arată devotament Porții*”³⁸¹.

Protecția sultanală transpare și din recomandările date de unii principii societății, spre a nu-l părăsi pe măritul sultan. Unele din acestea erau făcute în timpul unor discursuri princiare altele aveau valoare testamentară.

Bethlen susținea, conform lui Peçevi, că „*Ajutorul meu nu este din dragoste pentru credința islamică și nici pentru ei. Dar, ori de câte ori mi-am pus în gând nedreptatea față de musulmani, am avut mari căințe și de suportat urmări vătămătoare*.”³⁸²

Sibienii, a căror viziune o descrie Krauss, au ajuns și ei la concluzia asta, după ce situația de moment le înfățișase realitățile, că „*dacă nevoia ar cere-o, mai degrabă am primii ajutor de la împăratul turc decât de la cel german. și cum turcii ar putea da foc și pustii toată țara noastră, înainte de a ne veni ajutor din Germania, n-ar fi nimerit ca Transilvania să-i părăsească vreodată pe turci*”³⁸³. Iar conștiința asupra realității de fapt izvora din protecția pe care nu odată a oferit-o padișahul otoman locuitorilor țării. Sultanul, interesat de soarta locuitorilor transilvăneni, îi cere socoteală lui Gabriel Báthory pentru prădăciunile pe care trebuia să le îndure țara datorită comportamentului haiducilor prin solia să „*din ce cauza s-a întâmplat în țara împăratului pustiirea asta mare?*”³⁸⁴

Bethlen a reușit să-l impresioneze pe sultanul Osman II în campania din 1621 prin faptul că „*trimite pentru cinstirea lui 1000 de care încărcate cu tot felul de merinde*.”³⁸⁵ La acest gest sultanul scutește Transilvania de tributul de 7.000 de galbeni.

Fără a enumera acum toate prerogativele pe care le avea sultanul față de lumea transilvăneană, cea mai importantă era aceea că principii puteau să-și lase moștenitori, care dacă erau aleși în Dieta țării, el îi confirma și le trimitea însemnele. Așa s-a întâmplat cu moștenitorii direcți sau cu principii aleși în locul moștenitorilor

³⁸¹ Mustafa Ali Mehmed, *Documente...*, doc.165, p. 172.

³⁸² M. Guboğlu, *Documente...*, p. 520.

³⁸³ G. Krauss, *op. cit.*, p. 30.

³⁸⁴ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 147.

³⁸⁵ G. Krauss, *op. cit.*, p. 52.

testamentari. Spre exemplu, confirma numirea minorului Francisc Rakoczy, în vârstă de 8 ani, ales de Dieta la cerința tatălui în timp ce familia princiară era bolnavă de varicelă și se temeau de moarte, iar Hasan pașa care *era un bun ungar*, vine cu diploma de investire, și-i aduce *cu mare alai steagul, sceptrul și alte însemne*.³⁸⁶

1.3. Imaginea oștirii otomane

C. Felezeu redă pe larg consecințele actului oferit lui Ioan Sigismund Zápolya la Zemun în 1566, acel ahd-name ce conținea punctele de bază pe care s-au sprijinit timp de 100 de ani raporturile transilvano-otomane. Fiecare punct conținea drepturile și îndatoririle fiecărei părți. Acest *ahd* a fost înțelegerea de bază, cele care au urmat, conțineau mici modificări de formă, iar dacă se cerea, și de conținut. De obicei se schimba suma haraciului, care până în 1657 a fost mai mult simbolică. Aceste puncte de ahd sunt în măsură să ne explice, cu completările cronicarilor, imaginea Imperiului otoman în ansamblul ei. Pornind de la această ipostază vom analiza unele puncte.

Referitor la punctul din tratat care oferea protecția prin pază și apărarea locuitorilor, cronicarul Bethlen Farkas descriind evenimentele încordate dintre Maximilian și Ștefan Báthory, îi vedea pe aceștia „*atât de plini de ură și de bănuială, încât se prevedea că nu numai soarta lor personală dar și pacea țării [a Transilvaniei] era pusă în primejdie*.”³⁸⁷ Se conștientiza faptul că în cazul în care situația se va agrava din cauza unor astfel de ambiții, turcii ar putea interveni pentru a lămuri problema spre binele și liniștea țării „*că de aud turcii ce se întâmplă în țară, vor avea în vedere prinderea lui Bekeș și luarea Făgărașului*.”³⁸⁸

Atitudinea marelui vizir vizavi de solul lui Bekes, prin răspunsul oferit acestuia, un refuz la cererea de tranzitare a teritoriului aflat sub stăpânire otomană, este surprinsă în continuare de Bethlen Farkas: „*pentru că domnul tău este într-o curte care ne este dușmană, ne-am face de rușine dacă i-am da scrisoare de voie să treacă prin țara noastră...*”³⁸⁹

Imaginea membrilor soliei otomane este redată în diferite rânduri, ca fiind foarte corecți și mândri, mai ales în preajma momentului de presiune a lui Gabriel Báthory când Sibiul apela la puterea sultanală „*pentru ajutor și scăpare*” în numele celorlalte orașe, pe când Sighișoara, tot în aceleași scop, apela la Habsburgi. Aceste trășături pozitive vin în antiteză cu cele ale reprezentanților austrieci și sunt con-

³⁸⁶ *Ibidem*, p. 145.

³⁸⁷ Bethlen Farkas, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. II, p. 25.

³⁸⁸ *Ibidem*.

³⁸⁹ *Ibidem*, p. 31.

sistente în cronici. Dintre cei doi soli ce sosiseră la principe, cel german se prezenta cu scrisori false în numele sibienilor, cu informații ce deformau adevărul, „în timp ce Amuran pașa, deși păgân, fiind un viteaz plin de măreție, nu s-a gudurat plin de josnicie în fața lui Báthory, ci a îndeplinit cu măreție porunca stăpânului său: preaputernicul și nebiruitul împărat turc îți spune să dai înapoi chiar în clipa aceasta bieților sași goniți, orașul Sibiu... și bunurile pe care le-ai jefuit de la ei”³⁹⁰

Când Sigismund Báthory văzu ca politica sa dădu greș, ducându-l mintea că va avea de furcă cu turcul, de nu va ajunge la împăcare – cugeta deci astfel în sine: ca el însuși să plece din țară și să-l lase pe fratele său (vărul său Andrei Báthory spre a fi ales în locul său ca principe), spre împăcarea cu turcul și așezarea țării în vechea ei stare, din care a fost smuls-o Sigismund – pentru ca să poată rămâne țara sub aripa turcului. După alegerea noului principe, spre bucuria nobililor, lui Rudolf tare rău i-a părut văzând că Transilvania vrea să se rupă de el, împuternicindu-l pe Mihai Viteazul, după relatarea lui Nagy Szabó, să-l izgonească pe principe ca țara să nu cadă la înțelegere cu turcul.³⁹¹ Niște secui l-au furat pe Sigismund din Polonia și aceia din nemeși care doreau bună înțelegere cu turcul auzind treaba aceasta, au sprijinit-o, socotind ei că [...] dacă îl aduc în țară, se va împăca poate cu Poarta.³⁹² Nemeșii care trăgeau spre turci susțineau că Csaki nu din voința lor a dat înscrisul de credință și că ei nici că sunt datori a-l păzi ci că ei săvârșesc ceea ce îi slujește țării, în viitor, spre cel mai mare bine al ei.³⁹³

Numeroasele exemple care arată preferințele transilvănenilor spre puterea otomană abundă, și îșiruirea tuturor nu își are locul aici. Oricum încercările de luare a țării în stăpânire de către austrieci nu vor face altceva decât să crească numărul partizanilor filoturci sau chiar numai să domolească spiritele din acele grupări care se arătaseră reticente inițial alterității otomane.

Despre numărul în creștere al facționarilor filoturci ne dă informații Nagy Szabó: s-a ales numai ciorovăiala și sporovăiala: ci partida dată cu turcii a crescut până într-atât, încât nemeșii înclinați spre turci au trecut la represii împotriva celor din tabăra adversă.³⁹⁴ Soarta partizanilor Habsburgi nu era foarte strălucitoare în teritoriu, după ce că erau presați de filoturci, presiune care putea balansa și invers, Nagy Szabó ne povestește într-un pasaj despre disprețul cu care au fost tratați acești filohabsburgi, chiar de către Basta.³⁹⁵

³⁹⁰ G. Krauss, *op. cit.*, pp. 30–32.

³⁹¹ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 84.

³⁹² *Ibidem*, p. 93.

³⁹³ *Ibidem*.

³⁹⁴ *Ibidem*.

³⁹⁵ *Ibidem*, p. 94.

Problema posibilității transformării țării în pașalâc, făcea mari furori atât în Transilvania cât și în Țările Române. Această spaimă nu făcea altceva decât să reimpulsioneze spiritele în direcția asigurării libertății țării. Însă de unde puteau izvorî aceste temeri, pe care istoria ni le-a demonstrat ca fiind fără fond? Un exemplu ne arată că în timpul demersurilor pentru obținerea coroanei princiare și a însemnelor domniei, G. Bethlen aflat la Iskender pașa, primise următoarele sfaturi care de fapt sunt și punctele de bază ale raporturilor transilvano-otomane dictate de ahd-name-le și anume, să fie menținută pacea cu Țara Românească și Moldova, care erau văzute ca fiind bucătăriile Imperiului otoman, să nu părăsească Poarta și să-i fie credincioasă, căci după părerea lui ar fi fost păcatul cel mai mare potrivit Coranului și nu ar fi fost iertat de muftiu, iar ultimul sfat ar fi fost dat din prisma fostei sale apartenențe la nația maghiară, fiind din Pecs la fel ca solul, lăsând să transpară grija sa pentru țară „*să nu mai cheme turcii în țară ca nu cumva s-o păstreze pentru ei până va veni unul mai puternic să-i gonească.*”³⁹⁶

- În primul rând avem de-a face cu o teamă nemotivat de gravă că otomanii vor ocupa Transilvania, fapt ce contravine cursului istoric și care creează de la sentimente de frică până la stări de angoasă.
- Desele intervenții otomane necesitate de pătrunderea Habsburgilor în țară, au făcut lansarea unor astfel de supoziții din partea societății care crede că dacă vor veni foarte des în țară, vor schimba până la urmă statutul țării. Vedem că o astfel de supoziție este privită cu o mare teamă de societate.
- Astfel de supoziții întâlnim la anumite momente de cumpănă ale politicii transilvane și acestea sunt mai mult atenționări cu iz de amenințare făcute de sultani sau de funcționarii otomani, principilor sau nobililor pentru a-și îndrepta politica practică și să nu se depărteze de litera ahd-name-lelor.
- Aceste temeri nu odată vin prin filiera papală sau austriacă, spre a convinge elita să se alăture cauzei creștine și puterii austriece. Aceste zvonuri puteau veni direct sau indirect, prin zvonurile lansate de reprezentanții puterilor interesate de la Poartă. Practica lansării unor astfel de zvonuri, avea un impact deosebit asupra mentalului social, era o formă de manipulare a țărilor care erau vizate spre a fi atrase în coalițiile creștine. Efectele unui zvon se pot urmări din cadrul lucrării Ileanei Cazan, care surprinde deosebit mișcările reprezentanților austrieci în primul rând, dar și papali în acțiunile lor de informare și dezinformare.³⁹⁷

³⁹⁶ G. Krauss, *op. cit.*, p. 34.

³⁹⁷ Ileana Cazan, *op. cit.*, p. 20–60.

Prin filiera Împăratul austriac era propagată spaima că puterea turca este diferită de cea care se manifestă în Transilvania, o putere care în ceea ce privește forțele sale le face să fie conservate și întreținute timp de mulți ani.³⁹⁸

Făcând referire la pibegii care nu ar fi acceptat venirea sa în țară, Basta ar fi spus în momentul așezării în Transilvania că ar fi „turci păroși cu credința pestriță” cărora le-ar fi spus că „nu intenționez să tai ardeleanul ca pe păgân, așa să mă ajute Dumnezeu”³⁹⁹.

1.3.1. Ajutoare cu caracter militar

Ajutoarele cu caracter militar sunt cele mai importante. Nu odată în cronici s-a relatat despre cererile princiare de trupe care primeau răspunsuri prompte și turcii veneau în ajutorul solicitantului, și nu odată acestea au fost trimise înapoi pentru că acea cauză se atenuase fără a mai necesita intervenție.

Dar ajutoarele otomane nu s-au trimis numai în momentul din preajma Ligii creștine, ci pe tot parcursul istoriei Principatului, ori de câte ori acest ajutor a fost cerut de conducători spre a scoate austriei din țară.

Moise Szekely l-a începutul secolului XVII, și-a dat multă osteneală pentru aducerea turcilor, care au și fost porniți la drum și aduși.⁴⁰⁰ Dinspre răsărit a venit Moise cu turci și tătari, intrând în Ardeal, Basta ieșise din Ardeal [din] fața lui, iar câteva mii trimise asupra secuilor, ca să le impună să treacă de partea sa⁴⁰¹. Fiind în fruntea acestei oști, el cu turci, tătarii și maghiarii au intrat totuși în oraș și pe tata l-au sfătuit să-și lege pe cap, ca semn, o basma, ca asta era semnul și anume „Sigismund”.⁴⁰² În momentul înfrângerii lui Moise de către imperiali au mai pierit acolo și mulți turci, Bektaş pașa a scăpat totuși cu câțiva de-ai lui, iar tătarii luând aminte la ce se întâmplă-mprejurul lor, au fugit repede și au scăpat, dar au luat mai mult de 10.000 de robi cu ei din Ardeal.⁴⁰³ Au mai venit ajutoare turco-tătare lui Moise, dar din păcate au ajuns prea târziu.⁴⁰⁴

Ajutorul dat lui Bocskai, ajunge și în Sighișoara, dar acum, cu ridicarea lui Bocskai la arme, lumea e fericită, se petreceau zi de zi jocuri voinicești, care de care mai

³⁹⁸ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului și a Țării Românești*, București, Cartea Românească, 1931, vol. III, d. 117, p. 268.

³⁹⁹ Nagy Szabó Ferencz *krónikája* în „E.Ö.”, vol. III, p. 20, 30.

⁴⁰⁰ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 97.

⁴⁰¹ Enyedi Pál, *Enyedi Pál enekeböl*, p. 6 în „E.T.A.” leg. I.

⁴⁰² Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 100.

⁴⁰³ Krauss György, *Leírása mind a hadi dolgoknak, mind az egybeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek* în „E.Ö.”, vol. III, p. 78.

⁴⁰⁴ Ibidem, p. 80.

frumoase, cei din cetate nu se temeau nici o sconta (nici un pic); sosit a fost acolo și ajutor turcesc, tătăresc, dar și acela ca și cum n-ar fi fost. Citatul este reprezentativ pentru că arată fericirea colectivă ce cuprinde societatea, momentul de trecere de la angoasă și frică, la fericirea libertății și a locului regăsit. Ajutorul turc de lângă ei este receptat ca fiind unul pașnic, până și tătarii sunt mai liniștiți.

Oricât a încercat Nagy Szabó să judece prin viziunea omului transilvan al secolului XVII care se diferențiază încetul cu încetul de cel din secolul trecut în ce privește imaginea otomană, îi scăpă totuși o comparație care deși se refera la încoronarea făcută repezit lui Bocskai de turci, fără ceremonialul tradițional, o comparație ce are termeni din lumea creștină, „drac”, „popa” „dumnezeu” și vrând nevrând găsim iarăși termenii simbolici cu care erau notați în perioada cruciadelor părțile, prin opoziția credincios–necredincios. *Încoronarea aceea a fost numai așa o treabă ca și cum i-ar sfinți dracul un popa lui Dumnezeu.*⁴⁰⁵ Citindu-i opera însă, înclin să cred că nu a fost făcută afirmația voind să exprime acest simbolism. Replica soliei lui Iskender pașa elitei nobiliare ce arăta cererea ajutorului de către transilvăneni va fi urmată de relatarea unei pilde *Bre, țară! Spuneți drept, nu mințiți, că pe pașa chiar voi l-ați chemat – noi nu veneam de nu ne-ați fi chemat [...] A fost odată o dropie și arcașul a săgetat cu săgeata lui, în spate, la cer, dropia a apucat să se uite și a văzut că săgeata e făcută din penele ei. Bietul Gabriel Báthory tot așa a pățit acum și el cu voi.*⁴⁰⁶

1.3.1.1. Contingente turcești, corpuri de oaste tătară

Printre celelalte ajutoare oferite⁴⁰⁷, cele cu caracter militar sunt preponderente și presupuneau desfășurarea de manevre și operațiuni militare împotriva imperialilor, ca și trimiterea unor corpuri de oaste otomană și tătară, echipate cu armamentul necesar.

Mikó Ferencz era convins că datorită fugii „*nobililor din Ungaria*” la împărat, Dumnezeu l-ar fi pornit pe Șt. Bocskay, care cu ajutor turcesc deschisese drum spre eliberarea țării. Tot despre ajutorul solicitat, și Bethlen a apelat la sprijinul otoman, deoarece Báthory ar fi dorit să închine țara imperialilor, pe când ea „*era deja în credința strălucitei Porți*”⁴⁰⁸.

Într-un episod din lupta cu Bekes, seara oștile sunt cuprinse de panică și de frică crează agitație între ei, încât erau deja pe punctul ca o parte din ei să fugă însă situația a fost luată sub control de principe și pașale. Pașalele apar în această postură în imaginea unor excepționali comandanți de oști, care știu să țină unitatea oștenilor

⁴⁰⁵ Ștefania Gall Mihăilescu, op. cit., p. 100–110.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, p. 157.

⁴⁰⁷ C. Felezeu, *Statutul Principatului...*, p. 79.

⁴⁰⁸ Miko Ferencz, Biró Sámuel, op. cit. în „E.Ö.”, vol. III, p. 156.

prin mesaje de îmbărbătare. Apare apoi „oastea puternică a călăreților turci ai pașei de la Buda.”⁴⁰⁹

Cronicile expun de nenumărate ori promptitudinea și seriozitatea de care dă dovadă alteritatea otomană, expunerile se fac de cele mai multe ori în antiteza cu cele austriece. Este notată în memoria colectivă conștiința că ajutorul turcesc niciodată nu se lăsa așteptat, pe când cel austriac nu mai ajunge. Iar ca un sfat dat, cronicile notează necesitatea păstrării protecției otomane, care este singurul garant al menținerii integrității și continuității țării.

Poziția geografică a Transilvaniei, cauza neplăceri armatei otomane, care în măsura posibilităților ar fi preferat confruntările cu austriecii pe terenul extra-carpatic mai ales pe cel ungar. Cronicarii otomani notează aceste amănunte. Drumul tătarilor se părea pentru ei prea primejdios și îngust. De altfel nu de multe ori principii au căutat ca ajutoarele armate pe cât posibil să nu intre în spațiul transilvănean, sau să nu poposească mult pe aceste teritorii spre a nu crea pagube și mai mari populației. Nagy Szabó pune retragerea otomanilor de sub zidurile cetății Oradea din 1598 pe seama vremii nefavorabile, pentru că ei nu erau obișnuiți cu ploaia care *a plouat zi și noaptea, încetișor timp de 40 de zile* încât până și *dealurile prin țară și aiurea s-au surpat*, otomanii au fost nevoiți să se întoarcă din față, *căci n-a putut îndura ploaia aceea mare*.⁴¹⁰

Despre faptul că turcii evitau intrarea în Transilvania datorită poziționării geografice greu accesibile ne informează și cercetătorul Veniamin Ciobanu prin redarea informațiilor vieneze ale marelui duce de Toscana din 1547 cum că sultanul ar fi cerut regelui polon dreptul de tranzitare a teritoriului său spre Transilvania deoarece accesul din „*aceea parte este mai ușor decât pe drumul tătarăsc*”.⁴¹¹

Despre poziționarea armatelor turco-tătare pe teritoriul transilvan, cum de altfel opera lui cuprinde numeroase date despre camparea otomană în expediții, ne povestește cu prilejul luptelor împotriva habsburgilor când în represaliile contra lui Báthory, tătarii au prădat secuimea, acestora li s-ar fi alăturat și nemții.⁴¹²

I.3.1.2. Ordine și dezordine în expedițiile contingentelor armate otomane

În principiu, oștile turcești erau foarte disciplinate când treceau peste teritoriile ce aparțineau Imperiului otoman, indiferent de gradul de vasalitate al acestora, că erau

⁴⁰⁹ Bethlen Farkas, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. II, p. 36.

⁴¹⁰ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 84.

⁴¹¹ Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI.*, Editura Academiei R.S.R., București, f.a., p. 194.

⁴¹² *Ibidem*, p. 158.

din dar-ul-sulh sau din dar-ul ahd. Orice abatere de la regulă ducea nu de rare ori la pedepse dure aplicate soldatului respectiv. Hammer descrie expediția din 1526, din jurnalul de călătorie al lui Suleyman, ca fiind făcută într-o foarte mare disciplină: pământurile semănate erau protejate prin interzicerea de a se intra peste ele, sau de a-și paște caii; totodată nu aveau dreptul de a lua animalele proprietarilor de pământ. Încălcarea acestor interdicții era pedepsită cu moartea. Cei ce se comportau contrar regulilor de disciplină otomană erau decapitați sau spânzurați. Nu au scăpat de pedeapsa padișahului nici câțiva dintre kadii care au venit împotriva ordinelor sultanale.⁴¹³ Două episoade din expediția spre Ungaria din 1529 găsim și la Iorga și Decei, pe timp de pace, când nu păgubeau vasalul. La fel și Nagy Szabó face referiri la ordinea din armata otomană.

Otomanii și tătarii din subordinea lui Moise au prăpădit locul căci *mareea, înspăimântătoarea vărsare de sânge și jaful* a avut ca urmare capturarea de către aceștia a unei cantități frumoase de prăzi și de robi. În continuare ne informează despre faptul că cei ce erau de partea turcă purtau banderole spre recunoaștere, nu erau atinși, iar bunurile lor în măsura în care a fost posibil, au rămas intacte. Relatând cum tatăl său a scăpat 6 tineri curteni apărători ai cauzei austriece prin însăși condiția lor, au scăpat cu viața pentru că *pe ei i-am ascuns în paie, că turcii, chiar de-ar da buzna și asupra casei noastre, să nu-i găsească; tata însă nu i-a găzduit în casă pe turci, că el a călărit între ei, cât timp au fost tăiați ostașii de la curtea orășenească*.⁴¹⁴

Din relatarea sa, dar și bazându-mă pe realitățile exprimate de croniști, putem concluziona următoarele: chiar dacă Transilvania beneficia de statutul de țară încadrată dar-ul-ahdului, în momentele în care austrieceii ocupau cetățile transilvănene trebuia adoptată atitudinea conformă teritoriilor aflate în sfera de dar-ul-harb. Situația era oarecum mai complicată pentru că ahd-name-ul oferit de sultan venea să garanteze siguranța locuitorilor și a bunurilor lor. Dar în bună măsură tot țara, adică elita, era cea care îi chema să o scape de austriecei.

Din aceasta privință, otomanii au adoptat politica de harb (război) doar față de cetățile care pactizau cu Habsburgii și îi găzduiau. Inițial mergeau la orașul cu pricina, aici locuitorii care știau că vor veni își trimiteau o reprezentanță în fața otomanilor, îi asigurau de credința otomană și le acordau și o sumă de bani acestora, după care li se spune ce semn de recunoaștere să poarte pentru a nu fi confrunțați cu dușmanii. Urma apoi invitația conducătorilor otomani față de partizanii adversarilor ca să treacă de partea pașnicilor. Acum mulți aveau posibilitatea să treacă, fără a păți nimic. Cei care nu o vor face, vor fi vizați ca și dușmani. Urmău represaliile

⁴¹³ Hammer, *Buyuk Osmanlı Tarihi*, vol. 3, p. 683.

⁴¹⁴ *Ibidem*, p. 100.

asupra dușmanilor, până când aceștia erau învinși, iar punctele întărite puteau fi redade locuitorilor. Staționarea un timp pe teritoriile transilvane era opțiunea atât pentru a urmări dacă dușmanul nu se întoarce cu forțe noi, cât și din necesitățile de odihnă, înainte de a se porni la drum. Avem de-a face în cazul Transilvaniei cu o situație specială ce a fost adoptată de politica otomană din necesitățile date de neîncetatele infiltrări austriece, care veneau încurajate de „*pretendenții testamentari*” sau de principii în anumite momente de cotitură în viața politică a țării. Se remarcă comportamentul disciplinat otoman, însă nu și cel al tătarilor, greu de stăpânit. Sibienii și brașovenii nu s-au opus și nu i-au întâmpinat cu dușmănie și dându-le o sumă de bani mare și nu s-au tras focuri de arme asupra oștirii, aceștia plecând ca „*prieteni buni ai lor*”. Sebeșul la fel. Alte orașe care s-au împotrivit și nu au urmat aceeași cale pașnică ca și cele germane au avut multe de suferit. La Alba-Iulia, deși își cumpără liniștea, totuși sunt menționați unii tineri care se opun. Astfel ca și represalii se aprinde și castelul princiar, care va arde până în temelii.⁴¹⁵

Dacă comportamentul otoman îl justificăm prin acea concepție de dar-ul-harb, pe cel al Habsburgilor care s-au năpustit asupra oamenilor de condiție joasă, este mai greu.

Deși societatea era pregătită pentru intrarea în țară a otomanilor, nu puteau să nu trăiască sentimentul de frică în acele momente, foarte bine surprinse de Nagy Szabó: *Lumea din oraș a luat-o la fugă somnoroasă, care încotro, lăsându-și la urmă tot ce avea. Și eu când am auzit răpăit de puști [...], m-am smuls cu mare greutate din somn, am sărit în picioare, dar nu mi-am putut trage nădragii, ci mi-am luat pe mine dolmanul și mantaua, și am dat fuga în casă după armă, însă nici acolo nu am putut lua în mână o sabie, numai puști și cartușiere [...] am alergat afară la grajd [...] toate câte le aveam erau într-o ladă și am luat-o și în ogradă se afla puțin gunoi și am acoperit-o [...] slugile fugiseră toate, de spaimă.*⁴¹⁶

Episodul este relevant deoarece expune trăirile secuilor: ei erau pregătiți în permanență, gata de fugă pentru că nu știau la ce se pot aștepta, își aveau toate lucrurile mai de preț puse în „ladă”. Însă este important de reținut că aceste incursiuni nu se făceau fără motiv, ele vizau dușmanul, iar cetățenii știau că intrarea austriacului va provoca mânia turcului.

Un alt moment comportamental al oștirii otomane este revolta ostașilor de sub comanda lui Bethlen, descrisă de Krauss, aflați pe teritoriul transilvan, când venind sărbătoarea Sf. Dumitru (26 oct.), dată ce marchează încheierea activității armate pe fronturi pentru otomani, soldații doresc să părăsească câmpul de luptă pe motivul că se făcea deja frig. Bethlen deși se mâniase inițial, după o cercetare în prealabil a

⁴¹⁵ Feneșan Costin, *Doi cronicari ardeleni din secolul al XVII-lea*, p. 69.

⁴¹⁶ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 106.

datinii, a recurs la amenințări pentru a restaura liniștea, chiar la tăierea de capete în rândul lefegiilor care erau obligați să rămână pe câmp până la încheierea luptelor. Acest lucru excepta însă pe cei ce luptau fără soldă.

Peçevi descrie comportamentul otoman în teritoriile aflate în dar-ul-harb, cele care nu se aflau în raza de protecție sultanală: *Datorită lui Bethlen, oastea islamică, luând într-adevăr multă pradă, a pricinuit dușmanilor pierderi nemăsurate, dar nelegiuitul nu era pentru sprijinirea și ajutorarea musulmanilor, ci avea grijă numai de propria lui fericire.*⁴¹⁷ *Oastea islamică, aflată împreună cu el, a pârlolit împrejurimile și le-a devastat... au devastat și au stricat satele croaților și ale austriecilor... oastea islamică s-a întors cu prăzi nenumărate... În aceste trei expediții ale lui Bethlen el a prins atâția robi și a luat așa de multă pradă încât întrece orice margine și orice măsură... mergând la minele aflate mai sus de Füle, el (Bethlen) a luat foarte multe bogății, iar Murtaza-pașa s-a ales numai cu osteneală.*⁴¹⁸

De câte ori erau chemați pentru a oferi ajutor armat pe teritoriile transilvănene veneau echipați cu armamentul din dotare plus tot felul de instrumente ce le putea fi de folos. Pașa Bektaş a adus astfel de instrumente felurite, inclusiv pistoale când venise în ajutorul lui Moise Szekely.⁴¹⁹

Un comportament aparte îl aveau **tătarii**, care în incursiunile lor erau cunoscuți ca fiind mari robitori, jefuitori și distrugători. De aceea cât era cu putință principii ori de câte ori apelau la ajutorul otoman, încercau să evite trecerea oștirii tătare pe teritoriul transilvan spre a evita dezastrele. Motivația era de obicei cea a unei joncțiuni ce trebuia făcută cu trupele moldovene și muntene, deci se cerea și o sincronizare. Erau denumiți în literatura timpului prin peiorativul de „kutya fejü” – cap de câine. Această denumire venea din cauza tunsorii lor: aveau capul chel iar din mijlocul creștetului atârna o coadă lungă împletită ca și un bici. Tunsoarea folosită, tradițională, le oferea o formă oarecum lungită feței, de aici și numele de cap de câine. Se crede că aveau obiceiul să își rotească coada folosind doar mișcările capului și să pleznească ca și cu un bici, imagine ce crea frică în societate.

Cei care erau cei mai afectați de aceste trupe erau moldovenii, deoarece teritoriul lor era survolat și de multe ori erau cazați undeva pe linia Carpaților Orientali, unde își întindeau corturile, spre a nu produce prea mare pagubă părților, dar în raidurile lor atacau atât moldovenii cât și ardelenii. În ce privește Transilvania, cei

⁴¹⁷ M. Guboğlu, *Documente...*, p.520

⁴¹⁸ *Ibidem.*

⁴¹⁹ Nagy Szabó Ferencz *krónikája* în „E.Ö.”, vol. III, p. 25.

care erau cei mai apropiați prin poziționare geografică erau secuii, și aceștia un neam de războinici așezați din vechime pe partea răsăriteană a principatului, în partea de vest a liniei carpatice cu sarcina de a apăra inițial Regatul Ungar, iar acum țara transilvană și care erau despărțiți de acești tătari prin șirul muntos. Ei erau expuși primejdiilor tătărești destul de des. Acești secui cu rosturi militare dispuneau de propriul echipament, componentă de bază a forței militare a țării, având capacitatea de a se echipa și de a se pregăti pentru luptă într-o săptămână. Erau capabili de a-și asigura autonom subzistența timp de o săptămână.⁴²⁰

Este important să vedem cum percepe mentalul colectiv secuiesc pericolul tătar, ce transpare din testamentele acestor persoane cu rosturi militare. În primul rând, el încearcă să-și asigure răscumpărarea din robie, în cazul în care aceasta s-ar întâmpla, prin numirea unor tutori care să se ocupe de aceasta, dacă nu prin bani atunci prin acceptarea de a-i iobăgi pe perioada care ar fi corespuns cu suma. Deci el plătea dezrobirea cu iobăgia personală condiționată temporal. În cazul morții, el își împărțea bunurile militare întâi fiilor dacă avea, apoi prietenilor de arme, făcea donații, iar din piesele mai valoroase erau lăsate unora mai ridicați în rang. Astfel Moise Szekely, viitorul principe a primit un paloș de aur⁴²¹. Își recomandau în actul succesoral de la bun început sufletul lui Dumnezeu, și trupul pământului și își orânduiau toate împărțirile, își treceau datoriile sau ce aveau de recuperat, își numea tutori pentru grija averii, copiilor și a soției, lăsau rânduit școlile sau ocupațiile ce le-ar putea urma copiii, dotele fetelor la căsătorie, cadoul monetar pentru viitoarele nurori, dispoziții pentru nunțile fiilor, împărțirea bunurilor mobile și imobile, donații, soția și ea era asigurată cu uzufruct viager, dar numai cât purta numele...

Fiecare lăsa bunurile în funcție de posibilitățile sale. Dar modul în care și-au conceput până la ultimul amănunt aceste dispoziții, arată că avem de-a face cu niște oameni care s-au „împăcat” cu soarta, pe care au trebuit s-o accepte ca o realitate de care nu se pot ascunde, iar acest pericol tătar poate oricând să dea peste ei. Acestea sunt redată în câteva acte care specifică clar că „dau acest act fiind rănit în luptă cu tătarii, sau dacă voi cădea în robie. Bineînțeles că precizia acestor date nu recurg toate numai datorită elementului tătar, ci și datorită gravelor epidemii cum era ciuma ce afecta destul de des zonele, dar și frica de pedeapsa divină îi face să redacteze aceste ultime socoteli în viață venind să repare în parte trecutul întreg prin corectitudine și donațiile numeroase. Astfel ei mergeau liniștiți suflătește în lupte, „liniștiți” că în caz de robie, sau că este ucis de dușman sau de vreo boală, și-au lăsat treburile în urmă în ordine. Însă nu toți erau în măsură să lase un testament ci doar cei ce aveau ceva.

⁴²⁰ Tüdös S. Kinga, *Erdély testamentumok*, vol. I, pp. 413–414.

⁴²¹ *Ibidem*, p. 424.

Iobagii erau lipsiți de arme și nu aveau voie să se înarmeze, nu purtau arme asupra lor, urmare a unei dispoziții dietale din 1562, ce venea spre liniștea nobililor care se temeau de firea lor războinică, a țăranilor secui.⁴²²

Comportamentul „păgânilor” tătari de pustiitori îngrozitori, de jefuitori, a provocat teama locuitorilor, în așa fel încât refuzau să participe la lupte pentru a nu-și lăsa familiile descoperite.⁴²³

Secuii *văzând jafurile păgânătății*, erau puși în situația de a alege de a se alătura sau nu lui Moise *dacă mergem lângă el, acasă ei ne robesc soțiile și copii, că tătarii nu așteaptă nimic de la Moise, nici nu se tem de el, ci fac ce poftesc. De aceea mai bine-i acasă dacă ne putem ocroti, să ne ocrotim dară, iar dacă nu vrem, să murim acasă și pentru ai noștii, să nu mai tot vedem când îi răpesc tătarii și când îi duc.*⁴²⁴ Însă expediția respectivă pare că a scăpat de sub control, participa alături de tătari, și un corp de oaste turcească condusă de Bektaş pașa. Puterea oștii tătărești și vitejia sa e redată simbolic – *Tătarii erau toată floarea, până la unul.*⁴²⁵

Nagy Szabó pomeneste de niște tătari care au preferat să se rupă de frații lor și să se stabilească în eyaletul Budăi, cam 200, care *îndrăgind deci șederea acolo-au rămas la Pesta și s-au statornicit acolo*, căsătorindu-se.⁴²⁶

Tătarii ajungând să se lupte cu valonii, în cadrul portretelor identitare colective, au fost percepuți chiar dacă inițial li s-a subestimat puterea, *văzându-le bărbăția, s-au încredințat că-s oameni viteji*⁴²⁷ iar tătarii îi cred preoți prin afirmația *gidi popozlar.*⁴²⁸

Nagy Szabó redă felul cum s-a alăturat și el oștii lui Gabriel Báthory, acesta făcându-le promisiuni de leafă mai mari celor care nu vor să fie trădători, până ce au venit trupele tătare și turce ale lui Omer pașa, într-un efectiv de 30.000.⁴²⁹ Impactul avut față de ostași venirea turcilor a fost atât de mare încât au preferat să se lipsească de solda oferită.

Însă gândirea analogă nu are cum să scape din vedere alteritatea tătară. Cotropirile turco-tătare sunt prevestite transilvănenilor, considera Kraus, prin lăcustele venite în 1646 din direcția Țării Bârsei și din secuime,⁴³⁰ *trebuie știut că aceste gângănii au fost o pedeapsă trimisă de Domnul și era un semn sigur, prevestitor al cotropirilor dușmane turcești și tătărești ce au urmat. Și trebuie știut că așa cum lăcustele au*

⁴²² Tudos S. Kinga apud Székely oklevéltár II, 1520–1571, Cluj, 1876, p. 162.

⁴²³ Nagy Szabó Ferencz *krónikája* în „E.Ö.”, vol. III, p. 27.

⁴²⁴ *Ibidem*, p. 119.

⁴²⁵ *Ibidem*, p. 121.

⁴²⁶ *Ibidem*, p. 84.

⁴²⁷ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 112.

⁴²⁸ „gitti papazlar” – tc/ro: „au plecat popii”.

⁴²⁹ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 150.

⁴³⁰ G. Kraus, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. III, p. 137.

*sosit la noi din răsărit, prin țara Bârsei, la fel au năvălit și vrășmașii în anul 1658, epidemia de ciumă se răspândea cam tot pe aceeași regiune, luând același drum care fusese urmat de lăcuste, și apoi de turci și de tătari. Însă și marile viituri de ape primesc aceeași prevestire multe ape, multe oștiri.*⁴³¹

Imaginea alterității tătare, chiar dacă era luată în ansamblu de multe ori împreună cu cea otomană, era percepută după cum am văzut, ca element de forță al otomanilor: puternici, viteji, foloseau un stil aparte de luptă, așezați călare pe caii lor, erau lipiți oarecum de spatele calului înclinați într-o parte, ce le facilita un galop rapid, iar cu sabia își eliberau drumul.

La fel cum oastea neînfricaților viteji secui reprezenta pentru contingentele Regatului Ungar prima linie de atac, din aceleași motive și tătarii se aflau în fața contingentelor otomane. Însă deciziile elitei nobiliare din Transilvania au avut grijă să dezarmeze luptătorii secui de frica unor răscoale împotriva elitelor, astfel se vedeau puși în fața puterii tătare, superior numeroase și foarte bine organizate, fără cea mai mică posibilitate de apărare. Pierzându-și funcția militară, ei erau privați de traiul câștigat prin luptă, iar condiția lor îi va aduce treptat la iobăgie.

Prin incursiunile tătarești anterioare oștirii otomane, ei aveau menirea de a înspăimânta teritoriul vizat. După ce efectuau câteva raiduri, vor însoți oastea otomană și vor sta în prima linie, eliberând piedicile ce s-ar ivi pe drum.

Erau luptători prin excelență și erau foarte greu de stăpânit de către puterea otomană.

Hanatul Crimeei a avut în cadrul Imperiului otoman un statut asemănător cu cel al Țărilor Române, însă poziția hanului era deosebită. Rolul lor de apărător al hotarelor nordice ale Imperiului Otoman, funcția de forță auxiliară ce o aveau în politica ofensivă otomană, pe lângă cele oferite de comunitatea de religie, limbă, tradiție istorică, vor face din han în primul rând un aliat și apoi un vasal. Însă când directivele Porții contraveneau intereselor tătare, indicațiile otomane nu erau respectate, uneori ducând chiar la lupte deschise cu puterea otomană.⁴³²

Politica prădalnică a tătarilor urmărea obținerea de nenumărate resurse, fiind o necesitate a societății tătare. Urmarea unei astfel de politici, pune în contradicție nu odată puterea tătară și pe cea otomană. Un astfel de caz este cel al Poloniei, unde tătarii sunt interesați ca să se păstreze relațiile deteriorate ale Republicii nobiliare cu Poarta, situație ce se menține până la mijlocul secolului XVII⁴³³ spre avantajul politicii lor.

⁴³¹ *Ibidem*, p. 138.

⁴³² Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 10.

⁴³³ *Ibidem*, p. 36.

Însă cea mai mare teamă era dată de imaginea marelui prădător, care nu ierta niciodată țara de jafurile cumplite, de omorârea oamenilor, de prinderea de prizonieri și ducerea în robie. „Dușmanul” tătar i-a legat pe robi și plecând din țară a dus cu el o mare pradă *tătarii pornesc tabăra către casă, laolaltă cu mare, nemaipomenita pradă*.⁴³⁴ Privit însă din prisma mentalității tătarăști, jaful era câștigul pe care și-l meritau în urma expediției la care au participat. Vitele vor hrăni populația hanatului, iar robii vor fi ori folosiți în nevoile personale, ori vor fi vânduți contra unor sume fixate în funcție de titlul sau funcția persoanei. Alteori erau doar piese de schimb pentru oamenii lor căzuți prizonieri.

În cadrul cronicilor otomane se fac referire pe ansamblu la trupele otomane și tătare, ca fiind „oștile musulmane”, iar când se fac referiri strict la tătari, ei apar în postura de „vânători de dușmani” care îi căutau și îi distrugeau fără frica pe ghiauri, îi tăiau și le luau familiile în robie. Naima ne informează mai departe ca după ce raiaua a cerut aman, aceștia au fost primiți în mijlocul oștenilor, ordonându-se apoi devastarea și prădarea locurilor. Apoi se alegea principele.⁴³⁵

Un alt pasaj are rolul de a evidenția diferența, dintre tătari și otomani, destul de puțin percepută de către cronicile transilvane, sau chiar confundată în ce privește acțiunile lor pe pământurile străine. Pasajul este de fapt conversația dintre imamul religios și hanul tătar, în 1683, cu ocazia expediției de la Viena, după primirea principelui de către marele vizir. Imamul îl întreba pe hanul tătar dacă nu ar fi mai bine să-i extermină pe toți ghiaurii, referindu-se la oștile românești și transilvane. La care hanul îi replică: „*Tu nu știi câte necazuri ne fac acești osmanlâi. Suntem în situația de a nu mai avea pe lângă ei nici măcar atâta trecere cât au ghiaurii valahi și moldoveni. [...] Știu că aceasta este trădare, care nu se cuvine credinței noastre, însă n-am mai putut răbda.*”⁴³⁶

Zonele secuiești au fost cele mai afectate de invaziile tătarăști, dar nu numai acestea. După momentul 1657–8, aceste invazii au devenit din ce mai ce de greu de suportat: doar pe raza Ciucului, în 1661 au fost devastate 26 de biserici, ca mai apoi după sfârșitul suzeranității otomane, deci după renunțarea la protecția sultanală, să se fi marcat și cea mai cumplită acțiune percepută și care și-a primit denumirea de „funesta tragedia”, când tătarii nu s-au mai mulțumit să prade și a exterminat populația câtorva sate, în februarie 1694, iar echivalentul a șapte-opt sate, 7.000 au fost luați în robie, când din 1.000 de persoane a mai rămas doar 7.⁴³⁷

⁴³⁴ Ș. Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 219.

⁴³⁵ Mustafa Naima, *Naima tarihi* în „C.T”, vol. III, p. 119.

⁴³⁶ Silahdar Findıklı Mehmed Aga, *Silahdar Tarih* în *Ibidem*, vol. II, p. 361.

⁴³⁷ www.harghita.ro/rom/1/13/1302csikszek.html, accesat duminică, 5 septembrie 2010, ora 11:30.

1.3.1.3. Robii, ca „varietate” de pradă în raidurile tătare

După cum s-a văzut până acum din cadrul lucrării, apăreau situații când au fost luați în robie oamenii de pe aceste meleaguri de către tătari, am văzut atitudinile secuimii care a fost cea mai afectată, am analizat și cum s-a repercutat această situație în mentalul social, prin nenumărate citate, dar și cum au condus la redactarea de testamente, care prevedeau clauza răscumpărării din robie a persoanei, suma pe care chiar dacă nu o va putea achita în întregime, o va plăti prin iobăgie condiționată. Un subpunct special dedicat acestei probleme este foarte greu de realizat în cadrul lucrării, pentru că ar trebui revenit asupra unor puncte anterior redat. În orice caz, în ce privește soarta acestor robi, se poate spune că era oarecum mai favorabilă până în 1658, deoarece numărul lor nu era atât de crescut ca și după această dată. Ori un număr mic primea un tratament cât de cât mai bun decât un număr mai mare.

Ei erau folosiți la muncile din cadrul Hanatului, ca monedă de schimb pentru prizonierii lor. Despre femeile roabe la tătari știm din câte ne-a spus Hammer că erau folosite ca kadîne – sclave, copiii născuți cu ele deși erau ilegitiimi, acceptul tatălui le oferea legitimitatea. El spune ca Gazi Ghiray i-ar fi făcut cadou lui Feth Giray, o tânără fată moldoveancă luată din Polonia⁴³⁸, iar pe când dorea să o trimită tatălui ei Boyar⁴³⁹, i-a încredințat-o prietenului lui de la care fata a născut în taină un băiat. Acest copil a scăpat de execuție prin încredințarea sa unui cioban. În final, fiind recunoscut ca și copilul lui Feth Giray, ia numele de Nurredin, și era cunoscut sub denumirea de „Bogdan Cobani”.⁴⁴⁰

Deci un copil născut în urma unor legături dintre roabe și elita tătarască era inițial din start sortit uciderii, de către Valide⁴⁴¹ și bunic, deci bătrânii familiei, care trimit persoane special încredințate cu această pedeapsă. După expediția asupra Poloniei, când deja probabil fenomenul robilor era mult mai răspândit, iar astfel de cazuri mai mult ca sigur nu au mai fost o noutate, este posibil că se trecea la varianta acceptului, spre înlocuirea crimei, după modelul otoman, unde copii roabelor erau celebri (prinți).

Pe cât de temătoare este în zilele noastre conducerea de Dumnezeu⁴⁴², tot pe atât sunt și supușii ei. Datorită orgoliului și trufiei din oameni Dumnezeu, potrivit cu justiția să aspră, care cere pedepsirea răului – a voit să ia pacea și binele de la granițele noastre și din patria noastră și ne-a trimis în schimb război, foamete,

⁴³⁸ Mai curând din timpul campaniei asupra Poloniei.

⁴³⁹ Boier.

⁴⁴⁰ Hammer, *op. cit.*, vol. V, p. 1333.

⁴⁴¹ Mama prințului, în cazul de față.

⁴⁴² Feneșan Costin, *op. cit.*, p. 56.

scumpete și moarte. Din această perspectivă vede cronicarul că au fost duși nenumărați oameni în robia turcească.

Atitudinea lui Nagy Szabó care deja își redactase opera în momentul intrării tătarăști din 1657, pe fondul noii schimbări, el apelează deja la termenul de „păgânime”. Oștilor de represalii asupra transilvănenilor, conform vechilor tactici de luptă distrugeau ei înșiși ce aveau în grădini spre a nu folosi dușmanului, când timpul le permitea. Nu același lucru îl putem spune despre raziile neanunțate sau de cele despre care se află unele informații cu foarte puțin timp înainte de desfășurare, iar oamenilor nu le rămânea altceva decât să fugă. Astfel povestește Nagy Szabó că în anul 1658, gospodăria sa a fost aproape nimicită de către consiliul din Targu-Mureș, iar orășenii la un loc, *gradina mea cu șură, grădinile cu zarzavat și cu pruni, cu mare zel [...] îl împrăștie, cu toți copacii fructiferi împreună până la ultimul pom pe când așa roade erau în fructe. Fructele s-au fost făcut acolo ca hameiul*.⁴⁴³

Din prima jumătate a secolului XVI au început să prindă contur paralelisme care se vor consolida în primele decenii ale lui XVII, dar și pe tot parcursul secolului respectiv. Paralelisme se refereau în general la exodul Israelului din Egipt și exodul maghiarilor din Asia în câmpia dunăreană încercându-se de altfel să se stabilească o legătură între primul popor ales al lui Dumnezeu și nația maghiară, preocupare pentru a sublinia mai mult rolul turcilor în cadrul acestor mentalități, ei fiind văzuți ca un instrument ales de Dumnezeu pentru a-l servi în aplicarea pedepselor asupra nației maghiare căzută în idolatrie. Cum în evul mediu Attila era numit biciul lui Dumnezeu, acum se pare că otomanii sunt priviți din această ipostază, fiind „unealta” Domnului în pedepsirea păcătoșilor. Ca rezultat al acestor paralelisme, observăm că atitudinea civică va adera la ideea de popor ales producându-se acum ruptura dintre maghiarii din Transilvania și cei din Ungaria, cei aleși de cei păcătoși.

Istoria otomană cu datinile și obiceiurile implicite transpare din rândurile cronicilor. Un sultan nenorocos în războiul purtat urma să fie înlocuit cu fratele său, iar el conform obiceiului și datinii să fie sugrumat.⁴⁴⁴

În memorialul său, Nagy Szabó Ferencz, un catolic adept al toleranței religioase, remarcă că până și în Imperiul otoman creștinii o duceau mai bine decât în propria lor țară: turcii nu stingheresc pe nimeni, nici în credință, nici în biserică, ci fiecare să creadă și să țină ce vrea, dar altuia sa-i dea pace.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Ș. Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 221.

⁴⁴⁴ G. Krauss, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁴⁵ Nagy Szabó Ferencz, *Nagy Szabó Ferencz krónikája* în „E.Ö.”, vol. III, pp. 27–35.

Cronicarul își căsătorește fiica cea mare cu un convertit din Cluj, Szöcsy Ismail. El însuși a fost la Poartă ca negustor, în 1614, când ne spune că *Numele lui Bocskai și nu numele lui Szigismund Rakoczi sau nici numele lui Gabriel Báthory, chiar eu însumi l-am auzit rostit la Poartă*. Referirea o face însă pentru anul 1614. Tot el ne pune în temă și cu modalitatea în care se plăteau lefurile lefegiilor. *Leafa însă nu ni s-a dat în mână, ci au azvârlit-o numai către noi, înfășurată-n hârtie, și a căzut pe pământ, ba chiar a zornăit, și-am ridicat-o de acolo; dar a fost bine în felul acesta pentru ca așa s-a dat tuturor, ungurilor și fiește cărora*.⁴⁴⁶

Nagy Szabó a rămas foarte impresionat de imaginea pe care o reflecta imperiul otoman, în toată grandoarea sa când a ajuns la Istanbul. Călătoria are loc în 1614, i-ar ca urmare, amprenta pozitivă ce o lasă asupra călătorului o vom găsi în acceptul dat de acesta fiicei sale să se căsătorească cu un maghiar islamizat. Acest gest implica pe atunci deosebite conotații, deoarece după cum am descris până acum în ansamblul lucrării, creștinul demonstrează ca făcuse de-a lungul timpului istoric un salt semnificativ.

Primum informații despre sultanul Osman II, care în campania sa împotriva Poloniei a stat degeaba acolo, pentru că luna postului lor religios, Ramadanul, se interpunea campaniei iar după terminarea sărbătorii s-a întors⁴⁴⁷. El deține aceste informații pentru că a condus carele în calitate de supraveghetor până la tabăra turcească, însoțindu-l pe reprezentantul princiar transilvan și el își asigurase chiar cântarul personal pentru măsurarea aurului pe care urma să fie vândută făina ce nu intra în componența carelor cu hrană. Drumul său anterior la Istanbul îi crease un renume și încredere în țară, dovedit și de încredințarea acestei misiuni.

Misiunea sa era la fel ca de prima dată, rolul de a aduna informații despre tabăra otomană privind anumite instrucțiuni despre felul în care să se efectueze acest transport, dar și felul în care trebuie să se comporte acolo *cu multe vorbe și povețe frumoase*, să se dovedească a fi precaut în orice împrejurare, să se străduiască să facă cea mai bună alegere căci *norocu-i de două feluri*. Această discuție s-a purtat între doi ochi și nu este divulgat conținutul detaliat al discuției decât un rezumat. În momentul când au ajuns la tabăra otomană de la Hotin, aceștia erau deja pregătiți de plecare și în acest fel sultanul i-a pus să asigure transportul până la Istanbul. Însă *puțin câte puțin am vândut-o [făina] și pe cea care era pe bani și merindea peșcheș*.⁴⁴⁸

La Istanbul, Sövényfalvi Daniel a fost înlocuit de Toldalagi Mihály, fiindcă *vizirul l-a slobozit*. Acum diplomatul având deja toate instrucțiunile princiare, a procedat întocmai.

⁴⁴⁶ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 144.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, p. 171.

⁴⁴⁸ *Ibidem*, pp. 172–175.

Urmează deosebite informații despre camparea taberei otomane aflată în expediție.

S-a dus și a anunțat pașalele despre sacii respectivi, care și-au trimis în grabă slujnicii la descărcat și la transportul final spre destinație acestor atenții, încheindu-și astfel misiunea dată. *Oamenii și slugile pașalelor au venit cu domnia sa Toldalagi și numai ce-au împărțit-o repede, toată și-au încărcat-o pe cai, pe cămile și pe mule și-au cărat-o. în împărțirea carelor, un prim pașă a cerut să i se ducă la cort sacii, l-a așezat pe fiul pașalei eu însumi, în car, iar cronicarul cu un însoțitor au însoțit cele două care. Slujitorul otoman pare ca încurcase drumul din moment ce au ajuns la cortul împăratului. Aici este redată iluminarea și paza care era deosebit de vigilentă țineau dară nenumărate lămpașe de fier pe dinafara zăplazului și era lumină mare acolo. Opriți de pază, și interogați în ce privește acțiunea lor, li se dă acceptul să rămână acolo peste noapte, pentru că nu se mai puteau descurca căci era noapte, cu condiția ca să respecte liniștea deoarece nu-i slobod să se strige în preajma cortului împăratului, că-i noapte. Lăsând acolo slujitorii pașalei, el se întoarse cu însoțitorul său la carele rămase. De închipuit cu ce spaima mare ne-am înapoiat, prin desimea de corturi mari, la vreme de noapte atât de întunecoasă: apoi nu trebuia să ne temem oare de această primejdie? Până au reușit să scape din acel labirint făcând slalom printre corturi și până au ajuns la carele lor, se crăpase de zori.*⁴⁴⁹

Raportând situația ambasadorului, se hotărâse și au căzut de acord, să aștepte poruncile celorlalți funcționari care trebuiau să primească restul de care, în „tabăra de care”. Tabăra avea un loc special amenajat carelor, beneficiind de un ceaș ce le acorda protecția și îi însoțea peste tot. Nu se știe dacă acest ceaș era și translatorul care se oferea sau erau persoane diferite. În unele lucrări referitoare la misiunea tălmăciului⁴⁵⁰, se pomenesc momente când s-a căutat tălmăci, deci nu era aceeași persoana cu ceașul. Însă cronicarul ajuns la cortul sultanal a vorbit prin tălmăci cu paznicii, dar nu specifică să fi fost pornit cu tălmăci după el. Avem și posibilitatea ca acest ceaș să fi fost și cunoscător al limbii, dacă ar fi fost maghiar islamizat și atunci ar fi îndeplinit ambele însărcinări, dar atunci nu ar fi uitat istoriograful să ne dea acest amănunt. Însă în continuare ne mai dă un mic indiciu. La chehaia vizirului Görchi-Mehmed pașa *ne-am dus dară acolo și, în cort, tustrei: domnia sa Toldagi Mihály, ceașul și cu mine.*⁴⁵¹ Deci exista totuși posibilitatea ca acest ceaș să aibă și rol de interpret, altfel ei nu s-ar fi putut înțelege. De obicei, se acorda un interpret.

Problema numelui lui Bali ceaș nu ne dă nici o indicație dacă ar avea sau nu și aptitudini de tălmăci deoarece se știe că funcționarii otomani erau recrutați din

⁴⁴⁹ *Ibidem*, p. 176.

⁴⁵⁰ Ileana Căzan, *op. cit.*, p. 20, 80.

⁴⁵¹ Ștrfania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 177.

sistemul devșirme, deci din rândul copiilor trimiși la Poarta care erau crescuți și educați conform culturii otomane, unii nici măcar nu-și mai aduceau aminte măcar de unde proveneau când erau apți pentru satisfacerea rostului pentru care au fost educați și repartizați, dar acesta era în fond și dorința și scopul pe care însăși necesitatea asigurării unui sistem sănătos îl cerea, pentru a se evita favorurile familiale. Bineînțeles că pentru ceașile cele mari erau aleși fii din familiile împământenite. Dar aceste aspecte par să-și pună amprenta în secolul XVII, când și datorită sistemului otoman în într-un început declin, factori ca și corupția sau nemulțumirile turcilor otomani, că ei nu puteau face parte din aceste sisteme și care duc la revolte și nemulțumiri, dar și dorința funcționarilor din secolul XVI de a le asigura progeniturilor lor locuri cât mai bune sau chiar sub comanda lor, face ca în sistem să se infiltreze pământenii.

Problema carelor care nu mai ajungeau la destinația stabilită și unde ar fi urmat să înnopteze Szabó și cu acest Bali-ceauș părea să nu se mai termine. Înainte de a merge la cortul chehaiei, în „tabără”⁴⁵² îl întâlnește pe ambasadorul transilvan și-l înștiințează de destinația și traseul carelor, în care ar fi urmat să doarmă dar care nu mai ajungeau. Ca o altă varianta de înnoptare se întrezărește cea a carului ceașului dar din păcate nu pare să asigure necesitatea deoarece spune Bali ceauș „*Eu nici nu încerc să le caut ca doară de ieri le-aș fi căutat, de-ar fi fost cu puțință, de când am ajuns cu tine aici la tabăra și am dormit cu tine aproape de cortul împăratului; dar și după trecerea celei de a treia zile mi-ar părea bine să le aflui*” despre care chehaia vizirului ar fi zis că datorită vremii înserate aceasta s-ar fi găsit foarte greu din cauza poverilor de pe cămile.⁴⁵³

Cortul chehaiei era mare și împărțit în două încăperi, în *jumătatea dintâi a cortului – unde se afla și el însuși – poverile și șeile*. Acest chehaia i-a primit omenos pe musafirii săi conform posibilităților de moment dar și tradiției. *Ne-a primit caii și a pus să fie legați între caii lui și slugile chehaiei le-au dat orz și fân și i-au adăpat*. A întins masa, în turca *sofra*, care reprezintă o masă rotundă de obicei de dimensiuni mai mari, și încă și azi se păstrează această tradiție, *s-a adus de cină și am mâncat – ce s-a găsit-tuspatru, dar după obiceiul lor, la ei este foarte mare cumpătare, nu numai în tabăra, ci chiar și în căminele lor*.⁴⁵⁴ Prin expresia „am mâncat ce s-a găsit tuspatru” se poate înțelege ca e vorba despre masa tradițională încropită în grabă unor musafiri neașteptați ținând cont mai ales de cazarea în

⁴⁵² Este vorba de tabăra specială amenajată pentru solii și nu tabăra de care cu provizii în făină.

⁴⁵³ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 177.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, p. 178.

tabără.⁴⁵⁵ După ce au schimbat două-trei vorbe, s-au pregătit de culcare, cronicarul primind un *mindir*⁴⁵⁶ *umplut, de catifea roșie și alte învelitori de felul cioltarelor de pus sub șă, și eu m-am culcat la margine ca eram prea trudit.*⁴⁵⁷

Peripețiile continuă a doua zi: se deplasează la vizir pentru a vedea dispozițiile sultanale cu privire la carele cu hrană. Vizirul, conștiincios, pe când ajunseră ei la cortul său, se și întoarce de la tabăra sultanului cu răspunsul „*ziua aceea acolo și-o petrece, ca să poată împărți hrana, care unde va trebui să dea*” Din această cauză se amână strângerea cortului sultanal din ordinul vizirului. Aici da alcătuirea cortului ce era compus din zăplazul cortului, din stâlpii înfipti în pământ pe care se puneau zăplazul, și din gratii. Astfel că ce s-a încărcat pe cămile deja se vor descărca și se va reface cortul, ce va staționa până se va împărți hrana. În schimb transilvănenilor li se atrage atenția să se ducă carele acolo cât mai repede, să nu fie făcut sultanul să aștepte nici măcar o zi.⁴⁵⁸

Mergând în direcția carelor care erau la distanță de o milă, înspre direcția Hotinului, un ceaș ce venea dinspre care, Hüsein ceaș, și care li se alătură, îi vestește că datorită tătarilor, carele au urcat cu trei mile mai sus. De spaimă că nu va putea îndeplini la termen și cu bun sfârșit misiunea și că va atrage mânia sultanului, cronicarul *auzind*

⁴⁵⁵ În campaniile militare se folosea foarte mult hrana care se putea păstra în stare uscată mai mult timp, precum produsele de panificație de tip *pide* tradiționalele pâini-lipii, sau *lavaș*, ca o foaie de pâtură din aluat, (asemănătoare cu pâturile de tăieți) întinse și coapte pe plită, puse una peste alta și depozitate fără un risc prea mare de degradare prin învelire materiale țesute tip pânză; carnea uscată, mierea, dulcețurile, măslinile, orezul. Mâncarea era pregătită de soldații-bucătarii și de cele mai multe ori porția de hrană a unui soldat era simplă și consta dintr-o ciorbă și mâncare pe bază de carne și pilaf. Ciorba era considerată un aliment de bază, nu doar pentru militari și bolnavi. Însă de multe ori în timpul expedițiilor militare, când condițiile de pe câmpul de luptă o impuneau, soldații primeau doar ciorbă. Pornind de la nevoia imperioasă de alimente în timpul campaniilor militare, acțiunea principelui Gabriel Bethlen de a dăruia 1.000 de care de alimente sultanului așezat cu tabăra în spațiul extracarpatic se dovedește a fi extrem de bine gândită. Nu doar că alimentele l-au bucurat pe sultan, dar intenția principelui de a scăpa Transilvania de la eventuale obligații militare a dat roade.

⁴⁵⁶ „*minder*” este un fel de pernă mai mare ce folosește șezutului, ele ornau locurile special amenajate unde se stătea jos, erau folosite în locul scaunelor, o bucată jos și una ca spătar, puteau fi lungi sau scurte, din materiale mai rezistente. De obicei o cameră patrulateră are cam pe trei pereți aranjate aceste minder-uri, în mijloc aflându-se o masă rotundă cu picioare scurte din aramă, modelate cu motive reprezentative otomane. Aici se savura cafeaua turcească și se fuma narghilea. În cazul mușafirilor, aceste saltele puteau fi foarte bine folosite. Și în ziua de azi, în societatea turcă care mai păstrează obiceiurile tradiționale, mai ales în zona de Sud-Est a Turciei, acest stil de minder se folosește. Un alt fel de saltea, dar nu la acesta se referă textul, este un fel de plapumă mai mare și mult mai groasă de lână, care se întinde ca pat, iar la strângere se împătură în trei și se așează suprapuse, urmând apoi a fi acoperite cu țesături executate de femeile turce, de o deosebită măiestrie, albe cu motive florale la margini de obicei. Și acum în multe case, mai ales cele cu mai mulți copii, folosesc aceste tipuri de pat, care ziua când se strâng eliberează spațiul și îi oferă o altă destinație, de exemplu pentru sofă.

⁴⁵⁷ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 178.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, p. 178.

eu treaba aceasta, în veci n-am știut de-s viu ori am murit. „,ei bine – au zis cei doi ceași – ori că vom trai ori că vom muri, dar trebuie să mergem și trebuie să dăm de știre[...]am făcut cale întoarsă cu sufletele tremurând foarte. În fața acestei situații periculoase, sentimentul nesiguranței creat de imposibilitatea încheierii însăr-cinării în timpul stabilit, chiar dacă aveau cauză factorul tătar, a declanșat frica ce a dus la atitudini disperate de îmbărbătare, la strădania punerii la punct a unor explicații care le-ar fi distorsionat culpa. Astfel Cronicarul pune la cale explicațiile, Husein trebuind să susțină ca tu să întărești că din cauza tătarilor a trebuit să fie schimbat locul rânduit carelor acelora cu hrana și nu au fost ele cauze ale acestui lucru, ceașul Bali era îmbărbătat cu cuvintele noi nu putem fi cauzele, că noi ne aflăm aici pe drum, și n-am știut⁴⁵⁹.

Însă această presupusă culpă le va putea aduce moartea după cum le afirmase și vizirul speriat *amândoi veți muri astăzi pentru că l-ați ținut locului pe împărat și l-ați mințit.*⁴⁶⁰

Însă sperietura va rămâne fără urmări pentru că se vor găsi în final carele. Este descrisă careta sultanală, pe care cronicarul o găsește mai simplă decât se aștepta: *careta era trasă de patru cai șargi, cu spinări mlădii; careta era însă numai o caretă de rând, acoperită cu roșu-stacojiu, de ambele părți erau ferestre – mie părutu-mi-s-a a fi așa cum au fost demult, aici, caleștile nemeșilor.*

Muțiul era așezat lângă împărat, iar în dreapta lui era un loc mare și liber și nimeni nu putea umbla dimprejurul acestui loc păzit cu foarte mare grijă de *solacii* sultanului.

*Solacii aceia erau trei sute, într-o mână țineau un arc, în cealaltă un pumn de săgeți frumoase, aurite, dolmanul lor era o haină lungă de mătase, peste care se afla un val alb, de bumbac sau de tafta. Aceia alergau într-una pe locul lăsat liber, care-ncoace, care-ncolo, nici în rânduri, nici în cete, nici bucluc împrejurul caretei împăratului și făceau semn cu pumnul de săgeți cui s-ar apropia mai mult decât se cuvine de careta împăratului și de cum făcea semn cu săgețile, turcii se retrăgeau mai încolo.*⁴⁶¹

Cei doi ceași s-au așezat pe drumul pe care ar fi urmat să treacă sultanul și au așteptat disciplinați momentul trecerii alaiului, când sultanul s-a apropiat de ei. Sultanul văzându-i, s-a oprit iar. Solacii au dat semn alaiului să se oprească. Ceașii s-au apropiat de sultan la o distanță *atât cât să poată vorbi cu împăratul*, și și-au aplecat capetele în fața lui, la fel procedează și solii transilvăneni. *Au vorbit cu împăratul prin cel care s-a fost dat lângă careta împăratului.* Conversația făcută între

⁴⁵⁹ *Ibidem*, p. 179.

⁴⁶⁰ *Ibidem*, p. 180.

⁴⁶¹ *Ibidem*, p. 181.

soli și sultan nu s-a putut înțelege de către transilvăneni, *ceaușul l-a putut auzi, dar noi nu i-am putut auzi vorbele; la vederea noastră el și-a înclinat ușor capul și și-a întors ochii spre care și spre noi. Plecarea sultanului este salutăată prin același gest de plecare a capului.*⁴⁶²

Remarcabilă este atitudinea respectuoasă a armatei otomane, prin starea de disciplină de care se arată mirat și cronicarul, descriind momentul trecerii alaiului pe un pod, *toți câți mergeau împreună împrejurul împăratului, au trebuit să stea locului și să se înghesuie, ca pe pod, pe mare lărgime, numai pe solaci i-au lăsat și pe împărat.*⁴⁶³

*M-am îndesat și eu în marea înghesuială, printre tinerii împăratului, și călăreții care mergeau, după el, de unde îi măsuram din ochi cu uimire, dar și cu teamă, nu cumva familiarii unui atât de mare împărat, stăpânitorul lumii, să mă ardă cu biciul, ori să mă dea în brânci, ori să mă batjocorească.*⁴⁶⁴

*Tinerii aceia frumoși tot unul și unul, erau pe cai buni, cu scule aurite și îmbrăcați în catifea de Damasc, tivită cu aur; dar erau numai într-un dolman, aveau șei și scări aurite, pe cap nu aveau turban, ci alt fel de cauc.*⁴⁶⁵

*În acea mare înghesuială, nu s-a simțit înjosit de nimeni sau... nimic n-au grăit, ba nici măcar o căutătura mânioasă nu mi-au aruncat, atâta is de smeriți turcii cei mai sus-puși cu omul sărac.*⁴⁶⁶

Se face comparația comportamentului turc cu reacția pe care ar fi arătat-o un creștin: *Slugile de casă ale vreunui rege creștin, ori ale vreunui principe ori numai ale unui nemeș măcar, în veci n-ar fi răbdat fără o vorbă înghesuiala aceea.*⁴⁶⁷

Foarte curios de prezența celor patru elefanți, căuta ocazii să le vadă mai de aproape, apropiindu-se *m-am dus și eu lângă ei și m-au lăsat lângă ei fără să mi se spună o vorba și m-am uitat la ei și le-am dat ocol și i-am pipăit. Tare groaznice animale. Pe unul erau două tobe de aramă – cumplit de mari, atunci au fost aco-perite și nu le băteau. După pornirea de a doua zi am auzit totuși că le-au bătut, dar erau departe de mine atunci – îngrozitor de tare mai sunau.*⁴⁶⁸

Impresia asupra Măreției contingentelor sultanale o reda prin cuvintele: *starea lor o poate crede întru totul cine o vede, dar din vorbe greu o poate crede, dacă n-o vede.*⁴⁶⁹

⁴⁶² Ibidem, p. 182.

⁴⁶³ Ibidem.

⁴⁶⁴ Ibidem.

⁴⁶⁵ Ibidem.

⁴⁶⁶ Ibidem, p. 183.

⁴⁶⁷ Ibidem.

⁴⁶⁸ Ibidem.

⁴⁶⁹ Ibidem.

*Dar au o stare și o purtare ostășeasca vrednice de toată lauda, nu numai în războieli, ci și acasă la ei. Că eu am văzut împărat turcesc și toată starea lui și în Constantinopol, la casa lui am văzut în ce stare se află a fi, și am văzut și în război; dar de bună seamă, nici că se află pe lume viteji mai mari decât ei – asta oricine o poate crede.*⁴⁷⁰

Prin informațiile sale putem conchide că transilvănenii nu ezitau să se tocmească în munci la otomani. *Am adunat însă oamenii și am găsit că doi oameni lipseau după registru: unul era sas și celalalt secui.* Pe aceștia îi tocmise un turc cu o sumă frumoasă să le fie căruțași până la casa lui pentru că ai lui îl părăsira.⁴⁷¹

Pericolul tătar îi făcea pe oameni să fie mai atenți ca să nu cadă în mâinile temuților prădători. Auzind de robirea din Târgul Iașilor unde *tătarii au izbit în oraș și au târât câțiva robi*, își anunță oamenii să *se păzească tare peste noapte și dimineața să se așterne la drum.*⁴⁷² *Vezi bine că tare ne-am mai temut de ei, că nici o poftă n-aveam de tovarășii aceia de drum.*⁴⁷³

Atitudinea transilvănenilor față de posibilitatea unei invazii a contingentelor tătărești avea stârnească teamă și angoasă colectivă: *nu știu cum li s-a părut în Transilvania și cum au socotit treaba asta cu tătarii, dar s-au fost îngrozit într-atâta, încât pretutindenți prin țară a fost o alergătura mare. [...] au socotit ei că tătarii, împotriva vrerii împăratului, au vrut să izbească Transilvania și să robească prin țară. [...] atunci a fost o tevatura atât de urâtă în Transilvania, încât țara era pretutindenți pustie, într-atâta au fost rupt-o la fugă care încotro.*⁴⁷⁴

Dar acela a fost un gând nebunesc, că tătarii l-au însoțit către casă pe împărat, până aproape de munții Balcani; nu s-au depărtat nicăieri de tabăra împăratului – ci tătarii au dat ocol jur-împrejurul taberei – asta le este turcilor straja ocrotitoare, precum pasării aripile.

Nagy Szabó este atent să redea și erupția vulcanului din partea Ciprului din 1650.⁴⁷⁵

„Cine la curtea Preamăritului sultan dă și cu un bănuț mai mult, a lui va fi” scaunul transilvan era răspunsul marelui vizir soliei lui Bekesi pe când Kendi a dus un cadou deosebit la Poartă, acum că a murit sultanul Selim trebuie să meargă să fie întărit în domnie, în sensul că trebuie să ducă cadoul noului sultan. Vizirul ar fi vehiculat intenția de a crește suma tributului, pe care Kendi a răspuns că „el nu este

⁴⁷⁰ *Ibidem.*

⁴⁷¹ *Ibidem*, p. 184.

⁴⁷² *Ibidem*, p. 185.

⁴⁷³ *Ibidem*, p. 186.

⁴⁷⁴ *Ibidem.*

⁴⁷⁵ *Ibidem*, p. 205.

în măsură să promită așa ceva, ci va trebui să se întoarcă la Domnul său.”⁴⁷⁶ Aceasta afirmație nu concordă cu realitățile istorice pentru că scaunul princiar, nu a fost văzut ca o moneda de schimb, ci erau aleși după cum se știe de dietă și confirmat de sultan, în schimbul unui cadou. Au fost însă cazuri când marii viziri au asigurat unii preten-denți de eliberarea unor berate, ce nu a dus până la înscăunare fără cuvântul sultanului.

Viziunea pe care transilvănenii au văzut pe cer, înspre țara turcească ceva ca o pălălaie de foc, care s-a tălmăcit că ar fi o minune cerească și că ar fi semnul biruinței, le-a fost re-răstălmăcită de turcii care au căzut câțiva prizonieri prin realismul evenimential căruia i s-a datorat „minunea” s-au fost aprins în tabăra carele cu pulbere ale împăratului și asta au văzut...”⁴⁷⁷ ce mai salve de bucurie zice-se că s-au tras în cetate când s-a aflat de venirea împăratului și ca și împresurarea s-a terminat.⁴⁷⁸

Istețimea cu care preconizau otomanii planurile de atac sunt redade de cronicar cu multă atenție și amănunt. În câmpia de la Keresztes, notează el, după 3 zile favorabile de luptă pentru tabăra opusă, turcul își revizuieste strategia mergând pe principiul „ungurul obișnuiește să cada pradă lăcomiei și așa repede i se vine de hac”. Pe sultan și pe înalții funcționari care îl însoțeau i-ar fi așezat în afara taberei, unde în corturile sultanale stăteau pregătiți de atac 40.000 de ieniceri. *Tătărimea au rânduit-o pe aripi*. Iar în al treilea rând va sta pregătit în afara taberei așteptând ordinul. Restul oștirii urma să simuleze împrăștierea provocată de frica intrării adversilor în tabără, lăsându-le acestora impresia că și-ar părăsi toate bunurile. Un plan foarte bine sincronizat a dat rezultatele așteptate.⁴⁷⁹

Într-una din represaliile otomane în Principat, în secolul XVI (după 1657) a avut loc distrugerea mormintelor princiare, ca o pedeapsă dată, după ce se atenționase despre viitoarea pedeapsă în cazul în care se vor vedea nevoiți să execute această deplasare. Un cronicar progerman se pare, redă episodul: *nici cripta princiară n-au lăsat-o netulburată, ci au violat și jefuit <mormintele>, tatălui nostru milostiv principe, al fratelui său, [...] și s-au dedat la dezmăț cu leșurile celor morți și au distrus frumosele și princiarele epitafuri*.⁴⁸⁰

Deși acțiunea în sine este dura pentru că este făcută de păgânul turc, nimic nu-i disculpă pe imperiali care recurg la un fapt asemănător în octombrie 1644, când pângăresc mormintele familiei Rakoczy din biserică și ard osemintele morților, biserica

⁴⁷⁶ *Ibidem*, p. 31.

⁴⁷⁷ *Ibidem*, p. 80.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, p. 81.

⁴⁷⁹ *Ibidem*, p. 83.

⁴⁸⁰ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 69.

și orașul.⁴⁸¹ După cum am discutat deja problema în capitolul referitor la imaginea principelui, morții princiare, aici am pomenit-o doar.

Vorbind despre mentalul transilvan prins între sentimentele religioase și realitățile politice, avem mesajele papei Alfonso Carillo, prin intermediul iezuiților italieni, care de altfel sunt nedoriți de transilvănenii protestanți și care nu vor rata izgonirea lor, a început prin diferite căi să-l influențeze pe Sigismund spre a-l atrage spre cauza creștină și să se lăpede de suzeranitatea otomană, „să intre în rândul principilor și să-și curețe/purifice numele de toată acea rușine în care omagiul adus turcilor de către strămoșii săi, și din cauza căreia toată lumea trăia după propriile opinii”.

Deci bunul trai transilvan, liberul arbitru al omului, care era respectat de otoman, era văzut ca o depravare în ochii papalității și nu numai... Căci ar trebui să suporte multe neplăceri, în caz contrar, nu doar din partea cunoștințelor, prietenilor și a neamurilor dar și din partea „cele mai îngrozitoare bestii” și al „celui mai nemilostiv dușman” și „ar trebui să-și apere viața și țelul din partea sa [a otomanului] precum un miel din partea lupului.”⁴⁸² Mielul reprezintă în simbolismul creștin imaginea lui Hristos care și-a jertfit viața pentru iertarea păcatelor umanității, imaginea jertfei divine, care venind să sublinieze subînțelesul miel – principe prin persoană, creștinătate prin ansamblu, aflat în antiteză cu lupul – personificat de sultan, respectiv de otomani. „Informatorul secret al turcilor, care se afla la masa princiară sau soliile otomane la curte este comparată ca un șarpe la sân, se alătură pe lângă imaginea personalizată a otomanului în lup, simbolism politic de jefuitor, prădător. În accepțiunea simbolismului religios, șarpele este în creștinism imaginea păcătosului prin întruparea răului originar... Dar aceste antiteze sunt foarte vechi, sunt mentalități seculare, cruciate, care arată dorința de supremație a fiecăreia pe deoparte pe plan religios inițial în medieval, iar dacă cruciadele erau îndreptate înainte împotriva musulmanilor, prin preluarea simbolurilor musulmane, Selim se erija în protectorul musulmanilor, prin urmare cruciadele vor viza în acest timp istoric până la sfârșitul secolului XVII. Imaginea otomanului se va suprapune imaginii dușmanului musulman.

Imaginea alterității transilvane filoturce este transpusă în textul cronistic prin percepția austriecilor lui Basta și a haiducilor, în termeni deloc favorabili. Zugrăviți ca trădători ai credinței pentru ralierea în sistemul de politici otomane, în viziunea acestora filoturcii nu sunt decât niște turci pentru că au ales partea turcă și au renunțat la protectorii creștini: *turci grāsani cu credința pestriță, suflete de feciori de curve,*

⁴⁸¹ G. Krauss, *op. cit.*, p. 117.

⁴⁸² Somogyi Ambrus, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. II, p. 70.

*nu mi-i milă – așa să mă ajute Dumnezeu – să tai pe transilvăneni ca pe păgâni*⁴⁸³ Deși rugămintele stăruitoare ale locuitorilor în a fi lăsați în pace și de a nu fi vătămați invocându-se baze comune prin principii creștine și etnice, a generat un nou val de replici colorate și tăioase în limbaj vernacular lipsit de orice pudoare: *măi feciori de cățea, turci lățoși sunteți de v-ați năimit cu turcii. Căini ce sunteți, nu ne pare rău – așa să ne ajute nouă Dumnezeu – să va tăiem tocmai așa ca pe turci, iară de Dumnezeu nu ne temem noi defel*.⁴⁸⁴ Nici numele de trădători nu lipsește. Dialogul reliefează o dată în plus dimensiunea contradicțiilor existente între filoturci și progermani, concretizată pe parcursul secolelor XVI-XVII prin conflicte mocnite ce se acutizau în momentul ascensiunii la tronul princiar a unor conducători cunoscuți prin susținerea consistentă ce o ofereau spațiului religios din care făceau parte.

Dintr-un număr de peste treizeci și cinci de cronicari studiați, chiar dacă nu i-am amintit pe toți, atitudini împotriva otomanilor arată mai ferm cronicile editate de C. Feneșan și Genoder. Este semnificativ faptul acesta pentru că fac parte din etnia germană, deși, am avut alte cronică germane precum Krauss sau Anonimii, care nu folosesc astfel de termeni și nu urmăresc discreditarea în rândurile lor, ci tratează alteritatea otomană în funcție de raportul pe care l-au avut în acel moment. Dar, și aceste imagini se cer a fi cunoscute și nu pot fi neglijate, chiar dacă tonul lucrării este deplasat spre progermani. Alteritatea otomană este văzută din postura de „tiran”, „căini”, „păgâni”: *în țară au pătruns apoi câinele păgân, hanul tătarilor, pașa de Silistra și cei doi voievozi români, au incendiat și pustiit tot [...] au dus în robie tot ceea ce le-a căzut în mâini – oameni și vite – fără îndurare*.⁴⁸⁵

Atitudinea ostașilor când pornesc în luptă, ei invocă numele lui Isus, având impresia că așa vor fi protejați împotriva dușmanilor și în tot ce vor întreprinde vor avea spor pentru că cel pe care îi invocă spre protecție trebuia să-i ocrotească. Specific mentalităților vremii, unde fiecare când pornește în luptă invocă protecția divină, doar că una din părți trebuie să câștige. La fel strigă și oamenii lui Basta când atacă și jefuiesc orașele⁴⁸⁶ în tabăra progermanilor *l-au strigat și pe Isus după obiceiul taberei*.⁴⁸⁷

Invocarea divinității era forța motrică care acționa psihicul soldaților de pe câmpul de luptă. Motivația dată de lupta inițiată în numele lui Dumnezeu a fost o practică veche care este urmată încă de multe societăți. Dacă din perspectiva rațio-

⁴⁸³ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 123.

⁴⁸⁴ Ibidem, p. 109.

⁴⁸⁵ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁸⁶ Nagy Szabó Ferencz, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. I, p. 17.

⁴⁸⁷ Gyulafi Lestar, *op. cit.* în Ibidem, vol. III, p. 52.

nalului luptele erau motivate prin dorința liderilor de state în a-și mări posesiunile, elementul religios oferea o dimensiune ce motiva lupta până la moarte, îmbărbăta și încuraja oștenii. Într-un exercițiu de imaginație plasat pe frontul de luptă medieval, ambele tabere invocau numele divinității în limba lor, apoi se năpusteau asupra adversarilor. Înfrângerea sau victoria era iarăși percepută ca și o voință divină. Interesant este totuși în ce măsură conducerea militară a părții ce pierdea evalua retrograd acțiunea militară, dacă își identificau vulnerabilitățile date de instruirea efectivelor militare sau de interesul față de posedarea de armamente noi etc. Pe scurt, raționalul ținea de oficial, socialul își permitea interpretările și nuanțările.

I.3.1.4. Funcționari și negustori otomanii în lumina documentelor de arhivă

După o analiză asupra unora dintre cronicile transilvănene, deoarece întreaga gamă este foarte greu de parcurs datorită varietăților limbii de redactare și a faptului că unele sunt încă accesibile în formă manuscrisă, am apelat și la izvoarele documentare din arhiva clujeană. Aici apar date despre otomani, sau despre interacțiunea cu otomanii. Astfel am ajuns în fața unor documente care justifică prezența otomanilor care primesc soldă, au fost plătiți pentru serviciile lor de către principe.

În cadrul acestor socoteli, avem lista de plăți a trâmbițașilor, sunt enumerați după numele instrumentului pe care îl foloseau căruia îi era atașat și numele mic, de exemplu trâmbițașul Nicolae, la sfârșit este inclus după doboșarul povestitor și un anume „Török Sipos”. În ce măsură este posibil să fi fost turc, nu există vreo altă informație, dar nu este exclus din moment ce artiștii străini lucrau la curțile regale sau princiare, iar în artă nu avem impuse limite restricționare.⁴⁸⁸

Un alt document ne dă numele celor care făceau, ocazional sau permanent, serviciile poștale la Poartă. Găsim referiri în Socotelile princiare din 1659, unde apare înșiruit un personal format din 11 componenți care își primesc soldele în perioada de 1 și 7 iunie. Între aceste persoane sunt și 4 fluierași (Taragattot siposok).⁴⁸⁹

Un alt document deosebit este cel ce cuprinde lista de cumpărături ce se cereau aduse de la Poartă. Pe fața actului sunt trecute cele ce se cer, pe care le voi transcrie și traduce pentru a ne face o idee despre ce se cumpăra de la Poartă. Interesant este că aceste produse au fost calculate din țară cu precizie, înainte și nu după cumpărare.

⁴⁸⁸ D.J.A.N.Cj, Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean, Fond socoteli princiare, Protocolul 44, d. 6.

⁴⁸⁹ în limita descifrabilă, aceștia erau: Borsos István, T?gas Janós, Tatár Tgudo(i/n)nak, Gomgos Janós, Tatár Janós, Sed? Jndan, 4 tarrgattot siposoktól – ei nu primesc ci dau o suma, Haraszti Gyorgy uramnak . szósai. [document lipsă]. Tatár Tgudo(i/n)nak e posibil să fie o forma veche de nume maghiar din moment ce mai este un Tatár, dar tot așa se poate să fi fost și tătar. Cf. D.J.A.N.Cj, Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean, Fond socoteli princiare, Protocolul 44, d. 7.

Acest lucru e dovedit de notațiile de pe verso care arată ce s-a reușit să se procure și cât a costat fiecare.

Lista de cumpărături

„*Acestea trebuie cumpărate de la Poartă.*”⁴⁹⁰

- pentru balsam de ulei de opium, cât va putea cumpăra de ei diacul David,
[care] și anul trecut a cumpărat [...] a dus așa ceva pe seama noastră ... 16 taleri
- pe „Fankfust cseszek”⁴⁹¹, care să fie mai mărunți ca cei de anul trecut 25 taleri
- mătase de toate culorile 10 taleri
- mătase fudrată de culorile alb, albastru, trandafiriu și cenușiu 5 taleri
- pe seama măritului nostru domn 2 „kasmafinsa”⁴⁹² 9 taleri
- „Late majuzokra”⁴⁹³ 6 taleri
- zăbale de cârmă pentru cai 6 taleri
- pentru două evantaie din pene de struț 2 taleri
- pentru șerbeturi din care jumătate să fie șerbet din lămâie 16 taleri
- ulei de „surpio” 2 taleri
- pentru „scofiun la doamnă și argintul domnului tău”⁴⁹⁴ 12 taleri

Summa: 119 taleri

În inventarele făcute în grajdurile princiare, caii sunt orânduți în funcție de rangul celui ce l-a trimis cadou. La această concluzie am ajuns după ce am văzut inventarele cabaline și am observat cum caii primiți de la sultan și de la hanul tătar sunt luați primii în evidență, fiind urmați apoi de restul: domnii români dacă era cazul și apoi de nobili. În acest fel erau rânduiți caii primiți sau cumpărați. Într-un inventar din 1683⁴⁹⁵ sunt descriși cei doi cai turcești primiți de la hanul tătar, după doi ani ⁴⁹⁶ ei sunt trecuți în inventar dar fiind bolnavi le sunt descrise amănunțit suferințele, cel mai închis la culoare are un ochi cu cataractă, și jumate de picior i s-a uscat deja. Celălalt cal tătar de luptă hodos, cel galben, (sárga szey, künni meg hasadot) șchiopăta.

În dreptul celorlalți cai nu erau date astfel de explicații în ce privește bolile lor, nu pentru că restul ar fi fost perfect sănătoși, dar se pare că erau altfel priviți. În

⁴⁹⁰ *Ibidem*, Protocolul 52, d. 72.

⁴⁹¹ Este vorba de ulcioare din porțelan turcesc, căni. Unele cuvinte fiind arhaisme, precum acest kasmafinsa, cercetătorul Kiss Andras a avut amabilitatea să-mi ofere pentru unele din cuvintele pe care nu le-am înțeles, câte un termen și să mi le explice, motiv pentru care îi mulțumesc cu această ocazie.

⁴⁹² Articol de veselă – ulcior.

⁴⁹³ Nu am înțeles sensul.

⁴⁹⁴ [Parte parțial indescifrabilă] „szkofiun ascenyra, vrad uzüste” dacă se poate transcrie în cel mai potrivit mod *szkofiun asonyra, urad ezüste* primește atunci înțelesul de sus., scofiun=un fir de ață special.

⁴⁹⁵ A.N.D.J.Cj, Colecția de manuscrise al Muzeului Ardelean, Fond socoteli princiare, Protocolul 39, d.9

⁴⁹⁶ *Ibidem*, d. 18.

inventarul făcut în 1689, un cal trimis de hanul tătar este luat în evidență, dar nu avem date că ar fi din cei doi sau dacă este unul nou primit.⁴⁹⁷ Însă această „sărăcie de date” se datorează poate și faptului că deja din 1688 Transilvania ieșise de sub suzeranitatea otomană, fiind sub austrieci.

⁴⁹⁷ *Ibidem*, d. 20.

CAPITOLUL II.

Atitudine civică, ordine publică și imagine princiară. Superstiții și paralele biblice în cronicile transilvănene

Capitolul de față este o mică incursiune în aria mentalităților colective ori individuale, a atitudinilor civice și a ordinii publice, precum și a religiozității populare, încercând să redea impactul avut de imaginea principelui asupra atitudinii civice și ordinii publice, ținând cont inevitabil de mentalul și percepțiile impregnate de paralelele biblice și de superstițiile populare. Chiar dacă nu se acorda o atenție prea mare veridicității faptelor, societatea în funcție de interesul nutrit, opta în favoarea anumitor nuanțe și modalități de percepere a imaginii princiare. Principele prin opțiunile sale de alianță politică motiva trasarea unor portrete ce puteau transmite mesaje de (in)securitate societală. Pe parcursul capitolului vor fi relatate întâmplări selectate din cronici care vin să susțină relația strânsă dintre imagologie, ordinea publică și securitatea societală. Se vor analiza legăturile imaginate pe fondul abundentelor răstălmăciri, favorabile ori nu principelui, între fenomenele naturale, principii și puterea divină. Deci, în esență, imaginea principelui în mentalitatea socială transilvăneană, analizată prin gândirea analogă și rațională, atitudinea civică vizavi de acești principii redată prin sentimente, principele în imaginarul social transilvan.

Tabloul conducătorului princiar apare extrem de interesant zugrăvit prin prisma viziunii acelei societăți contemporane care era marcată în gradul propriu de gândire de spațiul temporal și geografic pe care îl ocupa, influențată de amprenta religioasă a cronicarului respectiv, de orizontul său cultural dar și de facțiunea politică din care făcea parte. Vorbind despre viziunea asupra lumii, Toader Nicoară o explică ca fiind un „ansamblu de cadre mentale, ce încadrează și determină individul și comunitățile umane; reprezentarea spațiului temporal, raporturile sociale, locul omului în lume și creație, memoria trecutului ca și condiție trecută și viitoare a ființei umane”.⁴⁹⁸

Însă toate aceste influențe și amprente fac ca atât atitudinea cât și mentalul societății transilvănene să fie deosebite de cele ale altor regiuni. Societatea știe să

⁴⁹⁸ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680–1800). Societate rurală și mentalități colective*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 1997, p. 31.

fie unită când vine vorba de interesul și bunăstarea spațiului în care locuiesc membrii ei, există o unitate în cazuri extreme, uitând că fac parte din grupuri etnice, identități religioase sau facțiuni politice diferite. Însă când părerile și interesele le-o cer, vor fi găsiți divizați și fracționați, vulnerabilizați, punând în primejdie ordinea publică din Principat. Însă paradoxal, sentimentul de frică, angoasa colectivă față de stăpânirea străină îi va uni.

Parcurgând rândurile lecturilor cronicărești vedem o societate solidară în general imaginii princiare, dar care este influențată în gândirea sa de elementele unei credințe primitive, precreștine.

Apartenența la una din partidele vremii, fie ea filoturcă sau progermană, își lasă o amprentă specifică în mentalul social reflectat în cronici, în măsura în care reprezentanții fiecărei grupări sunt interesați în anumite măsuri să creeze imagini pozitive principilor doriți de către ei. Aceste imagini uneori erau încărcate de note eroice și/sau conțineau aspecte din sfera naturalului, supranaturalului, superstițiilor, toate având menirea de a evidenția implicarea favorabilă sau nu a divinității în viața persoanei aflată în centrul evenimentelor relatate.

Deși cronistica maghiară și în parte săsescă preia aproape identic punctul de vedere nobiliar⁴⁹⁹, avem situații când cronicarii, prin funcțiile ocupate, sunt în contact direct cu diferite clase sociale. Totodată, felul informației oferite ne indică locul posibil de preluare a informației. Așadar, dacă apare ca o zicală sau ca un obicei vechi, putem să ne gândim la o societate rurală cu predilecție, unde proverbele au un rol capital.⁵⁰⁰ Dacă zicalele sau pildele sunt citate de un savant, filosof sau chiar o personalitate istorică din antichitate, avem de-a face cu o filieră cultă de propagare a ideii sau a concepției, o filieră elevată, și prin urmare, ne duce cu gândul la societatea urbană. Totodată, dacă aceste pilde prezintă încărcături semantice de natură religioasă sau paralele biblice, este firesc să ne gândim spre mediile bisericești, fețe bisericești sau enoriași, pătrunși de noile idei ale Reformei, ce le ușurează cunoașterea evanghelică prin punerea la dispoziția omului a Bibliei tradusă în limba vulgară. Răspândirea „literaturii în limba vulgară” ca expresie a democrațiilor urbane, nota A. Oțetea, a favorizat în mare măsura evoluția mentalităților. Citându-l pe Dante, nota: „iubirea de limba plebee își datora nașterea unei stări de spirit comunitar și virtual eretic”.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Ioan Aurel Pop, *Națiunea română medievală*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p.144.

⁵⁰⁰ Jacques le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 423.

⁵⁰¹ Andrei Oțetea, *Renașterea și Reforma*, Editura Științifică, București, 1968, p. 33.

II.1. Imaginarul între analog și rațional

Fenomenele, prin interpunerea sensului și a relațiilor în capacitatea de înțelegere și de gândire percepută prin gradul ei de latură umană primesc diferite interpretări. Dacă omul este mai puternic pătruns de credința că totul se întâmplă din dorința divină, și toate ce îl înconjoară dar mai ales cerul sunt posibile instrumente în mâna divinității spre a-i arăta lui un moment din viitor, se încadrează gândirii analoge. Cu cât individul reușește să se distanțeze de impresiile influente induse pe cale religioasă sau nu, cu atât îi erau mai mari șansele să beneficieze de o gândire rațională.

Cronicarul rațional are o narațiune simplistă, fără să fie încărcată de elemente pitorești și de explicațiile pe măsura. Cronicarul pătruns de gândirea analogă este deosebit de erudit. El este foarte atent la toate aspectele din mediul înconjurător, le notează, însă această latură analogă a sa o dă credința proprie în puterea protectoare a divinității, fiind convins că va fi recompensat prin unele semne pentru credința-i arătată pentru că își dă silința de a fi un credincios cât mai bun, respectă percepțiile biblice și își creează o apropiere spirituală mai mare de Dumnezeu. Însă cel mai mare aport gândirii analoge îl aduc vechile credințe populare.

Omul, pe tot parcursul existenței sale istorice, a fost predispus superstițiilor. Când spunem superstiții ne referim la vechea credință a comunicării și contactului, prin vrăji și farmece cu spiritele benefice și malefice, idee ce se adâncește până în negurile timpului, prin folosirea interpretării, a semnelor prevestitoare, a numerelor fatidice, până la încercarea de controlare și subordonare a lor, și care a supraviețuit și în creștinism sub două forme: a magiei vrăjitoarești, forma condamnată oficial de către societate, respectiv credința populară, definitorie pentru creștinism. Aici semnele devin miracole, iar credinciosul prin relația sa personală cu divinitatea așteaptă intervenția benefică a divinului în viața sa.⁵⁰²

Tot ceea ce este observabil și se poate dovedi nu mai captează atenția socială, optându-se pentru anormal și supranatural. Cometele, cutremurele și eclipsele sunt subiectele care capătă un deosebit interes și sunt în raza cercetărilor.⁵⁰³ Este pusă în discuție o mentalitate magico-religioasă de sorginte ancestrală.⁵⁰⁴

Dacă astfel de relatări le găsim mai modeste până în preajma formării principatului, după această dată ele sunt încărcate de explicații și deducții. Și asta pentru că fricii societății din evul mediu târziu (ce se baza pe faptul că actele de devoțiune

⁵⁰² Toader Nicoară, *Clio în orizontul mileniului trei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 117.

⁵⁰³ Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 427–430.

⁵⁰⁴ T. Nicoară, *Transilvania...*, p. 33.

simbolică și fidelitatea absolută în cele sfinte vor aduce mântuirea mai repede decât o viață exemplară⁵⁰⁵) îi este luat locul de acea frică aproape până la angoasă că omul este pedepsit dacă nu duce o viață exemplară. Sensul unei „vieți exemplare” a omului premodern o înțelegem prin o apropiere mai mare de litera Scripturii. Diferențierea de concept este dată de Reformă. Relatările devin vizibile până spre sfârșitul secolului al XVI-lea, urmând ca în cursul secolului al XVII-lea să fie dominante. Dacă unii autori acordă un spațiu mai restrâns unor astfel de sensibilități, alții dimpotrivă au un apetit crescut pentru acest gen. Un cronicar a cărui lucrare este deosebit de pitorească în această privință este Georg Krauss, un observator atât de „fin” al vremii încât notează orice sensibilitate și ține să o interpreteze în felul său. Și e posibil ca el să nu fie singurul care gândea așa, sunt înclinată să cred că și familia lui, cercurile pe care le frecventează, împărtășesc aceste idei. Din această ordine de idei cronicarii din perioada princiară sunt sensibilizați vizibil de superstiții și paralele biblice. Nici Somogy Ambrus nu poate fi trecut cu vederea, el punând voința divină pe seama relației cauză-efect dintre stele și oameni.

Anul alegerii lui Bocskai ca principe⁵⁰⁶ a fost marcat de multe semne (nopti luminate ca ziua, tunete mari, alteori cerul avea nuanțe sângerii) toate legate de destabilizarea ordinii publice, ridicarea poporului contra imperialilor și de alegerea lui, deja evenimentele premergătoare revoltei (alungarea protestanților, confiscarea bisericilor lor, și numirea de preoți catolici în ele, încercarea nereușită de a-l prinde pe Bocskai), fiind supuse intervenției directe a lui Dumnezeu, care l-a salvat *din mâinile izgonitorilor și l-a pus principe peste poporul său*.⁵⁰⁷ Așa zisele intervenții ale lui Dumnezeu, intenții divine „exprimate” prin presupusele semne, aveau o influență deosebită asupra imaginarului social. Comunitatea credea că i se relevă viitorul, ceea ce îi întărea ideea de predestinare, însăși ideea în sine că transilvănenii sunt poporul ales a dus la o efervescență a paralelelor biblice, definitorii pentru atitudinea civică.

În toamna lui 1605 au fost multe semne cerești, nici minunile nu au lipsit, însă Nagy Szabó nu le acordă o importanță chiar așa mare. În afară de faptul ca acestea au existat și el însuși le-a văzut, nu crede necesar să le enumere tot timpul sau să le dea și interpretări, după cum fac spre exemplu Kraus sau Sepsi Lackó Máté.⁵⁰⁸ Stările, prin viața lor de lux și păcat, sunt în stare să stârnească mânia lui Dumnezeu.

⁵⁰⁵ Jacques Le Goff, *op. cit.*, pp. 427–430.

⁵⁰⁶ Este vorba de anul 1604.

⁵⁰⁷ „Isten kimentette az üldözlő kezeiből és népe fejedelmévé tette” apud Sepsi Lackó Máté *kronikájából* în „E.Ö.”, vol. III, p. 84.

⁵⁰⁸ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 143.

O stea (cometă), o oaie care a fătat trei miei cu un singur cap, sunt doar câteva din abundențele indicii ale superstiției lui Krauss, pe care o îmbină cu pilda biblică.

Mentalul social căuta paralele biblice din timpul asedierii orașului Ierusalim.⁵⁰⁹ Unii, ca să nu moară de foame, ar fi mâncat câini și pisici și tot potrivit cronicilor sunt pomenite cazuri de canibalism. Atitudinea civică găsește acestui fapt o paralelă la profeția lui Ezechiel: *așa se întâmpla când Dumnezeu îi ia pâinii puterea de a sătura, anume ca să nu poată astâmpăra foamea.*⁵¹⁰

Pentru perioada 1598–1604 cronicile notează tot felul de semne prevestitoare. Perceperea acestor semne excesiv în această perioadă se datorează în mare parte dominației habsburge în Transilvania, pe care transilvănenii protestanți nu o agreează. Sunt enumerate sărăcia, foametea, cutremurele, iar toate acestea nu fac altceva decât să arate starea gravă în care a ajuns țara sub austrieci. Toate încercările grele prin care trece transilvăneanul îi ridică gradul de vulnerabilitate, de sensibilitate, însă fiind lipsit de speranță își căuta refugiul în ajutorul divin și orice semn, oricât de mic ar fi fost el, este dispus să-l interpreteze. Anul 1604 este un an mai încărcat de fenomene ce capătă explicații: multe tunete, nopți luminate ca ziua, alteori cerul avea nuanțe de roșu purpuriu, de culoarea sângelui. Însă cu cât se înmulțeau și agravau semnele, mentalul colectiv reclama un salvator care să-i scape atât de nenorociri, cât și de imperiali. Legătura explicită pentru semne era pregătită: ridicarea poporului împotriva imperialilor și alegerea lui Bocskai, salvatorul țării. Dacă Moise Székely, precedentul principe, era dat de Dumnezeu din nația lor, acestuia i se găsesc deja explicațiile ce vin să confere certitudinea intervenției divine în cursul întâmplărilor. Bocskai este salvat de D-zeu din mâinile izgonitorilor, deci l-a făcut principe, împotrivindu-se încercărilor de a-l prinde⁵¹¹, toate acestea după ce alungarea protestanților, confiscarea bisericilor protestante și numirea preoților catolici în ele au avut loc datorită politicii de contrareformă. Comunicarea directă a divinității cu transilvăneanul prin intermediul semnelor este specifică ideologiei protestante, ideii de predestinare, ce s-a generalizat în mentalitatea vremii. De aici este posibilă deducția în ce privește ușurința cu care s-a ajuns la ideea că transilvănenii sunt „nația” aleasă. Însă ideea de popor ales este identificabilă și în mentalul social al celorlalte țări românești. Preocupările în această direcție sunt reflectate expresiv și în lucrarea lui Neagoe Basarab scrisă pentru fiul său Teodosie.

Reformatorii încep să continue linia paralelismelor biblice, ce cunoaște o evoluție marcantă în mijlocul sec. al XVI-lea. În principiu, aceste paralelisme care

⁵⁰⁹ Costin Feneșan, *Doi cronicari ardeleni din sec. XVII*, Timișoara, 2001, pag. 43–46

⁵¹⁰ *Ibidem*.

⁵¹¹ E.Ö., vol. III, p. 84.

au început să prindă contur din prima jumătate a sec. al XVI-lea, se vor consolida în primele decenii ale celui de al XVII-lea, dar și pe tot parcursul secolului respectiv. Deosebit de semnificativă în perceperea imaginii alterității otomane este gândirea lui Szalárdy János.

Szalárdi János în a sa cronică, este de părere că în aceasta perioadă există foarte multe asemănări și încă prea multe în privința Ardealului *săracei noastre case* și părților aparținătoare de el cu Israelul și cu starea fericită a nației lui Iuda sub conducerea unui principe reformat. ⁵¹²

În principiu paralelismele făcute de transilvăneni au loc în momente când țara se află în primejdie, când dușmanii externi îi periclitează autonomia și libertatea, când bunul lor trai are de suferit. Sfârșitul secolului al XVI-lea, cu domnia lui Szigismund Báthory, creează un apogeu în aceste preocupări. De la început, orientarea principelui spre Habsburgi nu a satisfăcut dorințele întregii societăți. Multe nenorociri ce se vor întâmpla se datorează prin percepție directă politicii progermane și indirect politicii de Contrareformă promovată de aceștia în spațiul intracarpatic.

Semnificativ pentru cele relatate mai sus este un fragment crestomantic ce redă receptarea intervenției divine în viața societății conform viziunii lui Somogyi Ambrus.

1586 – [a fost] mare foamete distrugătoare în Ungaria și Transilvania, boli oribile și distrugătoare au atacat și au lovit fulgerător muritorii, încât [pe] mulți în cel mult 20 de ore i-a prins în timpul muncilor casnice sau în cele de lângă casă și în lucrurile publice... clipele omenеști până nu de mult vesele, drăguțe, fără gânduri au fost [gata] dintr-o dată, arată vanitatea mândriei omenеști ca pe un sfârșit nemilos. ⁵¹³

Anul marchează începutul problemelor mai ample în țară și este în strânsă legătură cu Szigismund Báthory, după cum precizam anterior. Textul subliniază fenomenul natural din perspectiva pedepsirii pe care o va suporta întreaga societate fără a se face diferența.

Această cruzime, cel mai Mare și cel mai Puternic Dumnezeu pentru rugăciunile, jurămintele lor, pentru revenirea modului nostru de viață cu care evitam epidemia de obicei, sau întrucâtva o amânăm, nu peste mult timp a oprit-o. Pentru că epidemia fatală, despre care mersul stelelor de mult a atenționat și pe care se poate recunoaște din comportamentul elementelor, mai mult, voința divină instrument de răzbunare pentru faptele noastre sau pentru păcatele principilor noștri, cu

⁵¹² Szalárdi János, *Síralmas magyar kronikának IX könyve*, 1662, f. l., p. 9.

⁵¹³ Szomogy Ambrus, *Báthory Zsigmond első evei* în „E.Ö.”, vol. II, p. 65.

*lovituri fulgerătoare lovește orașele și domeniile, și Dumnezeu cel mai de Sus le trimite de sus, câteodată de se liniștesc ca răspuns rugămintelor și jurămintelor [omenești]: așa s-a oprit în mai multe regiuni foametea, precum se poate vedea și în cărțile sfinte. Căci religia creștină, precum cutremure – și altele de genul acesta impuse muritorilor – le atribuie Dumnezeului furios, așa și despre ciumă susține că arma lui Dumnezeu îi pedepsește pe păcătoși și pe nevinovați laolaltă. Despre asta vorbește deschis Cartea a doua a Regilor. Căci totul este condus de stele prin voința divină, precum țara de către principe.*⁵¹⁴

Starea normală a societății era sub principii puternici, care știau să țină dușmanii departe de popor, să evite suferințele și neplăcerile și să ofere un trai liniștit. Ori un astfel de trai se putea garanta, după unele voci contemporane, doar prin protecția sultanală pentru că poporul transilvănean aflat sub sultanul Süleyman primise paralela cu poporul lui Israel din timpul lui Nabucodonosor⁵¹⁵, mentalul colectiv încetățenind aceasta concepție. Viața politică a țării, care urmarea necesitățile sociale de moment, ne dezvăluie raportul dintre Biserică și politic.

Însă nu doar pedepsele veneau din partea divinității și minunile erau prevestite. Minunile se puteau produce în viața fiecărui om, în momentele critice din viața celor care dintr-un motiv sau altul au meritat să beneficieze de aceste intervenții supranaturale însă cei ce merită un astfel de ajutor erau considerați a fii eroii.⁵¹⁶ De astfel de minuni avusese parte și Bocskai, care scăpase din mâinile austrieilor, un motiv în plus în crearea tabloului de erou susținut de puterile divine. Pietatea populară o găsim prin modificări, detalieri, deformări ale motivelor religiei tradiționale, după legile unei psihologii colective care scapă oricărei logici raționale, integrând toate aceste date în orizontul său mental, vieții sale cotidiene și deformându-le.⁵¹⁷

Un alt cronicar al vremii, transilvăneanul de etnie germană Johann Krempes, procedează la fel ca și ceilalți înclinați spre vizualizarea fenomenele naturale prin prisma explicațiilor gândirii analoge, într-un stil mai aparte. El redă inițial manifestarea externă a unei realități naturale mai deosebite, după care descrie ceea ce s-a întâmplat în imediata succesiune a ideii, lăsând astfel voluntar cititorul să realizeze intenția indusă. El redă pentru 1653 fenomenul apariției pe spațiul celest a celor trei sori și dă relatarea luptei dintre Gh. Rákoczy al II-lea cu domnul Vasile Lupu al

⁵¹⁴ *Ibidem.*

⁵¹⁵ Szalárdi Janós, *Siralmas magyar krónikának nyolcz konyvei*, p. 4–6, mss., aflat la D.J.A.N. Cluj-Napoca, Fond Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean. În continuare va fi notat ca *Siralmas kronika VIII* spre a se face deosebire de varianta edită *Siralmas kronika IX*.

⁵¹⁶ J. Le Goff, *op. cit.*, pp. 427–430.

⁵¹⁷ T. Nicoară, *Repere ale unei istorii a sentimentului religios în „Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania,”* s. n., Cluj-Napoca, 1996, p. 171.

Moldovei, la care se alătură și al treilea, cel al Țării Românești.⁵¹⁸ Cum în cronicile transilvănene alinierea de stele sau de sori are semnificația personificată în principii sau țări, prevestirea trebuie înțeleasă din această modalitate de interpretare. Cei trei sori prezic lupta celor trei principii.

Ceea ce determina pe cronicar din prisma cărei gândiri să își întocmească opera este însăși natura operei. Dacă se redacta o operă oficială, păreri personale ale cronistului nu dețineau un loc atât de important în raport cu cronologicul, evenimentialul politic și faptul militar. De aceasta, în tipul de redactare al acestor manuscrise avem de cele mai multe ori de a face cu o percepție rațională pe când în cele personale evenimentialul nu scapă de amprentele gândirii analoge. O mare atenție asupra intervenției planetei Marte în bunul mers al țării, o acorda și Keserői Dajka János considerând ca planeta este în stare să provoace dezordini interne și externe.⁵¹⁹

II.2. De la securitate societală la (dez)ordine publică în Principat. Rațiuni de stat în plămăduirea imaginii principelui ideal

Am ales să redau doar acele atitudini și mentalități care vin să întregască, în cronicile vremii, imaginea persoanelor ce au condus principatul și pe care le-am găsit în textele cronicilor editate sau inedite, majoritatea prelucrându-le din maghiară.

În această ordine de idei, principii au beneficiat nu odată, de portrete diferite, în funcție de sentimentul pe care îl nutreau față de ei cel ce îi descria. Astfel, unul mai puțin dorit era redat în cele mai negative culori, i se căutau, iar dacă nu avea i se fabricau, defecte imaginare, doar pentru a se legitima conform percepției mentale de atunci, ura ce-i era nutrită. Deoarece ura era un sentiment negativ, ce nu era pe placul lui Dumnezeu, prin aceste „păcate” săvârșite de principii ei se „scuzau” și erau „absolviți” în fața divinității.

Aveau nevoie de crearea unor tablouri preferențiale celui pe care și-l doreau principe, persoană ce de multe ori nu era din descendență princiară sau nu era indicat de principele precedent prin testament. Astfel, hiperbolizarea ce duce până la mitizare uneori, are rolul de a-i crea respectivului imaginea conducătorului mult dorit de popor. Normal că dorința poporului era cunoscută la Poarta otomană, care va accepta și-l va numi pe cel ales de Dietă. Așa a fost în cazul lui Ștefan Báthory, căruia i se găsesc „originile” până la unii regi legendari, dar și la Ștefan Bocskai, care a ajuns un „Moise” transilvănean.

⁵¹⁸ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 57–58.

⁵¹⁹ Keserői Dajka János, *Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei* în „E.Ö.”, IV, p. 2.

Când cu ocazia unei eclipse de soare, trei stele se văd în beznă, cronicarul citează din Matei 16:3 (*Fățarnicilor, voi puteți cunoaște înfățișarea cerului, dar nu puteți judeca și semnele acestor vremuri*), iar apoi comentează pe larg analiza și calculele matematice făcute pe textul Biblic de Israel Hübner și care fixase sfârșitul lumii pe data de 1666. În 1657 după eșecul din Polonia a lui Gh. Rákoczy II ce a adus Transilvania sub suzeranitatea efectivă a Porții, observăm în mod aproape paradoxal aș spune, o scădere în intensitate a superstițiilor generate de semne. Krauss e de părere ca nobilimea a fost pedepsită, Dumnezeu a prăbușit-o datorită păcatelor ei, citând distorsionat Psalmul 37 (*când păcătuiesc își pregătesc singuri prăbușirea*) în vreme ce folosea Psalmul 4, Cartea lui Solomon cap.2, și Matei 16 pentru a în-tregi portretul poporului de rând, care caută minciuna în istorii și povestiri înaintea adevărului.

Vasta literatură pe teme biblice din rândul comunităților protestante din Transilvania a dus, mai ales la începutul secolului al XVII-lea, la identificarea acestora cu poporul ales, mai ales a maghiarilor care „s-au rupt” de maghiarii din Ungaria. Ruptura s-a petrecut ca urmare a contextelor politice, dar a fost percepută per ansamblu de mentalul social ca fiind produsă din cauza păcatelor maghiarilor „de dincolo” responsabili de căderea regatului. Protestantismul, prin cultura religioasă pe care o propune, influențează imaginarul social, care apelează la paralelele biblice și încearcă să și le asume, să-și „creeze” o nouă identitate în termeni plastici spuși, a noului Israel, într-o perioadă în care și transilvanismul ca și curent de identitate începe să se închege. Nelimitarea ideii Israelului, a poporului ales, doar la comunitatea maghiară, prezența ei și la celelalte etnii din spațiul transilvan, au contribuit în parte la formarea identității transilvănene. Imaginarul social creează datorită studiului biblic modele de principii pe care societatea și-i dorește. Astfel, principilor le revine o sarcină destul de grea, aceea de a se încadra așteptărilor. Mentalul social la rândul său este foarte receptiv, analizează cu grijă fiecare principe sau pretendent la tronul princiar, lăsând posterității imagini ale acestora bine schițate.

Memoria colectivă este cea care dictează atitudinea civică, fiind influențată în mare măsură de amprente religioase populare.

După cum nota Oțetea, Huizinga a descris în studiile sale în culori vii starea de nesiguranță și de anxietate, și schimbarea de mentalitate socială. Aceasta a avut loc sub un aspect generalizat la sfârșitul evului mediu și au fost invocate pentru a dovedi originea religioasă a Reformei, Războiul de 100 de ani, Războiul celor două roze, Războaiele husite, expansiunea otomană și depresiunea economică prelungită în afară de Italia. Toate aceste mari evenimente cu impact direct asupra societății europene au descumpănit lumea și au creat o stare generală de anxietate care s-a

manifestat pe de o parte printr-o conștiință morbidă a păcatului – atâtea nenorociri nu puteau fi decât efectul mâniei lui Dumnezeu pentru păcatele lumii – iar pe de alta, prin înăsprirea procedurii judiciare împotriva ereziei și judecătoriei.⁵²⁰

Ideea centrală a protestantismului e izbăvirea prin credință. Numai credința în harul lui Dumnezeu îl poate salva pe om de păcatul originar.

Luther stabilește cu această teorie o legătura directă între om și Dumnezeu, exemplificându-și un moment crucial din tinerețe ce-i schimbase total viața: pe când mergea la Erfurt, pe drum a fost surprins de o furtună năprasnică iar trăsnetul a lovit un copac în apropierea lui. Panicat de spaima simțită, cade în genunchi și se roagă Sfintei Ana pentru salvare. Scăpând teafăr își ține făgăduința și alege calea călugăririi, în ciuda opoziției tatălui său, care dorea să urmeze facultatea de drept, el intră în mănăstire și se călugărește, dar liniștea sufletească și-o găsește doar cu începutul doctrinei izbăvirii prin credință: *crede și te vei mântui*.⁵²¹

Principiul predestinării e specific calvinistilor: *el predestinează pe unii la viață, pe alții la osânda de veci*.⁵²²

Protestantismul a stabilit raportul direct între om și Dumnezeu, fără mijlocirea bisericii.⁵²³ Spaima, insecuritatea, angoasa există în toate secolele, dar sub diferite dimensiuni. Aceste dimensiuni sunt date de mentalul social care are capacitatea de a le percepe diferit datorită caracteristicilor secolului respectiv.

Spaima de sfârșitul lumii ia acum o nouă dimensiune, dar izbăvirea prin credință dă o rază de speranță. Lucian Fevre, istoric ce subliniază caracterul contagios al emoțiilor și sentimentelor, notează *uimitor de mobila dispoziție a acestora la impulsurile venite dinafară*.⁵²⁴

Frica este o stare de adâncă neliniște și tulburare provocată de un pericol real sau imaginar prin cei doi poli: neliniștea, teama, teroarea aparțin de domeniul fricii, iar incertitudinea, anxietatea, melancolia de cel al angoasei, stare care ajunge uneori să îmbrace forme patologice.

Contagiunea mentală este o manifestare a inconștientului irațional, fenomen psihologic aplicabil grupurilor umane ce are ca rezultat acceptarea a unor opinii și credințe vehiculate în mediu respectiv.⁵²⁵

⁵²⁰ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 253.

⁵²¹ *Ibidem.*, p. 267.

⁵²² *Ibidem.*, p. 271.

⁵²³ *Ibidem.*, p. 279.

⁵²⁴ T. Nicoară, *Transilvania...*, p. 15.

⁵²⁵ *Ibidem.*, p. 18.

Individualismul religios în perioada pe care o analizăm aduce un nou sentiment al culpabilității. Nenorocirile creează o atmosfera impregnată de panică.⁵²⁶ Iar panica putea duce la instabilitate internă și la dezordine publică.

Nu interesează atât veridicitatea cât mentalitatea care a plasat și a generat starea de fapt. Oamenii medievali, mai ales în amurgul evului mediu, știau bine că alcătuiesc popoare distincte, unii membrii ai comunităților etnice știau și care erau strămoșii lor – reali sau imaginari, ori situați între real și imaginar, dar nu așezau aceasta știință, de fapt conștiință, la baza unui program coerent de luptă pentru punerea în practică a idealurilor colective ale națiunii. Eventual ei foloseau această convingere în vederea atingerii unor scopuri parțiale și locale, legate de unele comunități sau părți din cadrul națiunii.⁵²⁷ Poporul, protagonistul luptei de atunci, a avut nevoie de simboluri și chiar de mituri naționale.⁵²⁸ Schimbarea condițiilor produse într-o Europă nouă modifică și vechile cauze ale disputelor etnice.⁵²⁹

În 1611, când 2.000 de pedestrași ai domnului Țării Românești sunt uciși, Báthory strigă entuziasmat că Dumnezeu lor le-a dat biruința.⁵³⁰ Tot în acest an, când S. Forgách fuge de Báthory în munți unde va rătăci în căutarea scăpării, autorul vede în aceasta pedeapsa divină, la fel cum au rătăcit și copiii lui Israel.⁵³¹ În momentul în care s-a întors la Sibiu, Báthory promite în schimbul a o sută de mii de guldeni părăsirea orașului. Orașenii s-au grăbit să plătească suma, *numai ca Israelul să poată fi odată mântuit*.⁵³² Transilvănenii încercau să-și asigure averile scoțându-le în afara Transilvaniei, fapt ce dovedește situația critică din principat, precum exemplul secuilor ce și-au trimis vitele în Moldova spre mai multă siguranță, împreună cu tot ce au avut mai scump.

II.3. Receptarea momentelor festive din viața principilor de către societate. De la ceremonial oficial la imaginar social

Nu întreaga societate recepta un anumit moment în același fel. Fiecare om sau grup vedea în mod diferit și îl percepea altfel. Receptarea ca modalitate putea fi directă sau indirectă. În cea directă erau implicați cei ce erau în imediata apropiere

⁵²⁶ Jean Delumeau, *Civilizația Renașterii*, ed. Meridiane, București, 1995, p. 163.

⁵²⁷ Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 145.

⁵²⁸ *Ibidem.*, p. 148.

⁵²⁹ *Ibidem.*, p. 151.

⁵³⁰ Georg Krauss, *Cronica Transilvaniei*, ediție de Duzichievici G. Și Reus-Mîrza, Ed. Academiei RPR, București, 1965, p. 13.

⁵³¹ *Ibidem.*, p. 17.

⁵³² *Ibidem.*, p. 18.

a principelui și vedeau evenimentul cu ochii lor, fiind deci martori direcți în cazul în care era implicată numai persoana princiară; sau cei ce nu se aflau lângă persoana princiară dar treceau și ei prin aceeași experiență, în cazul unei epidemii, invazii sau lupte, făcând parte din „tabăra” acestuia, și ce e mai important, trăiau aceleași sentimente de frică, bucurie, având aceleași speranțe comune, putem spune figurativ ca avem de-a face cu un fel de trăire comunitară într-un singur „trup”. Aceștia sunt cei ce ne oferă informații de prima mână, de o bună calitate. Nu puțini cronicari recurg la strângerea de informații pe baza cărora își plăsmuiesc operele, căutând în primul rând aceste persoane, care au fost și au văzut sau care au făcut parte din acel spațiu și timp și au fost acaparați de acele simțiri comune. Simțirile erau reciproce în fond, nu o dată avem principii ce lăcrimează la vederea ducerii în robie a unei părți a populației, efect imediat al unor acțiuni de pedepsire soldate cu cuceriri. Avem momentul regelui Zápolya, când după cucerirea Budăi, vede cum o parte din populația de acolo este dusă în robie, sau a lui Gh. Rákoczy II, când datorită acțiunii sale contrare sfatului sultanal a dus la intrarea în robie a unor locuitori.

Modalitatea indirectă îi include pe cei ce au obținut informațiile prin a doua mână, sau chiar prin mai mulți intermediari, percepția fiind acum deformată prin suprapunerea de date ce distrug calitatea informației, ajungându-se la acele povești comunitare. Astfel se explică și trăsăturile aproape extra-terestre ale lui Sigismund Báthory. Însă nici acest mod nu este neglijat de cronicari, îl folosesc mai ales pentru a reda imaginea construită în urma reflectării sociale ca a unui întreg: percepția poporului. Mai avem la forma indirectă și transmiterea informațiilor prin viu grai, acele istorii sau povestiri ce implică apelul la memoria colectivă, când își aduc aminte de anumite lucruri ce s-au întâmplat de foarte mult timp, dar pe care le știu de la înaintași. În această categorie intră și obiceiurile sau zicalele ce încep deseori cu formula *de când e lumea și pământul* sau *de când se știe*.

În ceea ce privește capacitatea de percepție, pentru aceasta trebuie să disecăm problematica pe grupele și grupulețele în cauză.

Deoarece țara transilvana era un fel de „țărișoară federativă” avem din start trei națiuni privilegiate: maghiarii, secuii și germanii, la care adăugăm și românii ca nație tolerată. Avem patru grupuri etnice diferite în gândire per ansamblu. La fel obținem și la nivel religios, cinci grupări, patru ale religiilor recepte: catolică, protestantă sau calvină, luterană, unitariană și una a românilor tolerați, cea răsăriteană de factură ortodoxă. Nici un grup nu rămâne în forma sa întregită la nivelul mentalului social ci se divide în multiple grupulețe, fiecare cu părerea sa proprie. La fel avem și cei doi poli bivalenți al facțiunilor: filoturc și progerman. Însă în general percepția mentală se face din prisma transilvanismului, care însă nu este foarte bine

stabilit și de multe ori se confundă sau i se suprapun spre contopire tente etnice sau facționare. Spre exemplu, lupta de eliberare de sub turci de la sfârșitul secolului XVI este percepută de o parte a mentalului social ca fiind dată spre salvarea patriei ardeleni, de către vitejii unguri, creștini, pe când cealaltă parte încerca, de câte ori avea ocazia, să scoată sârmana țară de sub austrieci și să-și recâștige independența oferită de turci. Exemplul concludent al lui Moise Székely, care înjura pe de-a dreptul soliile austriece și încerca să îngrădească dorința de predare a Transilvaniei în mâinile lui Ferdinand, prin motivarea necesității aprobării Dietale, ce lucra pentru binele țării. Deci ambele facțiuni „luptau” pentru apărarea și pentru binele sârmanei patrii, dar acel bine era văzut din prisma convenabilă persoanei implicate. Însă păreri majoritare erau cele ce duceau la formarea portretului respectiv. În cadrul mentalului social, concureau mai multe grupuri ce împărțeau, din necesitate sau ca și constatare, aceleași opinii. Chiar dacă catolicii și filohabsburgii l-au văzut pe Sigismund Báthory ca pe un tânăr deosebit, foarte chipeș ce avea o educație aleasă, nu aceeași părere o aveau alte grupuri precum filoturcii sau protestanții.

Un om putea face parte în același timp din mai multe grupulețe, de la care recepta și purta informații. De exemplu, putea și un protestant maghiar să fie proimperial: Sepsi Laczko Máte, prin zelul etnic și din dorința de a se întregi cu ceilalți frați maghiari din afară Transilvaniei.

Ca exemplificare apelez la două episoade din jurnalul lui Mindszenti Gábor care făcea parte din cercul confidențial al regelui Ioan Zápolya, pe care le plasăm în preajma formării principatului, pentru a vedea la acest cronicar relația dintre mentalul social și credințele populare dar și acea diferențiere de care am vorbit anterior, care nu reda prea tare implicația divină în orice întâmplare mai deosebită, cel puțin în explicațiile cronicistului.

Primul este un episod de la sfârșitul domniei lui Ioan Zápolya. Momentul analizat este plasat ca timp într-o zi de duminică, când regele în ciuda stării de sănătate destul de precară participase la slujba religioasă, dar în momentul în care se pregătea să iasă din biserică *lumânările numai dintr-o dată s-au stins de la sine fără ca ceva vânt să fi suflat sau cineva să se fi apropiat*. Despre credibilitatea întâmplării vine să ne încredințeze însuși autorul, dar ceea ce se cere remarcat este reacția celor prezenți care au observat și modalitatea de percepere în sine, *am văzut asta și eu însumi [...] și noi nu puțin ne-am răscolit datorită acestei mari ciudățenii; auzeam deja în spatele meu zicând [mulțimea]: „suntem cu siguranța terminați”*.

Cronicarul se mulțumește doar să-și certifice propria prezență, să precizeze ciudățenia întâmplării pe care mentalul social a perceput-o ca semnificând apropierea sfârșitului vieții regelui prin stingerea acelor lumânări, cu valoare simbolică,

analizând repercusiunea avută asupra stării interioare a participanților. „*Dar ochii marii mulțimi îl iscodeau pe rege, dacă nu cumva a văzut ciudățenia întâmplată pe altar, căci îl iubesc mult cu mic cu mare [...] și le e milă că e bolnav*”.⁵³³

În cel de al doilea episod, la o distanță de timp foarte apropiată de primul și anume în ultimele zile ale domniei regelui Ioan Zápolya (1540) monarhul a cărui boală se agravase din ce în ce mai tare stătea pe *scaunul mare (öreg)* iar într-o clipă de slăbiciune își scăpase brațul de pe scaun *iar inelul său mare (öreg) din aur* a căzut pe jos de unde a fost ridicat de Fratele Gheorghe, cel ce va conduce apoi principatul Transilvaniei alături de regina Izabella făcând parte din regența pruncului Ioan Szigismund, regele spunându-i că *acest inel [este] pentru noi și pentru țara noastră, dar cu mai mare avere o să te încredințăm pe domnia voastră*.⁵³⁴

Deci, faptele sunt redată ca atare cu simplitate, fără a fi încărcate de superstiții, fără a se încerca să se găsească explicații acestor lucrări și fără să se precizeze că totul e din voința divină. Că de altfel această „voință divină” va fi mai accentuat redată de prin mijlocul secolului XVI și cu precădere secolului XVII, fapt ce coincide cu pătrunderea și propagarea Reformei: *Originile Reformei nu trebuie căutate numai în caracterul și ideile reformatorilor ci și în starea de spirit a poporului, care se caracteriza atunci într-o sete de evlavie, de cunoaștere a Bibliei, de potolire a conștiinței păcatului*.⁵³⁵

Într-adevăr, cronicarul este foarte scump la vorbă, dar dacă ar fi avut o astfel de influență, nu s-ar fi putut abține să nu o trădeze întrucâtva. În text cele două elemente ce simbolizează domnia, tronul și inelul, sunt redată ca fiind prea grele pentru trupul bolnav al muribundului rege. Însă sentimentul uman cunoaște teama imemorabilă a pedepsei divine, ce se regăsește și în accidentul nobilului Ghetzi – când a fost luat de unul dintre caii ce goneau și trântit în Dunăre – primind totuși o explicație sumară din partea regelui însuși, de genul că Dumnezeu l-a făcut să bea apa deoarece nobilul avea prea mult foc în el.

II.3.1. Nașterea

Momentul nașterii în istoriografia transilvăneană nu ocupă un loc major. Aproape ca nu găsim relatări despre nașterile principilor, din care să putem să ne formăm o idee despre obiceiul de la curtea princiară pentru acest moment de seamă. Lipsa unor descrieri de acest gen se datorează faptului ca nu mulți principii s-au născut în familii princiare, încât să atragă atenția societății și a croniștilor asupra lor.

⁵³³ Mindszenti Gábor *Jurnalul lui...* în „E.Ö.”, vol. I, pp. 71–73.

⁵³⁴ *Ibidem*, pp. 71–73.

⁵³⁵ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 253.

La nașterea lui Ioan Szigismund Zápolya, cronicarul Mindszenti Gabor în *Jurnal* ne oferă informații despre societatea care aștepta cu sufletul la gură nașterea copilului de rege, care urma să fie salvarea lor față de pericolul austriac⁵³⁶ ce urma să își intre în drepturile conferite de Tratatul de la Oradea din 1538, încheiat de regele Zápolya și Ferdinand. Acest copil apare în postura de salvator al neamului maghiar, sub care se va perpetua regalitatea maghiară și ar fi scăpat de domnie străină. Regele la aflarea veștii, entuziasmat, a călărit din oraș în tabăra oștenilor din Sebeș cutreierând-o de sus în jos. Vestea o primește departe de regină și de micul prinț, care erau la Buda, fiind în deplasare în acțiunea sa îndreptată împotriva lui Maylath. Marea sa bucurie l-a făcut să uite pentru moment ca este grav bolnav și și-a obosit trupul după care seara a căzut la pat. Deși din extazul său își dorea să ia a doua zi drumul spre Buda, starea lui de sănătate nu i-a mai permis.⁵³⁷ Lăsând la o parte latura lor de conducători, drama trăită în sufletul lor este de-a dreptul impresionantă.

Un alt moment al nașterii unui fiu de principe este cel al lui Szigismund Báthoryi. Deoarece acest moment nu s-a notat în timpul apropiat după săvârșirea actului zămislitor, ci după mai mult timp, episodul în sine suferă modificări prin extrapolări pozitive sau negative. În cazul lui Báthory, faptul că a trecut de partea austrieilor și a provocat necazuri societății prin aducerea austrieilor în țară, face ca amintirea retrospectivă a momentului nașterii să fie încărcată de elemente superstițioase în viziunea lui Somogyi Ambrus, încât actul propriu-zis, obiceiurile tradiționale și fericirea de la curte nici nu se pomenesc. Gândirea analogă pe care o emană autorul este în mare parte cea degajată de mentalul colectiv al transilvănenilor ce datorită acțiunii lor vor îngroșa rândurile partidei turcofile. Este descrisă nașterea unui personaj inuman, un monstru, iar în acest fel devine mai ușor explicabilă politica irațională practicata. În spatele acestor idei se poate observa ușor influența protestantismului, care în acea perioadă a pierdut teren în fața catolicismului, deoarece principele era catolic.

Un alt episod ar fi cel al principelui Gheorghe Rákoczy II și mai apoi al fiului sau Francisc, care datorită eșecului politic din 1657 de a ataca Polonia pentru obținerea coroanei a atras represiunea sultanului și a avut ca urmări pierderea autonomiei tarii printr-o mai mare îngrădire dinspre otomani. El nu va primi atenția cuvenită, din aceleași considerente ca la precedentul. Numai că acest principe nu beneficiază de comparații inumane, datorită laturii sale de protestant iar situația țării de după 1658 este percepută ca pedeapsa divină asupra acțiunilor păcătoase ale Rakotestilor.

⁵³⁶ Mindszenti Gábor, *Jurnalul lui...* în „E.Ö.”, vol. I, p. 70.

⁵³⁷ *Ibidem*, p. 78.

Deși judecat din prisma realității, evenimentul trebuie să fi adus în vreme o bucurie extraordinară, bine mediatizată de preoții reformați, deoarece bunicul matern al principelui era cel mai influent preot al protestantismului transilvănean. Fastul e posibil să nu fi fost exagerat, deoarece ar fi constituit un păcat în mentalul vremii, însă predica religioasă ce a urmat, ținând cont de poziția de-a dreptul radicală a bunicului în ce privește credința, este deductibilă.

Deoarece restul principilor au fost desemnați prin *libera electio* de către Dietă din familii care nu erau princiare și nu au avut succesori ca cei de mai sus, acele momente nu a fost receptate.

La botezul fiului lui Gheorghe Rákoczy II, micul Francisc Rákoczy, în 1644/1645, Krauss notează că și orașul Sibiu a luat parte la acest eveniment și a tras cu tunurile, după care s-a alcătuit un alai în Piața Mare, unde s-au cântat cântece frumoase și s-au ținut ceremonii în cinstea marelui eveniment. Apoi comitele orașului a dat o masă festivă în cinstea momentului, la care au participat consiliul, centumvirii și toți dregătorii.⁵³⁸ Pornind de la această informație, ne putem imagina că o cinstire asemănătoare se făcea în toate cetățile țării și la nașterea progeniturilor princiare.

II.3.2. Înscăunarea

Momentul înscăunării principelui transilvănean este complex și impune o serie de procedee. În acest subcapitol mi-am propus să urmăresc nu atât momentul înscăunării în sine, ci impresia pe care o lasă asupra participanților, cum a fost perceput în vreme, și mai ales gândirea analogă a colectivității, ce nu ratează momentul de a face prevestiri. Societatea urmărea mersul firesc al ceremonialului, cronicarii oferă nenumărate date prețioase în ce privește alegerea în Dieta prin dreptul său de *libera electio*, confirmarea sultanală prin ahd-name, încoronarea propriu-zisă din catedrala Sfântul Mihail din Alba-Iulia, aducerea însemnelor de investitură. Ei vor reține solemnitatea deosebită și fastul investiturii, apoi citirea diplomei acordate de Poartă, se vor apleca asupra jurământului princiar că va respecta să cârmuiască țara după legile și obiceiurile celor patru națiuni privilegiate și patru religii recepte și că va oferi garanțiile necesare unei guvernări în spiritul tradiției transilvănene și al intereselor otomane. Sunt prezentați dregătorii otomani trimiși cu însemnele princiare, apare și imaginea ceaușului însărcinat cu expediția, pomenesc despre costurile însemnelor, despre calitățile lor... Să redam mai pe larg evenimentul. Momentul înscăunării ca act, este săvârșit în Principat își are antecedentul în alegerea nobilului maghiar Ioan Zápolya pentru demnitatea onorabilă de rege, având la bază un act mai

⁵³⁸ G. Krauss, *op. cit.*, p. 122.

vechi, din 1505, prin care poate fi ales la tronul țării doar un maghiar.⁵³⁹ De aici vor fi reținute solemnitatea deosebită și fastul investiturii.⁵⁴⁰

Urma apoi confirmarea alegerii făcute, de către padișahul otoman prin ahd-name (act de legământ), un berat (diploma) sau un hatîșerif. Încoronarea avea loc în catedrala Sfântul Mihail din Alba-Iulia, unde se deschidea ceremonialul investirii, prin citirea actului sultanal de recunoaștere, ce a primit traducerea maghiară.⁵⁴¹ Cronicarul Istvánffi, referindu-se la încoronarea regelui Ioan Zápolya din 1526, spunea în lucrarea sa Lib. IX p.m. 85 ca *Regem proclamatum antequam coronatur*.⁵⁴²

Teșrifat (ceremonial) deriva din teșrif (onorare, cinstire), iar toate datele ce conțin cheltuielile ce țin de teșrif (investire) sunt trecute într-o condica speciala, Teșrifatçılık Defterleri.⁵⁴³

În ceremonialul otoman, Cristina Feneșan percepea actul de supunere solemnă, o favoare deosebită acordată de sultan în calitatea sa de calif.⁵⁴⁴

După citirea diplomei acordate de Poarta, șeful Dietei îi adresa o întrebare principelui, și anume, dacă el va respecta să cârmuiască țara după legile și obiceiurile celor patru națiuni privilegiate și patru religii recepte.⁵⁴⁵

În partea a doua al ceremonialului, spune Călin Felezeu, după citirea în prealabil al acceptului otoman, urma mesajul Dietei, rostit de reprezentantul Adunării generale, în numele nobilimii, prin care se făcea încă o dată apel la litera actului sultanal, ahd-name, și anume asupra unui articol special ce avea menirea oferirii garanțiilor necesare unei guvernări în spiritul tradiției transilvănene și al intereselor otomane.⁵⁴⁶

Însemnele de investitura, hükümet alametleri⁵⁴⁷, constau din cal, harnașament cu tot, buzdugan, vârful de steag din argint aurit⁵⁴⁸, 24 de bucăți de tafta roșie din purpura pentru steag,⁵⁴⁹ valtrapul, șaua, scara ce însoțeau calul,⁵⁵⁰ dar și o pătură din lână cu ce se acoperea calul.⁵⁵¹ Personajul trimis cu însemnele princiare era dintre

⁵³⁹ Călin Felezeu, *Statutul ...*, p.72.

⁵⁴⁰ *Ibidem*, p. 200.

⁵⁴¹ *Ibidem*.

⁵⁴² „regele a fost încoronat înainte de a fi fost proclamat” apud A.A. – (*Historia Primae Lineae hist. Hung.*, p.599 în A.N. D.J. Cj, Fond Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean.

⁵⁴³ Mihai Maxim, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526–1602)*, Muzeul Brăilei Ed. Istros, Brăila, 2008, p.75.

⁵⁴⁴ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁴⁵ Călin Felezeu, *op. cit.*, p. 218.

⁵⁴⁶ *Ibidem*, p.201.

⁵⁴⁷ Mihai Maxim, *op. cit.*, p.61.

⁵⁴⁸ *Ibidem*, p.57.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, p.156.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, p. 200.

⁵⁵¹ *Ibidem*, p.196.

marii dregători otomani: mare șoimar, mare comis, și alții de acest fel.⁵⁵² Alaiul ce era delegata sa duca însemnele, avea pe lângă un ceauș însărcinat cu expediția și executarea firmanului (porunca) sau protocolului.⁵⁵³ Conдика speciala, Teşrifatçılık Defterleri, ca nota toate costurile făcute, cantitățile și calitățile, cu o mare precizie. Aici erau notate și greutatea argintului din capul de steag.⁵⁵⁴ Covoarele primite cu ocazia investiției de la Poartă erau considerate o piesă importantă de ceremonial. În Principat, covorul era o prioritate elitară, un simbol al clasei superioare. Nobilul era însoțit de covorul său, pe care se așeza, pășea sau îl întindea pe masă când aveau loc discuții sau se luau hotărâri. Erau oferite cadou, zestre, sau aveau valoare patrimonială.

Ceremonialul mai sus relatat este valabil din mijlocul secolului XVI, până în momentul 1658, când î suferă ușoare modificări. După aceasta dată nu avem doar investirea (teşrif) ci și numirea (tevcih) principelui se face de către sultan și precede investirea.⁵⁵⁵ Deoarece după aceasta data statutul Transilvaniei este aproape identic cu cel al Țărilor Române, putem crede ca informația oferita de turcologul Mihai Maxim, poate fi valabila și in cazul Transilvaniei. Din aceasta ordine de idei, numirea s-ar fi făcut de către sultan printr-o porunca (hüküm), înregistrata ori la Cancelaria de numiri (Ru'us), ori la cea de numiri și transferuri (Nişancı-Tahvil) a Divanului Imperial, apoi numita in mana beneficiarului.⁵⁵⁶

Însă de la numirea unui principe ce avea drept succesoral si unul ales de Dietă in dezavantajul succesorului testamentar, crea anumite dificultăți, dar societatea elitara era gata să le rezolve.

Bethlen Farkas nu se baza pe superstiții sau pe amestecul divin în viața oamenilor, „centrii săi de credibilitate” fiind Antonio Bonfini și Thuroczy János, când își explică preferințele pentru familia Báthory, cel mai probabil în preajma alegerii și din timpul domniei scurte 1571–1575 a lui Ștefan Báthory ca principe, pentru a se legitima apartenența sa din „osul domnesc” după moartea lui Ioan Szigismund, cu care se stingea descendența directă a lui Ioan Zápolya. În opinia noastră nu avem de-a face numai cu o simplă nevoie personală a autorului (ori a principelui) ci și cu o necesitate, „discutata și promovată”, și „mediatizată”, a unui grup elitar (Báthory fiind sprijinit de nobilii mici și mijlocii), grup care în defavoarea celui alt pretendent la tronul princiar, Gașpar Bekes, sprijinit de secui, creează portretul unui „principe recomandat” datorită descendenței sale și al bravelor sale calități primind asemănări eroice.

⁵⁵² *Ibidem*, p. 58.

⁵⁵³ *Ibidem*, p. 58.

⁵⁵⁴ *Ibidem*, p. 218–230.

⁵⁵⁵ *Ibidem*, p. 218.

⁵⁵⁶ *Ibidem*, p. 218.

Această apartenență s-ar explica mai mult prin teama de a nu se instaura din nou stăpânirea austriacă datorită negocierilor din timpul principelui cu austriei de cedare a țării, dar și al înțelegerii secrete din 1538 dintre Ioan Zápolya și Ferdinand, care deși dezavuată imediat după nașterea lui Ioan Szigismund, a dat naștere în timpul vieții lui la încercări asemănătoare, dar și a unei clauze speciale în testamentul lui Ioan Szigismund, trimis în formă scrisă lui Ferdinand⁵⁵⁷, în care cere și specifică ca tronul princiar să fie dat doar unui transilvănean, după cum relatează cronicarul. Clauza aceasta ar fi lăsat posibilitate transilvănenilor de a pune ales pe cine ar vrea. Ulterior va desemna persoana propusă. Însă nefiind pe plac Dietei, sub motivația ca pe tron ar fi mai potrivit cineva cu un simț deosebit de răspundere și apt în conducere, Ștefan a fost cel ales și aptitudinile sale de mare conductor nu au dezamăgit transilvănenii. Alegerea lui Báthory se prezenta după săvârșirea momentului, în mentalul colectiv, printr-o formă de manipulare a opiniei publice prin imagini eroice, descendențe legendare date de persoanele interesate de alegerea sa. Se câștiga teren în primul rând prin acceptarea acestuia de societate, ce se arăta reticentă în majoritatea ei la ideea că ar fi o posibilitate ce să îi apropie mai tare de austriei. Astfel, Bethlen în *Domnia lui Ștefan Báthory*, a trebuit să ofere o origine înaltă familiei Báthory.⁵⁵⁸ Văzându-l ca descendent din ramura din care descindea și Ataulf, cronicarul deja intra în imaginarul social. *Aceasta familie a Bathoreștilor (de la care orașul Bathor și-a primit numele), și-a arătat întotdeauna pilda vitejiei pe lângă regii Ungariei, dar în mod special când regele ungar Andrei al Ierusalimului a purtat război pentru eliberarea pământului sfânt.*

Este prezentă intenția de a reda un trecut eroizat și mitizat din cronici, apelându-se la sensibilizarea mentalității colective și a imaginarului social, dar despre care vom pomeni mai jos. Ștefan Báthory a fost ales rege al Poloniei de Dieta țării, „datorită spiritului sau eroic și înțelept dar căruia i se adaugă și considerația și dorința sultanului Selim”.⁵⁵⁹

Báthory István a fost ales nu în mod obișnuit ci prin aclamare și desemnat ca voievod al Ardealului.⁵⁶⁰

Cristofor, blândul, binevoitorul, omenosul, milostivul, imaculatul, îndrăgit de poporul transilvan și care și la barbari este un principe respectat „*ni la lăsat pe fiul său Szigismund, ca moștenire doar al numelui său și nu și a calităților sale, care*

⁵⁵⁷ Forma testamentului oral este redată indirect, ca răspuns cu conținut de jurământ de către Dieta din Alba-Iulia, 8 septembrie 1567, prezentat în cadrul capitolului ce include raporturile politico-juridice cu Poarta.

⁵⁵⁸ „M.C.R.T. ”, vol. II, p. 395; „E.Ö.”, vol. II, pp.17–18.

⁵⁵⁹ Somogyi Ambrus, *Báthory Zsigmond első éve* în „E.Ö.”, vol. II, p. 62.

⁵⁶⁰ Bethlen Farkas, *Báthory István uralkodása* în „E.Ö.”, vol. II, p. 23.

atât de deteriorat moral fiind a fost numit și blestemul și făclia[aprinzătoare] a Transilvaniei.⁵⁶¹ Locuitorii țării l-au ales încă din anii copilăriei, la cererea părinților lui.⁵⁶²

Indiferent de nuanțe, imaginea principelui în ochii cronicarilor transilvăneni, fie ei maghiari fie germani, ca de altfel și în viziunea cronicarilor otomani, este de-a dreptul impresionantă. Ipostaza în care este așezat, de *salvator al poporului său* este atât de nelipsită încât compararea sa cu Moise se impune. Comparațiile merg până la cele cu Augustus ori Traian, sau dacă ar mai fi trăit s-ar fi comparat cu Constantin cel Mare, așa cum apare imaginea princiară în cronica lui Georg Krauss.

Dacă preferința micii nobilimi din comitate era cu Ștefan, cea a secuilor l-ar fi favorizat pe Bekes. Marii nobili erau interesați în excluderea secuilor pentru a împiedica izbucnirea unei răscoale. Fruntașii Dietei de la Alba văzând mulțimea de secui în armata strânsă aici *se temeau că înmormântarea regelui[Ioan Sigismund] va fi și înmormântarea lor*.⁵⁶³

Într-un cadru dezastruos, dat de epidemii și starea de sărăcie din țară, se înscrie și încercarea firava și fără un succes prea mare a lui Moise Székely de a salva țara. Era apreciat pentru că avea trăsăturile necesare ce i se impuneau unui principe *era un viteaz sfințit pe care[însuși] regele Ștefan în Polonia l-a sfințit*.⁵⁶⁴ Își începe cariera în timpul domniei lui Ștefan Báthory, aceasta fiind ca un fel de garanție dată de bravul rege.

Pentru o foarte scurtă perioadă de timp, el reprezintă probabil imaginea salvatorului ce va elibera țara de sub austrieci, societatea se arată solidară și receptivă la chemarea sa și *i-au mulțumit lui Dumnezeu că din neamul și nația lor Dumnezeu a sprijinit un principe*.⁵⁶⁵ potrivit cronicii lui Nagy Szabó Ferencz. Inspira prin acțiunile sale încredere și speranță: *văzut de orașeni ca tatăl lor, i-au predat cheile orașului[Cluj], începând apoi răzburările împotriva catolicilor, asediind Colegiul iezuit, clădirea a fost avariata. Iezuiții au fost scoși afara din oraș, o parte din ei au fost omorați, alții scăpând*.⁵⁶⁶ Ura atât de mare față de catolici este redată și în alte lecturi, prin comportamentul agresiv pe care l-a avut asupra lor, comportament la care nici măcar tabăra turco-tătără din afara orașului nu a recurs.

Datorită situației dezastruoase în care se afla țara, a instabilității și dezordinii publice, Moise s-a văzut nevoit să se asigure de aderarea fiecărui oraș în parte în

⁵⁶¹ S. Ambrus, *Báthory Zsigmond első éve*, p. 70.

⁵⁶² *Ibidem*, p. 64.

⁵⁶³ *M.C.R.T.*, vol. II, p. 395.

⁵⁶⁴ *E.Ö.*, vol. II, p. 208.

⁵⁶⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 26–35.

⁵⁶⁶ *Ibidem*.

programul de eliberare susținut de el. Cei ce nu doreau să adere erau tăiați, o măsura cam drastică, dar care s-a impus ca necesară în acel moment pentru a putea readuce ordinea, liniștea și siguranța în țară⁵⁶⁷ Austriei îl vor ucide pe Moise și *floarea nobilimii maghiare*⁵⁶⁸ însă alte cronică ne spun că el murise de mâna unor secui.⁵⁶⁹

Ucideri, confiscarea moșiilor trădătorilor, răzbunări asupra populației, sunt rezultatele acestor noi cârmuiri. Situația Transilvaniei s-a agravat în mod serios, la acestea adăugându-se valurile de epidemii, ciuma și foametea ce bântuiau regiunea. Jafurile sistematice, ce au degradat situația principatului, au fost recunoscute de Basta în scrisorile sale din 1602, unde amintește de marile pustiiri pricinuite teritoriului intracarpatic.⁵⁷⁰

Cu toate ca Szalárdi János credea ca se fac prea multe asemănări între Ardeal, „săraca noastră țară” și Israel, în starea fericită a nației lui Iuda, inclusiv dacă se aduceau în discuție problemele din vremea lui Nabuconodosor, respectiv desprinderea Transilvaniei de Regatul Ungariei, trăirile au fost potentate de încoronarea lui Bocskai ca și *crai maghiar și stăpân al Ardealului* de către marele vizir, Înalta Poarta beneficiind, de la Bocskai până la Gabriel Bethlen, de un portret pozitiv din partea cronicarului, în viziunea căruia turcii erau garantul existenței politice a principatului transilvan. Pentru el nu exista practic vreun conflict între sprijinul musulman și faptul ca pe Bocskai Dumnezeu l-a ales *pentru conducerea Israelului și pentru săraca casă a lui Iuda, ca să elibereze săraca țară, să elibereze nația maghiara și să repună dreptul de liberă practică a adevăratei științe evanghelice*.⁵⁷¹

Cu totul altfel se prezintă situația la Gabriel Bethlen. Acum stările sunt luminate de Duhul Sfânt.⁵⁷² Un iepure țâșnit din tabăra îi va face pe hogii musulmani să facă interpretări și prevestiri norocoase conform învățăturilor Coranului cu privire la principe după cum susține cronicarul Krauss ca ar fi zis ei.⁵⁷³ Iepurele prevestitor de noroc este prezent și în tabăra lui Rákoczy II, în 1655, fiind interpretată ca un mare semn de noroc, întărit și de roiul de albine intrat în cortul princiar.⁵⁷⁴

Un anonim german descrie tabăra de la Turda unde se efectuează încoronarea lui Bethlen, unde se găsesc stările întrunite într-un număr de 200 de persoane: „*Când a ajuns sus pe muntele cel mare de unde se vede cetatea Turda, înaintea sa [Bethlen]*

⁵⁶⁷ *Ibidem*.

⁵⁶⁸ *Ibidem*.

⁵⁶⁹ Vezi mai jos subcapitolul privind morțile princiare.

⁵⁷⁰ C. Felezeu, *Statutul principatului*, p. 91.

⁵⁷¹ E.Ö., vol. III, p. 95; Szalárdy János, *Síralmas magyar kronikának IX könyvei*, pp. 9–12; *Istoria românilor*, ed. Enciclopedică, 2002, vol. V, p. 84.

⁵⁷² G. Krauss, *op. cit.*, pag. 33.

⁵⁷³ *Ibidem*.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, p. 183.

*a ieșit într-o minunată aliniere de cai oastea turcească și l-au cinstit pe principe cu un armăsar frumos, cu buzdugan, cu bota regească, cu steagul și cu o mantie belită.*⁵⁷⁵

După ce-și primește însemnele urmează felicitarea sau uralele de bine. A doua zi sosesc cei doi domni romani, ai Moldovei și al Țării Românești, ce-i urează sănătate, noroc și fericire. Își făgăduiesc unii altora credință, prietenie și bună vecinătate. Vin apoi tătarii, aici în număr de 10.000. Episodul iepurelui este prezentat și la anonimul german, semn despre marea atenție ce se punea în societatea germană asupra semnelor. Aici animalul taie calea tătarului de data aceasta și fuge spre principe. Prezența de spirit a unui tătar tânăr și ager reușește să-l prindă și să-l dea principelui, bătrânii turci recurg la cărțile vechi spre a face preziceri și toți cred ca *va fi un principe și domn puternic, care își va învinge toți dușmanii.*⁵⁷⁶ Deoarece momentul iepurelui a primit o atenție destul de mare încât este prezent în mai multe scrieri, vedem ca el a fost conceput la nivelul mentalului colectiv, cu aproape aceleași convingeri, prezicerea era binevenită și la turcii care l-au sprijinit și la germani sau maghiari, care au găsit în el soluția salvatoare fata de Báthory. Apoi Bethlen este dus cu cea mai mare cinste la cortul său, iar cei de față se vor întoarce la încartiruirea lor, grupați în funcție de etnie.⁵⁷⁷

Țara văzând o apropiere a lui Ștefan Bethlen spre habsburgi și temându-se ca o va înstrăina, l-au ales pe Gheorghe Rakoczi I pentru scaunul princiar, pentru că acestea ar fi fost în fond și directivele principelui răposat *că nu vede pe altcineva mai vrednic de principe după moartea lui, decât pe Gheorghe Rakoczi.*⁵⁷⁸

II.3.3. Căsătoria

Discuțiile pe tema căsătoriei lui Ioan Szigismund Zápolya s-au purtat inițial pe lângă obținerea unei prințese italiene,⁵⁷⁹ ea însă nu s-a putut realiza deoarece partea italiană se temea de mânia marelui sultan, căruia nu i-a plăcut ideea unei astfel de matrimonii⁵⁸⁰. Recomandările papei Clemente VIII sunt de a nu lua alta soție decât catolică.⁵⁸¹ În ce privește amestecul sultanului în problema căsătoriilor princiare, nu

⁵⁷⁵ „Amikor felért a nagy hegyre, ahonnan Torda vára látható, elébe jött a török sereg gyönyörű lovas felvonulásban, s megtisztelték a fejedelmet egy szép paripával, karddal, királyi pálcával, zászlókkal, meg egy bélelt köntössel.” apud Anonim, *Igaz történet annak, hogyan jött Báthori Gábor Szebenbe* în „E.Ö.”, vol. III, p. 172.

⁵⁷⁶ „hatalmas fejedelem és úr lesz, aki minden ellenséget le fogja győzni” apud Ibidem, p. 173.

⁵⁷⁷ Ibidem.

⁵⁷⁸ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 193.

⁵⁷⁹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, ed. Cartea Românească, București, 1932–1939, vol. III, d.176, p. 268.

⁵⁸⁰ Ibidem, vol. III, d. 206, p. 300.

⁵⁸¹ Ibidem, vol. III, d. 181, p. 274; d. 182, p. 276.

se poate susține acest lucru. El dorea doar ca o astfel de alianță să nu afecteze relația suzeran – vasal avută cu principii. El nu interzicea, dovadă căsătorii de principii cu prințese catolice sau austriece, dar îi propunea variante franceze sau poloneze sau orice ar fi fost avantajat de situația politică din perioadă. O căsătorie cu o prințesă catolică\austriacă avea dezavantajul de a-l perturba sentimental în deciziile politice pe principe și de a înclina balanța spre austrieci sau spre confederații catolice\austriece îndreptate împotriva sultanului. O variantă catolică dar franceză ar fi fost o alegere bună pentru că Franța era partenerul otoman în politica europeană. După cum s-a văzut și în căsătoria lui Sigismund și după cum dat fiind timpurile, papa emitea acele recomandări și nu le impunea, tot așa și sultanul era îndreptățit să-și spună părerea. Din moment ce sultanul pune problema din perspectivă politică, papalitatea o trata din perspectivă religioasă.

Fiind mereu înconjurat de militari și nu de oameni bisericești, apărând știri scandaloase cum că principele ar duce-o tot într-o petrecere, magnații indignați l-au constrâns să-i gonească pe muzicanții italieni. Nunțul e de părere că ar putea face o căsătorie cu sora regelui Poloniei, care e protestantă, dar ar putea trece la catolicism.⁵⁸²

Sigismund Báthory are o largă descriere în opera lui Sepsi Laczko Máté⁵⁸³, și este relevantă prin modul în care este făcută. Sigismund se logodise cu Maria Cristierna, fiica principelui austriac, Carol, principe de Stiria, Carintia și Craina. Alianțe dinastice familiale îl apropiau pe Sigismund al III-lea al Poloniei, prin căsătoria cu sora mai vârstnică a Mariei de Sigismund, la fel cum și logodna unei alte surori cu regele Spaniei, avea să-și lase amprenta într-o apropiere ce părea inevitabilă deja spre lumea creștină și catolică pe deoparte și spre Habsburgi, pe de altă parte. Văduva principesă, mama Cristinei, chiar dacă avea rețineri că fiica ei se va căsători și va merge *aproape în gura barbarilor*⁵⁸⁴ lăsa să se încheie căsătoria în spiritul păcii și pentru rezolvarea problemei comune din lumea creștină.

Ajungând la ceremonialul căsătoriei, Laczko Mate descrie cum mireasa însoțită de Maximilian, fiul lui Maximilian II și de fratele ei Ferdinand este condusă la altarul catedralei cu mare pompă sărbătorească, unde slujba era oficiată de episcop cu *jurământ sărbătorec*. Aici ea își schimbă jurămintele cu Szigismund, numai că persoana principelui nefiind de față, în întruchiparea imaginii lui va avea delegarea princiară Ștefan Bocskai, care depune acum jurământul mirelui. Rugăciunile ce se înalță sunt îndreptate atât pentru bunăstarea căsătoriei cât și pentru rezultatul norocos

⁵⁸² *Ibidem*, d. 229, p. 322.

⁵⁸³ *E.Ö.*, vol. II, p. 101.

⁵⁸⁴ *Ibidem*.

al celui mai sfânt tratat⁵⁸⁵ – participa și Bethlen la solia festivă alături de Bocskai în numele principelui la Rudolf al II.⁵⁸⁶

După încheierea ceremonialului religios, mireasa este condusă acasă, unde s-a pregătit o *nuntă sărbătorească*. În chipul mirelui sta Bocskai, notează cronicarul care dă de înțeles că participase la acest eveniment, au primit apoi soliile ce le aduceau urările de bine în conformitate cu starea și demnitatea avută. Și mirii, la rândul lor, i-au cinstit cu cadouri în chip strălucit pe reprezentanții delegați. La numai două zile după nuntă soliile se întorc, iar Bocskai îi expune în scris șirul faptic al evenimentului explicând modalitățile norocoase prin care a reușit să ducă la bun sfârșit sarcina încredințată, atât în ce privește nunta cât și condițiile în care s-a încheiat înțelegerea pecetluită cu alianța nupțială. Scrisoarea o va trimite înainte principelui, faptul permițând pe lângă înștiințarea lui, pregătirile necesare pentru întâmpinarea principesei. Dieta nu accepta o ratificare a înțelegerii, nota cronicarul, decât în momentul în care o va vedea pe principesă că sosește în fața Dietei, gata să-și preia atribuțiile matrimoniale, conform literei tratatului.

Măsura chiar dacă pare puțin cam dură, se pare că ea este cerută datorită trecutului avut pe aceasta linie, și anume în timpul lui Ioan Szigismund Zapolya, când s-a încheiat o altă înțelegere matrimonială, dar când se pare ca au fost anumite neînțelegeri în ce privea persoana miresei, astfel că principele în așteptarea îndeplinirii obligațiilor de către partea austriacă a murit necăsătorit. Acest precedent este cu siguranța cel ce a pus Dieta în situația de a recurge la clauze, ce impuneau validarea înțelegerii doar în momentul vederii miresei. După cum se știe, o mare parte din timpul lui Szigismund a fost dominată de acțiunea antiotomană concertată a țărilor creștine din această parte a Europei. Or aceasta căsătorie și-a atins scopul politic. Din această perspectivă trebuie privit și înțeles acum acel „amestec sultanal” în treburile matrimoniale ale principilor transilvăneni. Astfel de căsătorii aveau ca substrat intenția austriacă de a se apropia tot mai mult de visul său de a intra în posesia Transilvaniei, fiind o țară cu un trecut remarcabil în realizarea alianțelor matrimoniale cu iz politic. În timp ce otomanii, dușmanul incontestabil, au devenit un grandios imperiu prin *ius gladii*, Habsburgii și l-au mărit atât prin căsătorii cât și prin lupte.

Or aceste casatorii puteau contraveni ahd-name-lelor date de sultan principilor, bazate pe formula de loialitate „*dosta dost ve düşmana düşman olub*” – fi prieten prietenului și dușman dușmanului meu, iar cât timp aceste căsătorii ascundeau tente politice nu erau pe placul sultanului. Or dacă căsătoria era lipsită de substratul politic, iar principele avea reputație de domn fidel Porții, exemplul lui G. Bethlen, sultanul

⁵⁸⁵ „legszentebb szövetségnek szerencsés kimenetelért” în „E.Ö.”, vol. II, p. 102.

⁵⁸⁶ Keserői Dajka János, *Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei* în „E.Ö.”, vol. IV, p. 2.

nu ezita să accepte căsătoria, ba chiar, la cererea principelui, după alegerea principesei în Dietă ca succesoare la tronul princiar, sultanul îi eliberează ahd-name-ul. Din această ordine de idei, supoziția Cristinei Feneșan este cu totul verosimilă în cazul lui Ioan Szigismund Zápolya, când Poarta îi propunea variante de căsătorie prințese franceze. Însă studiind căsătoriile contractate, de la tatonări până la finalizare, pe întreaga durată a suzeranității otomane, reiese că principele era liber să încheie căsătorii cu oricine, atâta timp cât acestea nu ar fi avut posibile substraturi politice care prin litera lor ar fi putut antrena Principatul la ieșirea din orbita protectoare a Strălucitei Porți.

Gabriel Báthory avea o soție pe care poate că nu o prea iubea, o femeie mare și grasă, pentru că el mergea neînsoțit de ea, prin țară la tot felul de ospete și dansa.⁵⁸⁷

La botezul lui Francisc Rákoczy, fiul lui Rákoczy II, a fost chemat *la botez și cumetrie* Vasile Lupu, domnul Moldovei, care a cinstit sărbătoritul cu un cal turcesc adus prin persoana logofătului. Pentru o relație mai bună, principele o cere pe fiica lui Lupu de soție pentru fratele său, acceptând ca mai apoi fratele Sigismund să renunțe și să se căsătorească cu Henrica, fiica lui Frederic. La scurt timp însă survine moartea ei, iar Sigismund s-a îmbolnăvit de vărsat de vânt și a murit, *prin voia necunoscută și hotărârea de necunoscut a lui Dumnezeu*.⁵⁸⁸ Acțiunea nesăbuită a tânărului, prin faptul că a respins-o pe fiica lui Lupu, *lăsată și părăsită*, a adus multe nenorociri țării dar și Moldovei, unde au intrat tătarii.

Și familia princiară a fost greu încercată de varicelă. Principele, soția și fiul, *au zăcut bolnavi în primejdie de moarte, iar în urma ciupiturilor și a semnelor lăsate de vărsat principele a fost sluit rău, având o rana mare la un ochi*.⁵⁸⁹

II.3.4. Momente selective din viața principilor

Felul în care au fost percepute unele momente din viața principilor transilvăneni denotă atitudinea civică transilvăneană.

O fărâmbă din mentalul social ne este dezvăluit într-un document din 1547, ce se petrece în timpul vieții lui Martinuzzi și care reflectă teama de pedeapsa divină: țăranilor li se restituie libertatea, ca efect al sentimentului de frică provocat de mânia răzbunătoare a lui D-zeu ce a căzut deseori asupra Ungariei din cauza păcatelor grele ale poporului, pentru că *plângerile țăranilor asuprași s-au ridicat până la cer înaintea feței lui Dumnezeu, ca să ceară răzbunare*. Stărilor din Ungaria, în Dieta

⁵⁸⁷ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 149.

⁵⁸⁸ Kraus Georg, *op. cit.*, pp. 142–145.

⁵⁸⁹ *Ibidem*, p. 145.

de la Târnava, declarau în mod solemn libertatea să se poată strămuta de pe moșia unui domn (mai dur și mai sever) pe moșia altui nobil.⁵⁹⁰

Mindszenti Gábor reda sentimentul unei facțiuni sociale, al celor care o sprijineau pe regina Izabella, ce prezenta câteodată interese politice opuse față de guvernator. „Nici nu îl iubesc în anturajul regelui” pe călugăr deoarece el s-ar fi amestecat în diferite chestiuni cu valoare politică, dar personalitatea sa a primit o stimă deosebită din partea regelui, fapt neînțeles de anturaj.⁵⁹¹

Despre principii casei Báthory, într-un ansamblu generalizat, cronicile ne-au lăsat imagini diferite. Ștefan, o fire energică, autoritară, cu un extraordinar simț politic și militar, este dublat după 1575 de fratele sau Cristofor, o figură moderată, urmat apoi de fiul său Sigismund, fire indecisă, pe care printr-un efort deosebit de convingere austriei îl întorc de partea lor. Viitorul principe Moise Székely, încearcă totuși să-l facă pe Szigismund să revină pe tronul transilvan și să renunțe la ducatele Opeln și Ratibor primite de la Rudolf II în schimbul Principatului, ceea ce va și face de câteva ori. Ultimul Báthory ca principe, Gabriel, era zugrăvit în lumina izvoarelor ca o personalitate pe cât de războinică pe atât de indecentă, cu o concepție despre valoarea morală și conduita creștina destul de scăzută, care de altfel a contribuit la scăderea prestigiului său în fața societății favorizând o decădere tot mai accentuată a imaginii sale în mentalul și în memoria colectivă.

Sigismund Rakoczi – precucernic, blajinul, de Dumnezeu temătorul principe, a primit porecla de „*principe-butuc*” din partea unor răuvoitori.⁵⁹²

La Sigismund Báthory avem două imagini, ambele sunt ample și elocvente. Dacă prima este făcută de un progerman, deoarece reiese dintr-o scrisoare trimisă reprezentanței papale, cea de-a doua este făcută de un filoturc care își apleacă urechea și crede orice bârfă spre a motiva latura negativă și incompetența în guvernare a principelui cauzator de atâtea nenorociri. În prima apare ca o persoană înzestrată de cele mai alese calități. Nepotul regelui Ștefan, un tânăr de 20 de ani, descendent al nobilei familii catolice ce nu a părăsit niciodată această credință, fiind crescut și educat în catolicism *în care trăiește și acum, cu un trup robust, omenos, și cu maniere civilizate, are bunătate și este un om de litere, este brav și curajos, ce-și face remarcată frumusețea personală în toate exercițiile militare pe care le exercita și îi încânta foarte mult pe maeștrii și pe profesorii săi italieni*. Principele vorbea curent latina și italiana și era iubit și temut de poporul său.⁵⁹³

⁵⁹⁰ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/IV, d. 245, p. 404.

⁵⁹¹ Mindszenti Gábor, *Jurnalul lui...* în „E.Ö.”, vol. I, pp.73–75.

⁵⁹² Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 145.

⁵⁹³ A. Veress, *op. cit.*, vol. III, d. 176, p. 268.

Moise era văzut, chiar dacă nu de toți, ca fiind un *om îndrăzneț, curajos, viteaz, care a strâns oaste ca să-și încerce norocul*.⁵⁹⁴

Szekely era un om de statură mică, căreia i se spunea pe limba lor căpitanul, nobil... a slujit în tinerețea sa sub regele Poloniei, Ștefan Báthory, ca pază de corp, și cu puterea sa, cu bărbăția sa și cu curajul său a dus-o până într-acolo încât a ajuns în mare cinste la rege și a câștigat de la el multe cadouri.⁵⁹⁵ A fost favorizat de membrii partidei filoturce, care s-au înmulțit datorită evenimentelor din preajma anilor 1600, consecință a prezenței austrieilor în Transilvania. Secuii i s-au alăturat și ei în mare măsură, mulțumind lui Dumnezeu pentru că a sprijinit un principe din neamul și nația lor.

Nagy Szabó János în cronică sa relatează că după ce Szekely a intrat în Cluj, ai cărui locuitori îl vedeau ca pe tatăl lor și a primit cheile orașului, a început prigo-nirea și răzbunările împotriva catolicilor, aceștia fiind alungați din oraș.⁵⁹⁶ Vorbind despre Bocskai și despre haiducii care îl însoțeau, Nagy Szabó scoate în evidență latura religioasă pe care și-o asumă în acțiunea lor: *Bocskai [...] cu îngerii lui, că haiducii aceia așa își ziceau, că ei de blânzi ce sunt, sunt îngeri*.⁵⁹⁷ Ștefan Bocskai pe care Domnul Dumnezeu l-a ales în 1604 pentru conducerea Israelului său și pentru săraca casă a lui Iuda, ca să elibereze săraca țară transilvăneană, să elibereze nația maghiară și să repună dreptul de liberă practică a adevăratei științe evanghelice, căci încă în 1604 în Dieta de la Pozson a statuat că nimeni să nu mai primească pedepse cu moartea în problemele religioase în adunări.⁵⁹⁸

În analiza vieții lui Bocskay, conform viziunii lui Krauss, cronicarul găsește superstițioasă ziua de vineri, această zi este hotărâtoare în viața lui: vineri este ziua în care s-a născut, vineri ca să-și salveze viața a trebuit să fugă din castelul său, într-o vineri i s-a dat Cașovia, tot vineri i s-a dat Satu-Mare și Tokaj. Toate victoriile mari le-a avut în zilele de vineri, orice faptă deosebită a finalizat-o vineri, tot în acea zi a fost numit principe al Transilvaniei și rege al Ungariei, vineri a fost ziua în care a murit. Simbolistica zilei de vineri este mistică, o zi care-i hotărâște soarta, însă Krauss nu poate să ofere o explicație corectă în sensul că vineri a fost o zi norocoasă sau nu pentru principe. În final îl preamărește pe principe găsindu-i asemănare cu Iulius

⁵⁹⁴ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 104.

⁵⁹⁵ „alacsony származatu ember – az ő nyelvükön az illetet «Löfö Nemesnek» hívják-, ifjúkorában Báthory István Lengyel király alatt szolgált mind testőr, és erejével, férfiasságával és bátorságával odáig vitte, hogy a királynál nagy tisztességhez jutott és tőle sok ajándékot nyert.” apud G. Krauss, *Leirása mind a hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek* în „E.Ö.”, vol. III, p. 75.

⁵⁹⁶ E.Ö., vol. II, p. 208; vol. III, pp. 26–35.

⁵⁹⁷ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 87.

⁵⁹⁸ Szalárdi János, *Síralmas krónikának IX*, p. 22.

Cesar, Augustus, Traian și consideră că dacă ar mai fi trăit s-ar fi asemănat cu Constantin cel Mare. Totodată este convins că Bocskai a murit de pro-imperialii care doreau să-i readucă în țară pe austrieci.⁵⁹⁹

La prima cină la care a participat Gabriel Báthory între sași, i-ar fi întrebat pe nobili de ce a împresurat regele Ioan Sibiul, la care le-a răspuns că datorita faptului că sașii au bani din belșug, la care Forgacs prorocea deja că *într-adevăr, domnilor, acest potlogar (lator) va înghiți Transilvania*. Pentru că tatăl său a murit în urma maltratărilor făcute de soldații principelui Gabriel Báthory⁶⁰⁰, nu ne miră că de la bun început vine cu mici motivații asupra celui ce a fost urât de nemți în genere datorită atitudinii ostile avută față de aceștia și pe care până și cronicarii turci o notează.

Dat fiind micul cult avut pentru Bocskai, a fost firesc ca Sodomei și Gomorei să-i fie asemănat Sibiul în momentul intrării lui Gabriel Báthory de Somlyo cu ostași destrăbălați, câini sângeroși care distrugau și pustiau tot în orașul *frumos și sfânt*. Báthory, care se vedea pe sine alesul Domnului, pentru ca îl învinsese pe dușmanul său Forgacs, care acum era obligat să rățăcească din calea lui precum copiii lui Israel, a cerut bani pentru eliberarea Sibiului, cerere pe care orașenii au acceptat-o doar *ca Israelul să poată fi odată mântuit*.

În ochii lui Peçevi, Báthory Gabriel era „deli kral”, adică regele nebun, ceea ce se potrivește cu una din scrierile lui Krauss. Două oștiri luptând cuprinse în flăcări și o arătare în chip de zmeu de foc au fost semne văzute de unul din aliații lui Báthory, acesta reușind să-l înduplece pe principe să renunțe la măcel, pentru că Dumnezeu voise să scoată la iveala fărădelegea sa prin arătările celeste.⁶⁰¹

Imaginea principelui în ochii societății lasă de dorit. Krauss descrie intrarea lui Báthory, iar pe ostașii acestuia îi vede destrăbălați, câini sângeroși care distrugau și pustiau totul în chip jalnic, încât acel oraș frumos și sfânt a ajuns să semene cu Sodoma și Gomora. Nobilimea ca reacție organizează un complot pregătit de cancelarul Ștefan Kendi, comandantul gărzii Baltazar Kornis împreună cu frații săi, P. Senney fostul cancelar imperial al Transilvaniei.⁶⁰² Planurile lor fiind descoperite, aceștia se vor refugia în Țara Românească și Moldova.⁶⁰³

În momentul în care principele Gabriel Báthory ar fi pus la cale nimicirea unor sibieni, celui care i s-a încredințat aceasta misiune i-au apărut niște semne cerești nocturne îngrozitoare, *văzu spre apus cum se ciocnesc și se luptă doua oștiri cuprinse*

⁵⁹⁹ E.Ö., vol. III, pag. 95.

⁶⁰⁰ G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, p. IX.

⁶⁰¹ C.T., vol. I, p. 554; G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, pp. 13–30.

⁶⁰² G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, p. 30.

⁶⁰³ ***, *Istoria românilor*, vol. V, p. 87, 127.

*de flăcări, iar spre miazăzi o altă arătare în chip de zmeu de foc, având gura și gâttelejul căscate.*⁶⁰⁴

A fost un principe ce nu conlucra pentru pace – imagine perceputa de un alt cronicar german, era prietenul de nădejde al tuturor proscrisilor, a lăsat în urma sa mulți copii nelegitimi, care l-au deplâns la moartea sa.⁶⁰⁵

Insistând asupra mântuirii prin credință, prin ascultarea predicii și cunoașterea Bibliei, temele biblice fiind un subiect fundamental de conversație în acea vreme, protestantismul a impus societății un grad mai ridicat de alfabetizare. Observăm o sete de cunoaștere și de stăpânire a științei oferite de Evanghelie. Despre Gheorghe Rákoczy I se spunea ca ar fi citit Noul Testament de 12 ori, iar Biblia de 5 ori. Pe de altă parte supralicitarea temelor biblice a dus la multiplicarea paralelelor și identificărilor cu poporul ales. Nici Gabriel Bethlen nu era mai prejos cu lectura biblică.

Chiar el ținea să se laude cu virtuțile pe care le avea, pe care Krauss le exemplifica: cumpătarea, castitatea și credința în Dumnezeu.⁶⁰⁶

Viile care chiar dacă îngheață dau mult vin, devin sugestive prin asociere cu cuvintele lui David (*Dumnezeu este atotputernic și știe să facă bine și o va face și în viitor*). Zăpada mare din luna a treia a anului (martie), grindina mare din ziua de trei mai, ploile care țin trei săptămâni, unirea a trei stele... sunt prevestiri pentru principii care nu vor ține rânduilele. Repetiția numerologică data de „trei” reprezintă probabil numărul acestor principii, după cum sub Gh. Rákoczy II avem apariția a trei sori și doua curcubeie, apariție ce este percepută drept indiciu pentru numărul de principii care vor urma. Revărsări de ape, cutremure, ploaie cu sânge, trăsnete mari, sunt indicii care sunt interpretate ca semne ale prăbușirii Transilvaniei.⁶⁰⁷

Despre Gheorghe Rákoczy II nu mai are aceeași părere bună ca despre tatăl său. El pare să fi fost încercat de Dumnezeu, după opinia lui Krauss, prin boala de vărsat de vânt care îl lăsase cu urme urâte pe față, fiind privită ca o pedeapsă divină pentru că acesta va duce țara de răpa.

II.3.5. Moartea

Tanato-psihologia societății transilvănene în fața morții este redusă în această lucrare doar la ceea ce urmărește segmentul tanatologiei din prisma aspectelor psihologice ale morții, ale subiecților sociali, vizavi cu imaginea conducătorilor princieri.

⁶⁰⁴ G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, p. 20.

⁶⁰⁵ Anonim, *Igaz tortenete annak hogyan jott Báthory Gábor Szebenbe* în „E.Ö.”, vol. III, p. 174.

⁶⁰⁶ G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, pp.100–150

⁶⁰⁷ *Ibidem*, pp. 102–103.

În orizontul iudeo-creștin, limitatul și finitul erau opuse infinitului divin, fiind o formă de imperfecțiune, din această cauză moartea apare ca un soi de lipsă, de scădere inerentă condiției umane.⁶⁰⁸

Kant afirma că există două surse distincte ale cunoașterii: sensibilitatea, prin care obiectele sunt date, și intelectul, prin care ele sunt gândite.⁶⁰⁹ Sensibilitatea este capacitatea de a recepta impresiile după opinia lui Heidegger, produse de către obiecte și, ca atare, ea trebuie să reprezinte condițiile acestei receptivități. Din acest punct de vedere cunoașterea umană este în primul rând intuiție, adică reprezentarea imediată a obiectului.⁶¹⁰ Astfel, pentru ca un fenomen natural să primească o valență superstițioasă ea trebuie să fie percepută în aceeași măsură de mai mulți subiecți umani, primind aceeași interpretare. Din acest motiv, observăm că anumite obiecte au primit datorita societății interpretări standardizate. Acest lucru se percepe prin studiul cronistic. Domeniul sensibilității religioase, sensibilitățile populare, pietatea populară, variile feluri de trăiri intrinseci. Kant pune puterea de intuiție creatoare în ființa lui Dumnezeu, astfel finitudinea este sprijinită pe infinitudinea divină, singura care îi poate da sensul.⁶¹¹

Faptul de a muri este condiția nașterii, iar moartea este condiția vieții.⁶¹²

Robert Mandrou, vorbind despre perioada de început a epocii moderne în Franța, în eseul de psihologie istorică, stabilea ca solidarități fundamentale familia și parohia rurală, ultima fiind percepută ca un cadru de muncă perpetuat de-a lungul secolelor, îngust, stabil și închis.⁶¹³ Opțiunea elitelor se difuzează pe verticală, de sus în jos, între membrii comunității rurale.⁶¹⁴

Rolul istoricului este de a oferi o perspectivă istorică adecvată asupra fenomenelor ce țin de locul și rolul pe care credința și biserica, viața religioasă în general, le-au avut și pot să le aibă într-un timp sau altul al istoriei.⁶¹⁵

În secolul XVI avem de-a face, concretiza T. Nicoara după Lucien Febvre, la nivelul maselor de credincioși, cu o religie care nu era nici pe departe cea a dogmelor propovăduite de biserica oficială și asumate de o pătură relativ subțire de prelați și călugări, ci cu o religie afectată în însăși dogma ei, plină de elemente păgâne, necreștine, precreștine, care conserva masiv elementele reziduale ale unor credințe și

⁶⁰⁸ Françoise Dastur, *Moartea. Eseu despre finitudine*, Ed. Humanitas, București, 2006, p. 7.

⁶⁰⁹ *Ibidem*, p. 99.

⁶¹⁰ *Ibidem*, p. 102.

⁶¹¹ *Ibidem*, p. 103.

⁶¹² *Ibidem*.

⁶¹³ Greta Monica Miron, *Unirea religioasă și mentalul rural transilvănean în „Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania”*, p. 165.

⁶¹⁴ *Eadem*, p. 166.

⁶¹⁵ T. Nicoară, *Repere ale unei istorii a sentimentului religios*, p. 169.

practici foarte vechi, o religie contaminată în esența ei.⁶¹⁶ Mandrou, notează același istoric, propunea pentru perioada clasică un model de stratificare religioasă pe trei nivele:

- pietatea elitei – model de religiozitate individualizată, deschisă marilor aventuri mistice;
- religia grupurilor urbane puternic încadrate, care aglutinează gesturi ale practicii dominate de frica de moarte și de ideea salvării sufletelor;
- religia lumii rurale, sincretism între trăsăturile creștinismului și elementele precreeștine, moștenite din păgânism.⁶¹⁷

Momentul morții este cel mai bine perceput de societatea vremii. Raportată la celelalte momente importante din viața unui principe, episodului morții sale i se acordă cel mai mare loc în cadrul operelor cronicărești. Dacă nașterea a fost abia percepută, iar încoronarea doar amintită, moartea principelui este redată din postura de învingător sau învins, de pedepsit de divinitate sau erou. Este suficient să cunoaștem episodul morții unui conducător ca să cunoaștem atât părerea cronistului și poziția în care se afla față de principe cât și imaginea acestuia în ochii societății.

În societatea premodernă, pe fondul moștenirilor medievale, avem de-a face cu o mentalitate în care *neîncetat răsună în tot cursul vieții apelul memento mori*.⁶¹⁸

Atitudinea în fața morții este deosebită, nu privesc această stare ca pe ceva înspăimântător ci sunt resemnați, sunt pregătiți. Însăși stilul de concepere al unui testament vine să ne dovedească cât de grijulii erau, până la cel mai mic amănunt ce îl lăsau în urma, dorind să treacă în lumea cealaltă cu toate rezolvate corect, fără să lase datorii dacă aveau și să doneze cât mai mult din ce aveau.

Chiar dacă nu este primul principe, am ales să încep cu episodul morții regelui Ioan Zápolya pentru a sesiza schimbările de percepție și atitudinile civice din cadrul Principatului, față de cele din Regat. Regele găsește consolare în idee ca va muri, ca fiind un moment hotărât de voia Celui de sus căruia este gata să se supună fără opoziție. Singura lui dorință la momentul dat era să poată să-l pedepsească pe pretendentul la scaunul princiar, dorință care s-a dovedit a fi atât de mare încât a prevalat celei de a-și vedea pruncul nou născut, dată fiind situația sa de sănătate atât de gravă și pe slugile rele să le pedepsim și nici nu ne dorim să trăim mai mult de aia, fie voia sa cea sfântă.⁶¹⁹ Va zace la pat patru zile în boală grea, timp în care a avut grijă să împartă toate treburile țării și tutoratul fiului și al reginei, după procedeul

⁶¹⁶ *Ibidem*, p. 170.

⁶¹⁷ *Ibidem*, p. 171.

⁶¹⁸ A. Oțetea, op. cit., p. 253; J. Huizinga, *Le declin du moyen Age*, Paris, 1961, pp. 30–38, 164.

⁶¹⁹ Mindszenti Gábor, *Jurnalul lui...* în „E.Ö.”, vol. I, p. 73.

medieval, unor desemnați de el. Această conștientizare a morții se va propaga în premodernism mai amplificat, reliefat de numărul crescând de testamente care vor fi redactate și care vor fi puse în directă legătură cu sentimentul de frică și cu o re-dimensionare a percepțiilor divine. Cere să se officieze în camera sa slujba religioasă, unde se va aranja un altar, iar persoana sa de încredere, călugărul Martinuzzi, va oficia ritualul. Trupul epuizat cade în inconștiență și moare după alte opt zile.⁶²⁰ Lăsând la o parte latura lor de conducători, drama trăită în sufletul lor este de-a dreptul impresionantă. Mindszenti Gábor, care a urmărit cu sufletul la gură evenimentul din ultimele zile ale regelui, percepe totul de pe poziția sa de maghiar regalist.

În *Istoria lui Martinuzzi și a Izabellei* a lui Forgács Ferencz este redată moartea lui Martinuzzi printr-o modalitate de descriere simplă, însă autorul ține să evidențieze gravitatea evenimentului prin contrast și opoziție, făcând astfel ca relatarea să fie mișcătoare și remarcabilă. Acțiunea de o puritate fără egal a lui Martinuzzi, și anume rugăciunea din zorii zilei, este curmată de năvălirea celor însărcinați cu executarea mișeleasca a lui. I se taie urechea Fratelui, care a condus destinul Transilvaniei timp de peste 10 ani. Ferdinand primește urechea tăiată ce-i fusese trimisă de asasini la sfârșit de zi, tocmai când acesta asculta rugăciunea de seară. Avem în antiteză zorii zilei și amurgul, ca sfârșit de zi, începutul și sfârșitul. Evenimentele sunt redade, ca de altfel și la alți cronicari, în așa maniera încât să scoată în evidență aceste antiteze și să li se subînțeleagă simbolismul.

Factorul politic intervine în mentalul colectiv căreia îi schimbă nuanța imaginii guvernatorului. Chiar dacă erau unii care nu îl agreau, alții îi înțelegeau politica într-o anumită măsură sau îl îndrăgeau pentru că era bun cu poporul. Felul de redare al morții lui nu face altceva decât să arate că în urma acestui gest și până la redarea cronicii, mentalul social a fost invadat de un sentiment de milă și de regret față de călugăr. Mai mult, perioada care a urmat uciderii sale, staționarea armatelor austriece și comportamentul lor în țară, vor face ca societatea să vizualizeze acum totul dintr-un alt unghi. Interzicerea înmormântării cardinalului Martinuzzi timp de șaptezeci de zile de către austrieci evidențiază ura pe care a reușit să o atragă asupra sa din moment ce i s-a aplicat această pedeapsă post mortem. Este redarea primei pedepse post mortem a unui conducător din Principat. *Ca moartea să-i fie cât mai înjositoare, l-au ținut șaptezeci de zile neînsmormântat, închis într-o lada de lemn și culcat pe șanțul orașului, (chiar) și atunci l-au expus la cea mai mare batjocură și la ultimul respect (posibil).*⁶²¹ A primit această pedeapsă deoarece austrieicii au știut că practica un joc duplicitar între ei și puterea otomana, iar după ce scăpase din mână frâiele

⁶²⁰ *Ibidem*, p. 78.

⁶²¹ E.Ö., vol. I, p. 97.

politicii promovate și au intrat austriecii în Transilvania, el a început să se apropie iar de otomani cu speranța de a-i readuce spre salvarea țării. Era un personaj politic controversat, care datorită acțiunilor sale abile, prin adoptarea dualismului politic ca linie de guvernare, datorită felului în care a reușit să jongleze între cele două puteri colosale ale vremii: Imperiul otoman și Imperiul Habsburgic, reușind să ofere și pentru viitor țării transilvane, ca rezultat al politicii sale, acea poziție deosebită în sistemul de vasalități, a fost puțin înțeles și destul de urât de contemporani.

Socați de această faptă, conducătorii și ostașii din partida Fratelui, răscoliți de întâmplările neprevăzute, *spumegau ce să facă*.

Curtea reginei Izabella a receptat moartea acestui abil politician cu o mare bucurie în timp ce alte adunări de oameni simțeau regrete mari *oamenii deja amintindu-și de faptele mărețe [...] și le-a fost dor de el și în orice loc [...] Gheorghe a fost pomenit [...] dacă azi ar trăi*.⁶²²

Cronicarul Forgaci, originar din Buda, deși partizan proimperial inițial, după ce își însumase o frumoasă erudiție, distins cu titluri înalte la Padova, neputându-și ascunde tendințele politice, participă ca sfătuitor de seamă și diplomat al Habsburgilor și preferă să se retragă în Transilvania în 1569.⁶²³ Forgacs însă, contemporan cu Martinuzzi, îl descrie astfel: *acesta a fost sfârșitul acestui... bărbat, care a fost la fel de ales și în război și în pace și ar fi asigurat multe merite în menținerea Transilvaniei și a Ungariei dacă dorința de prea'nălțare și repezeală (kabysisaga) din ultimul timp dacă nu s-ar fi dedat la trădare și nu ar fi murdărit cu un păcat atâta binețe*.⁶²⁴ Felul în care a fost pedepsit, în premodernism, era o modalitate de pedeapsă aplicată la scară largă. Expunerea corpului în văzul oamenilor în loc deschis trebuia să fie învățătură de minte celor ce vor mai dori în viitor să facă un astfel de gest necugetat.

Moartea lui Ioan Szigismund Zápolya a produs o mare supărare pentru întreaga lume creștină, până și în Italia *nu a fost nimeni care nu a oftat din cauza oribilei probleme ce avea să afecteze țara*⁶²⁵. După moartea lui Ioan Szigismund Zápolya au existat nenumărate vorbe și temeri *fiecare om știind că ceva necaz va veni spre noi*. Mulți au început tot felul de prevestiri despre ce avea să se întâmple, frica a început să domine societatea, vedeau pustiiri, necazuri felurite și alte dezastre. Kovácsoczi Farkas ne înfățișează faptul că întreaga Europa și-a îndreptat atenția asupra Transilvaniei, în acest moment urmărind firul evenimentțial ce urma. Datorită

⁶²² Forgács Ferencz, *Istoria lui Martinuzzi și a Izabellei* în „E.Ö.”, vol. I, p. 96, 98–99, 111.

⁶²³ E.Ö., vol. I, p. 159.

⁶²⁴ *Ibidem*, p. 97.

⁶²⁵ Kovácsoczi Farkas, *Báthori István dicsérete* în „E.Ö.”, vol. II, p. 2.

înțelegerii de la Speyer cu Habsburgii, din 1570, ei urmăreau posibilitatea de a intra în posesia țării. Dar Poarta otomană, atentă la acțiunile austriece, era pregătită să intervină pentru protecția teritoriului asupra căruia pretindeau *ius gladii*. Europa era încă în starea de șoc pe care a provocat-o puterea otomană prin extinderile teritoriale. Marele sultan Süleyman abia se stinse de 5 ani. Coroborată cu datele pe care le avem și din documente, reiese imaginea unui principe conștiincios, care își întocmise testamentul înainte de moarte, își lăsase succesor testamentar pentru tron și obținuse jurământul Dietei cum că vor alege principe din rândul nobilimii. Mai apoi promisiunea sultanului și a împăratului că vor respecta alegerile făcute de Dieta țării. După analiza testamentului, care e redat indirect, în fragment crestomantic și tradus în limba română în cadrul lucrării, observăm evoluția contextuală a actului testamentar față de testamentul oral al tatălui său. El se îngrijește să obțină promisiunea de respectare a dorinței sale, atât în Dietă, cât și la Poartă și la austrieci. Această grijă reiese din conjunctura politică a țării, iar apelul se face în funcție de importanța celui ce urma să aprobe. Deși și tratatul de la Speyer este asemănător cu cel de la Oradea, principele limitează litera tratatului prin aceste acțiuni foarte bine gândite.

Pentru Ștefan Báthory, deoarece a murit în Polonia dar a și consumat resurse importante din țară în sprijinul luptelor duse de aparatul regal polon pe care îl conducea, nu avem multe date despre episodul morții. Imaginea lui în ochii ardelenilor referitor la demnitatea de rege al Poloniei pe care o deținuse era că a fost mai mult spre paguba decât spre norocul țării sale.⁶²⁶ Bineînțeles că această pagubă nu putea însă pune în umbră bravele calități eroice posedate de el în timpul demnității de principe.

Știm doar că durerea lui în pragul sfârșitului a fost foarte scurtă și că s-a datorat în mare parte anumitor ulcere la nivelul picioarelor, făcute probabil de frig. Testamentul pe care l-a lăsat în urma sa a fost *Animam Deo commendo, regnum fideliter administratum et estrenue actum ordinibus restituto, horum arbitrio meos commito et comendo*.⁶²⁷

După ce primise vestea morții regelui Ștefan Báthory, principele Sigismund își exprimă jalea nespusă, sentimentul dureros pe care îl va simți toată viața pentru bărbatul care în viziunea sa întruchipa imaginea puterii și bucuriei.⁶²⁸ El considera voința divină factor decisiv în viața omului: *Dar fiindcă toate au trebuit să se săvârșească după voia lui Dumnezeu, noi nu mai putem face nimic...*⁶²⁹ În societatea

⁶²⁶ A. Veress, *op. cit.*, vol. III, d. 42, p. 87.

⁶²⁷ *Ibidem*, d. 46, p. 92.

⁶²⁸ *Ibidem*, d. 40, p. 82.

⁶²⁹ *Ibidem*, d. 41, p. 86.

premodernă, în problemele de succesiune mai ales, singurul element invocat era cel al justiției divine pentru a se respecta litera testamentară. Era un fel de pecete spirituală aplicată actului, care venea să însoțească justiția pământească. Atât decedatul cât și cei ce urmau să ceară respectarea actului testamentar apelau la formula care includea direct divinitatea în acțiune.⁶³⁰ Pe aceleași considerente va cere și nepotul averea decedatului, ca ce a rămas de la dânsul să revină în țară „atât după dreptatea și legea lui Dumnezeu cât și după cea lumească”, deoarece decedatul a dus o avere mare când plecase în Polonia.⁶³¹ Expulzarea Iezuiților din Transilvania este văzută de unii ca fiind o lipsă de respect față de memoria regelui Ștefan Báthory, care îi adusese în Ardeal, acțiunea în sine era făcută fără frică de Dumnezeu.⁶³² Bineînțeles că se invocă doar memoria lui, nu avea nimic de-a face cu existența Iezuiților în zonă. Totuși trebuie notat faptul că, la sfârșitul secolului XVI, catolicii și progermanii susținători ai principelui Sigismund Bathory sunt răzbuțai de către principe prin arestarea, întemnițarea și decapitarea capilor filoturci, în mare majoritate protestanți. Acesta a fost momentul când, un număr important de transilvăneni, care probabil nu se va cunoaște niciodată, au preferat să se refugieze în spațiile aflate sub administrație otomană directă. Unii dintre ei nu vor reveni decât în momentul înscăunării principelui Gabriel Bethlen. Numele acestora parcă a fost șters din istorie, au fost purtați în sufletele familiilor lor. Unii și-au pierdut toate proprietățile, alții de care familiile s-au dezis, au fost încredințați sufletește că soțiile și copiii lor nu vor fi scoși din proprietăți dacă nu îi vor mai contacta. Intrarea stăpânirii habsburgice în Transilvania genera dezordine publică, insecuritate pentru filoturci, astfel că pot fi înregistrate valuri de migrații spre țărmurile otomane. La Poartă există străzi, locuri sau clădiri care poartă numele transilvănenilor „poteca maghiarilor”, sau există un cimitir la Tekirdağ, trebuie să fi existat și în preajma orașului Izmit. La Istanbul se găsește „Casa Transilvăneană”, iar la Tekirdağ conacul principelui Francisc Rákoczy.

Cristofor Báthory a murit în 22 august 1581, dar a fost înmormântat aproape după un an, el fiind ținut în sicriu.⁶³³ A fost condus de către marea nobilime într-un mare doliu și cu o tristețe generală pe ultimul drum, prin fața celor vii și a celor din subordinea sa.⁶³⁴

Moartea lui Andrei Báthory este redată prin comparația atitudinilor secuilor pe de-o parte, cei ce-l ucid pe principe și acțiunea omenoasă a voievodului Mihai

⁶³⁰ Vezi testamentele editate de Tüdös S. Kinga, *Erdély testamentumok*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003, vol. I, p. 435–452.

⁶³¹ A. Veress, *op. cit.*, vol. III, d. 41, p. 86.

⁶³² *Ibidem*, d. 110, p. 169.

⁶³³ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 37.

⁶³⁴ Somogy Ambrus, *Báthory Zsigmond első éve* în „E.Ö.”, vol. II, p. 64.

Viteazul, pe de altă parte. Prin gestul său voievodul a dat exemplul de respect asupra trupului defunctului conducător. Andrei, pe când stătea să mănânce cu oamenii lui a fost atacat de niște secui care i-au decapitat pe toți din anturajul principelui. Însă Mihai Viteazul a procedat cu demnitate și a cerut ca țeasta cardinalului să fie cusută și apoi pregătit pentru cele din urmă. Voievodul i-a făcut o înmormântare la care *adus-au secuii și trupul acolo și, spălându-l frumos, cusutu-i-au capul de umeri și îmbrăcându-l în straie de cardinal și cu mitra pe cap, de față fiind preoții, și de asemenea, Mihai Vodă, cu multe înalte fețe, înmormântatu-l-au pe bietul prelat în biserica din Alba-Iulia*.⁶³⁵ Asemenea comportamentelor de mare lider militar, Mihai Viteazul nu accepta acest gen de pedeapsă aplicată asupra corpului dușmanului, el nu împărtășește această tradiție dezonorabilă. Corpul, conform pedepselor premoderne, ar fi trebuit să fie expus în văzul lumii pentru mai mult timp și rareori beneficia de o înmormântare. El însă nu a permis să i se aplice pedeapsa post-mortem ce avea scopul de a dezónora persoana. De gestul mărinimos și creștinesc al lui Mihai Viteazul, alți principii din perioada princiară nu au beneficiat.

Referitor la sfârșitul lui Moise Székely, Krauss notează că a fost străpuns în creier, în timpul fugii sale, cu lancea, i-au tăiat capul și l-au dus la Brașov⁶³⁶, iar Enyedi Pal dă și numele celui care a făcut fapta, un etnic de-al lui: *Pe Moise Secuiul l-a omorât un secu, un soldat numit Mihály din satul Csik Szent Mihály. Și când a vrut să-i ia capul, Rácz Gheorghe a ajuns acolo și îi lăsase acestuia să-i ia capul, i-a luat și calul urmând apoi represalii dure asupra populației, din care mulți au coborât în Muntenia*.⁶³⁷ Moartea acestuia s-a datorat faptului că nu a reușit să se impună ca și conducător de opoziție, pe fondul situației neclare din Principat, fiind sprijinit doar de secu.

Cel mai iubit principe al Transilvaniei, din perspectiva efectelor religiei asupra mentalului colectiv, Bocskai, cel ales de Dumnezeu să conducă țara, a murit otrăvit din câte se pare. Populația foarte revoltată de sfârșitul tragic al principelui ce se aseamăna în parabole cu Moise al evreilor, nu erau dispusă să lase vinovatul nepedepsit. Astfel Katai Mihály, pe baza unor zvonuri, probabil nefondate, a fost tăiat în bucățele.⁶³⁸ Puțin mai conta dacă el era adevăratul criminal căci în fața societății scandalizate se cerea prinderea unui țap ispășitor, iar indiciile păreau să-l incrimineze pe el. Soția lui Bocskai, pare că nu a ținut doliul după așteptările societății, din moment ce a rămas în memoria posterității cronicărești prin faptul că ea, Bornemisza Ecaterina, *a avut*

⁶³⁵ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 86.

⁶³⁶ Krauss György, *Leirása mind a hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek*; în „E.Ö.”, vol. III, p. 65.

⁶³⁷ Enyedi Pál *enekeből*, p. 7 mss. aflat în colecția Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Fond Colecții Speciale manuscrise: Miko Imre, Erdély Történelmi Adatok, legătura III.

⁶³⁸ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 144.

*noroc și de mai tineri decât Bocskai.*⁶³⁹ În testamentul său, Bocskai cerea să fie înmormântat la Alba-Iulia *ca-n iubita noastră Patrie, precum principii de acolo de la început, în acel loc au obișnuit să se înmormânteze*, rugând Dieta să fie înmormântat cu cinste, însă pompa și cheltuielile să fie după starea țării și ținându-se cont de situația pe care o permiteau vremurile.⁶⁴⁰

Factorul religios are un rol decisiv în mentalul social. Predicatorul cetății Oradea își dă acceptul pentru eliminarea lui Báthory: *de l-ar ucide cineva pe Gabriel Báthory, nu ar păcătui cu nimic prin asta în fața lui D-zeu*. Prin aceste cuvinte, Báthory nu mai era privit ca un conducător de țară ci ca o persoană ce își merită pedeapsa, fiind privit ca lipsit de protecția divină din cauza faptelor sale. Nici istoriografiei otomane nu i-a scăpat atitudinea sa. Ibrahim Peçevi în cronica „Tarih” relatează: *„Craiul cel Nebun fiind un nebun tare afurisit... Luând cu forța averile acestora, i-a ucis pe mulți dintre cei care, în fața abuzurilor lui, i se opuneau...”*⁶⁴¹ Ei nu au fost indiferenți nici față de moartea acestui crai nebun, după cum îl numeau. *Toți cei din Transilvania, mari și mici, se săturaseră și se scârbiseră de mai sus numitul [Deli-Kiral]. ...ieșind din Oradea, avusese de gând să plece împotriva lui Bethlen, dar voievozii haiducilor punând câțiva pușcași într-o trecătoare, l-au ucis acolo, lovindu-l cu pușca.*⁶⁴²

Nagy Szabó Ferenc oferă informații complexe despre derularea faptelor. Prins și ucis, trupul lui a fost lăsat să zacă mult timp neîngropat de către oamenii atinși de predica preotului. *A avut el un câine, care s-a culcat acolo, lângă trupul lui și acela a alungat de pe el corbii, câinii și porcii, să nu-l sfâșie și să nu-i scoată ochii. Câinele i-a fost mai credincios decât oricare prieten și partizan lingușitor. Niște săraci l-au luat și au dus o cotigă hodorogită – cu doi boi – și încărcatu-i-au trupul pe ea și dusu-l-au la Bathor. Și acolo l-au așezat în paraclisul bisericii, într-o firidă și l-au acoperit cu o fâșie de catifea, după aceea Gabriel Bethlen a pus să i se facă o înmormântare mai cuvioasă, că doară jertfa lui era, bietul om.*⁶⁴³

*A stat acolo șaisprezece ani și nici c-a putrezit, ci era frumos, de ai fi zis că abia l-ai așezat acolo; nici duhoare nu avea după cum aflase de la cei ce au participat la ritualul funerar. Așa i-a fost sfârșitul dănțuiei lui G. Báthory.*⁶⁴⁴

În cronistica transilvăneă, detaliile despre moartea lui Báthory ocupă un spațiu mai amplu față de momentul încoronării sale, întocmai pentru a arăta că el nu a fost

⁶³⁹ *Ibidem*, p. 144.

⁶⁴⁰ „mint szerelmes Hazánkban; minthogy az odavaló fejedelmek ott szoktak eleitől fogva temetkezni” apud Bocskai István *végrendelése* în „E.Ö.”, vol. III, p. 120.

⁶⁴¹ M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, p. 435.

⁶⁴² *Ibidem*.

⁶⁴³ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 159.

⁶⁴⁴ *Ibidem*, p. 160.

un principe dorit, dar moartea a concentrat atenția societății asupra sa. Un anonim german într-o variantă asemănătoare cu cele de mai sus, îi descrie ieșirea din cetate la sfatul apropiatului său, Géczy Andras, ce-i propunea o plimbare în afara cetății cu scop recreativ, dar care avea însă ca plan omorârea lui. Încrezător, iese la plimbare cu frumoasa-i caleașcă aurită trasă de 10 cai vopsiți deosebit, și fiind atacat este ucis.⁶⁴⁵ O mică diferență apare la pedeapsa aplicată trupului decedat: aici se spune că a stat neînmormântat doar 14 zile, deși spune că i s-au înmormântat oasele, pe când în alte cronici se dau 16 ani. Oricum 14 zile este un răstimp redus pentru înmormântarea unui principe, mai ales că trebuia să-și suporte pedeapsa post-mortem, dar nu este imposibil. Cifra de 16 ani o dă Nagy Szabó și pare oarecum credibilă pentru că primise informația despre cum arăta de la cei ce au luat parte la înmormântare, contemporani cu cronicarul. Ambii cronicari, unul secui, celălalt german, sunt funcționari și redau evenimentele consultând calendarele vremii, fapt ce se poate deduce din alinierea cronologică marginală pe ani, probabil calendarul personal sau cel al orașului, însă această întâmplare e posibil să o fi relatat din memorie. Totuși diferența între cele două surse rămâne destul de mare.

Simțindu-și sfârșitul aproape Gabriel Bethlen și-a orânduit casa și a lăsat testament potrivit exemplului Hiskias, lăsând cu limbă de moarte ca țara să nu se lepede de Poartă.⁶⁴⁶

Caracterul său drept și cinstit ce i-a dominat viața, strădania permanentă de a evita ruperea de sub suzeranitatea Porții și ținerea la distanță a austriecilor, ba mai mult, angrenarea țării în războiul de treizeci de ani împotriva austriecilor, ca aliat al țărilor protestante, vor lăsa posterității imaginea unui principe iubit de societate. Episodul sfârșitului său se derulează cu redarea ultimelor momente din viață, starea sa de boala, încercarea doctorilor de a-i ameliora sănătatea: i-au dat să bea *pşedzoer* și a mai trăit după aceea douăzeci și patru de ore și s-a stins dinastă lume a umbrelor cu o moarte frumoasă și molcomă, în 27 noiembrie 1629. [...] I-au și fost întins în sala de audiențe.. A fost însă înmormântat cu mare solemnitate, în 10 ianuarie, în biserica din Alba-Iulia, a cărui guvernator a pus să i se aducă din Polonia un sicriu și un monument de prins pe zid cum n-a mai fost văzut la nimeni în veci.⁶⁴⁷ Avem descrierea unei morți naturale, în urma căruia corpul principelui defunct nu este încă înmormântat aproape doua luni. Relatarea expune practica funerară, cu obiceiurile tradiționale, într-un mod fragmentar. Face apel la credința creștinească din inima fiecăruia în ce privește monumentul adus pentru a se pune în

⁶⁴⁵ Anonim, *Igaz történet annak, hogyan jött Báthori Gábor Szebenbe* în „E.Ö.”, vol. III, p. 173.

⁶⁴⁶ G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, pp. 33–37, 66.

⁶⁴⁷ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 192.

biserica, *chipul dăltuit în piatră al lui Gabriel Bethlen, decât chipul din chivot a lui Dumnezeu?*⁶⁴⁸

Ecaterina de Brandenburg, după ce cedă țara lui Rákoczy I în schimbul unei sume de bani, părăsi țara și se retrase la Tokaj cu o parte însemnată din colecția unicat de covoare a lui Gabriel Bethlen, prima colecție particulară de covoare turcești, oraș unde, spune Krauss, a trăit și a fost „prietenă” cu Csáky, până ce el a despuiat-o de toate bunurile, apoi săracă, vinde cetatea împăratului și merge în Viena. Se botează la catolici și cunoaște un principe sărac de Saxa, Francisc Carol, cu care se recăsătorește. Însă noul partener, mare jucător la jocurile de noroc, îi va pierde și ceea ce îi mai rămăsese, urmând drumul Hamburgului. Ar fi umblat zvonul că ar fi omorât-o soțul ei, când îi ceru socoteală de banii pierduți, dar Krauss găsește în acestea doar niște informații incompatibile cu realitatea; el notează că cea ucisa era de fapt slujnica ei, iar Ecaterina a sfârșit în sărăcie. *Și o principesă poate deveni cerșetoare din pricina unei vieți necumpătate.*⁶⁴⁹

La 10 ianuarie 1649, principele Gheorghe Rákoczy I este înmormântat la Alba-Iulia cu mare fast și pompă. Informația este sumară și provine de la Krauss.⁶⁵⁰ Soția lui, Lorantffy Suzana, moare în 1660, după ce preotul ei, Megyesi, a fost delegat de preoțimea calvină să o roage să intervină pe lângă fiul ei să nu atace Sibiul, ca nu cumva să atragă represiunea otomană și țara să ajungă sub ocupație turcă directă. Ea bănuind că o sfătuiește din ură, își alungă pastorul de la curte, apoi repede cuprinsă de remușcări îl recheamă de pe drum, dar căzu jos, probabil într-o criza de infarct și muri. Acțiunea este văzută ca o pedeapsă divină pentru că își gonise preotul cu intenții bune.⁶⁵¹

Gh. Rákoczy II este învins în 1660, la 7 iunie, după ce în urmă cu două săptămâni fusese rănit în 5 locuri de vizirul de la Buda, între Gilău și Florești. A doua zi, din răzbunare, principesa ordonă uciderea câtorva turci și tătari.⁶⁵²

Soția bolnavă a lui Barcsai, Elisabeta Szalánczy, moare în 1660 provocându-i o mare tristețe soțului. Deoarece Barcsai nu se putea duce la dânsa, nobilimea hotărâște amânarea transportării ei în Sibiu.⁶⁵³ Principele Barcsai după ce a fost condamnat în Dietă că ar fi folosit banii țării, strânși în scopul tributului, pentru alte scopuri, este prins de către kemeniști și închis, fiind omorât în 30 iunie 1661 pe Câmpia Transilvaniei, unde au fost duși *într-o ceruță captușită cu scânduri pe dinăuntru, în care principii*

⁶⁴⁸ *Ibidem*, p. 192.

⁶⁴⁹ apud G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, p. 84.

⁶⁵⁰ *Ibidem*, p. 136.

⁶⁵¹ *Ibidem*, p. 331.

⁶⁵² *Ibidem*, p. 356.

⁶⁵³ *Ibidem*, p. 330.

*Rákoczy obișnuiau să-și duca câinii de vânătoare, împușcat de către soldați prin găurile rotunde pe unde, pe vremuri, își scoteau capetele câinii, după ce Kemény aflate ca turcii înaintază spre Transilvania fiindu-i frică să nu fie numit iarăși numit Barcsai.*⁶⁵⁴

După ce a fost îndepărtat de la domnie prin alegerea lui Apaffi, Kemény János nu se poate obișnui cu pierderea tronului princiar și încearcă să și-l recupereze, dar oastea otomană îl sprijină pe noul ales. El era în satul Seleuș, în apropierea Mediașului, se pregătea să-și mănânce prânzul când au sosit turcii și l-au chemat înaintea lor. Kemény cere să i se păstreze mâncarea pe când se întoarce, se urcă pe cal și merge înaintea otomanilor. Este atacat de turci și oastea nimicită, iar el rămâne fără cal. Este călcat în picioare de cai, în așa fel încât nu se mai recunoștea care îi era capul sau restul corpului. În locul unde a căzut Kemény i s-a pus spre memorie un mic stâlp.⁶⁵⁵

Episodul morții principilor Apaffi este de-a dreptul mișcător. De foarte rare ori beneficiem de informații referitoare la ambii soți și extrem de rar se afișează trăirea unei drame familiare devastatoare. În cadrul cronicilor, atenția îndreptată asupra morții principeselor este mai mică, ea este pomenită ca eveniment, dar mai rar descrisă. Însă relatarea despre Apaffi Mihály și Bornemissza Ana este dată amănunțit de un înrudit al principesei, care a fost foarte aproape de ei și a cunoscut cu detalii intime aceste trăiri. Moartea soției va surveni cauzată de supărare pentru că generalul austriac Caraffa, după ce preluase cu forța Transilvania, îi amenința ca îi va trimite împreună cu consilierii la curtea Vienei. Chiar dacă traiul oferit la curte putea să fie sclipitor, pentru percepția transilvanului apare ca un fel de detenție neexprimată. La fel, avem cazul lui Martinuzzi, al cărui nepot pe care e posibil să fi dorit să-l lase în urma sa în Transilvania într-o poziție importantă, dacă nu chiar principe, era ținut la curtea austriacă, în anumite funcții importante. Dar orice funcție ar fi avut, tot un fel de „prizonier” era. Or principesa, dacă a ajuns să se îmbolnăvească de supărare încât să moară în trei luni, justifică faptul că pentru ea era degradantă poziția propusă. Principesa își închipuia într-una, în sinea ei, starea înjosoare în care vor fi scoși din țară și ce înrobiri vor săvârși austriecii în țară după aceea, încât muri în Dumbrăveni la 8 august 1688.

Tragedia familială nu se termină aici. De supărare principele pare să își piardă mințile, dar nu doar din cauza soției, ci și din cauza stării în care a ajuns, el (*destul de*) *des s-a grăbit spre moartea sa, când era cuprins de stări de frică cumplită, înnebunind deja în mintea lui, nu mai dorea nici să mănânce, nici să bea, ofta îndurerat și plângea, își petrecea timpul în nesfârșita lui tăcere, iar când rostea câte un cuvânt*

⁶⁵⁴ *Ibidem*, p. 403.

⁶⁵⁵ Rozsnyai Dávid *naplója* în „E.Ö.”, vol. VI, p. 85.

*nici acela nu avea sens, scrâșnea din dinți, [...] rodea toate cu dinții laolaltă, când era trist ca un mormânt, când râdea*⁶⁵⁶. Însă intervenția divină va face ca doctorii dimprejurul lui să-i acorde o bună îngrijire și să-și revină, chiar dacă numai pe moment. Se repune câte puțin pe picioare urmând sfaturile medicilor, de a ieși în societate, în colectivitate, de a asculta muzică. Organizând o partidă de vânătoare, ce căzu pe o vreme destul de urâtă, se îmbolnăvi și după patru zile și jumătate muri, în patul său, în 15 aprilie 1690, în Făgăraș. În mormântarea a fost ținută peste trei zile, la ea au participat și generali și ofițeri austrieci. Țara cuprinsă de spaimă a dorit să-i depună omagiu de credință noului principe, dar au fost împiedicați de imperiali.⁶⁵⁷

După ce am redat momentul morții principilor, cu prezentarea unor fragmente creștomonahice care fac de multe ori cât zeci de pagini de comentarii, am putut distinge cu ușurință două tipuri de practici mortuare. Unul se practica pentru principii cinstiți și celalalt pentru cei percepuți negativ. După cum s-a văzut, nici un autor nu a venit să ne ofere întreaga imagine a momentului morții, ce să cuprindă de la ultimele clipe ale principelui la înmormântarea lui în locul de veci. Bineînțeles că acest moment este destul de lung și se face pe etape. Tanato-psihologia societății transilvănene în fața morții este deosebit de reprezentativă prin aceste redări chiar și fragmentare. Datorită acestei psihologii, am reușit să refacem acel joc de puzzle într-un întreg și să îi dau o formă cât mai apropiată de adevăr. Munca nu s-a dovedit a fi ușoară, apelul la atâtea cronici, selectarea momentelor din viața lor, descifrarea, traducerea, prelucrarea, compararea au fost răsplătite însă.

Pe lângă tanato-psihologia colectivă, dramele trăite de acești principii sunt mișcătoare, uneori de-a dreptul șocante, ei fiind nevoiți să își împartă viața particulară cu viața publică, ce avea întâietate în fața celei private. De multe ori, în nevoia lor de a-și îndeplini obligațiile de conducători ai țării, erau privați de evenimente speciale din viața lor particulară.

În cazul morții principilor percepuți pozitiv, aceștia au parte de ritualul cuvenit. Încă dinainte de moarte, ei au posibilitatea să își întocmească testamentul, din timp dacă își simțeau sfârșitul sau de pe patul de moarte. Ei au astfel posibilitatea de a-și lăsa succesorul de drept sau succesorul testamentar. Pot să își încheie ultimele socoteli din viață și să meargă pe lumea cealaltă fără obligații pămâtenne. Făcând un apel

⁶⁵⁶ „Gyakran maga halálára igyekezett, hol rettenetes félelemben volt, mar elméjében is megbolondulván, sem enni, sem innya nem kért, keservesen sóhajtozót és sírt is, értelem nélküli volt, a fogait is vicsorgatta[...], a fogaival mindent egyberágott, ottan némelykor felettte komor és némelykor nevetett is stb.” în „Történeti emlékek”, vol. II, p. 14.

⁶⁵⁷ *Ibidem*, p. 15.

la testamentele vremii, vedem că marea nobilime ca și ceilalți ce erau în măsura să întocmească un testament, lăsau înșirate atât datoriile ce le aveau de dat și persoanele cărora le datorau, dar și cât și de la cine aveau de luat. Dacă moartea intervenea fără ca să fi avut loc restituirea sau recuperarea acestor datorii, executorii numiți prin testamentul respectiv aveau obligația să ducă la îndeplinire sarcina impusă. Copiii erau dați sub tutoratul unei persoane apropiate sau unor desemnați, spre a veghea asupra îngrijirii, nevoilor și educației lor, la fel și soțiile erau încredințate sub același tutorat până ce se vor recăsători, moment în care își pierdeau drepturile. Se împărțeau caii, se dădeau pomeni, totul era foarte bine gândit și chibzuit. Deoarece era stilul de întocmire folosit de marea nobilime, la această variantă vor apela și principii.

Cele trei volume ale lui Tüdös S. Kinga, *Erdély Testamentumok*⁶⁵⁸, au transpus testamentele marilor nobili maghiari și secui, care sunt deosebit de relevante. Deși își propunea redactarea testamentelor princiare, muncă ce ne-ar fi fost de un real folos, se pare ca nu le-a terminat încă. După ce toate socotelile erau încheiate persoana era „pregătită” pentru momentul morții. Concepția individului față de viață și de moarte sunt tocmai cele ce l-au făcut să apeleze la întocmirea testamentelor. Teamă majoră față de moarte se deduce din modul în care trăiesc și nu din întocmirea testamentului. Potrivit religiei protestante el trebuia să își caute mântuirea pe pământ, să ducă o viață exemplară, să fie foarte apropiat de litera Bibliei, deci să trăiască o viață cât mai pură. Aceasta determina în primul rând individul să își întocmească actul respectiv. Abia apoi vine frica de moarte ca fenomen al trecerii în neființă. Transilvăneanul pre-modern are tendința de a dobândi o înaltă stare spirituală printr-o pregătire continuă, pentru a scăpa de osânda veșnică. Dacă vom ține cont de lecturile biblice nenumărate ale lui Rákoczy I sau ale lui Bethlen, vom înțelege latura religioasă a fricii de moarte, prin pregătirea continuă pentru acel moment.

După ce spiritual omul este pregătit, moartea este mai ușor de acceptat. Regele Zápolya, în 1540, înaintea morții, spunea că: *Dumnezeu încă nu ne-a rupt zilele [...] [după] pedepsirea slujnicilor păcătoase, nici nu îmi doresc să trăiesc mai mult, fie voia să sfânte.*⁶⁵⁹

Conștiința în agonie și în clipa morții a principilor, după ce s-au pregătit spiritual, le dictează să se lase în mâinile divinității, pentru a-și urma predestinarea. Familia princiară cât și apropiații principelui stau lângă el și așteaptă întristați ca acesta să treacă în neființă. Medicii nu îl părăsesc și îi oferă medicamente care să-i

⁶⁵⁸ Tüdös S. Kinga, *Erdély testamentumok, Hadviselo székeleyek végrendeletei*. Háromszék., Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003, vol. I; volumele II, III passim.

⁶⁵⁹ „és Isten ő kegyelme még napjainkat meg nem szakasztotta [...] nem is kívánunk azon túl élni, légyen az ő szent akartja” apud Mindszenti Gábor *naplója* în „E.Ö.”, vol. I, p. 73.

facă mai suportabilă agonia, dacă se poate. Preotul curții princiare nu se dezlipește nici el. El va avea un rol major, de ordin spiritual, în a-l ajuta moral să treacă pragul spre infinit. Dacă la regele Zápolya, catolic fiind, călugărul Martinuzzi proptise în grabă la cerința lui un altar formal în cameră⁶⁶⁰ pentru a putea să officieze slujba, la conducătorii din Principat care mor de moarte naturală, care în marea lor majoritate sunt protestanți, altarul nu mai este necesar. După moarte, corpul rămâne în palat, se spală, se îmbălsămează cu tot felul de creme, se îmbracă și se pregătește pentru a fi așezat în sicriu. Este depus în sala de primire a palatului, unde nobilime avea posibilitatea să vina și să își prezinte omagiile față de răposat. Era semnul celei mai mari cinstiri și onorare a persoanei defuncte. Aici va fi ținut șase săptămâni.⁶⁶¹

Urmează să i se dea comanda pentru sicriu și piatra funerară care îi va împodobi mormântul, care de obicei erau executate cu o rară măiestrie de renumiți meșteri din Polonia. Erau atât de frumoase încât societatea afirma despre ele că nu s-au mai văzut în toata lumea astfel de frumuseți. Apoi cortegiul funerar urma să ia sicriul și să îl ducă însoțit de marea nobilime care i-a fost aproape toată viața, în mod solemn, la biserica din Alba-Iulia pentru a-l depune spre eternitate. Însemnele princiare oferite de sultan vor însoți principele decedat fiind purtate de un nobil, însă nu am găsit deocamdată date care să releve ce se întâmpla cu acestea apoi. Avem date despre însemnele de domnie oferite pentru domnii țărilor române, acestea erau retrimise la Poarta în cazul în care mureau de moarte ne-naturală, sau erau depuse. Biserica unde sunt înmormântați, cea din Alba-Iulia, este sfântul loc de veci al principilor transilvăneni.

Principii care au murit de moarte naturală și au beneficiat de întregul ritual mortuar și care au beneficiat și de pregătirea spirituală, fără să îl enumerăm și pe regele Ioan Zápolya, sunt: Ioan Szigismund Zápolya, Cristofor Báthory, Bocskai, Bethlen, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákoczy I, Apaffy Mihály. Nu putem să-i încadrăm în rândul acestora pe cei care au murit în afara granițelor țării, când nu mai exercitau funcția de principe: Ștefan Báthory moare pe teritoriul Poloniei având demnitatea de rege, Ecaterina de Brandenburg în momentul morții nu mai deținea calitatea de principesă a Transilvaniei, trăind pe teritoriul german.

Conducătorii care au fost catalogați ca fiind trădători erau lipsiți de către societate de marea onoare de a beneficia de tradiționalul proces funerar. Atitudinile generale ale societății față de moartea unui „Iuda” erau complexe. Însă deoarece trădarea unui conducător era catalogată conform poziției politice adoptate de acesta, nu atât tran-

⁶⁶⁰ *Ibidem*, p. 78.

⁶⁶¹ pentru Gabriel Bethlen, vezi Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 192.

silvănenii cât puterile ce nuanțau populația prin apartenența lor la una din ele, puneau această etichetă. Dacă un conducător se alătura taberei pro-imperiale, el era catalogat ca trădător de otomani și atenționat să își redimensioneze politica în funcție de interesele dictate de litera legământului încheiat. Aceeași viziune o percepea și societatea transilvăneană filoturcă despre conducătorul respectiv, iar intenția lui de a fi de partea austrieilor și să-i aducă în țară nu putea lăsa colectivul uman fără reacții, deoarece conștientizau pericolul la care vor fi expuși atât de acești pro-imperiali care secătuiau țara, cât și de represiunea otomană, a cărei aripă tătarască devasta zona până ce austrieicii erau scoși din țară. Austrieicii îi percepea neloiali pe cei care respectau pactul otoman și-i acuzau de trădare a cauzei creștine. Progermanii transilvăneni înclinau spre aceleași considerente. După ce reușeau să intre în Transilvania, austrieicii eliminau conducătorii care le-ar fi dat impresia că le contravin intereselor. Indiferent însă de cine erau văzuți ca neloiali, moartea în sine ca fenomen de pedepsire era atroce. Conducătorul era luat prin surprindere și nici nu mai avea răgazul de a-și da în grabă măcar un testament sumar, în caz ca nu reușise să își întocmească unul până în momentul fatal. El astfel era osândit de să treacă pe lumea cealaltă cu treburile neterminate și nepregătit spiritual. Din acest punct de vedere trebuie privită lipsa de testamente pentru unii principii. Va fi greu să găsim testamente întocmite pentru cei eliminați printr-o moarte fulgerătoare.

Ținând cont că omul premodern se pregătea pentru moarte tot timpul vieții, printr-o continuă apropiere de percepțiile Biblice, testamentul și-l redacta doar în momentul în care simțea că ar fi posibil să moară de moarte naturală, mai puțin din cauza pericolelor ce planau foarte des în țară. Dacă ar fi avut o pregătire față de pericolele militare ar fi impus să se facă testamentele din fragedă tinerețe. Bine înțeles că elementul tătar va accelera redactarea de acte în mediul secuiesc, căci era ceva fatal și care se întâmpla ca pedeapsă divină și se grăbeau să-și încheie socotelile pământești, un punct esențial ocupându-l eliberarea din robia tătară prin desemnarea cui să o facă și instrucțiuni în vederea sumei de plătit. Aprecierea lui Platon, în lucrarea sa *Republica*, de a nu face responsabil nici pe Dumnezeu, nici natura, și nici pe ceilalți de ceea ce suntem noi⁶⁶², condiție a alegerii personale, nu poate fi aplicată de către societatea premodernă, mai ales de către cea protestantă, în care viața omului era deja predestinată.

Din aceste considerente, în cazul morții pe cale naturală, decesul era precedat de cele mai multe ori de boală. Acesta era semnul lui Dumnezeu oferit credinciosului său că i se apropia sfârșitul. Subiectul percepând semnele divine, începe pregătirile

⁶⁶² Françoise Dastur, *op. cit.*, p. 66.

necesare, testamentul era esențial, pentru a nu lăsa lucrurile neterminate. Toate fiind încheiate, își aștepta sfârșitul prezis, lăsându-se pe mâna divinității. Deoarece o viață întreagă subiecții trăiau pregătindu-se intens pentru acest moment special, ce îi va duce spre Judecata de apoi, moartea naturală nu provoca frica. Însă în cazul morții fulgerătoare, provocate prin ucidere, prin pedepsire din partea dușmanului, fie el din partea austriacă sau raidurile tătarăști, frica de moarte era justificată prin imposibilitatea îndeplinirii ultimelor îndatoriri cerute unui bun creștin.

Pedepsa fizică aplicată conducătorului rebel consta în împunsături, de obicei erau folosite lăncile de către soldații delegați să îndeplinească actul, uneori se desfigura corpul prin tăierea urechilor, nasului: *istoria regiunilor din Europa de Est oferă numeroase exemple de mutilare a persoanelor în viață din motive politice.*⁶⁶³ După uciderea lui Martinuzzi, Ferdinand primea spre certificare urechea pedepsitului.⁶⁶⁴ Decapitarea nu era obligatorie, dar se folosea pentru certificarea actului săvârșit. Făcând o incursiune în istoria decapitării, Paul-Henri Stahl notează că *capetele tăiate și încă vii din Occidentul european au fost descrise de numeroase dăți. Ele sunt numeroase și variate ca și caracteristici, strat social și comportament al capetelor aparținând ambelor sexe.*⁶⁶⁵ Apoi este de părere că în cazul poveștilor din Europa de Est, caracterul tipic și la ortodocși (lipsind liderii feminini) este, fără îndoială, Sf. Ioan, care este văzut întotdeauna ca cel care își poartă capul sub braț.⁶⁶⁶ Decapitarea se practica în lumea monoteistă, atât la creștini cât și la musulmani. „*Turcii i-au tăiat capul, dar el este încă în viață și zboară pentru a găsi apa care va face să-i crească un al doilea cap.*”⁶⁶⁷

După ce subiectul a fost executat, corpul era aruncat în afara orașului în semn de batjocură și părăsit acolo. Perioada în care era expus variază ca timp, deoarece cronicarii rețin acest fapt și influențați de sentimentele pe care le aveau față de individ. Pentru că nu toți cronicarii fac referiri la moartea fiecărui principe, e greu de precizat. În cazul lui Gabriel Báthory avem două relatări, una de 14 zile, cealaltă

⁶⁶³ „L’histoire des régions de l’Europe orientale offre de nombreux exemples de mutilations de personnes vivantes pour des raisons d’ordre politique” apud Paul-Henri Stahl, *Histoire de la Décapitation*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986, p.70.

⁶⁶⁴ Forgács Ferencz, *Istoria lui Martinuzzi și a Izabellei* în „E.Ö.”, vol. I, pp. 96–111.

⁶⁶⁵ „Les têtes coupées et vivantes de l’Occident européen ont été décrites a plusieurs reprises; elles sont nombreuses et variées comme caractéristiques et milieu social et comportement des têtes appartenant aux deux sexes” apud Paul-Henri Stahl, *op. cit.*, p. 163.

⁶⁶⁶ „Le personnage typique dans les contes de l’Europe orientale et orthodoxe (d’où les têtes féminines sont absentes) est sans doute Saint Jean, dont il a été question plus haut; c’est toujours lui qui la porte sous le bras” apud *Ibidem*.

⁶⁶⁷ „Les Turcs lui coupent la tête mais il vit encore et vole pour trouver l’eau qui lui fera repousser une deuxième tête” apud *Ibidem*.

16 ani. Deși ambele par a fi exagerate, cea de-a doua pare totuși mai credibilă⁶⁶⁸, singura explicație ar fi cea privitoare la felul pedepsei post-mortem. Se poate să fi existat două etape. Una ce cuprinde pedepsirea prin lăsarea în afara orașului a cadavrului pentru a fi desfigurat de intemperiiile vremii și de animale, pentru a fi o lecție celor ce ar încerca să mai trădeze, pentru a suporta defăimarea subiecților umani ce treceau pe acolo. Această etapă era mai scurtă și putea dura până la șase săptămâni, timpul periodic ar coincide cu timpul prevăzut pentru acordarea ultimelor onoruri în cazul conducătorilor drepti și poate fi pus în corelație cu concepția religioasă prin care în cele 40 de zile de după moarte sufletul omului rămâne încă pe pământ, printre cei cunoscuți în timpul vieții.

Ori o astfel de atitudine e posibil să fi creat sentimentul generat de gândirea analogă bazată pe relația divinității cu omul, că Dumnezeu nu va trece cu vederea păcatele decedatului și pedeapsa primită pe pământ și-l va osândi la pedeapsa veșnică. Imaginea Judecății divine este receptată în creștinism sub două forme: judecata de după cele 40 de zile, și judecata finală ce se va înfăptui când va veni sfârșitul lumii, ce presupune că toți morții se vor ridica din morminte și vor merge aliniați în fața lui Dumnezeu și vor da socoteala în văzul tuturor pentru ce au făcut în viață. Nu se cunosc date foarte exacte despre aceste credințe și reflectarea lor la nivelul religiei populare, dar pentru secolul XIX, cel puțin o parte din comunitățile maghiare împărtășeau aceste convingeri, și ca o particularitate a mentalului, posibil moștenită din secolele anterioare, se credea ca la Judecata veșnică se mergea soț-soție, probabil din aceste considerente în mediul rural după o prima căsătorie dacă rezultau copii, după decesul unuia, persoana rămasă în viață prefera o relație de concubinaj, un partener doar pentru timpul rămas de trăit.

Or testamentele elitei conțin o clauză specială pentru acest fapt, ce spune că soția beneficia de lucrurile rămase ca moștenire cu drept de uzufruct viager doar atâta timp cât purta numele decedatului. Au fost unele cazuri mai rare, când soțul le primea cu aceleași condiții, până la căsătorie, rămânând ulterior copiilor sau rudelor femeii decedate. Dacă se poate emite o opinie asupra comportamentelor umane pentru clasa elită, nu același lucru îl putem afirma pentru mediul rural, unde putem să aflăm câte ceva mai mult retrospectiv, cu informații din secolele următoare, dar riscăm ca informația survenită să arate un comportament modificat datorită influenței directe catolice austriece.

Revenind la a doua etapă de pedepsire, aceasta viza, probabil, punerea în capelă într-un coșciug simbolic, o ladă din scânduri, dar nu înmormântarea, înveliți fiind

⁶⁶⁸ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 159.

doar cu un material. Etapa putea dura ani de zile, până ce se făcea înmormântarea efectivă. Anonimul german nota că pentru a doua etapă oasele erau spălate. Dar pentru că din prima etapă până la a doua timpul nu era suficient să determine descompunerea întreagă a cadavrului, este mai viabilă soluția trecerii din a doua etapa spre a treia, când după o distanță de mai mulți ani au rămas doar osemintele. Această etapă, impunea pedeapsa prin privarea dreptului natural de a se întoarce în țărână de unde a venit, conformă credinței monoteiste, spre a se face în procesul de putrefacție un tot cu natura mamă. Deși la protestanți nu se practica un ritual de spălare a oaselor, doar al spălării corpului nou decedat, spre a merge curat în lumea cealaltă, probabil că și celui pedepsit i se acorda o astfel de favoare înaintea înmormântării. Urma apoi înmormântarea, care era una simplă.

Dacă pentru decedat șirul pedepselor pare că s-a sfârșit, o ultima pedeapsă ar fi lipsa pomenirii mortului făcută în biserici sau a donației făcută înainte de moarte pentru a câștiga iertarea păcatelor. Deoarece conducătorul mai mult ca sigur nu mai apucase să-și întocmească testamentul care să-i rezolve și această ultimă necesitate extrem de importantă pentru sufletul său, el nu va fi pomenit spre iertarea păcatelor. Cu această ultimă pedeapsă șirul pedepselor pare ca s-a încheiat pentru el.

Aceste distanțe temporale sunt valabile doar pentru conducători, deoarece se păstrează fastul și pompa ceremoniilor din vechiul Regat Ungar, se păstrează prestanța și va dura până după 1658, când conducătorii își pierd mare parte din statut și poziția princiară anterioară și se apropie de o condiție asemănătoare cu cea a voievozilor români. Pentru mediul rural se opta pentru un ceremonial scurt de trei zile, mai mult ca sigur, zile ce coincid simbolic cu cele în care Iisus a fost răstignit pe cruce.

Dar nu și în cazul în care un urmașul al său, direct sau indirect, dovedea infidelitate față de puterile austriacă sau turcă, care pentru a-l dezonoara pe principe vor alege distrugerea mormintelor din Biserica din Alba-Iulia. Așa au procedat de exemplu austriei în 1644⁶⁶⁹ și otomanii în 1657. Prin acest fel de pedeapsă se dezonoara întreaga familie princiară.

După renunțarea la suzeranitatea otomană, tradiția transilvăneană în ce privește ritualul înmormântărilor suferă schimbări, timpul de onorare și de bocire al defunctului scade la 3 zile. Aceasta se datorează în primul rând ralierei unor obiceiuri europene și debarasarea unor obiceiuri învechite locale, și în al doilea rând, scăderii prestigiului conducătorului, dar această scădere nu s-a făcut brusc ci de după 1658, moment care a vulnerabilizat poziția princiară și situația țării. Dacă până în 1658 până și înmormântările erau fastuoase, conform poziției lor, după această dată, poziția princiară se degradează pe fondul situației haotice din Principat.

⁶⁶⁹ G. Krauss, *Cronica Transilvaniei*, p. 117.

II.4. Incursiuni în imaginarul social. Principii între hiperbolizare și mirabil

Studiul de față radiografiază dezvoltarea imaginarii și mirabilului prin concursul orientărilor religioase din epocă. Credința Protestantă a permis societății civice transilvănene din secolele XVI–XVII să jongleze cu ușurință între dimensiunile reale și cele imaginare. Incursiunile în imaginar se făceau când se simțea nevoia de a justifica o realitate, o stare de fapt, ceva ce nu putea fi schimbat dar cu care individul premodern trebuia să se împace. Tot așa se proceda și cu unele stări de trăire deosebită când apelau la memoria trecutului și se hrăneau cu imagini din zilele mai bune. Un corp de imagini sensibile compun imaginarii, care este întreținut din profunzimile mentalităților, fiind pusă în discuție o altă realitate ce se îmbină cu realitatea tangibilă.⁶⁷⁰

Uneori este frapant locul ocupat de motivul predestinării sau cel al mirabilului în mentalul societății transilvănene. Însă dezvoltarea imaginarii ar trebui corelată proporțional cu starea Principatului, cu permanentele balansări între puterea Habsburgă și cea otomană, ce conturau vulnerabilitatea și sentimentul de insecuritate a cetățeanului premodern. Fluctuațiile politice aduceau individului riscuri ce puteau duce până la pierderea bunurilor mobile și imobile, sau chiar a vieții. Cazul nobililor filoturii executați prin decapitare de către oamenii lui Sigismund Bathory în centrul Clujului pentru orientarea politică dar și lungile perioade de refugiu ale nobililor filoturci însoțiți de clientelismul lor, aduc în discuție o dimensiune nouă care nu a mai fost abordată în cercetări. Analiza permite răspunsuri conturate pe marginea unor întrebări. De ce se prefera puterea otomană? Pentru că respecta orientarea religioasă a grupurilor sociale. Cine erau filoturcii? În marea lor majoritate erau credincioși de orientări protestante calvine, unitariene, respectiv sâmbetiști. Erau nobili, comercianți sau oameni de rând. Cine sau cât de mare erau grupurile de refugiați în spațiul otoman? Numele acestora nu se cunoaște și nu se va ști niciodată cifra exactă. Se presupune că este vorba de sute de transilvăneni refugiați, dar unii au mers pe cont propriu sau chemați de alți concetățeni în speranța găsirii unui loc mai bun de muncă (bucătăreasa și grădinarul de la caza unei pașale turcești, ginerele lui Nagy Szabo etc.). Unii au primit propuneri din partea turcilor pe când aceștia se aflau în campanii militare în Transilvania (cazul cărușului din cronica lui Nagy Szabo). Numele acestor refugiați nu îl vom cunoaște poate niciodată. Ei sunt pomeniți foarte rar pe nume, probabil că era doar o măsură de protecție socială nerostită a vremii, pentru a-și proteja soțiile și copiii, părinții și frații rămași în țară de depozitari și rele tratamente. Așadar, va fi

⁶⁷⁰ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarii*, Ed. Humanitas, București, 1998, pp. 38–39.

foarte greu să aflăm cine a fost Ibrahim Muteferrika, când el a ezitat din precauție să ofere informații despre familia sa. Nici cronicile nu le notează numele. Probabil că numele acestora ar ieși la iveală dacă s-ar descoperi listele întocmite de Ibrahim Muteferrika și înregistrate în administrația otomană. Dar acțiunea pare imposibilă, este ca și când s-ar căuta un ac în carul cu fân.

Așadar, trauma îndurată și sentimentul permanent de insecuritate societală va deschide calea dezvoltării imaginarului și va permite inițierea și dezvoltarea unui dialog cu alteritatea otomană.

II.4.1. Eroismul și apartenența la osul domnesc. Nevoia de justificare

Întărirea poziției protestanților pe fondul tulburărilor transilvănene a contribuit la sensibilizarea vizibilă a societății Principatului și implicit a atitudinii civice față de unele întâmplări sau fenomene naturale, întărind bazele superstițioase din imaginarul social. La Ștefan Báthory este remarcabilă tendința de a-l eroiza, o tendință atât de puternică încât justificările par să alunece până la granița dintre real și ireal, între hiperbolizări și mirabil. Ajung spre o semi-mitizare chiar la unii cronicari, pentru că i se exagerează la un moment dat apartenența familială. Dar nimic nu este întâmplător.

În viziunea lui Lucian Boia, sensibilitatea mitică este construcția imaginară dintre povestire, reprezentare sau idee, care urmărește înțelegerea esenței fenomenelor cosmice și sociale în funcție de valorile intrinseci comunității, în scopul asigurării coeziunii acesteia.⁶⁷¹

Din această perspectivă vom analiza în continuare spațiul acordat eroizării lui Ștefan Báthory și Gabriel Bethlen în cronistica premodernă și vom urmări nevoia care a determinat populația să apeleze la acest accesoriu imaginar.

În primul rând, după momentul desființării Regatului maghiar, regele Ioan Zápolya, ales de nobilimea țării va fi confirmat și dăruit de sultanul otoman cu noul Regat maghiar, prin dreptul său de *ius gladii*. După constituirea principatului, Ioan Szigismund Zápolya își avea dreptul de conducător asigurat prin succesiunea directă, ca fiu al regelui. Problema se ivește la moartea acestuia, când populația a intrat în panică gândindu-se că vor ocupa austriecii țara. Succesorul lăsat de principe nu era de sânge regal, dar cel puțin era succesor testamentar. Ori fiind progerman, nobilimea nu l-a dorit și a fost ales Ștefan Báthory. Poarta nu intervine negativ, problema o putea reprezenta partea austriacă și partida filogermană, al cărui domn testamentar nu a fost dorit. Pentru a se motiva posibilitatea sa de ascensiune la tronul princiar,

⁶⁷¹ *Ibidem*, p. 40.

societatea urmărește trei căi: apartenența sa la osul domnesc, eroizarea subiectului, virtuțile posedate. Societatea va arăta un deosebit interes, pe care îl va dezvolta permanent pentru aceste condiții, creându-se într-un final un portret colectiv despre cum ar trebui să „arate” un principe, tablou ce va fi modelat continuu în dorința de perfecționare, după paralelele oferite de Biblie, de regii Israelului.

Apartenența la „osul domnesc”

Tendința lui Bethlen Farkas este foarte clară în intenția pe care o urmărește. Evidențierea apartenenței la osul domnesc arată necesitatea puternică pentru justificarea poziției sale. Nu trebuie uitat totuși că această apartenență este construită pentru a-și elimina contracandidatul lăsat de principele Ioan Szigismund Zapolya, în persoana nobilului maghiar cu origini românești Bekes Gaspar. Báthory este așadar urmaș din seminția lui Bath și Baltha, această legătura o face mai mult ca sigur bazându-se pe asemănarea etimologică, crezând că însuși numele i se trage din această succesiune. *Baltha* însemna în gotă curajos, iar în maghiară *bator* semnifică curajul, din această stirpe provin și Alaric și Ataulf, regi vizigoți.⁶⁷² Chiar din numele lui reieșea și una din virtuțile de seamă care se dovedeau necesare pentru un conducător. Traducerea numelui avea sensul de Curajosul. Lumea imaginarului se dovedește a fi un teren foarte productiv pentru cultivarea ideilor care să sprijine realul.

Eroizarea subiectului

Kovácsoczy pătrunde în imaginar pentru a putea străbate spațiul mentalului până la originile neamului, fiind convins ca șirul va ajunge până la Jupiter. Preamărirea familiei presupune o incursiune în memoria trecutului, dar care primește și note de ireal pentru a putea expune conducătorii și semizeii dați societății. El este de părere că s-ar putea încropi o lungă listă din numele acelor bărbați renumiți.

Asemănările cu marile personaje se înscriu pe aceeași direcție. Báthory este cel mai potrivit nobil pentru demnitatea de principe. Trăsăturile sale sunt găsite doar la marii eroi ai istoriei: Scipio Africanul, Sula, Pompei, Cezar, Augustus, și mulți alții datorită virtuților minunate pe care le posedă.⁶⁷³ Ne aflăm în fața unei încercări de mitizare al eroului. Ori nici un mit nu se naște din neant, ci are în el o fărâmbă din realitatea palpabilă.⁶⁷⁴ Rădăcina viabilă este cea a familiei de viteji din care provine. Însă cea ireală îi acorda o putere exagerată, fabuloasă uneori, pentru a-și atinge țelul. La fel se întâmplă și cu descrierea nenumăratelor „virtuți eroice” de către Kovácsoczy Farkas, semnificativ fiind citatul: *tu răpui orice dușman și după modul lui Neptun,*

⁶⁷² Bethlen Farkas, *Báthory István uralkodása* în „E.Ö.”, vol. II, p. 17.

⁶⁷³ Kovácsoczy Farkas, *Báthory István dicsérete* în „E.Ö.”, vol. II, p. 8.

⁶⁷⁴ *Ibidem*, p. 148.

pe marea liniștită tu liniștești orice furtună.⁶⁷⁵ Deja se ajunge la atribuirea de puteri hiperbolizante.

Báthory a dat dovada de a fi „bărbat” și un conducător înțelept, găsind în el experiența lui Pyrrhus în ridicarea și poziționarea taberei, sau prudența și feroarea lui Fabius Maximus ori vigilența lui Paulus Aemilius precum și umanitatea și pietatea unică a lui Caesar.⁶⁷⁶

Dacă la Ștefan Báthory aceste motivații se impuneau din rațiunea ocupării tronului, la Gabriel Bethlen înregistrăm tentative asemănătoare. Pentru că avea deja un precedent creat de Ștefan Báthory în secolul trecut, preocupările nu mai trebuiau să fie prea obositoare. Ce se cuvine pomenit este că atât Ștefan Báthory cât și Gabriel Bethlen au beneficiat de ajutor otoman, au fost confirmați de puterea sultanală și li s-au trimis însemnele princiare. Din moment ce Dieta și-a ales viitorul principe, puterea protectoare îi respecta alegerea. Și atunci se pune întrebarea: cui erau nevoiți să justifice aceste lucruri? Cu siguranță, o parte a societății trebuia convinsă că s-a făcut o bună alegere pentru țară prin numirea principilor respectivi. Și pentru că filoturcii și o mare parte a transilvănenilor împărțeau alegerea făcută, rămânea gruparea pro-germană. Pentru convingerea lor nu întâmplător va enumera Keserui Dajka János vitejiile familiei față de turci.

El în cronica sa simte necesar să facă o incursiune în istoria familiei Bethlen pentru a arăta rădăcinile vitejești ale acestei case. Înaintașul György pe vremea lui Matei Corvin comanda șase steaguri importante; Bethlen Domokos a fost voievod al Transilvaniei; nepotul lui, Gábor, a fost căpitan a șase sute de călăreți lăncieri participând alături de regele ungar la momentul Mohacs unde s-a luptat fără noroc cu vechiul dușman al nației cu Soliman, sultanul turcesc,⁶⁷⁷ apoi căpitan al curții lui Zápolya; Bethlen Farkas era credincios oștii lui Ferdinand ce reușește să scape din asediul otoman al cetății Buda, cu 17 răni, chemat la curte de principele Zápolya, luptă împotriva lui Bekes sub comanda lui Ștefan Báthory pe care îl va urma în Polonia. Este redată proveniența principelui dintr-o bravă familie de viteji, care a luptat inițial lângă regele său, apoi lângă principii săi, dorind să scoată în evidență devoțiunea arătată față de elementul conducător.

Bethlen, după ce îl învinge pe Gabriel Báthory, ocupă tronul princiar, dar nu era descendent al unei familii princiare sau regale, ci ca descendent dintr-o familie renumită de viteji. Dacă la început s-a impus nevoia de vitejie față de dușmanul

⁶⁷⁵ „minden ellenséged leversz s a nyugtalan tengeren Neptunus módjára minden vihart lecsendesítesz”, apud Kovácsoczi Farkas, *Báthori István dicsérete* în „E.Ö.”, vol. II, p. 4.

⁶⁷⁶ *Ibidem*, p. 8.

⁶⁷⁷ Keserű Dajka János, *Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei* în „E.Ö.”, vol. IV, p. 1.

otoman, mai apoi și vitejia împotriva austrieilor primește un loc important. Numărul luptelor la care participase Bethlen se ridică la peste 34, dar adevăratele răni și „oase rupte” le căpătase din partea otomanilor.⁶⁷⁸ Dacă la Ștefan Báthory s-a cerut o justificare mult mai largă, pentru Bethlen aceste exaltări nu se mai extind pe o arie atât de întinsă, tocmai pentru că exista un precedent, cel al lui Báthory. Székely nu a fost prea agreat de societate dar neexistența unei astfel de descendențe eroice se datorează probabil scurtei sale perioade de „guvernare”, iar Bocskai nici nu mai avea nevoie de așa ceva din moment ce apărea în postura de trimis al lui Dumnezeu să salveze poporul „Israelului” transilvănean, dar era rubedenie cu mama lui Sigismund Báthory, tot o Bocskai.⁶⁷⁹

Virtuțile posedate

Virtuțile invocate de societate ca fiind una din calitățile necesare ale unui conducător pentru a-și merita locul, nu se lăsau neînșirate de croniști, făcând apel pentru o exprimare cât mai favorizantă atât la proverbe cât și la citate filosofice.

Forța morală cu care s-a urmărit consecvent atingerea unui ideal etic impus de societate consta în primul rând din castitate, cumpătare și curtenie. Cu aceste calități se lauda principele Gheorghe Rákoczy I că le poseda, după informația lui Krauss, principe puternic influențat de exigentul preot protestant Sepsi Lacko Mate, care de altfel era socrul lui.

Zicalele din popor erau destinate spre explicare prin latura concepției populare, vorbele spuse din vechime, constatări ce vin din memoria colectivă. Somogyi Ambrus folosește proverbul: *nimeni nu atinge la maturitate virtuțile perfecte decât dacă a băut în copilărie din fântâna cea mai nobilă a virtuților și nu și-a planificat înaintea sa vreun obiectiv glorios.*⁶⁸⁰ Incursiunile în imaginar pe care le face ne permit să observăm o fărâmă din lumea imaginarului, așa cum apare în acele vremuri. Elemente ca *fântâna cea mai nobilă a virtuților*, *bagheta magică* fac parte din lumea irealului. Însă o încercare de a desprinde realul de ireal ar împrăștiia magia relatării.

După ce societatea s-a zbatut între speranță și îndoială, conform cronicii, scăparea mult așteptată și ajutorul cel mai potrivit pentru salvarea țării a fost primit, printr-o lovire cu *bagheta magică*. Societatea este preocupată să facă tot felul de prevestiri, întâietate aveau cele făcând referire la tot felul de necazuri, care sporeau starea de frică, însă tot de la cronicar aflăm că mulți oameni s-au încurajat cu proverbele, în

⁶⁷⁸ *Ibidem*, p. 3.

⁶⁷⁹ Somogyi Ambrus, *Báthory Zsigmond elso évei* în „E.Ö.”, vol. II, p. 70.

⁶⁸⁰ „soha senki érett korában el nem jut a tökéletes érényhez, csak nem ivott gyermekkorában az érényeknek nemesebb forrásából, s nem tűzött ki maga elé valami dicső czelt.” apud Somogyi Ambrus, *Báthory Zsigmond első évei* în „E.Ö.”, vol. II, p. 69.

acest fel apărându-se de efectele negative ce le puteau avea pe plan psihologic prevestirile. Speranța lor se întemeia pe credința că un om nu este în măsură să prezică viitorul: *nimeni nu știe ce-i aduce noaptea târzie*.⁶⁸¹

Pe lângă proverbe, elitele recurg spre consultare la literații și filosofi antichității. Din acest punct de vedere, operele lui Ovidius sau ale lui Platon sunt foarte apreciate și des solicitate. Ideea propagată de Ovidius conform căreia fără fapte mari nimeni nu poate câștiga un mare renume, a captat nobilimea.⁶⁸² Talentul principelui minunat și strălucitor era ridicat până la superlativ, fiind „aproape divin”.⁶⁸³ Concepția lui Platon arată că „sufletul omului și mintea îi sunt ca strălucirea aurului, argintului și a altor metale, care nu se schimbă niciodată în comun. Și cum aurul l-a înzestrat cu aceste trăsături, i-a fost imposibil să nu strălucească prin faptele sale încă din tinerețe.”⁶⁸⁴ Cu alte cuvinte sufletul și raționamentul uman sunt cele care determină comportamentul subiectului.

Printre viciile vremii, un loc de seamă îl ocupa lăcomia, răspunzătoare de multe necazuri în cursul istoriei. Conducătorului premodern îi era recomandat să se țină departe de acest viciu capital: „cauza și autorul câtor necazuri a fost acest defect, câți conducători, regi și principii i-a pus în rău, pe câți i-a jefuit de viață, și cu câtă ceață a acoperit până și faptele lor bune.”⁶⁸⁵

II.4.2. Imaginea principelui nedorit: „inuman, nepământean”

Somogy Ambrus descrie fascinant momentul nașterii principelui Sigismund Báthory. Acest moment am evitat să-l expunem pe larg în partea unde ne-am aplecat exclusiv asupra timpului nașterii princiare, deoarece conține o impresionantă incursiune în lumea imaginarului, realizată de societatea transilvăneană de la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII. Este o povestire care cuprinde elemente de basm și care a fost plăsmuită de societatea care nu-l iubea pe acest principe. Aceste vorbe au fost scornite special și puse în circulație cu rea voință de către transilvănenii protestanți și de cei filoturci. Povestea imaginii principelui este structurată pe două teme majore: prima a nașterii, moment ce prevestește caracterul viitorului om-conducător; și cea de-a doua a influenței cosmice asupra vieții omului în general

⁶⁸¹ *Ibidem*, p. 8.

⁶⁸² *Ibidem*, p. 5.

⁶⁸³ *Ibidem*, p. 6.

⁶⁸⁴ „nagy bölcsőző Olatonnak az a mondása hogy az emberek esze és lelke olyan, mint amilyenek az aranyak, ezüstnek, reznek s más fémeknek az erei, melyek soha nem változnak meg kölcsönösen” apud Kovácsoczi Farkas, *Báthori István dicsérete*, p. 6.

⁶⁸⁵ „[a] kabzsisag [...] mindig mennyi bajnak volt okozója és szerzője, hány híres vezért, fővezért, királyt és fejedelmet tett gonosszá, hányat fosztott meg életétől, milyen homályt borított meg jötteteikre is.” apud *Ibidem*, p. 9.

și a lui Szigismund în special. Relatarea este o parte din opera lui Somogyi Ambrus *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum ab anno 1490 usque 1606* și se numește *Primii ani ai lui Zsigmond Báthory (Báthory Zsigmond elso evei)*⁶⁸⁶

Zvonul descris se răspândește în adolescența principelui, spune cronistul, deci probabil cam prin preajma înscăunării, un zvon povestit de doici despre momentul nașterii, din aprilie 1572: *era aproape lună plină, în ziua lui Marte, marți, și când a ieșit din burta mamei lui ce provenea din familia nobiliară a Bocskaiestilor, avea cele doua mâini împleticite și era plin de sânge, iar mai târziu după tăierea și legarea cordonului ombilical, femeile l-au băgat în apă caldă după tehnici băbești să-l spele de mizerii, s-a transformat în peste și cu partea din spate a început să stropească apa, iar toți cei prezenți au fost înspăimântați de vedenie, după [...]mai bine de o oră se transformase înapoi în om. Prin faptul că acest zvon ar fi fost interzis, și faptul că a apărut doar în perioada adolescenței și nu chiar după naștere se explică bogăția imaginarului social, ce lansează astfel de povești doar pentru a-și putea motiva sentimentul de repulsie față de tânărul catolic Szigismund, care se apropiase prea mult de austrieci.*

În construcția imaginarului ajută sentimentele umane ce se află sub presiunea fricii. Frica primordială dată de guvernarea lui Szigismund, de situația foarte grea în care se afla țara, este cea care generează o sumedenie de sentimente și de atitudini. Avem o stare de panică generală care va fi alimentată pe parcurs și de intrarea austriacă în Principat și va răbufni în primii ani ai lui 1600, odată cu ridicarea unor noi conducători cu sprijin turcesc, chiar dacă era minim. Însă până atunci societatea încearcă și prin apelul la mister să-și găsească alinare la stările de fapt, căutându-se baze credibile din realitatea existentă. Va da drumul explicațiilor folosindu-se de interpretări „*va fi fost un om sângeros deoarece avea ambele mâini pline de sânge*”; înfățișării de peste ce a luat-o prin transformare, un miracol care a durat mai bine de o ora, i s-a dat semnificația de a fi un om rătăcitor din fire și neputincios, precum „*peștii care nu au stare în apa ci înoată dincoace în acolo*”. Cât de ușor se face apel la sfera mirabilului, cât de ușor se dau astfel de interpretări însă sunt cerute de societate. Este licărul de speranță pe care îl au, captați în angoasa creată, că doar un neom a putut duce țara într-o așa situație. Iar un neom nu poate întruchipa imaginea principelui, creată și ea din perspectiva imaginară hrănită de vise. Dar ce i-a rămas acestui om din medievalul târziu ca ultimă speranță decât visul alimentat de credința spre o viață mai bună. De aceea și simbolul peștelui se referea la firea sa rătăcitoare, care i-a caracterizat activitatea politică dovedită de cursul istoriei, între viața cerută de

⁶⁸⁶ Somogyi Ambrus, *Báthory Zsigmond elso evei* în „E.Ö.”, vol. II, pp. 62–79. Traducerea din limba latină a fost oferită de Szilágyi János.

percepțiile creștine catolice și realitățile politice în care se afla țara, vasal al otomanului. Faptul că mulțimea își dorea o viață înfloritoare și majoritatea o vedeau sub turci, explică clar încercările de a se crea trăsături supranaturale tânărului conducător.

O altă interpretare s-a dat prin „harta stelară” din momentul nașterii: născându-se „marți, aflat sub dominația planetei Marte, a treia stea, va fi o persoană întrucâtva mai prăjită, mai maronie, cu o tentă mai roșiatică, cu ochii mici, corpul i se va strâmba iar sufletul va fi nesuferit, indecent, repede supărăcios, pârâcios, inegal, cauzând prejudicii de războaie...” După prevestirile făcute se observă cât era de neagreat de cei ce i-au zugrăvit acest portret. Aproape ca i se dau trăsături de neumane, dacă nu chiar asta era și intenția subtilă, de a crea imaginea unui nepământean, doar ca să se întărească motivația anterioară, că nu este un om obișnuit și nu are cum să fie un principe bun pentru țară. El nu se încadra în tipologia principelui ideal, iar pierzania unei țări condusă de un așa principe era motivată prin citate din Ezekiel, prin care Dumnezeu amenința că: „am să le dau principii-copii și femeile lor vor domni peste ei”⁶⁸⁷

Analogia dintre harta cerului, divinitate și viața umană este frapantă la Somogyi. El acordă o mare atenție rolului stelar în viața umană. Stelele sunt cruciale în viața omului, configurația acestora este răspunzătoare de caracterul, comportamentul, sentimentele umane. Dar cum totul se întâmplă conform voinței divine, numai rugăciunile sunt în stare să modeleze întrucâtva linia viitorului: *precum este în toată puterea divină și Dumnezeu lucrează liber, ascultă des rugile credincioșilor – chiar dacă nu se schimbă de tot dar se îmbunează*, până și predicția de moarte făcută unui om îi dă individului posibilitatea să schimbe acest curs prin apelul la știința modernă: *se poate vindeca cu medicamente și se poate scăpa omul*. Locul central este ocupat de rugăciune ca medicament miracol în vindecarea sufletului și trupului. Totul se rezumă la credință. Dacă omul crede și cere, i se va da. Rugăciunea este dovada relației apropiate dintre om și divinitate. Este actul cel mai pur care poate să-i asigure o viață mai bună. Este preocupanta grijă pentru viața de pe pământ. Omul nu mai privește suferința de pe pământ ca fiind calea spre rai, ci el încearcă din răspuțeri prin rugăciune să își câștige o viață mai bună atât pe pământ cât și în viața de apoi. De aceea după Somogyi stelele trebuie influențate prin rugăciune. Lait motivul predestinării nu poate să lipsească. Cursul vieții scris în stele este posibil modificabil: *După mersul stelelor, căci intervenția dorinței divine coordonează mișcarea și astfel iau forme și pot fi corpuri și suflete. Astfel și Sigismund a fost atât prin corp cât și prin suflet după cum a fost prevestit*.

⁶⁸⁷ „És gyermek-fejedelmeket adok nekik és asszonyok uralkodnak majd rajtuk” apud Somogyi Ambrus, *Báthory Zsigmond elso évei* în „E.Ö.”, vol. II, p. 71.

Dincolo de ajutorul divin în modelarea comportamentală a omului, persoana trebuie să beneficieze de avantajele educației, care e a doua ca importanță după ajutorul divin în schimbarea atitudinilor sociale. Atât latura religioasă cât și cea științifică este posibilă: „[...] răutatea nu se poate extermina, dar cum să nu lăsăm [omul pradă] răutății, putem să ajungem la asta cu puterea minții căci mintea nu extermină înclinațiile, ci îi este împotrivă” și după cum era de așteptat potrivit mentalității contemporane, astfel de afirmații nu se puteau face fără a nu se confirma și cu pildele biblice. Este amintită pilda lui David, cu precizarea că numai „cu îndemânare se poate și trebuie îndreptată natura.”⁶⁸⁸

Cronicarul prin viziunea sa redă mentalitatea socială și atitudinea poporului, el păstrându-și poziția de vizionar al timpului respectiv, dar din a cărei lectură transpare ușor faptul că și el face parte din acea societate. Deci deducem că nu e vorba de o societate per ansamblu general ci de cea care e dominată de sentimentele anti-principe ca persoană; ce își trădează apartenența la credința religioasă prin concepția de predestinare care îl încadrează în aria protestanților.

Cronicarul împletește cu o deosebită măreție gândirea analogă cu cea rațională, astfel că explicațiile pe care le oferă să pară mai logice și îl deosebesc de operele altor croniciari, care ori sunt doar spectatori ai timpului fără să se implice, ori se tem parcă să intre în aria analogului, pomenind doar despre simboluri mistice fără să le ofere explicații. Însă judecând după felul de redactare al cronicilor, în mod general, cronicile oficiale nu (prea) includ printre rânduri gândirea analogă ci aceasta prevalează cu o deosebită originalitate în cele personale. Cronistul epocii princiare este o persoană cultă, gradul său de cultură este redat de însuși modul în care își compune opera. Faptul că este atât de apropiat de imaginarul social, de mentalitățile umane, ne relevă că el, prin poziția sa, este în contact direct cu păturile sociale. Deși modul de gândire este în mare măsură asemănător cu al lui Krauss, totuși stilul său de percepere al problemelor își are amprenta unică. Amândoi au în fond aceeași meserie, de notar, ce îi pune în contact cu diferite persoane ce posedau păreri, idei, gândiri personale. El a început să-și scrie opera în jurul anilor 1600, fiind axată pe evenimentele din 1490–1606. În ce privește narațiunea despre Bathorești este cu totul personală, din amintiri și din interpretările sale.

II.4.3. Imaginea principelui ideal

Imaginea principelui ideal este dată de pilde, citate ale marilor filosofi, de citate biblice, imaginarul social fiind în continuă căutare și dezvoltare a acestei imagini.

⁶⁸⁸ *Ibidem*, p. 70.

El trebuie să fie un principe drept, ce își servește fără interese personale țara. Exemplul este dat prin imaginea la superlativ, pe care a reușit să o câștige conducătorul Ștefan Báthory, doar cât a fost principe și nu după ce a fost încoronat rege, când își executa rude și prieteni ce încercau să strice echilibrul și bunăstarea țării, spunând următoarele: „*cei ce doresc să-și câștige libertatea, nu trebuie să o merite prin încercarea de micșorare a puterii princiare ci prin servicii alese pentru țara sa*”.⁶⁸⁹ Societatea nu se aștepta la așa o decizie neîndurătoare, sentința sa a fost tulburătoare, iar cel ce citea sentința a început să plângă din cauza cruzimii justiției.⁶⁹⁰

Societatea era de părere că numai ea, ca un întreg, era în stare să obțină de la Dumnezeu principele imaginat și dorit, însă această dorință va fi rodul unui efort colectiv continuu, prin intermediul promisiunilor către divinitate. Mentalul colectiv care îl percepea pe noul născut „principe” pur și fără păcat prin actul desăvârșit al nașterii, găsea ca o sarcină comună făurirea modelului prin educația ce i se va da de către ei: „*ca să nu se îndrepte spre direcții greșite, sau cel mai puțin bun la naștere să fie îndreptat prin educație, stă deja în [puterile] noastre*.”⁶⁹¹

O alta îndrumare ideatică o găsește mentalul colectiv în litera Bibliei, justificând iarăși amestecul divin în alegerea principelui, conform spuselor Sfântului Pavel în Romani cu 13: „*Fiecare principe este dat de Dumnezeu. Dacă cineva vine împotriva principelui, [înseamnă] că vine împotriva ordinelor Domnului*”.⁶⁹²

La Esau, găsim amenințarea asupra societății că vor fi pedepsiți pentru păcatele lor cu principii-copii și guvernarea femeilor, spunând efectiv că nici o lovitură mai mare nu poate ajunge țara decât un principe prost și fără frică de Dumnezeu. Principele bun și inteligent trebuie să ocolească orice noutate până ce poate, căci și dacă s-ar schimba în bine, însăși noutatea poate fi dăunătoare. De aceea nu trebuia adusă schimbarea [austrieii], până se putea, trebuia ori să se suporte vechea stare sau trebuia să se încline cu încetul spre partea bună. Căci sarcina cea mai de seama a principelui nu este doar de a păzi starea fericită a țării, dar și de a face să înflorească ce a primit.⁶⁹³

Șirul conceptelor bazate pe Sfânta Scriptură sau pe noțiunile avansate de filosofii antichității ori pe memoria trecutului constituie o preocupare deosebită a croniștilor

⁶⁸⁹ „*akik szabadságukat akarják elnyerni, nem a fejedelem hatalmának kisebbitesevel kell elerniök, hanem a hazának tett kiváló szolgálattal kiérdemelniök.*” apud Bethlen Farkas, *Báthory István uralkodása* în „E.Ö.”, vol. II, pp. 44–45.

⁶⁹⁰ *Ibidem*, p. 44.

⁶⁹¹ „*hogy a jól született né terjen rossz irányba, vagy hogy a kevesse jól született neveléssel jobba váljék, ez részben rajtunk áll*” apud Somogyi Ambrus, *Báthory Zsigmond elso évei* în E.Ö., vol. II, p. 69.

⁶⁹² „*a plébános monda [...] hogy a Szent Pál igéjért írta münekünk. Ő azt mondja Rom. 13.: «Minden fejedelem Istentől vagyon. Valaki a fejedelem ellene támad, Istennek rendelése ellen támad.»*” apud Heltai Gáspár, *Magyar Krónika* în „E.Ö.”, vol. I, p. 49.

⁶⁹³ Somogyi Ambrus, *op.cit.* în „E.Ö.”, vol. II, p. 71.

premoderni. Conducătorul trebuia să posede cele mai virtuozitate calități și să fie un viteaz la limita eroismului pentru a putea menține buna stare a țării. Aceste preocupări continuă până în 1658, când are loc o reorientare de concepție, nu se mai promovează cu așa o intensitate imaginea principelui ideal ci se pune amprenta pe tema păcatelor principilor care au adus țara în situația deplorabilă, prin alinierea statutului alături de cele ale Moldovei și Țării Românești. Suferința țării este tema centrală, iar explicația bazată tot pe litera Biblică găsește paralele cu poporul Israelului ajuns sub Nabucodonosor.

Societatea dezvoltă o adevărată fixație pe explicațiile găsite în Sfânta Scriptură pentru starea țării, ce preocupă colectivitatea. Avem o surescitare continuă și contagioasă, deoarece sunt numeroși cronicari ce tratează tematica, insistă pe ideea asemănării cu Israelul, se văd pe ei înșiși noul popor ales prin retrăirea unor fragmente din istoria Israelului, chiar dezvoltă o dorință de a găsi cât mai multe pentru a justifica asemănarea. Din aceste considerente trebuie înțeleasă acceptarea suzeranității otomane, pentru că este ceva ce se relatează în Biblie, este „sacrificiul” care trebuie respectat și acceptat, fiind condiția esențială a salvării și menținerii țării.

Dar pentru a ajunge un mare conducător se cere după virtuțile frumoase să le posede și pe cele eroice. Însă în timpul lui Szigismund Báthory se ajunge la concepția, cu argumente în căutare, că fiii eroilor ar fi pedeapsa acestora. Memoria trecutului vine să întărească supoziția conform căreia nimeni dintre marii bărbați ai lumii nu a lăsat în urmă niște copii utili. Însă cauzele acestui handicap țin chiar de comportamentul eroului față de copilul său, deoarece în contradicție cu marea putere pe care o avea în societate, el era un tată maleabil față de copilul său, am spune noi prea ocrotitor cu el, prea libertin și prea îngăduitor, ce-i acorda o educație lejeră și nu conform modelului impus de societate: *Răutatea-i lingușitoare și prea marea libertate oferită, [sunt cauzele] ce duc conducătorii și principii la degradarea sufletului și la neputință.*⁶⁹⁴

Pentru ca prevestirile să primească o credibilitate mai mare se dau citate filosofice ce denotă o mai mare sete de cunoaștere a timpului spre știință: *după cum zice și cel mai mare filosof, mersul stelelor nici cu posturi, nici cu sacrificii nu le poate schimba căci mișcarea lumii este întotdeauna la fel și adecvată și neschimbată pentru veci.*

Subiecții sociali nu au fost cu nimic deosebiți altor epoci, au avut sentimente la fel cum avem noi, ceea ce le-a diferențiat identitatea și atitudinile era modul de

⁶⁹⁴ „mint a hízelgők gonoszsága, s az ehhez járuló túlságos szabadság; ezek szoktak az uralkodók és fejedelmek lelket megmontani és a tétlenségre vezetni.” apud Somogyi Ambrus, *op.cit.* în „E.Ö.”, vol. II, pp. 69–71.

concepere a adevărilor lumești și extra-lumești prin interpretare modelată, printre altele, de evoluția amprenteii religioase. Din această ordine de idei, o cunoaștere mai profundă a adevărului biblic merge în paralel cu o renaștere socială ce implică sfere diferite. De multe ori imaginea princiara este la mâna societății. Dacă ea corespunde cerințelor sociale, și anume ori pe criteriu religios ori pe cel facționar, atunci primea pe lângă calitățile posedate un întreg șir de asemănări cu eroi antici sau biblici ce sunt duse până la hiperbolizare câteodată.

Din contră, conducătorii pot fi nedoriți tot datorită acelorași criterii, iar atunci li se găseau defecte reale sau chiar din lumea irealului. Imaginarul social este foarte vast și funcționează pe deplin atunci când situația o cere. Iar pentru a se asigura că ideile și faptele se încadrează „legilor tradiționale”, datinilor ale căror origini se pierd în negurile timpurilor, sunt redată proverbele. Pentru cele cu formă religioasă, se folosesc citatele biblice. Iar pentru latura filosofică, a înțelepciunii, a raționamentului, sunt folosite citatele marilor învățați ai lumii antice. Acum este perioada când gândirea analoagă se folosește concomitent cu cea rațională. Dacă la unii cronicari prevalează stilul gândirii raționale, la alții, într-un mod deosebit de plăcut din punct de vedere al lecturării, prevalează cel analog. Fără să judecăm greșit această perioadă, trebuie să ținem cont că și în zilele de azi, la o distanță de atâtea secole, avem păstrate încă fărâmi de gândire analogă, dovadă a păstrării încă în pâlpare a creștinismului de factură populară. De câte ori nu am auzit oare de la bunici sau de la rude mai în vârstă că suntem pedeșiți prin fenomenele naturale datorită greșelilor noastre? Câți nu spun că sunt meritate pentru că am fost răi ca oameni și ne-am meritat pedeapsa divină? Sau câți nu vad în unele „semne” mesaje de atenționare din partea divinității pentru ceea ce se va întâmpla în viitorul apropiat și pe care îl vor percepe resemnat ca fiind încercarea pe care trebuie să o treacă: „*fiecare om trebuind să-și poarte crucea*”?

La fel și în premodernitatea transilvăneană, această gândire analogă există, însă mult mai pronunțat. Gândirea analogă prevalează celei raționale de cele mai multe ori. Știind că aveau aceleași sentimente ca noi, din punct de vedere al laturii umane, după ce o raportăm la timpul premodern cu toate amprente sale – politice, religioase, economice – după cum reiese din acest capitol, vom constata că transilvăneanul premodern trăia dominat de sentimentul de frică ce genera de multe ori starea de angoasă, alimentată de poziția geografică a spațiului unde trăia, cuprins între Habsburgi și otomani, între catolici și musulmani. El avea o identitate creștină, dar era sub stăpânul său suzeran, musulmanul. Și nu trebuie trecută cu vederea larga participare a transilvănenilor, înainte cu un secol, la campaniile organizate de papalitate împotriva sultanului musulman. De aici vom observa că și intrarea Habsburgilor în principat,

în perioadele 1551–1556 sub Castaldo cu medierea cardinalului catolic Gheorghe Martinuzzi, ca și cea din ultimul deceniu al secolului XVI – primii ani ai lui XVII, sub Basta, cu acceptul lui Szigismund Báthory, era drenată de perspectiva creștinismului ce îi unea de transilvăneni. Însă grație Reformei, care în acest spațiu modela o nouă viziune asupra lumii și în perceputele politicii, câștigă teren în problema discutată o nouă viziune (prin explicațiile de genul dezastrului de la Mohacs, privit ca pedeapsă divină), dând un sentiment de superioritate transilvanului, care-și continua viața sub stăpânul otoman, dar fără intervenția directă a acestuia.

Dar cum în aceeași perioadă, transilvănenii au legături cu francezii și cum aceștia încheiaseră alianța cu otomanul, angoasa lor se mai înmoaie, ca să conștientizeze la un moment dat că temutul otoman este de fapt mai bun decât creștinul habsburg, asigurându-le în schimbul unei sume libertatea și protecția sultanului.

Avem și exemple de români din ritul răsăritean, cu precădere după 1658, care adoptă atitudini pe aceleași coordonate cu cei catolici, ca rezultat al influenței otomane intensificate. Deci mentalul transilvan ca viziune politică era foarte fragmentat. De aceea, discutând despre viața politică transilvăneana, trebuie să ținem cont de aceste mentalități care au dat țării o amprentă identitară unică atât în Europa ca spațiu creștin, cât și în cadrul lumii otomane, sub a cărei suzeranitate se afla. De altfel și acea teamă nemotivat de acută ce domina mentalul social pe toată perioada principatului, că sultanul va transforma țara în pașalâc trebuie percepută și înțeleasă din acest punct de vedere.

CAPITOLUL III.

Gheorghe Martinuzzi și politica de „balance of power”

„Așa a fost și înainte de asta, lumea asta de praf; se îndoaie în ce parte suflă vântul, azi de vine turcul îi sărută caftanul, mâine să vină maghiarul că la ăla se lingușește; poimâine să vină neamțul că pe ăla îl binecuvântează, întotdeauna căutând doar interesul personal, dacă trebuie până și țara nu și-o mai recunoaște.”

Regele *Ioan Zápolya*⁶⁹⁵

III.1. „The balance of power” și noile principii diplomatice

Pentru o cât mai bună înțelegere și cât mai corectă interpretare a acțiunilor episcopului Gheorghe Martinuzzi, precum și a ideilor de ansamblu după care el s-a ghidat și a căilor diplomatice pe care le-a folosit, voi deschide capitolul de față printr-o prezentare a situației politice europene în vremea în care acest personaj a activat. De asemenea, mă voi opri asupra teoretizării unora dintre principiile majore, care vor influența cursul relațiilor diplomatice în epocă.

Imaginea de ansamblu a lumii politice și diplomatice în care Martinuzzi a trăit și evoluat este marcată de o scenă politică care, ca urmare a evoluțiilor ultimelor decenii, resimte vechile sisteme de politică și diplomație ca și depășite, incapabile de a se mai ridica la cerințele curente în raporturile interstatale. Astfel, noi concepte și practici au luat naștere, care s-au dovedit a fi fructuoase și ce vor pune temelia principiilor relațiilor internaționale ale următoarele secole, care vor fi consolidate și productiv folosite în epoca modernă.

Primele semne ale principiului echilibrului le găsim aplicate ca urmare a luptelor interne dintre principatele italiene. Principiul va tinde să se perfecționeze și va deveni temelia relațiilor internaționale și a normelor de guvernare până la tratatul de la Viena (1815). Cel care definește acest principiu politic este istoricul italian

⁶⁹⁵ Mindsyenti Gábor *Naplója* în „E.Ö.”, vol. I., p.75.

Francesco Guicciardini, în lucrarea sa „Istoria Italiei” (1536). De asemenea, el dezvoltă și teoretizează aplicațiile acestui principiu, în cazul luptelor de din Italia secolului al XV-lea, și în „Istoria Florenței”.⁶⁹⁶ În opinia sa, sistemul politic instituit prin Pacea de la Lodi (1454) s-a dovedit a fi util și benefic, pentru că a reușit să reziste crizelor interne ce i-au urmat și a dus la o revigorare a tuturor aspectelor vieții în zonele respective. Acest succes a fost remarcat de statele europene și această conduită politică și diplomatică s-a extins și în sfera relațiilor internaționale din afara Peninsulei Italice.

Guicciardini, în încercarea sa de a găsi o formulă prin care să explice mai bine acest mecanism instituit prin Pacea de la Lodi, o reda astfel: *Și cunoscând (Laurențiu cel Mare) că ar fi foarte primejdios pentru republica florentină și pentru el însuși, dacă vreuna din puterile cele mai mari ar continua să-și întărească puterea, s-a străduit din răputeri ca lucrurile din Italia să fie astfel cumpănite (bilanciate), încât să nu atârne într-o parte mai mult decât în alta, ceea ce fără menținerea păcii și fără a veghea cu cea mai mare atenție asupra accidentelor, oricât de mici, nu s-ar fi putut realiza.*⁶⁹⁷

Aceste noțiuni diplomatice vor marca, pentru următoarele secole, diferența între politicile diplomatice europene și cea otomană. Chiar dacă definirea amplă și teoretizarea se vor face doar în epoca modernă, ele încep să se practice în secolul al XVI-lea, ca răspunsuri necesare și vitale pentru menținerea integrității unor țări, dar și pentru evitarea creării unor puteri supradimensionate. Inclusiv în condițiile în care modul de practică este diferit între cei doi poli europeni, în fond punctul final dorit era același: împiedicarea oricărei țări în dorința ei de mărire, indiferent de motivații, în defavoarea tuturor celorlalte.

În secolul al XVI-lea, noțiunea echilibrului puterilor este deja una vastă, în cadrul căreia se diferențiază 3 concepte mari: conceptul de confederație, conceptul de „balance of power” și conceptul de divizare. În continuare vom detalia aceste concepte, pentru o mai bună înțelegere a scenei europene, dar și a acțiunilor lui Martinuzzi, în particular.

1. Conceptul de confederație. Jean Bodin îi dă o definiție în lucrarea sa „Republica” (1576): un principe trebuie împiedicat să crească în putere, încât să nu aibă posibilitatea de a-și impune legea, căci securitatea principilor și a republicilor se află în contrapondere egală de putere a unora și a altora.

Campionul prin excelență al echilibrului politic a fost pentru început Republica Venețiană, ce se ghida după principiul favorizării cauzei celei mai slabe puteri pentru

⁶⁹⁶ Andrei Oțetea, *Renașterea și reforma*, ed. Științifică, București, 1968, p. 158.

⁶⁹⁷ *Ibidem*, p. 159.

a nu fi răpusă de celelalte, fiind interesată încontinuu de menținerea echilibrului dintre puterile europene. În secolul al XVI-lea, principala sa preocupare este crearea unei contraponderi pentru îngrijorătoarea putere spaniolă, după cum și Francisc Bacon nota referitor de luptele dintre Francisc I, Eduard al VIII-lea și Carol Quintul: *abia a putut unul dintre ei să câștige o palma de pământ, că ceilalți doi s-au și grăbit să așeze afacerile Europei într-o cumpăna egală*.⁶⁹⁸ Andrei Oțetea preciza că existența statelor italiene depindea de un echilibru de forțe mai general, deoarece ele erau legate, prin cele mai multiple și diverse conexiuni, de puteri externe (Veneția de Imperiul Otoman și Sfântul Imperiu Romano-German, Florența de Franța, Milano de Sfântul Imperiu Romano-German și Franța, Neapole de Spania⁶⁹⁹). Pornind de aici, înțelegem necesitatea de transpunere și de punere în practică a principiului și pe plan internațional, ce s-a dovedit vital pentru fuzionarea echilibrată a zonei europene.

2. Conceptul de „balance of power”. Acest principiu se va face remarcant mai ales în sud-estul Europei, fiind practicat îndeosebi de statele carpatice, cu scopul de a-și menține cel puțin autonomia avută. Acestea erau Transilvania, nevoită să jongleze între cei doi coloși constituiți de Imperiul Otoman și Imperiul Habsburgic, Moldova împărțită între Imperiul Otoman și Regatul Polon și Țara Românească, împărțită între aceleași puteri ca și Transilvania, dar în cazul căreia ideea încheierii unor contracte de vasalitate față de Transilvania, prin care aceasta să îi garanteze protecția nu au lipsit.

În ceea ce privește statul transilvan, dată fiind poziția sa între cei doi poli europeni și între cele două mari puteri care păreau a-și disputa supremația universală – Habsburgii și otomanii – se vede nevoit să adopte și reușește grație abilității lui Martinuzzi, tot o formă de politică de balans, dar nu cea prin federalizare, ci cea prin „balance of power”. Aceasta din urmă prevedea capacitatea de adaptare și supraviețuire între cei doi vecini.

În raportul prezentat la Roma în 1514, Laski descria și susținea o realitate existentă în cele trei țări: domnul Moldovei *face omagiu când regelui Ungariei, când regelui Poloniei, când Turcului*, iar pentru un secol mai târziu se scria ca *principii Moldovei și ai Țării Românești au recunoscut drept suveran când pe regii Ungariei, când pe regii Poloniei după împrejurări*.⁷⁰⁰

Urmărind exploatarea acestor stări de fapt, Sigismund a încercat strângerea într-o coaliție antiotomana a țărilor române, după ce aderase în prealabil la Liga Creștină.

⁶⁹⁸ *Ibidem*, p.160.

⁶⁹⁹ *Ibidem*.

⁷⁰⁰ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadru juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, cu o prefață de Prof. Halil İnalcık, ed. Enciclopedica, București, 1993, p. 121.

3. Conceptul de diviziune a fost practicat de Süleyman și avea rolul de a împiedica statele aflate sub protecția sa să crească ca și putere, ceea ce ar fi putut duce la rebeliuni în cadrul Imperiului.

Astfel, dacă în Europa politica de federație, cum o numește Bodin, sau de echilibru al puterilor, cum apare ea în scrierile spațiului carpatic, este practică cu un succes din ce în ce mai mare, din partea padișahului lumii, Süleyman, vine politica de divizare, care nu permitea statelor aflate sub suzeranitatea sa unirea cu alte state sau regiuni, pentru a nu le crește excesiv puterea, eventual împotriva măreției sultanale. Or rebeliunile, indiferent de natura lor, nu erau deloc dorite într-un stat care se angaja mereu în războaie istovitoare, la care sultanul participa personal. Una dintre cauzele majore ale răsunetului spectaculos al victoriilor era chiar aceasta participare sultanală activă, care avea rolul de a motiva soldații, dând un nou sens idealului de gaza, elementului islamic fiindu-i adăugat, substituit și contopit cel otoman. După aducerea lui al-Mutawakil la Istanbul, în timpul lui Selim I și după moartea acestui lider religios, toate prerogativele se contopesc prin reprezentarea personală a padișahului. Dacă înainte lumea „necredincioșilor” se cerea cucerită numai de musulmani, acum aceste dar-ul-harb trebuiau cucerite de sultanul otoman, el fiind stăpânul de drept al lumii.

Această formulă politică folosită de sultan, a diviziunii puterilor, se răsfrânge în mod direct și asupra vieții și realităților Transilvaniei. Acest percept este observabil încă de la începuturile sale în politica sultanală, chiar dacă înțelesul lui majoritar acceptat se prefigurează doar în epoca modernă.⁷⁰¹ Conform acestei politici, sultanul se îngrijea să nu existe posibilitatea ca statele aflate sub suzeranitatea sa să se unească în vreun fel, pentru a nu le crește puterea și a se transforma în pericole reale. Creșterea puterii unei zone putea fi dăunătoare la un moment dat puterii otomane.

Visele unor principii transilvăneni de unire cu diferite țări erau din start oprite prin politica sultanală. Coalițiile realizate de principii, în scopul de a concentra o putere mai mare și de a-și extinde teritoriile, urmărind gruparea țărilor răsăritene, aveau ca centru teoretic și de putere Principatul.⁷⁰² Ștefan Báthory, prin obținerea alegerii sale ca rege al Poloniei, a realizat o „uniune” personală între Principat și Regat, iar fratelui său Cristofor i s-au trimis însemnele domniei ca locțiitor princiar. În secolul al XVII-lea, Gabriel Báthory urmărea unirea Transilvaniei cu Țara Românească, iar noua uniune și-ar fi continuat existența tot sub suzeranitate otomană. În timpul său, sașii, percepându-se ca victime majore ale represiunilor principelui, notează că

⁷⁰¹ Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 161.

⁷⁰² Vezi pe larg C. Felezeu, *Statutul principatului*, passim.

ajunseseră nevoiți să ceară de la ambii împărați ajutor,⁷⁰³ în disperare de cauză. Gabriel Bethlen își propunea realizarea unui regat al Daciei, de confesiune protestantă, prin unirea Transilvaniei cu celelalte țări române. El și-a dorit și dobândirea coroanei maghiare și a participat activ la coaliția antihabsburgică. Gheorghe Rakoczy II, refuzând inițial coroana poloneză oferită de cercurile conducătoare de la Varșovia, ce-i solicita în schimb ajutor împotriva suedezilor, înclină înspre varianta *in manu militari* pentru a intra în posesia respectivei coroane. Acțiunile sale vor avea efecte dezastruoase pentru Principat. De altfel, atât Gabriel Báthory, cât și Gheorghe Rakoczy II, au contravenit îndrumărilor și directivelor Porții, amândoi sfârșind prin a fi schimbați din domnie, niciunul nefiind agreat de societatea transilvană datorită acestor fapte imprudente politic. Dar dacă primului, „craiului nebun”, conform cronicilor otomane, nu i s-a permis nicidecum o astfel de acțiune, celui de-al doilea i se puneau condiția ca, dacă va merge să cucerească coroana polonă, să nu o facă cu trupele și cu armele transilvănene și să nu aducă vreo suferință țării Transilvane, ci să se bazeze numai pe maghiarii din țara ungară. În timp ce înlocuitorul primului, alesul dietal Gabriel Bethlen a fost un principe autoritar și a reușit să readucă situația la normal, după acțiunea celui alt, Dieta era interesată să îngrădească din ce în ce mai mult prerogativele princiare, crescând cu fiecare principe numărul de condiții. Situația se înscrie însă în tiparul specific secolului al XVII-lea, când elitele sociale din Europa răsăriteană sunt interesate și capabile să-și crească influența în dauna celei princiare, parțial ca o acțiune necesară în cazul în care vreun principe ar avea vise de preamărire de pe urma cărora țara ar fi avut de suferit.

Cea mai valoroasă receptare a ideii de „balance of power” pentru spațiul transilvan o dă regele Ioan Zápolya. Aflat în campania pornită împotriva lui Maylath, acesta din urmă ajunge să se înfățișeze înaintea regelui cerând milă și iertare, după ce oastea imperială pe care se bazase nu i-a mai venit în ajutor. Pus în fața acestui gest, Zápolya dă replica *„așa a fost și înainte de asta, lumea asta de praf; se îndoaie în ce parte suflă vântul, azi de vine turcul îi sărută caftanul, mâine să vină maghiarul că la ăla se lingusește; poimâine să vină neamțul că pe ăla îl binecuvântează, întotdeauna căutând doar interesul personal, iar dacă trebuie până și țara nu și-o mai recunoaște.”*

Acest text are o valoare deosebită, atât din punctul de vedere al politicii de „balance of power”, cât și în ceea ce privește „transilvanismul”. Apelând la analiza sa detaliată, constatăm că:

1. Regele se referă la un spațiu bine definit geografic, respectiv voievodatul transilvan.

⁷⁰³ Anonim în „E.Ö.”, III, p. 170.

2. Spațiul temporal este atât cel prezent, cât și cel trecut. Însă enumerarea puterilor ne ajută și la o plasare mai precisă a ceea ce dorea să transmită cuvântul regelui:

- a. Sărutarea caftanului turcesc, ca expresie, ne duce până la bătălia de la Mohacs (1526), când însuși regele, pe atunci voievod al Transilvaniei, aștepta dincolo de Tisa cu oastea ordinul de alăturare la oastea regală. După unii istorici, el ar fi tergiversat, așteptând un ordin clar deoarece știrile erau contradictorii în esență, datorită situației create⁷⁰⁴ ori de alăturare ori de prelungirea așteptării. Alții au văzut în atitudinea sa dovada unei trădări față de rege. Călin Felezeu dă o nouă interpretare acestui gest, văzându-l ca un refuz de a participa la luptă și explicându-l atât din perspectiva istoriei transilvănene, care tot timpul tindea către o individualitate proprie, în momentul tragediei fiind normal ca principele să ezite a împărtăși destinul funest al regatului, încercând să-și menajeze forțele pentru apărarea și afirmarea ulterioară a propriilor sale interese, cât și prin prisma dreptului și mentalității feudale, prin care gestul voievodului a fost o trădare netă față de regele său.⁷⁰⁵ Privit prin prisma istoriei europene, avem de-a face cu un voievod deosebit de receptiv la noile evoluții politice, în care deja concepțiile feudalității medievale sunt depășite și lumea premodernă este în formare, unde deja se preconizează noi concepții politice, cea de „fедераție” sau cea de „balance of power”. În cadrul acestor noi viziuni, modalitățile ce duc la protejarea „țării” sunt scuzabile, chiar și alianța cu „necredinciosul”, practică de Franța prin tratatul cu Imperiul Otoman din 1525, îndreptat împotriva habsburgilor⁷⁰⁶, tratat negociat prin nobilul maghiar refugiat Jean Frangipani. Prin intermediul acestui nobil, dar nu numai, pătrund în estul Europei noile teorii politice, pe care Zăpolya nu va ezita, la momentul potrivit, să le pună în aplicare. Avem în acest principat modelul de voievod receptiv ideilor și noutăților politice europene, ce ajută la salvarea „țării”, idei ce nu fuseseră încă foarte bine definite în literatura politică a secolului aici dezbătut. Trebuie ținut cont de faptul că lucrarea lui Guicciardini va apărea numai în 1536, iar cea a lui Jean Bodin, marele gânditor politic de la curtea franceză, în 1576. Însă contactele transilvano-franceze nu erau de neglijat, iar ideile circulau înainte de a fi „oficializate” prin publicarea cărților mai sus amintite. Însăși indicarea de către francezi a suzeranității otomane exercitate asupra transilvănenilor avea rolul de a aduce Transilvania

⁷⁰⁴ A. Decei, *op. cit.*, p. 174.

⁷⁰⁵ C. Felezeu, *Statutul principatului*, p. 72.

⁷⁰⁶ A. Decei, *op. cit.*, p. 177.

în sistemul de echilibru, sistem ce avea să creeze o „pânză” pe care Franța o țesea cu foarte mare strădanie și atenție.

- b. Puterea maghiară de care vorbește, deși exista o conștiință foarte veche a vasalității Transilvaniei față de Regatul maghiar ante Mohacs, se referă *de facto* la statul maghiar, vasal Porții, format după numirea sa ca rege al Ungariei de către sultanul Suleyman.
- c. În privința problemei „nemțești”, însăși el fusese constrâns de împrejurări să încheie Tratatul secret de la Oradea din 1538 cu „neamțul” prin intermediul și la sfatul lui Gheorghe Martinuzzi. Precursor al politicii de „balance of power”, acesta din urmă ia, conform corespondenței sale personale, legătura cu austriei încă din 1535, dar tergiversează problema tratatului până în 1538⁷⁰⁷, însăși linia sa politică fiind pe cale să prindă contur datorită noilor transformări petrecute în teritoriu. Doar o astfel de acceptare teoretică a pretențiilor austriece a putut să asigure o anumită stare de pace cu aceștia.
3. Textul se referă la întreaga societate transilvăneană, prin aceasta înțelegându-se nobilimea per ansamblu, nu doar persoana lui Maylath. Texte asemănătoare întâlnim destul de des și nu peste mult timp chiar Martinuzzi va întări afirmațiile regelui.
4. Vedem o conștiință a acestei politici de balansare în echilibru între puteri, prin enumerarea puterilor în cauză, iar echilibrul și menținerea lui apar ca necesități imperative.
5. Termenul de „țară” folosit aici se referă la sensul strict de regat maghiar al cărui rege este Zápolya, făcându-se diferențierea între acesta și „interesul personal” care primește valoare echivalentă cu transilvanismul.

După analiza micului discurs regal, esența redată de text întărește prin subînțelesurile sale explicația lui C. Felezeu, la care am făcut referire anterior.

În contextul discutării acestui discurs regal mai trebuie subliniat un fapt: dacă pe parcursul istoriei medievale a Transilvaniei, individualitatea istorică a spațiului a fost menținută de rezistența opusă de creștinismul răsăritean înrădăcinat aici⁷⁰⁸, pe parcursul secolelor XVI–XVII, această identitate va fi accentuată și de intrarea în scenă a protestantismului și de implicațiile mentale și spirituale pe care el le are la nivelul societății.

Bethlen Farkas încearcă și el să redea conceptul prin cuvintele sale, raportat la valoarea existențială a momentului în cauză, explicând că Báthory István a primit

⁷⁰⁷ Karoly Árpád, *Codex Epistolaris Fratrís Georgii. 1535–1551*, Budapest, Az Atheneum R. Társulat Konyvnyomdaya, 1881, d.1–6, pp. 1–8.

⁷⁰⁸ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, p. 299.

căpitănia Oradiei nu atât pentru cinstea pe care o oferea aceasta, ci *pentru că pe cei doi împărați, pe cel roman și pe cel turc, trebuia să-i țină departe de hotare*.⁷⁰⁹

Martinuzzi a folosit această politica delicată de „balance of power” în varianta și înțelegerea sa, până în 1551, când a fost asasinat, deci înainte ca Bodin să-și facă cunoscută definirea. Dar după cum am spus, legăturile pe căi diplomatice cu Franța erau bine dezvoltate și în mod cert aceste noi opinii și viziuni politice erau discutate, mai ales din moment ce ele funcționau fructuos în Transilvania. Noile concepte politice sunt însușite cu rapiditate de Europa, deoarece situația politică nou creată pe plan internațional o cerea.

Pentru ca acest principiu de echilibru să funcționeze se cereau ca și indispensabile următoarele condiții:

- o foarte bună cunoaștere și o justă apreciere a forțelor proprii, precum și a celorlalte implicate;
- fiecare parte trebuia să știe foarte bine ce dorește, deoarece interesul constituia legea supremă;
- modalitatea de recunoaștere a capacităților politice ale unei părți era succesul practic;
- formarea și organizarea unei diplomații eficiente duc la formarea unor familii de diplomați profesioniști. Ambasadorul este un adevărat spion, întreține mai multe rețele de agenți secreți, se pune prin intermediul lor în legătură cu posibili trădători, împarte daruri și pensii. Importanța ambasadelor primește o nouă dimensiune, de la ambasadele solemne, figurative ale Evului Mediu, ce aveau ca însărcinare felicitarea unor curți vecine cu ocazii festive (nașteri, căsătorii, ocupări de tron sau unele afaceri importante), se face trecerea la ambassade reprezentate de persoane de o mare importanță, care lucrau sub mandat și care se întorceau în țară imediat ce își împlineau îndatorirea.⁷¹⁰
- dreptul de amestec în treburile interne ale altei țări pentru a se preveni o agresiune din partea sa împotriva unui stat terț;
- în ce privește morala, des invocată la nivel declamativ, își pierde semnificația reală în fața scopului propus și nu poate sta în calea reușitei.⁷¹¹

În linia coalițiilor îndreptate împotriva Habsburgilor, cea mai răsunătoare în epocă este cea încheiată de către Franța. Astfel aceasta, direct amenințată de puterea excesivă a acestora, mai ales după tratatul de la Cambrai, în urma căruia Carol Quintul apare în postura de conducător al creștinătății, joacă rolul central căutând aliați noi

⁷⁰⁹ Bethlen Farkas, *Báthory István uralkodása* în „E.Ö.”, II, p. 20.

⁷¹⁰ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 161.

⁷¹¹ *Ibidem*.

printre statele protestante. Francisc I era încă din 1528 aliat al regelui Ioan Zápolya și prin acesta în relații cu sultanul. În 1536, prin intermediul ambasadorului sau la Constantinopol, încheie o alianță cu Poarta otomană ce va ține până la sfârșitul Revoluției franceze.⁷¹² Tratatul pecetluia strânsa legătură politică și militară, cele două părți garantându-și reciproc teritoriile și oferindu-și sprijinul în cazul unei agresiuni habsburgice. Imperiul Otoman sprijinea Franța prin acțiunile flotei sale în Mediterana și prin diversiunea de la frontierele orientale ale Habsburgilor, pe când rivalitatea franco-spaniola facilita sultanului posibilitatea de a cuceri Ungaria Centrală.⁷¹³

Moartea lui Ioan Zápolya (1540) îl silește pe Carol Quintul să amâne formarea contraligii catolice, pe care o plănuia ca replică a Ligii de la Schmalkalden, organizată de Franța. În noile condiții, el se vede nevoit să își concentreze armata la granița de est, din cauza tensiunilor generate de încheierea tratatului de la Oradea în 1538. Acesta prevedea trecerea stăpânirii defunctului principe în posesiunea lui Ferdinand în cazul în care nu ar fi lăsat un moștenitor. Dar cum lui Zápolya i se născuse un fiu, pe care sultanul ceruse să-l vadă datorită zvonurilor că ar fi în realitate vorba despre o fată, după cum spun cronicile, din cauza faptului că transilvănenii nu acceptau decât un conducător maghiar, în virtutea unui act din 1505, sultanul îl ia sub protecția sa pe micul moștenitor, ca rezultat al îndemnului lui Francisc I. Cu pretextul de a-i apăra moștenirea noului său protejat, sultanul intră în Ungaria și ocupă Buda, în 1541.

Un alt factor care va destabiliza echilibrul european, fragil oricum și menținut de alianțe și tratate schimbătoare și în egală măsură periculoase, va fi moartea lui Francisc I, survenită în 1547. Regele francez personificase statul modern, exclusese din politica sa externă motivele și pretextele religioase și făcuse loc dominației rațiunii de stat. Astfel, el nu ezitase să încheie alianțe atât cu protestanții eretici, cât și cu otomanii păgâni.⁷¹⁴ În continuare, timp de un secol, de la Pacea de la Chatou-Cambresis (1559) și Pacea de la Pirinei (1659), în Europa și pe scena politicii internaționale se va resimți supremația spaniolă și o mai accentuată importanță a factorului religios.

III.2. Gheorghe Martinuzzi și politica de „balance of power”

Episcopul Gheorghe Martinuzzi (1482–1551) s-a remarcat ca un deosebit om politic. El intră pe scena politică a Transilvaniei din 1535, ca sfătuitor al regelui Ioan Zápolya și datorită capacităților sale deosebite rămâne omul de încredere al acestuia.

⁷¹² *Ibidem*, pp. 171–172.

⁷¹³ *Ibidem*.

⁷¹⁴ *Ibidem*, p. 178.

În momentul morții, principele îi încredințează regența micului Ioan Sigismund. Principalul său merit politic este acela de a fi știut să mențină Principatul independent, sub aripa protecției a sultanului, lucru deosebit de greu datorită spiritului său de creștin, pe care au încercat să mizeze habsburgii și papalitatea în nenumărate rânduri. Linia politică pe care o urmează și tacticile de care se folosește apar ca și manifestări ale politicii de echilibru al puterilor, care începe acum să fie propagată și la curtea franceză de către gânditorul politic Jean Bodin.

Martinuzzi a fost o figură proeminentă a lumii politice în zona central – est europeană, o personalitate marcantă, care a știut să manevreze politic Principatul pe un nou drum, cel al balansării, în stare de echilibru, între cele două puteri. A fost o strategie politică ce s-a dovedit deosebit de periculoasă, neînțeleasă de multe ori de nici unul din partide și care i-a atras episcopului numeroase antipatii.

Scopul acestui joc duplicitar a fost de a menține Principatul independent al Transilvaniei între cei doi coloși, Imperiul Habsburgic și Imperiul Otoman. Martinuzzi a trebuit să joace pe o scenă politică deosebit de periculoasă, în care soarta politică a țării trebuia decisă între suzeranitatea otomană și „Republica Creștină Catholică”, în care se integra încă în mod simbolic. El trebuie să fi fost conștient că suzeranitatea austriacă ar duce la înglobarea Transilvaniei în sistemul habsburg, pierzându-se astfel „libertatea” dobândită sub Ioan Zápolya, dar și că apartenența la sistemul de vasalitate al Imperiului Otoman contravenea lumii catolice, acelei Republici Creștine ideale și căreia i se dedică multă atenție și energie. Ferdinand va încerca asiduu să îl atragă înspre puterea europeană, oferindu-i în acest sens pălăria de cardinal și două principate. Ironia sorții va face ca sosirea prețuitelor însemne de cardinal să coincidă cu lichidarea fizică a omului politic, chiar înainte de investirea sa. În lumina acestei scurte revizuirii a situației politice a vremii, putem presupune că balansul puterii pe care Martinuzzi îl va promova – și care va marca o linie politică urmată îndeaproape de ceilalți principii – se poate parțial explica și prin indecizia sa reală, care a marcat o perioadă îndelungată.

Înclinația pe care o manifesta adesea înspre puterea vestică, precum și frica indusă astfel filoturcilor, făceau parte din linia politică urmată. Acest fapt aparte se vedește la începutul preluării Principatului, când refuză aproape total corespondența cu Ferdinand, austriecii condamându-l în repetate rânduri că ar vrea să mențină puterea doar pentru el, ignorând din aceste motive personale chiar și iminentul pericol otoman. Speculațiile austriece vor fi alimentate de numirea nepotului său de soră, Draskovics György, canonic de Oradea și prin introducerea acestuia în Prepositura Oradiei. Cercurile imperiale vor manifesta interes față de acest posibil succesor al episcopului, iar într-o scrisoare a lui Ferdinand se pomenește chiar despre prezența

la curtea imperială a acestui Draskovics.⁷¹⁵ Menționăm și faptul că după uciderea lui Martinuzzi, acest nepot al său va rămâne în funcția de secretar regal.

Având această imagine globală asupra curentelor de idei vehiculate în epocă, a situației europene, a actorilor care jucau pe scena politică și diplomatică a vremii, dar și a realităților transilvane și a câtorva aspecte legate de personalitatea și principiile politice promovate de către G. Martinuzzi, vom prezenta în continuare activitatea sa diplomatică, așa cum ni se revelă ea prin prisma documentelor cercetate. Am ales, pentru a putea urmări eventualele evoluții temporale și tribulații impuse de variatele contexte externe prezentarea cronologică. De asemenea, acest demers metodologic a fost ales și datorită faptului că în paginile anterioare am prezentat faptele și ideile în mod sintetic, completarea firească fiind prezentarea cronologică pe care o voi întreprinde în continuare.

Astfel, la mijlocul anilor '30 ai secolului al XVI-lea, îl găsim pe diplomat în relații destul de strânse cu puterea habsburgică și în postura de factor aplanator al unor conflicte. Într-o scrisoare a lui Ferdinand către Martinuzzi, datată în 24 decembrie 1535, aflăm că cel dintâi îl roagă pe călugăr să se folosească de trecerea sa pe lângă regele Ioan Zápolya și să medieze menținerea păcii stipulate sibienilor, din partea sa, dar mai ales din cea a lui Mailath.⁷¹⁶ Aflând despre atitudinea pacificatoare a călugărului, însuși Carol Quintul, în aprilie 1536, își deleagă solia, în persoana arhiepiscopului de Lund, să se sfătuiască cu Martinuzzi în cele necesare unui fructuos rezultat prin încheierea și menținerea acestei păci.⁷¹⁷ Ferdinand, pe de altă parte, era presat de fratele său să încheie pace, mai ales că Francisc I era încă în stare de război cu Habsburgii.⁷¹⁸ Deoarece intenția sa pacificatoare fusese, după cum am văzut, privită cu ochi buni, Fratele Gheorghe își continuă cu abilitate planul și ia legătura, în august 1537, cu solia recomandată de către Carol Quintul, asigurându-i pe acesta și pe patronul său că sunt de partea păcii, atât el cât și regele maghiar, cu singura clauză ca aceasta să fie încheiată în condiții convenabile. Nu pierde ocazia însă să se plângă de acțiunile partizanilor filogermani, pe care îi face răspunzători pentru de trădarea lui Laski și anunță ca va fi nevoit să strângă din nou oastea transilvană pentru a putea apăra proprietățile regale.⁷¹⁹ După cum se poate observa destul de ușor din atitudinea lui Martinuzzi evidențiată până acum, el își manifestă loialitatea față de puterea vestică cu suficient de multe rezerve și sugerează primatul interesului de stat în fața altor posibile considerente. În noiembrie 1537, într-un alt set de corespon-

⁷¹⁵ Bunyitay Vincze, *A Váradi Püspökség története*, II, Nagyvárad, 1883, p. 180.

⁷¹⁶ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 1, p. 1.

⁷¹⁷ *Ibidem*, doc. 2, p. 4.

⁷¹⁸ O. Tătar, *op. cit.*, p. 122.

⁷¹⁹ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 3, p. 5.

dență, diplomatul se scuză intens pentru îndepărtarea de la Kassa, și își motivează faptele prin trimiterea unui om de către Zápolya, cu porunca principelui privind chestiunea încredințării orașului respectiv, mai ales că actul era în intenția înțelegerii de pace.⁷²⁰

În ianuarie 1538 demersurile pentru semnarea mult așteptatului tratat par a intra în faza finală. Arhiepiscopul de Lundeni este trimis la Zápolya în vederea negocierii păcii, Fratele fiind rugat de către Ferdinand să medieze tratativele și să își folosească toată influența pentru încheierea acestei păci.⁷²¹ Într-o scrisoare din 16 ianuarie același an, Ferdinand îi mulțumește pentru toate întreprinderile fructuoase făcute în folosul păcii.⁷²² Ca replică, în 7 martie, Martinuzzi îl înștiințează pe Ferdinand că pacea a fost încheiată și își oferă serviciile și în continuare, cerându-i acestuia și cealaltă jumătate a orașului Tokaj, recompensa promisă pentru serviciul adus.⁷²³ Tratatul de la Oradea prevedea menținerea status-quo-ului existent: Ferdinand rămâne stăpân al nord-vestului Ungariei, iar Zápolya deține partea centrală și răsăriteană, inclusiv Transilvania. Punctul generator de dispute a fost cel care preciza că în cazul morții fără succesori direcți a lui Zápolya, partea lui ar fi urmat să îi revină lui Ferdinand. Anticipând, în 1540 lui Zápolya i se naște un fiu, cu câteva zile înainte de moarte, ceea ce îl va determina să recurgă la presiuni asupra colaboratorilor săi, comandantul Valentin Török, juristul Ștefan Werböczy, Petru Petrovici și Gheorghe Martinuzzi, pentru a impulsiona alegerea și susținerea fiului său în calitate de unic moștenitor.⁷²⁴

Totuși nici pacea pe care a mijlocit-o cu succes, nici recunoștința și recunoașterea primite din partea curții habsburgice nu par a-i aduce liniște episcopului. Într-o misivă din 30 martie, el i se plângea lui Varday Pal, arhiepiscopul de Esztergom că, în contra și pofida păcii încheiate, episcopul de Vespem, precum și Bakics, Kapolnayı Ferencz și Nyary Ferencz, violează stăpânirilor zapolienilor, recurgând la jefuirea lor.⁷²⁵ În aprilie același an, în lui Török Balint și a lui Balassa Menyhart, îi reproșează lui Thurzo că și-a făcut supușii să jure pe hontiak, contrar păcii și înșelând credința lui Ferdinand. În acest timp, Zápolya nu a încălcat litera păcii, refuzând domniile katzian și horvatii.⁷²⁶

În a doua jumătate a anului descris situația se complică suplimentar, disensiunilor și presiunilor interne adăugându-li-se tulburări externe majore. Astfel, în 13

⁷²⁰ *Ibidem*, doc. 4, p. 6.

⁷²¹ *Ibidem*, doc. 5, p. 8.

⁷²² *Ibidem*, doc. 9, p. 13.

⁷²³ *Ibidem*, doc. 6, p. 8.

⁷²⁴ M. Guboglu, *Documente turcești...*, p. 483.

⁷²⁵ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 7, p. 9.

⁷²⁶ *Ibidem*, doc. 8, p. 11.

august Martinuzzi îl anunță pe primatul Varday că oastea turcă a trecut deja Dunărea și-i cere să facă necesarul act exemplar de a trimite trupe în ajutor și să îi anunțe, în mod explicit, și pe ceilalți ce au astfel de îndatoriri.⁷²⁷ Peste doar 3 zile, în august 16, îi dă primatului știri detaliate despre situația sultanului, care pornise din Istanbul cu o oaste de 240.000 de oameni și 300 de ostasi, pe fiul său mai vârstnic trimițându-l concomitent în Asia, împotriva lui Kazul pașa, care se răsculase. Episcopul afirma că sultanul, furios după încheierea păcii, ar avea planul de a ocupa Transilvania și de a nimici Țara Ungară și Țara Germană. Din această cauză, el cere imperios ca ajutorul austriac să fie urgentat, arătând că o reacție rapidă ar avea ca avantaj ralierea românilor și a raților de partea lui Zápolya și deopotrivă împotriva turcilor.⁷²⁸ Reacția lui Ferdinand în fața amenințării otomane va fi promptă, în cursul aceleiași luni el trimițând oastea împotriva turcilor, anunțând și somând în măsura posibilului principii vecini, poruncind deja unui efectiv de 5.000 de pedestrași apărarea Budei. De asemenea, el promitea trimiterea de soldați în Transilvania după posibilități, deși afirma că efortul de război ar trebui să vină și din partea tothilor și horvatilor. Mai merită menționate și detaliile pe care Ferdinand le menționează epistolar, cum că regele polon l-ar fi atenționat să nu îl implice în acest război pe domnul Moldovei și – respectiv – nemulțumirea pe care o manifestă față de un grup de nobili, partizani ai lui Zápolya.⁷²⁹ În fața acestei ultime remarci, Fratele îl îndeamnă la răbdare și clemență, dându-l ca exemplu pe însuși Ioan, care îi suportă cu înțelepciune pe partizanii lui Ferdinand. Arhiducele este îndemnat să privească imaginea de ansamblu și să recunoască necesitatea stringentă și mult deasupra luptelor dintre varii partide, de unire a forțelor, într-un front comun în fața iminentului pericol otoman.⁷³⁰ Sugestiile diplomatului nu au fost irosite în van, Ferdinand pornind spre Transilvania în sprijinul regelui Ioan, aducând cu sine ajutor spaniol și german, călare și pedestru, precum și promisiunea că îi va chema și pe credincioși săi să se alăture luptei.⁷³¹

Ca o recunoaștere a bunului serviciu diplomatic pe care îl avea în subordine, el îl felicită pe Martinuzzi pentru informațiile numeroase și exacte pe care i le pusese la dispoziție cu referire la oastea otomană și îl gratulează cu titlul de „conducător creștin gânditor” (în sensul de cu simț al răspunderii).⁷³² Dacă primele zile după lansarea atacului otoman par a fi dominate de un optimism moderat, în septembrie situația se agravează în estul Europei: trupele otomane intră în Moldova, iar Ferdinand

⁷²⁷ *Ibidem*, doc. 10, p. 14.

⁷²⁸ *Ibidem*, doc. 11, p. 15.

⁷²⁹ *Ibidem*, doc. 12, p. 17.

⁷³⁰ *Ibidem*, doc. 13, p. 21.

⁷³¹ *Ibidem*, doc. 14, p. 22.

⁷³² *Ibidem*, doc. 15, p. 23.

anunță cu regret că nu a putut face nimic, neavând timp pentru a strânge suficiente trupe. Totuși, monarhul habsburg promite că va încerca să își sporească ajutorul în viitor.⁷³³ În privința altor chestiuni, arhiducele pare lucid, în sensul că le pune pe loc secund în fața pericolului reprezentat de înaintarea oștii otomane: el afirmă epistolar că nu se poate pronunța în problema lui Katzianer și că lasă rezolvarea sa în seama regelui Ioan și că amână problema Tokaj. Neintervenția sa în Moldova pare acum a fi motivată suplimentar și prin dezvăluirea referitoare la insistențele regelui polon, care îi ceruse deja de două ori să renunțe la orice pretenții ale sale asupra Moldovei.⁷³⁴ Afacerile Moldovei se vor ameliora însă în aceeași lună, prin împăcarea cu Polonia și primirea recomandării pentru secretarul Bornemisza Pal.⁷³⁵ În continuarea corespondenței sale, Ferdinand remarcă că ar fi fost optim dacă voievodul Moldovei i-ar fi închis sultanului drumul, fără să vină în Marmaros, dar chiar și în condiții mai puțin ideale speră că puterea oștilor reunite să-l poată opri pe Suleyman. Răspunzând recomandării primite, el îl trimite pe Bornemisza Pal ca și comisar.⁷³⁶ Numeroasele epistole ale arhiducelui sunt dublate de o tăcere cvasi-totală din partea lui Martinuzzi. Este ușor însă a deduce că activitățile diplomatice desfășurate de către acesta în această perioadă au fost multiple și intense, întrucât, într-o scrisoare din octombrie, în care se scuză și pentru iregularitatea scrierilor sale, el îl înștiințează pe principe și asupra faptului că sultanul a renunțat la ofensivă și s-a întors înapoi.⁷³⁷ În 22 noiembrie, diplomatul este felicitat de către însuși Carol Quintul, care îi mulțumește pentru eforturile depuse pentru restabilirea păcii, cu cuvinte lingușitoare, îl asigură de bunăvoința sa și îl roagă să se îngrijească ca pacea dintre cei doi regi să fie statornică.⁷³⁸

Un detaliu interesant privind politica acestor ani apare într-un document din februarie 1540, unde se sugerează că sultanul nu ar fi fost înștiințat de existența unor înțelegeri secrete.⁷³⁹ Analiza campaniei sultanale din 1539 este însă mai relevantă prin prisma relațiilor dintre Martinuzzi și Ferdinand și a atmosferei pe care cel dintâi pare a o întreține. În primul rând, trebuie să nu neglijăm faptul că în epocă exista o frică exagerată, psihotică aproape, că sultanul va intra să ocupe Moldova și să devasteze Transilvania. Ferdinand pare a crede ca trupele reunite moldovene, transilvănene și germane puteau rezista trupelor turce, în schimb Martinuzzi îl testează în

⁷³³ *Ibidem*, doc. 16, p. 24.

⁷³⁴ *Ibidem*, doc. 18, p. 27.

⁷³⁵ *Ibidem*, doc. 19, p. 29.

⁷³⁶ *Ibidem*, doc. 20, p. 30.

⁷³⁷ *Ibidem*, doc. 21, p. 31.

⁷³⁸ *Ibidem*, doc. 22, p. 31.

⁷³⁹ *Ibidem*, doc. 23, p. 33.

permanență, poate suspectând că adeziunea și elanul său belicos sunt doar de ordin declamativ. În ciuda relațiilor ce par a fi caracterizate de cordialitate și a sfaturilor sale de răbdare și ignorare a micilor dispute dintre facțiuni interne, episcopul pare a nu pierde nicio ocazie de a i se plânge de anumiți funcționari care ar acționa împotriva păcii.

Căutând a se debarasa de aceștia și a atrage o atitudine pozitivă față de acțiunile lui, el își crea și spațiul propice de mișcare, prin supravegherea îndeaproape a funcționarilor pro-habsburgi sau austrieci, și prin denigrarea unora dintre ei, cu posibilul scop de a le scădea credibilitatea și sprijinul de care beneficiau. În privința relațiilor sale cu Poarta, ele sunt din nefericire cunoscute mai mult implicit decât explicit, precum cele cu Ferdinand. În acest sens, trebuie menționată și vizita pe care episcopul o face la Poartă, în 1540, ca trimis al lui Zápolya, cu scopul de a plăti tributul de 200.000 de galbeni, pentru care sultanul făcea presiuni serioase.⁷⁴⁰

Anul 1540 este marcat de decesul lui Zápolya – survenit în iulie – și de începearea confuzei și îndelungatei bătălii succesoriale. După moartea sa, Ferdinand, regele Ungariei, îl informa pe Papa Paul al III-lea despre înțelegerea încheiată cu monarhul defunct, conform căreia întreaga sa avere urma să treacă în posesia lui Ferdinand, însă Martinuzzi și alți nobili din Transilvania ar fi trimis solii la Poarta, cu daruri, ca domnia sa treacă fiului nou-născut al lui Zápolya – deci în mâinile lor.

Pe plan politic, într-un cadru general, inițial s-a încercat transformarea Ungariei în stat vasal, precum Moldova, pentru că era prea dificil și prea costisitor introducerea stăpânirii otomane directe într-o țară în întregime străină și îndepărtată. Din astfel de considerente se recursese la soluția numirii lui I. Zápolya ca rege al Ungariei.⁷⁴¹ Hotărârea Porții se va schimba după moartea acestuia, schimbare dovedită de intervenția din 1541, prin care Buda va fi transformată în eyalet și Transilvania în principat, intervenție motivată parțial și facilitată și de încheierea Păcii de la Oradea în 1538, înțelegere secretă care leza Poarta în mod direct, dar și la nivelul mai subtil al orgoliului rănit al unei mari puteri.

Deși Ferdinand face cunoscut Porții tratatul din 1538, cu scopul de a-și însuși moștenirea⁷⁴², Dieta convocată la Buda l-a ales pe Ioan Sigismund Zápolya ca rege al Ungariei, încredințând guvernarea unei regente alcătuite din regina mama Isabella, Petru Petrovici și Gheorghe Martinuzzi. Pentru confirmare, Dieta trimite cu prudență solii la Poarta. Ca parte lezată prin tratatul secret încheiat de voievodul decedat, era de așteptat ca Istanbulul să își ofere sprijinul, în detrimentul arhiducelui Ferdinand.

⁷⁴⁰ Kemeny Zsigmond, *Kollogatum*, BCU Cluj-Napoca, Mss. 2811, p. 83.

⁷⁴¹ C. Felezeu, *Statutul principatului...*, p.73

⁷⁴² T. Gemil, *Petru Rareș*, p. 189.

În același timp, în Transilvania, Ștefan Mailath, voievodul țării Făgărașului, reușește să aducă sub controlul său întreaga țară, trecând de partea lui Emeric Ballasa, reprezentantul lui Ioan Sigismund și al regenței⁷⁴³. Mișcarea condusă de Mailath, al cărei scop era desprinderea Transilvaniei de regatul Ungar, va influența și ea într-o oarecare măsură decizia finală a sultanului.⁷⁴⁴ În acest context, al luptelor anti-habsburgice, trebuie spus și că populația Transilvaniei în această perioadă era privită de cronicari ca și compunându-se din trei neamuri, dintre care o parte, dornică mereu de război, dorea de obicei să se aventureze cu sabia. Printre aceștia erau și cei cunoscuți sub numele de hajdușak⁷⁴⁵, susținători tradiționali ai suzeranității otomane. Referitor tot la ei, Naima remarcă „*Populația Transilvaniei este de trei feluri. Un grup fiind înzestrat cu calități războinice și de răzbunare, dă cu sabia și distruge. Ceata aceea este renumită și prin porecla de hajdușak.*”⁷⁴⁶

Planul lui Mailath și impetuozitatea acestuia îl îngrijora pe Martinuzzi, diplomat mult mai prudent, care-i scrie episcopului de Kalocea „*din vechime s-au frământat transilvănenii cu gândul să se desprindă de acest regat al Ungariei, ca după exemplul Moldovei și Munteniei să se supună turcilor.*”

Farkas Bethlen și Francisc Kendi au fost cei care, în interior, au denunțat mișcarea separatistă și s-a trecut la depozedarea lui Mailath și Balassa.

După aceste tulburări interne, transformarea Budei în eyalet este privită cu un sentiment de relativitate. Este cert faptul că gruparea filo-otomană nu era nici numeroasă, nici lipsită de putere în zilele ce au precedat moartea lui Zápolya. În această grupare trebuie însă văzut și un factor de realism și stabilitate, afirmație confirmată de cursul parțial haotic și doveditor de ignoranță a participanților, pe care evenimentele l-au luat adesea în lunile ce au urmat morții voievodului.

Atitudinea sultanului va continua însă să se dovedească a fi ofensivă pe parcursul anului 1541. La 20 iunie 1541, Süleyman pornește în *istabur şerifi*. Habsburgii, la moartea lui Zápolya, își concentraseră forțele la granița de est⁷⁴⁷, fâșie pe care o stăpâneau din 1526 și față de care sultanul emite acum pretenții, în numele moștenitorului tronului ungar, pe care îl luase sub protecția sa.⁷⁴⁸ Printr-un firman scris cu aur și lapislazuli, el confirma atribuirea regatului Ungar lui Ioan Sigismund Zápolya, pe care îl trimitea în Transilvania, sub locotenența mamei sale, regina Isabella și a

⁷⁴³ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, ed. Cartea Românească, București, 1932, vol. I., doc. 21, p. 21.

⁷⁴⁴ C. Feneșan, *Principatul Transilvaniei...*, pp. 20–30.

⁷⁴⁵ Hasan Vegihi, *Tarihi vegihi* în „C.T.”, II, p. 183.

⁷⁴⁶ Mustafa Naima, *Naima Tarihi* în „C.T.”, III, p. 127.

⁷⁴⁷ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 172.

⁷⁴⁸ İnalçık, *Imperiul Otoman*, p. 83.

consilierilor Martinuzzi și P. Petrovici, urmând ca aceștia „să plătească o sumă de bani tezaurului nostru”⁷⁴⁹.

Martinuzzi pare că nu i-ar fi prezentat reginei diploma prin tălmăcire, ea aflând doar că fiul ei „a fost onorat cu numele și titlul de sandjak al Transilvaniei”, fără să vadă actul, care ar fi cuprins condiții inacceptabile, conform unor zvonuri.⁷⁵⁰ Conform diplomei imperiale invocate de Martinuzzi, sultanul i-ar fi acordat lui Ioan Sigismund nu numai Transilvania, ci și „regiuni și părți ale Ungariei de lângă Tisa”, cu excepția Timișoarei și a posesiunilor personale ale lui Martinuzzi: Oradea, Cașovia, Făgăraș.⁷⁵¹ El obținea astfel guvernarea Transilvaniei și a Partiumului, cu dreptul de a încasa personal haraciul de 10.000 galbeni.⁷⁵² Obligația de a colecta și trimite tributul e direct legată de calitatea sa de guvernator. Se pare chiar că diplomatul transilvan a câștigat încrederea sultanului în mare măsură, având și o întrevvedere secretă cu acesta la 4 septembrie 1541.⁷⁵³ El a fost apoi rechemat la Poartă pentru consultări suplimentare, în cadrul cărora s-ar fi negociat extinderile jurisdicționale ale lui Ioan Sigismund și – implicit și de facto – ale lui Martinuzzi.⁷⁵⁴ Se vehicula că beratele emise ca rezultat al negocierilor ar fi purtat pecetea lui Martinuzzi, fapt ce denota că acest act s-a încheiat între cele două părți ca o înțelegere, nu unilateral, iar citirea a făcut-o ceașul Urudj Martin.

Transformarea Transilvaniei în principat autonom și a centrul și sudului Ungariei în provincie otomană, pe fondul degringoladei forțelor creștine din Europa Centrală și Occidentală, au fost lovituri decisive asupra „Ligii Sfinte”.⁷⁵⁵ Vestea că domnii Moldovei și Țării Românești vor să intre în Ardeal și să-l ocupe, provoacă turbulențe în rândul nobilimii, căreia status-quo-ul îi convenea și care cere în acest sens ajutorul lui Martinuzzi. Petru Rareș și Radu Paisie aveau poruncă de la sultan să înlăture din Ardeal tot ce ar putea sta în calea stăpânirii liniștite a micului rege, iar Petru Rareș, în spiritul acestei directive, intervine în 1542 împotriva lui Mailath. Învins, Ștefan Mailath este trimis la yedicule, unde moare în 1550.⁷⁵⁶

Remarcabilă pentru sfârșitul anului 1541 este reluarea corespondenței dintre Ferdinand și Martinuzzi (în noiembrie, arhiducele îi acorda iertarea și îl întărea pe episcop în drepturi și onoruri⁷⁵⁷), marcă palpabilă a acceptării stării existente de

⁷⁴⁹ H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, vol. II, Ankara, p. 325.

⁷⁵⁰ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 42.

⁷⁵¹ *Ibidem*.

⁷⁵² *Ibidem*, p. 43.

⁷⁵³ *Ibidem*, p. 83.

⁷⁵⁴ *Ibidem*, p. 85.

⁷⁵⁵ C. Felezeu, *op. cit.*, p. 77.

⁷⁵⁶ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 57.

⁷⁵⁷ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 31, p. 41.

către monarhia habsburgică. În noile condiții și în virtutea liniilor diplomatice ce urmau a fi adoptate și urmate în viitor, la 29 decembrie 1541 s-a semnat tratatul de la Gilau⁷⁵⁸, semnat de către Gaspar Szeredy ca reprezentant al imperialilor și Martinuzzi, P. Petrovici și episcopul Ioan Statileus, în calitate de reprezentanți ai Isabellei. Actul va fi ratificat în aprilie anul următor.⁷⁵⁹ Tratatul prevedea, din nou, cedarea Transilvaniei și a coroanei regale ungare lui Ferdinand I, iar nerezolvarea în termen de doi ani a litigiilor de posesiune antrena în mod automat arbitrajul Poloniei și a Spaniei.⁷⁶⁰ Martinuzzi a condiționat acceptarea tratatului de îndeplinirea unor condiții ce ar fi consolidat starea socială a Principatului: menținerea și recunoașterea funcțiilor și atribuțiilor dobândite de marii demnitari în Transilvania și Banat și apărarea bunurilor mobile și imobile ale lui Martinuzzi personal.

Tratatul de la Gilău a fost precedat de promisiunile făcute de către regina regentă lui Ferdinand I, de cedare a Ungariei, în februarie 1541, și de cele similare ca și conținut și perioadă ale unei solii transilvănene trimise împăratului. Era de așteptat ca regina să recurgă la astfel de promisiuni, pentru a câștiga timp, din moment ce la data respectivă încă nu cunoștea oficial decizia sultanului (venită în 25 mai), iar principalul rival, Mailath, era pasibil de a obține investirea prin mijlocirea lui Sinan pașa. După clarificarea situației, atât promisiunile cât și însuși tratatul s-au dovedit a fi fără rost, fapt ce reiese prin tergiversarea problemei cedării Transilvaniei austriecilor până în 1551. Astfel, Isabella va domoli nemulțumirile curții poloneze față de încheierea Tratatului de la Gilău, invocând demersurile diplomatice ale lui Martinuzzi⁷⁶¹ și propria sa inocență, iar Martinuzzi însuși va tergiversa aproape 10 ani aplicarea tratatului (decembrie 1541–iulie 1551), până într-un moment istoric complet diferit și mult mai presant în acest sens.

Acest tratat, simbolic în cel puțin egală măsură ca și practic – întrucât este greu să ne pronunțăm care erau sentimentele reale ale artizanilor și semnatarilor săi în privința realismului împlinirii prevederilor, mai ales într-un termen atât de scurt – demonstrează libertatea de acțiune politică pe care a avut-o Transilvania, chiar dacă actele sale erau aparent contrare intereselor Porții. Tratatul este și o nouă dovadă a jocului diplomatic abil folosit de Martinuzzi, care a încercat să obțină recunoașterea principatului pe plan european și nu în ultimul rând, să aducă față în față, chiar dacă prin destul de primejdioasa intermediere a Principatului său, cele două Imperii colos: Habsburgic și Otoman. Dacă cele două ar fi intrat în luptă directă, fapt oricum

⁷⁵⁸ *Ibidem*, doc. 32, p. 43.

⁷⁵⁹ *Ibidem*, doc. 38, p. 48.

⁷⁶⁰ C. Feneșan, *op. cit.*, pp. 30–50.

⁷⁶¹ *Ibidem*, p. 91.

puțin credibil, ar fi ieșit epuizate, slăbind astfel controlul asupra spațiului intracarpatic. Atât austrieii cât și otomanii erau antrenați și pe alte fronturi (otomanii erau întotdeauna atenți la evitarea luptelor majore purtate pe două fronturi deodată), fapt la care se adăugau crizele sociale evidente (revolte, epidemii etc.), care le diminuau capacitățile militare. Politica lui Martinuzzi era în fapt o formă a principiului echilibrului, raportat la situația din Transilvania. Reamintim că din secolul al XVI-lea, începe să se propage ideea echilibrului, a balanței puterii, Jean Bodin în lucrarea sa „Republica” (1576) expunându-și ideile și opiniile despre factorii de care ar trebui să țină seama principii în guvernarea lor: *„un principe trebuie împiedicat să crească în putere, încât să nu aibă posibilitatea de a-și impune altora legea, căci securitatea principilor și republicilor se afla în contraponderea egală de putere a unora și altora.”*⁷⁶²

Martinuzzi, prin manevrarea balanței puterii, va trasa bazele unei linii politice duplicitare, urmată de aproape, cu mai mult sau mai puțin succes, de către principii ardeleni, până la sfârșitul suzeranității turcești. Vom observa în viitor că va deveni un punct forte în tradiția guvernării princiare a vremii ca cel ales principe de dietă și investit de sultan, pentru a-și putea consolida domnia și pentru a se asigura de neamestecul habsburg, să apeleze la astfel de tratate. Acestea, aproape exclusiv, ofereau principatul împăratului austriac după moartea principelui în cauză, dar testamentar fiecare lăsa o mică porțiță de manevră deschisă nobilimii, căreia i se oferea onesta posibilitate de a alege⁷⁶³. Un exemplu în acest sens, cel imediat următor, cronologic vorbind, evenimentelor descrise mai sus, este testamentul lui Ioan Sigismund Zapolya și alegerea lui Ștefan Báthory ca principe.

În continuarea corespondenței epistolare, Ferdinand îl felicită pe Martinuzzi pentru intențiile bune vădite prin înțelegerea de la Gilău și promite că va respecta cu sfințenie angajamentele luate de către Szeredy.⁷⁶⁴ Monarhul habsburg ține să-l asigure pe călugăr de bunăvoința sa, în ciuda unor bârfe răuvoitoare și îl invită, oricând ar dori, să vină la curtea sa.⁷⁶⁵ În mai, arhiducele se arată optimist, afirmând că a obținut promisiunea de ajutor de la stările germane, cu ajutorul cărora spera că va elibera „patriam et regnum” de turci.⁷⁶⁶ Martinuzzi în schimb pare a fi în cu totul altă stare de spirit, se plânge că și arhiepiscopii au dat credință celor care cleveau împotriva lui, de parcă el ar fi fost cauza pierderii orașului Buda și îi învinovățește

⁷⁶² A. Oțetea, *op. cit.*, p. 159.

⁷⁶³ A. Veress, *op. cit.*, vol. I, doc. 21, p. 21.

⁷⁶⁴ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 35, p. 45.

⁷⁶⁵ *Ibidem*, doc. 36, p. 46.

⁷⁶⁶ *Ibidem*, doc. 39, p. 51.

pentru aceste zvonuri pe partizanii lui Ferdinand.⁷⁶⁷ Dacă amărăciunea și indignarea episcopului sunt reale – sau în ce măsură sunt ele reale – este greu de spus, dar atitudinea lui este cea normală, atât prin prisma stării politice, care suferise recente modificări succesive și radicale, cât și prin cea a relației sale cu ducele Habsburg, apropiată, dar aparent nu lipsită de reproșuri, nu neapărat foarte voalate, din partea călugărului. În ciuda cerințelor lui Ferdinand, în lunile următoare Martinuzzi nu va merge la Esztergom, invocând cauze foarte importante⁷⁶⁸, ci îl va trimite pe Horvath Gergely, care va cere în numele domnului său instrucțiuni și 6.000 de pedestrași împotriva turcilor și anunță cu această ocazie că e capabil să îi mai țină încă două luni pe turci doar cu vorbe frumoase⁷⁶⁹, dar nu mai mult. În august, Ferdinand îi va răspunde la pretențiile înșirate, însă fără rezultate palpabile.⁷⁷⁰ Arhiducele pare în aceste luni mai preocupat de alte chestiuni, în septembrie exprimându-și bucuria că Martinuzzi este în bună înțelegere cu voievodul Moldovei și-l încredințează să-i transmită numai de bine voievodului și în numele său.⁷⁷¹ Astfel, principele habsburgic își manifestă în continuare, discret, indirect și aparent la nivel personal, interesul față de politica Moldovei.

În a doua jumătate a lui 1541, situația externă se înrăutățește din nou. Sultanul cere înapoi garanțiile, în caz contrar însărcinându-l pe Martinuzzi să atace Făgărașul. Acesta, pus în situația mai mult decât delicată și de nedorit de a alege fățiș între cele două imperii, îi cere lui Ferdinand instrucțiuni.⁷⁷² Parțial în directă legătură cu situația precară și ca dovadă a încrederii de care se bucura, prelatul este absolvit, în calitate sa de tezaurar, de obligația de a raporta.⁷⁷³ În acest timp, principele habsburg este înștiințat că turcii în înaintarea lor au făcut deja pod peste Petervarad. De asemenea, el știe că va porni și voievodul Moldovei la luptă, dar remarcă că acesta are planuri ascunse și dacă va reuși să intre între secui, pe ajutorul acestora nu se va mai putea conta.⁷⁷⁴ În luna octombrie însă, Petru vodă lupta în continuare alături de Ferdinand, atrăgându-și mirarea lui Martinuzzi, care s-ar fi așteptat ca voievodul să treacă de partea regelui polon.⁷⁷⁵ Una dintre problemele prioritare ale perioadei a fost și mutarea reginei Isabella în orașul Szépesvar.⁷⁷⁶ În continuare, Ferdinand îl felicită

⁷⁶⁷ *Ibidem*, doc. 40, p. 52.

⁷⁶⁸ *Ibidem*, doc. 42, p. 57.

⁷⁶⁹ *Ibidem*, doc. 41, p. 57.

⁷⁷⁰ *Ibidem*, doc. 34, p. 43.

⁷⁷¹ *Ibidem*, doc. 44, p. 59.

⁷⁷² *Ibidem*, doc. 45, p. 60.

⁷⁷³ *Ibidem*, doc. 46, p. 61.

⁷⁷⁴ *Ibidem*, doc. 48, p. 63.

⁷⁷⁵ *Ibidem*, doc. 49, p. 64.

⁷⁷⁶ *Ibidem*.

pe episcop pentru cele rezolvate și îl asigura de bunăvoința sa continuă.⁷⁷⁷ Martinuzzi însă îi expune posibilitatea venirii sultanului în persoană în campanie și îl sfătuiește pe Ferdinand să își pregătească ostașii pe măsura încercării ce îi aștepta, ca nu cumva să-și piardă speranța și încrederea la momentul confruntării.⁷⁷⁸ În această stare de anxietate și de atmosferă de îndoieli, sunt remarcate neliniștitoare mișcări turcești în jurul Szegedului.⁷⁷⁹ Secuiei au ordonat ridicare generală⁷⁸⁰, iar fără intervenția lui Martinuzzi se părea că secuiei nu vor lupta alături de restul transilvănenilor, ridicându-se lângă Petru al Moldovei.⁷⁸¹ În octombrie, arhiducele ia măsuri fizice efective în vederea viitorului război, ce părea iminent. Astfel, pentru apărarea părților de peste Tisa, el îi trimite pe Batthyani Orban și Bornemissza Boldizsart, iar lui Martinuzzi îi trimite pe Bornemissza Pal și pe Serédy.⁷⁸² Aceștia vor încerca, pe parcursul conflictului, să o convingă pe regină să recunoască situația periculoasă și să adopte o atitudine mai maleabilă, însă ea va condiționa cedarea Ungariei de prezența întregii armate creștine în Ungaria.⁷⁸³ Știrile din Moldova și Țara Românească, precum și intențiile lui Petru Rareș în ceea ce privea Ardealul⁷⁸⁴ îl determină pe Martinuzzi să îi ceară lui Serédy să trimită armata în ajutorul său, împotriva lui Petru, care i-l predase sultanului chiar pe trimisul lui Ferdinand.⁷⁸⁵ El îi descrie lui Ferdinand atât situația periculoasă din Ardeal, expunându-i marea zarvă creată de dispersarea oștirii din expediția imperială, al cărei motiv nu îl cunoaște încă, dar și cu ce îl încredințase pe voievodul român și starea generală proastă creată de capturarea lui Perényi.⁷⁸⁶ În final, Martinuzzi reușește să îl alunge pe Petru din Transilvania și anunță strângerea dietei celor trei națiuni.⁷⁸⁷ Ferdinand trimite instrucțiuni prin Bornemissza Pal pentru discuțiile referitoare la Dieta de peste Tisa.⁷⁸⁸ În decembrie, Ferdinand îi promite lui Martinuzzi că va merge personal să ceară de la stările germane de la Nürnberg ajutor pentru o campanie masivă de primăvară împotriva trupelor otomane.⁷⁸⁹ Atitudinea lui Ferdinand, relativ rezervată, este determinată cel mai probabil de ieșirea în evidență a duplicității călugărului, al cărui joc dublu este semnalat în notele trimise de către

⁷⁷⁷ *Ibidem*, doc. 50, p. 65.

⁷⁷⁸ *Ibidem*, doc. 51, p. 66.

⁷⁷⁹ *Ibidem*, doc. 54, p. 73.

⁷⁸⁰ *Ibidem*, doc. 55, p. 75.

⁷⁸¹ *Ibidem*, doc. 56, p. 78.

⁷⁸² *Ibidem*, doc. 60, p. 82.

⁷⁸³ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 91.

⁷⁸⁴ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 61, p. 83.

⁷⁸⁵ *Ibidem*, doc. 53, p. 86.

⁷⁸⁶ *Ibidem*, doc. 64, p. 86.

⁷⁸⁷ *Ibidem*, doc. 67, p. 92.

⁷⁸⁸ *Ibidem*, doc. 68, p. 93.

⁷⁸⁹ *Ibidem*, doc. 69, p. 96.

Serédy, în decembrie 1542.⁷⁹⁰ În vederea aceleiași speranțe pentru o campanie amplă împotriva otomanilor, Martinuzzi îi cere episcopului de Kalocsa să conlucreze cu Ferdinand la strângerea oștirilor, căci altfel Transilvania ar fi putut să se rupă de Ungaria și să ajungă asemenea țărilor române, să lupte pentru turci.⁷⁹¹ În ianuarie 1543, în urma unui ordin dat de Martinuzzi sunt distruse cetățile în litigiu, de care domnul Moldovei era interesat, astfel că Petru Rareș nu reușește să preia nimic mai mult decât teritoriile acestora.⁷⁹²

În cadrul contextului ulterior campaniilor și tulburărilor din 1541, opțiunile lui Martinuzzi și ale Principatului Transilvaniei erau evidente. Ferdinand era cartea ce părea a fi câștigătoare și a miza pe alta în mijlocul jocurilor de putere care erau în plină desfășurare ar fi fost lipsit de tact. La începutul lui 1542, Ferdinand îi propune lui Martinuzzi depunerea unui jurământ de fidelitate, ca urmare a căruia el, principele, îi va ierta și va uita toate greșelile făcute în trecut nu atât din intenții dușmănoase, cât din greșeală omenească. În același timp, îi promite că nu va mai asculta pe nimeni care se îndoiește de Frate și nu va merge niciodată asupra sa împotriva legislației interne.⁷⁹³ Formula scrisorii de depunere a jurământului de fidelitate, prin care Ferdinand este recunoscut ca unic domn natural și rege de drept al Ungariei a fost elaborat în cancelaria arhiducelui.⁷⁹⁴

În același an al depunerii acestui jurământ se întrunesc și cele trei națiuni în Dieta de la Cluj. Aici, reprezentanții decid să ceară regelui respectarea vechilor drepturi și libertăți ale celor trei națiuni privilegiate istorice ale Transilvaniei și să le apere împotriva tuturor inamicilor interni și externi. Ca răspuns, Martinuzzi îi transmitea lui Kendi că, după informațiile oferite lui de către domnul muntean, sultanul nu va lua parte la nicio expediție în anul respectiv, însă dispune de trupe libere și ușoare, care sunt pregătite să facă incursiuni oriunde și oricând. În același an, Fratele îi scria episcopului de Kalocsa că „ar fi bine dacă s-ar definitiva neînțelegerile dintre Ferdinand și Regina Isabella, Ferdinand să ocupe Transilvania deoarece dorința ardelenilor încă din vechime este ca să fie separați de Ungaria și să fie supuși turcilor, după modelul țărilor române”.⁷⁹⁵ Atitudinea generală este, după cum se poate conchide cu ușurință, favorabilă principelui austriac și ostilă, sau cel puțin reticentă, față de puterea otomană. Desigur, acest tip de viziune și de orientare politică este firească, prin prisma înclinației spre vest naturale, prin prisma – deloc neglijabilă – a chestiunii

⁷⁹⁰ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 92.

⁷⁹¹ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 71, p. 99.

⁷⁹² Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 190.

⁷⁹³ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 72b, p. 101.

⁷⁹⁴ *Ibidem*, doc. 72a, p. 100.

⁷⁹⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/IV, d. 189, p. 328.

religioase, dar și datorită ezitărilor anterioare și a tutelei laxă a principelui habsburgic. Altfel zis un protectorat efectiv al sultanului ar fi putut aduce schimbări considerabile și indezirabile; orice formă de preeminență a lui Ferdinand însemna o conservare, eventual nuanțată, a status quo-ului care, în linii mari, convenea tuturor. În virtutea acestei orientări, și nobilimea din comitatele Bihor, Timișoara, Zarand și Arad trimite o solie la Ferdinand, spre a-i declara acestuia supunere și fidelitate.⁷⁹⁶ În același timp, soliile vor negocia recunoașterea funcțiilor și demnităților deținute în Transilvania și Partium.

Este remarcabil faptul că în cea mai mare parte a perioadei în discuție el păstrează caracterul secret al negocierilor cu Poarta. Această atitudine este adoptată până la contestarea sa în guvernarea stărilor, care îl face să convoace dieta de la Târgu-Mureș din 26 ianuarie 1542. Aici, comunicarea imediată a înțelegerii încheiate cu sultanul și al beratului de numire al lui Ioan Sigismund ar fi dovedit calitatea sa de reprezentant al intereselor Porții, fapt care justifică acuzațiile de trădare care i s-au adus.⁷⁹⁷ În dietă, Martinuzzi prezintă rezumatul beratului care îi conferea dreptul de a guverna Transilvania și Partiumul până la majoratul principelui.⁷⁹⁸ În cadrul aceleiași adunări, el primește titlul de locumtenens.⁷⁹⁹

Zăbovind asupra dietelor prin intermediul cărora Martinuzzi va încerca să își urmărească interesele interne și externe, observăm că el încerca să adopte politica pașilor mărunți față de nobilii comitatelor de lângă Tisa, care se arătau a oscila între Zapolya și Ferdinand. El încearcă să creioneze ideea unui interes comun, al țării, când, la Dieta de la Derece de la sfârșitul anului 1542, hotărăște plata contribuției la tributul sultanului la tezaurarul transilvan. În Dieta din Turda, din august 1544, devine judecător suprem.⁸⁰⁰ În această dietă, creșterea puterii lui Martinuzzi a provocat reacții, precum și încercări de a o limita. Acum lui Ferdinand îi este răpit dreptul de a da proprietate și cel de justiție supremă⁸⁰¹, lovitură grea, pe care principele nu se va grăbi să o uite. În urma hotărârilor acestei Diete, puterea executivă și judecătorească a lui Martinuzzi ating apogeul, el fiind și unul dintre cei mai mari posesori de domenii și cetăți (printre aceste domenii, uneori dobândite abuziv sau cel puțin nu legalist, episcopul preia în numele reginei Isabella cetatea Nădlac, reședința episcopului de Cenad, cetățile Tușnad, Arud și Valcau, împreună cu moștenirea lăsată de Gaspar Dragfi fiului sau, Mihail.⁸⁰²

⁷⁹⁶ *Ibidem*, d. 195, p. 337.

⁷⁹⁷ C. Feneșan, *op.cit.*, p. 86.

⁷⁹⁸ *Ibidem*.

⁷⁹⁹ *Ibidem*, p. 94.

⁸⁰⁰ Sziládyi, *op. cit.*, d. XXXV, p. 188.

⁸⁰¹ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 96.

⁸⁰² *Ibidem*, p. 95.

Chiar și în aceste condiții, în care înclinațiile politice generale impuneau, practic, o orientare pro-habsburgică, Martinuzzi păstrează cheia negocierilor diplomatice și nu ignoră poziția sa de factor de decizie, pe care, cel puțin teoretic, încă o are în 1542. Astfel, într-o scrisoare către Wolfgang Bethlen datată în 21 decembrie 1942, deci după ce evenimentele anului fuseseră consumate, el sugerează că cedarea nominală a Transilvaniei lui Ferdinand a depins de satisfacerea integrală a pretențiilor formulate în numele lui Ioan Sigismund Zapolya.⁸⁰³

După cum era de anticipat, manevrele de culise ale imperialilor și pactul încheiat cu partea transilvană au determinat reacția violentă a sultanului, ce amenință cu a zecea expediție în Ungaria, expediție la care ar fi trebuit, după cum era de așteptat, să participe în persoană. Înrautățirea situației din Iran îl face pe însă pe sultan să aleagă soluția păcii momentane pentru frontul din Vest.⁸⁰⁴

La începutul anului următor, mai exact pe 7 ianuarie, este de remarcat declarația de supunere a lui Radu Vodă, domnitorul Țării Românești, față de puterea sultanală. Din corespondența sa, Ferdinand lasă de înțeles că și Țara Românească ar dori să urmeze aceeași linie politică ca și Transilvania, de orientare înspre vest, dar că acesteia nici cadrul geografic, nici realitățile politice, nu îi pot și nu îi vor putea nici în viitor asigura condițiile de emancipare în cadrul sistemului de „balance of power”. După doar câteva luni, ca o confirmare a convingerii sale că loialitatea Țării Românești față de Imperiu este doar de circumstanță și rod al nevoilor imediate, principele îi cere lui Radu informații despre mișcările turcilor și îl asigură de un virtual ajutor, în a cărui materializare, cel mai probabil, niciuna dintre părțile implicate nu credea.

Revenind la Martinuzzi și la situația din Principatul Transilvaniei, diplomatul pare, cel puțin din epistolele sale, la începutul lui 1543, mai marcat de chestiuni personale și de politica internă, decât de scena europeană. Astfel, la 18 ianuarie, după ce îl chemă de urgență pe un anume Feledy Lestar la curtea sa, îl delegă ca solie la Ferdinand⁸⁰⁵, în dorința de a avea un om de încredere la curtea habsburgică. În februarie pare a vrea – deși ezită – să îl numească pe fratele său în persoană, acesta fiind venit la Alba Iulia în calitate de canonic și de decan (föesperességre), în locul lui Tomori Lajos.⁸⁰⁶ Tot acum, îl anunță pe Ferdinand că la ultima adunare dietală taxele pe care le-a propus el nu au fost acceptate și – în același timp – îi cere principelui o serie de scutiri de taxe pentru Baia Mare. El afirmă că se interesase prin împrejurimi de ele și de reacțiile pe care le-ar întâmpina de la nobilimea cu care a

⁸⁰³ *Ibidem*, p. 91.

⁸⁰⁴ Inalçık, *L'Empire ottomane*, p. 84.

⁸⁰⁵ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 73, p. 103.

⁸⁰⁶ *Ibidem*, doc. 74, p. 103.

discutat, mai ales de la negustorii otomani care aparțin acolo în număr mare și a racizilor. Acestea ar fi fost făcute, cu prudență, nu în numele lui Ferdinand, ci a sultanului turc. În ce îi privește pe frații care au avut de suferit din cauza turcilor, călugărul afirmă că lor le va face donații în animale.⁸⁰⁷

Din 1542 până în 1547, echilibrul politic din Europa centrală va înclina, în mod dramatic, înspre Imperiul Otoman. În cheia evenimentelor ultimilor ani și a puterii suzerane crescânde a otomanilor, într-o scrisoare din 18 noiembrie 1547, Martinuzzi stăruie pe lângă Ferdinand ca domnul român din țara vecină să fie câștigat prin promisiuni. Astfel, aria de influență a Habsburgilor ar crește și odată cu ea mult râvnita libertate de acțiune. O a doua suzeranitate pentru cel puțin una dintre țările române – cea austriacă, respectiv – ar muta granița influențelor, ea nemaifiind net pe Carpați și în același timp ar oferi cunoașterea mai temeinică și detaliată a acțiunilor externe ale celorlalte țări române și parțial ale Imperiului Otoman. Nu în ultimul rând, diplomatul remarcă că o dublă suzeranitate reală, căci una nominală era greu de obținut, ar îngredi și rapoartele care curgeau dinspre țările române extra-carpătice spre Poartă, convenind astfel intereselor puterii vestice și – în fond – celor ale Transilvaniei. Inițiative de acest gen din partea lui Martinuzzi conveneau lui Ferdinand, ale cărui aspirații legate de țările române și mai ales de Transilvania erau indiscutabile. Între 1546–1558, pe lângă puterea crescândă a Porții, principele avusese de făcut față și silințelor Franței, care încerca pe căi diplomatice să îl țină departe de Transilvania, în dorința de a evita o supra-creștere a puterii habsburgice și o tensionare suplimentară a relațiilor din zona de interferență a influențelor, efective și de facto, ale celor două imperii.

În același an 1547 însă, corpul diplomatic al lui Ferdinand face un pas definibil prin prudență, dorință de aplanare și de temporizare și la 19 iunie 1547 va încheia un tratat de pace pe 5 ani cu Imperiul Otoman. Prin acest tratat, clar defavorabil principelui, Austria devenea harașgüzar și se obliga la plata anuală a 30.000 de ducăți, răscumpărare pentru părțile ocupate de ea din fostul regat Ungar. În același an, raliindu-se la politica lui Ferdinand, dar probabil și din considerente proprii, Martinuzzi trimite tributul sultanului. În alte paliere ale politicii sale externe, încearcă remedierea divergențelor avute cu Petru Rares prin încheierea unui tratat de alianță și bună vecinătate cu Moldov.⁸⁰⁸ Prin acest tratat, el se arată dispus a trece peste amintirea devastărilor pe care le făcuse în Transilvania voievodul Moldovei.⁸⁰⁹ Pe de altă parte,

⁸⁰⁷ *Ibidem*, doc. 75, p. 104.

⁸⁰⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/IV, d. 197, p. 338.

⁸⁰⁹ *Ibidem*, d. 199, p. 341.

sultanul se arată mai puțin dispus la indulgență și invită națiunile privilegiate să participe la expedițiile sale contra austriecilor.⁸¹⁰

Ajungerea Transilvaniei în tabăra otomană este explicată de Martinuzzi nu ca o schimbare de alianță „spirituală”, ci ca rezultatul unei neînțelegeri și ca răspuns imediat la o situație defavorabilă. Astfel, el consideră în continuare că sfatul său perpetuu, acela de cedare a Transilvaniei imperialilor, ar fi avut rezultate optime. Neînțelegerile reginei Isabella cu Ferdinand și imposibilitatea celor doi de a-și soluționa divergențele a avut drept consecință trecerea Transilvaniei de partea sultanului, deoarece, motiva el, nimeni nu se putea încrede în ungurii și secuii de acolo⁸¹¹ – de unde necesitatea unei puteri protectoare. Aceasta neîncredere invocată de Martinuzzi este dată de sentimentul identitar al transilvanismului, ce-i face reticenti față de o stăpânire străină efectivă. Intrarea armatelor austriece, precum și alianțele schimbătoare și alunecoase ale facțiunilor interne, făceau preferabilă suzeranitatea formală a otomanilor. Neintervenția lui directă în problema transilvană și a reginei, după propriile sale spuse, ar fi avut ca urmări imediate trecerea ungurilor și secuilor de partea voievodului Moldovei.⁸¹² Desigur, aceste calcule, aparent încheiate, sunt valide, dar motivate în foarte mare parte și de tabloul politicii externe zonale și de echilibrul efectiv al puterilor la momentul respectiv.

Alianțele cu Imperiul Otoman, dușman natural și stat prin excelență agresiv, nu întrunesc aprobarea sau măcar înțelegerea unanimă în epocă. Existau opinii conform cărora Ungaria ajunge tot mai decadentă, obișnuindu-se în mod jalnic cu domnia turcilor, iar Transilvania vegetează, plătind nepăsătoare tribut puterii otomane.⁸¹³ O alianță cu otomanul păgân era împotriva firii creștine, deci rușinoasă și aducătoare de nenorociri și damnaire, iar ideea suzeranității acestuia era cel puțin doveditoare a decadenței – termen înlocuit adesea de cuvinte mai dure în scrierile epocii.

Aceste tip de opinii aparțin însă mai ales cercurilor progermane și ele nu surprind, privite în această lumină.

Ca o dovadă a necesității resimțite de către Martinuzzi de a-și întreține cele mai bune relații cu Poarta, vine scrisoare sa din 17 octombrie 1548, către Rustem pașa. Episcopul transilvănean subliniază faptul că el nu a încetat a informa Poarta despre politicile celorlalte țări, nu a avut niciodată intenția de a se rupe total de statul otoman, ci doar dorința de a-și mări libertatea de acțiune și de a-și lărgi influența. În fond, scrisoarea aceasta către pașa trasează cu destulă onestitate – evident, nu absolută – și în linii generale politica lui Martinuzzi de „balance of power”.

⁸¹⁰ *Ibidem*, d. 198, p. 340.

⁸¹¹ *Ibidem*, d. 201, p. 343.

⁸¹² *Ibidem*, d. 202, p. 346.

⁸¹³ *Ibidem*, d. 234, p. 389.

În același timp, mai puțin loial Porții decât se auto-descria, Martinuzzi încerca să îl convingă pe Ferdinand să reia lupta antiotomană, temându-se de posibilitatea ca insistențele Porții să nu se oprească doar asupra cetăților din Banat, pe care le revendica, și ca ele să se extindă și asupra Transilvaniei. În dieta din mai 1548 se iau măsuri pentru pregătirea oștilor, în dorința de a face față unui eventual atac. Această temere exista însă din 1545, când s-a început de fapt strângerea de trupe.⁸¹⁴

După câteva refuzuri, Martinuzzi reușește să-l atragă din nou pe Ferdinand la masa tratativelor, în toamna lui 1548, tratative ce vor fi finalizate în 8 septembrie 1549, prin înțelegerea de la Nyirbator. Acest tratat schimba poziția celor două state unul față de celălalt. Astfel, Transilvania era cedată principelui de drept Ioan Sigismund, în schimbul principatelor Oppeln și Ratibor și a 15.000 florini. Reginei i se oferea o dotă de 100.000 florini. Prin acest tratat, Martinuzzi personal primea titlul de episcop primat de Strigoniu și promisiunea obținerii titlului de cardinal. De-a lungul tratativelor purtate cu habsburgii, punctele standard incluse în toate proiectele de tratat vor fi o pensie celui ce negocia cedarea și cele două ducate, Oppeln și Ratibor. Pe de altă parte, pe toată durata negocierilor, punctul tentant, răsplata care îi era promisă lui Martinuzzi, a fost pălăria de cardinal, pe care o va alege până la urma, pe fondul sentimentelor creștine.

Noua înțelegere cu Habsburgii nu rămâne necunoscută Porții, sultanul hotărând în aceste condiții înlăturarea lui Martinuzzi. Solicitățile reginei și ale lui Petru Petrovici, privind asigurarea sprijinului armat, își găsesc replica în atacul otoman lansat în octombrie 1550.

Un alt factor nefavorabil și care a accelerat declanșarea războiului a fost atitudinea ostilă a lui Kasîm, care a creat constant probleme austrieșilor, care nu-și vor trimite la Poarta tributul, întârziind fără a-și face cunoscute motivele. În aceste condiții, Poarta justifică ușor ocuparea armata a Transilvaniei, pornind de la prietenia reginei și de la lipsa de seriozitate a părții austriece: *„dacă prietenia Mariei sale padișahului este, sau nu, potrivita legământului. [...] Din această cauza am luat în stăpânire vilaietul Transilvaniei, dar l-am luat cu voia și cu înțelegerea notabililor (a'yan) țării și a crăiesei. [...] ceea ce dădeau ei padișahului vostru, pentru vilaietul Transilvaniei, am fi putut să dăm și noi, [...] am fi dat și mai mult. [...] vom da [...] banii (mal) pe care îi vor da ceilalți către Poarta cea mareașă. [...] vom trimite mari peșcheșuri Măriei voastre.*”⁸¹⁵

Astfel, la sfârșitul lui 1550, Transilvania a fost atacată de Hassim, pașa de la Buda precum și de contingentele conduse de Petru Petrovici și de cele trimise în

⁸¹⁴ A. Veress, *op.cit.*, vol. I, doc. 35.

⁸¹⁵ Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, doc. 26, p. 40.

sprijin de domnii Moldovei și Țării Românești. Lupta intrinsecă dintre Martinuzzi și contele Petrovici, precum și ordinul dat de către sultan voievozilor Moldovei și Țării Românești de a o sprijini pe regina Isabella, devin cunoscute la curțile regale europene, prin intermediul agenților diplomatici. Curtea franceză se arată ca fiind îndeosebi interesată de evenimentele din această zonă, politica habsburgilor privindu-i direct. În acest context, Franța va încerca să se folosească atât de atacurile otomane, cât și de realizarea unor alianțe cu statele protestante.

În anul 1549, Ieronim Camellus, călugăr franciscan din Galata, îl informa pe Martinuzzi cum că marele vizir Rustem-pașa ar fi declarat că dorința sultanului ar fi aceea de a-l elibera din captivitate pe voievodul Ștefan Mailath, pentru a-l folosi în noua situație politică, iar pe Martinuzzi să-l captureze și să-l ducă în captivitate la Istanbul, voievodul Mircea al Țării Românești urmând a executa efectiv planul.⁸¹⁶ Dată fiind derularea ulterioară a evenimentelor, această informație s-a dovedit a fi nefondată (sau s-a renunțat la acest plan pe parcurs), deoarece episcopul moare la finele anului 1551, însă nu ca urmare a unui complot otoman, ci al unui austriac.

În condițiile războiului, Ferdinand promisese în repetate rânduri că va trimite trupe în apărarea Transilvaniei, împotriva turcilor⁸¹⁷, dar aceste ajutoare nu au ajuns la timp. Tergiversările acestea amânau promisa cedare a Transilvaniei, fapt convenabil pentru episcop din anumite puncte de vedere. În fond însă, el știa că tratatul privind cedarea și toate prevederile sale vor fi greu puse în aplicare, tocmai din cauza acestei neputințe momentane a imperialilor de a strânge forța armată necesară intrării în Principat și preluării sale.

În perioada antemergătoare conflictului armat, în mod nefericit pentru evoluția Principatului, se remarcase dualitatea politică, lipsa de coordonare și chiar caracterul contradictoriu dintre deciziile politice și directivele date pe de o parte de Martinuzzi, pe de alta, de regina Isabella.⁸¹⁸ Astfel, tergiversarea aplicării tratatelor cu austrieii culminează prin refuzul reginei de a ceda teritoriul, recurgând la ajutorul sultanului pentru a putea menține tronul fiului său. În aceste ajutoare trimise de către sultan, Martinuzzi vede însă, pe bună dreptate, posibilitatea adevăririi temerii sale „*ca țara să nu ajungă pe mâna lor*”. Oricum, după cum am mai menționat, în mentalitatea vremii exista teama, nu complet justificată, în toate cele trei țări române, față de impunerea, brutală și forțată, a ocupației directe otomane.

Martinuzzi, victimă a acestei temeri dominante a vremii, dar și a înclinațiilor personale, având teama ca țara să nu fie din nou invadată și să se impună o nouă

⁸¹⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/IV, doc. 276, p. 454.

⁸¹⁷ *Ibidem*, doc. 294, p. 479.

⁸¹⁸ Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, doc. 83, p. 82.

formă, de data aceasta mai severă, de dominație turcească, vede salvarea în ajutorul habsburgic, apelând la principele Frederic al Palatinului, cerând intervenția acestuia pe lângă Carol Quintul, pentru un ajutor care nu părea a putea veni de acolo de unde fusese așteptat, adică din partea lui Ferdinand.

Războiul escaladează în următoarele luni, dar diplomația lui Martinuzzi pare a funcționa încă suficient de bine. Astfel, el reușește să încheie un acord de neagresiune și încetare a ostilităților cu Iliș, domnul Moldovei. Tratatul se dovedește a fi însă amăgitor, iar Iliș se întoarce din drum după semnarea sa și pârjolește toată țara Bârsei. În acest context, merită amintit un episod anterior războiului, respectiv datat în 1548, când Martinuzzi cerea marelui vizir din Istanbul să trimită un ciauș înaintea oratorilor ardeleni, care au plecat cu tributul la Poarta, pentru că dânsul nu are încredere nici în oamenii de peste Dunăre, nici în voievodul Țării Românești⁸¹⁹ și îl roagă să dea ordin Moldovei și Țării Românești ca în caz de necesitate să vină în ajutorul transilvănenilor.⁸²⁰ Neîncrederea sa, probabil mult mai generalizată decât o exprimase în 1548, s-a dovedit a fi îndreptățită în anii finali ai vieții sale.

În luna aprilie, situația țărilor române era una destul de precară și viitorul era incert. O dată cu aceste principate, primejduit era întreg echilibrul zonei central-europene. În aceste condiții, Ferdinand intervine pe lângă marele vizir Rüstem pașa, pentru a reglementa singur o pace ce nu mai necesita intermediari, deznodământul situației politice și militare privind în mod direct cele două mari imperii. Tratatul de pace sunt inițiate de către partea austriacă după ocuparea Transilvaniei de către trupele imperiale, cu sprijinul lui Martinuzzi. Acesta din urmă, încercând să își explice atitudinea fără a se pune într-o lumină nefavorabilă, justifică construirea „*parcanului de la Solnoc, dar nu am săvârșit vreo faptă contrară legământului, întrucât era pământul nostru*”.

Urmărind schimbarea echilibrului puterii față de Imperiul Otoman, Habsburgii, care ajunseseră în secolul al XVI-lea să posede unii dintre cei mai buni agenți diplomatici din Europa⁸²¹, își întesc contactele cu șahul Tahpasp al Iranului. Prelungirea luptelor cu Iranul și efectul de menhină pe care cele două puteri – cea habsburgică și cea a șahului – îl creează pentru Imperiul Otoman îi determină pe austrieci să rupă relațiile cu Poarta și să invadeze Transilvania.⁸²² Aflând despre intrarea trupelor imperiului rival, Süleyman îi precizează lui Martinuzzi printr-un act oficial emis în 13 iulie că nu va tolera o altă domnie în Transilvania, deoarece țara este de fapt și

⁸¹⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/IV, doc. 256, p. 434.

⁸²⁰ *Ibidem*, doc. 267, p. 436

⁸²¹ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 161.

⁸²² C. Felezeu, *Statutul principatului...*, p. 78.

de drept a Porții, dispunând de ajutorul armat al acesteia dacă are nevoie.⁸²³ Astfel, Martinuzzi era somat, chiar dacă pe o cale destul de elegantă, să aleagă. De data aceasta, decizia părea a fi irevocabilă, în caz că ar fi înclinat înspre partea austriacă și ar fi pierdut războiul. În fața trădării sultanului și a antipatiei Isabellei, protecția unui Ferdinand învins militar ar fi echivalat cu nimic. Referitor la aceste evenimente, Fesler nota că Martinuzzi era „*convins ca Ferdinand prin modul lui de tratative, cu încrederea sa în împuterniciții străini și ajutoare din imperiul german, împotriva sultanului nu se poate impune/susține, ca urmare a tuturor calculelor sale false, că declarațiile ostile erau vorbe goale*”. Această convingere a diplomatului a fost exprimată și într-o scrisoare către Universitatea Săsească, datată din 7 aprilie 1551.⁸²⁴ Din păcate, politica lui Martinuzzi de încercare disperată de menținere a unei situații de balans, fără a leza însă profund creștinătatea, a fost puțin și rău înțeleasă la vremea respectivă, el fiind caracterizat drept trădător, om josnic, afurisit, răufăcător etc. De altfel, din partea celor două imperii, atitudinea lor cu privire la episcop era în mod firesc reticentă și a devenit în timp tot mai negativă, ele neputând concepe ideea dublei suzeranități, inexplicabilă și inimaginabilă. Dar pentru păstrarea în viață a unui stat tampon, dubla suzeranitate, de facto, de iure, prin alternanță, apărea ca și condiție esențială a menținerii identității și ființei sale statale. Martinuzzi încercase o neutralizare a regimului de semi-cucerire printr-o apropiere de curtea de la Viena, inaugurând politica de echilibru și balans între Imperiul Otoman și Sfântul Imperiu Romano-German, politică ce era o condiție pentru existența principatului autonom.⁸²⁵ Martinuzzi aplică, în cunoștință de cauză sau nu, principiile lui Aristotel, care afirma că instituția domniei se învață cu ascultare și că atunci ar trebui să fie maestru un lider când a fost deja sub comanda cuiva și doar atunci să comande o armată când deja a trecut prin toate gradele, de la cel mai mic.⁸²⁶

La Poartă mai ales, politica duplicitară a lui Martinuzzi era bine cunoscută și tratată cu fireasca condamnare. Mustafa Gelal-zade descrie evenimentele din primăvara lui 1551, astfel: „*Omul cel josnic..., care, supunându-se înaltei împărății, se bucura, ca tributar (haraçgüzar) de cinste și care era stăpânul vialetului Transilvania și care, prin încredințarea sultanului era banul acelei țări întinse, precum și al cetăților ridicate în înalt, s-a înțeles și s-a unit cu craiul Austriei, ...și scoțându-și grumazul din jugul supunerii, n-a mai dat gizie și haraç... El lua proviziile care*

⁸²³ A. Veress, *op.cit.*, vol. I, doc. 50, p. 49.

⁸²⁴ Og. Utiesenovic, *Lebensgeschichte des Cardinales Georg Utiesenovich genannt Martinusius*, Viena, 1881, Wilhelm Braumuller, p. 53.

⁸²⁵ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 88.

⁸²⁶ Kovácsoczi Farkas, *Báthori István dicserete* în „E.Ö.”, II, Franklin-Tarsulat Kiadása, Budapest, 1993, p. 4.

*erau trimise din ținuturile bine păzite la cetatea Seghedinului și nu lăsa nici pasărea să zboare pe fluviul Tisa. ...De aceea s-a făcut arz la picioarele înaltului tron, căci cetățile bine păzite din jurul său erau supărate de purtarea nenorocită a celui afurisit, iar raialele acelor ținuturi se împrăștiaseră și se plângeau cu toții de dușmanul cel răufăcător, care devenise o pacoste pentru ei.”*⁸²⁷

În același context și cu aceeași tonalitate, Kara Çelebi-zade Abdul Efendi scrie: „...Afurisitul cel răufăcător... nefiind mulțumit de aceasta guvernare, [...] s-a străduit în ascuns să facă uneltiri și a devenit fățarnic prin legăturile de prietenie și de înțelegere cu Ferdinand. ...Atunci i s-a făcut cunoscut ca [turcii] doresc să ocupe cetatea „Pecs” acel afurisit a întărit uneltirile, ațâțându-l la o și mai înverșunata intriga și gâlceava”.

⁸²⁸

La începutul anului 1551, situația lui Martinuzzi era critică, deși el încă era în căutare de alianțe viabile. În martie 1551, Fratele îi scria lui Carol Quintul că el până acum nu a făcut diferența între dreptul principelui sau al țării, dar acum se vede nevoit să o facă, căci numai la stricăciuni se poate aștepta în caz contrar în țară. Manevrele Ardealului sunt observabile dacă Ferdinand va putea suporta urmările, căci de aici Ungaria poate fi cucerită de turci, dar în niciun caz invers.⁸²⁹ După cum se vede, principiul loialității de stat se suprapune, de drept, peste cel al loialității față de principe. Cu toate acestea, Martinuzzi, în caz de criză majoră, denunță principiul medieval al loialității personale și mizează pe loialitatea de stat – stat a cărui entitate nu se suprapune peste cea a conducătorului său de drept. Trădarea este, în primul rând, trădarea pe care o aduci statului tău. Credința în acest principiu modern face din Martinuzzi unul dintre gânditorii politici majori, de prim eșalon chiar, ai epocii sale.

În final, insistențele și diplomația călugărului nu rămân fără răsunet internațional, iar la sfârșitul primăverii anului în curs, în fruntea unei oștiri de 6.000 de mercenari, generalul Castaldo își face intrarea în Principat. La 19 iulie 1551 conflictul se încheie, regina Isabella semnând tratatul de cedare a Transilvaniei și părăsind țara împreună cu fiul ei. Tratatul urma unui tratat polono-habsburg⁸³⁰, ceea ce probabil îl făcuse mai acceptabil pentru Isabella. De asemenea, ea cerea introducerea unei clauze de reciprocitate, care prevedea preluarea coroanei de către cealaltă parte, în cazul morții unuia dintre semnatori.⁸³¹ În Transilvania, urmează o perioadă de jaf și tiranie sub comisarii imperiali Castaldo și Toma Nadasdy.

⁸²⁷ M. Guboğlu, *Documente turcești...*, p. 279.

⁸²⁸ *Ibidem*, p. 537.

⁸²⁹ Károly Árpád, *op. cit.*, doc. 141, p. 215.

⁸³⁰ Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, Editura Academiei R.S.R., București, f. a., p. 197.

⁸³¹ *Ibidem*, p. 201.

Atitudinea oscilantă a reginei Isabella a pus mai bine în lumină, pentru Ferdinand, politica duplicitară a lui Martinuzzi, care părea a urmări transformarea Transilvaniei și Partiumului într-un stat vasal Porții și guvernarea lui de către călugăr până la majoratul lui Ioan Sigismund Zapolya. Aceste suspiciuni îi sunt confirmate principelui și de către agentul său, Georg Werner.⁸³²

Toamna, trupele turcești reîncearcă o ofensivă și cuceresc o serie de cetăți în Banat, între care și Lipova, Cenad, Becikerek. Sultanul, aflând că predarea Ardealului se făcuse cu știrea regelui polon, a dat ordin românilor să năvălească în țara leșească.⁸³³

Martinuzzi, care încercase fără succes să deschidă o discuție cu sultanul, văzând că este refuzat pe toate căile și că sultanul urmărește fățiș mărirea hinterlandului turcesc în zonă ia atitudine, poruncind ridicarea generală la oaste. În 1551, sultanul avea intenția de a ocupa Ardealul, deși Martinuzzi îi adresase în iulie o scrisoare lui Rustem pașa și una sultanului însuși, prin care încerca să-i asigure că este credincios Porții și neagă toate acuzațiile aduse împotriva sa de dușmani. După cum am menționat deja, nu își va recăștiga credibilitatea și necesitatea apărării armate a Ardealului va deveni evidentă. Acum îi pune la dispoziție și lui Castaldo sumele necesare plății mercenarilor și cere de urgență noi ajutoare de la Ferdinand. După cucerirea majorității punctelor pierdute, Martinuzzi se opune continuării ofensivei ordonate de Ferdinand, pe motiv că oștile nu sunt suficient de pregătite. El convoacă o nouă dietă în decembrie 1551, pentru a pregăti ofensiva antiotomana ce avea să urmeze o dată cu venirea primăverii.

Jocul prudent al lui Martinuzzi a fost interpretat de către Ferdinand drept o trădare a cauzei sale, iar Castaldo, decis să-l înlăture, trimitea informații denaturate la curtea imperială, care-l acuzau pe cardinal că ar urmări să supună țara din nou Porții. Cel mai probabil acuzele erau nefondate, căci loialitatea lui Martinuzzi fusese întotdeauna înclinată mai mult înspre vest și cel mai probabil planul său de ofensivă era real. Primind totuși de la Ferdinand împuternicirea de a proceda după cum crede de el cuviință, în 17 decembrie 1551 Castaldo l-a suprimat pe Martinuzzi în castelul de la Vințu de Jos. Nobilimea nemulțumita de guvernarea autoritară a lui Martinuzzi a contribuit la uciderea acestuia, alimentând suspiciunile principelui habsburgic. Excesele grave ale mercenarilor lui Ferdinand, care nu au încetat după dispariția episcopului, precum și o reacție la uciderea sa, au determinat o schimbare radicală în politica Transilvaniei.⁸³⁴

⁸³² C. Fenesan, *op. cit.*, p. 92.

⁸³³ A. Veress, *op. cit.*, vol. I, doc. 54.

⁸³⁴ E. Zöllner, *Istoria Austriei*, p. 234.

Momentul execuției este odios în sine: cardinalului îi este trimis cu o scrisoare Mark Antal, secretarul lui Castaldo, iar în timp ce Martinuzzi citea scrisoarea, urma să fie străpuns pe neașteptate. Sforza, Pallavicini și Mercada, oameni ai lui Castaldo, duc acțiunea la bun sfârșit, conform planului. Surprins de trădarea mișleasca, fratele întreba *ce faci?* și printre loviturile primite de la spate, repeta: *ce rău am făcut....* La auzul agitației, nobilul Vas Francisc junior, aruncându-se în eveniment în speranța salvării lui Martinuzzi, a fost omorât și el cu șapte lovituri. Mercada, conform lui Forgacs Ferencz, ca să-și dovedească fapta bărbătească sau mai probabil conform unui ordin primit, îi taie urechea dreapta pe care i-o va duce lui Ferdinand.⁸³⁵

Ulterior uciderei, voievozii țărilor române încearcă să arate *inimă bună* față de Ferdinand⁸³⁶, reușind să finalizeze tratativele în ianuarie 1552, prin același Castaldo, al cărui scop politic era de fapt să-i atragă de partea lui Ferdinand.⁸³⁷ Cu toate acestea, alianța cu Ferdinand a fost efemeră, între regele polonez și domnii țărilor române încheindu-se o înțelegere secretă, prin care aceștia urmau să îl sprijine pentru a-și reimpune nepotul pe tronul transilvan.⁸³⁸ Pe de altă parte, sultanul pare a fi fost interesat de detaliile asasinării lui Martinuzzi, dovadă fiind faptul că Szalanczy, martor în procesul intentat pentru găsirea vinovatului, a fost desemnat de către sultan, la cererea sa, guvernator de sandjakbeg.⁸³⁹

Deși se credea la curtea habsburgică ca transilvănenii sunt mulțumiți cu noul Castaldo a observat că nobilimea ținea cu domnii țărilor române, pe care regim, Ferdinand îi socotea oricum dușmani, la fel ca și pe turci.⁸⁴⁰ Corespondența acestora tranzita Carpații prin intermediul negustorilor poloni, dovada perfectă fiind prinderea unui negustor de către oamenii lui Castaldo.⁸⁴¹

Un episod este marcat de rebeliunea lui Csaki Pal. Lipsită de sprijin însă, oastea sa se destramă, iar Castaldo revine din Sibiu, unde se refugiase speriat de represalii. Acțiunea lui Csaki era firească deoarece el făcea parte dintr-o familie cu înclinații tradiționale germane.

În noile condiții create de uciderea lui Martinuzzi și intrarea Transilvaniei sub tutelă austriacă, sultanul a extins treptat centura de siguranță otomană din jurul Transilvaniei „astfel încât sa bareze extinderea Habsburgilor către răsărit și să tempereze tendințele de emancipare ale ardelenilor.”⁸⁴²

⁸³⁵ E.Ö., I, p. 96.

⁸³⁶ A. Veress, *op.cit.*, I, doc. 52.

⁸³⁷ *Ibidem*, doc. 69.

⁸³⁸ *Ibidem*, doc. 73.

⁸³⁹ C. Feneșan, *op.cit.*, p.90–110; vezi și Barta, *Vajon kié az ország*, p. 100.

⁸⁴⁰ A. Veress, *op.cit.*, vol. I, doc. 76.

⁸⁴¹ *Ibidem*, vol. I, doc. 99.

⁸⁴² T. Gemil, *Petru Rareș*, p. 188.

Meritele politice ale lui Martinuzzi sunt recunoscute ca fiind exemplare de către Forgacs, cronicar contemporan acestuia, născut la Buda la începutul secolului al XVI-lea. El a devenit apoi funcționar la curtea principelui Ștefan Báthory, dar a rămas marcat și definit de psihologia omului provenit dintr-un regat distrus. Prin exemplul scrierilor lui, observăm percepția momentului istoric de atunci de către contemporani. El recunoaște și admiră meritele lui Martinuzzi, care a reușit să reia singur cetatea Lipova și să salveze cetatea Timișoarei, lăudându-i succesele armate și subliniind faptul că austriecii și le însușesc în prea mare măsură, și afirmând că faptele lui au rămas drept pildă pentru urmași.⁸⁴³

În final, mai pot fi făcute câteva note cu referire la personajele din aparatul birocratic intern cu care Martinuzzi a interacționat. Secretarii lui au fost Gaspar Pesthy din 1545 și Imre Pesthy din 1546.⁸⁴⁴ Cancelarul lui Mihail Csaki, nobil de origine română, după cum notează Ioan Lupaș, i s-a încredințat de către Isabella educația lui Ioan Sigismund Zapolya, ceea ce îi va atrage dușmănia lui Martinuzzi.⁸⁴⁵ E interesant faptul că printre nobilii filo-habsburgi, nu sunt puțini de origine română, iar atitudinea lor antiotomana este preponderent însoțită pe filiera răsăriteană a contactelor cu țările române.

Ca urmare imediată a morții lui Martinuzzi și a intrării Habsburgilor în Transilvania, Poarta hotărăște ocuparea Banatului și a Timișoarei, la 27 iulie 1552. După cucerirea Timișoarei și a cetăților de pe Mureș, a fost creată o nouă provincie, deosebită de eyaletul Budei. Efectele cuceririi Timișoarei nu au fost imediate, deoarece prelungirea războiului cu Persia a făcut imposibilă alungarea imperialilor din toată Transilvania. În 1552, sultanul îi face cunoscut lui Ferdinand că are intenția de a îi introduce din nou în Ardeal, în calitate de principii, pe regina Isabella și pe fiul ei, cu atât mai mult cu cât acest lucru se cere nu numai de o mare parte a ardelenilor, dar și de către popoarele vecine Ardealului.⁸⁴⁶ Într-o scrisoare din 1553, adresată regelui Poloniei, Süleyman dezmente zvonul conform căruia împăratul Austriei ar urma să cumpere Transilvania cu 100.000 de galbeni drept haraș și-i va nimici apoi pe toți locuitorii săi. Totodată, îi cere regelui să-și trimită fiica și nepotul pentru a ocupa scaunul princiar, întrucât imperialii au plecat (precizează că de îndată ce va sosi cererea solului austriac, „*plecând cei din neamul austriac, ei sunt în așteptarea fiului craiului*”⁸⁴⁷), populația așteaptă venirea lor, iar sprijinul sultanal pentru partida

⁸⁴³ E.Ö., vol.I, p. 97.

⁸⁴⁴ C. Feneșan, op.cit., p. 111.

⁸⁴⁵ *Ibidem*.

⁸⁴⁶ A. Veress, op.cit., doc. 97, p. 84.

⁸⁴⁷ Mustafa Ali Mehmed, *Documente...*, doc. 28, p. 43.

lor este același dintotdeauna. În 1555, solul moldovean la Poartă primește ordin ca domnul Moldovei să-l introducă pe Ioan Sigismund Zapolya în Principat.⁸⁴⁸ Într-un final, în 1556, acesta va fi reînscăunat.

Luptele au continuat, ele nefiind întrerupte complet nici după retragerea imperialilor din 1556.

În anii următori, în Transilvania se va confirma tiparul conform căruia, când dualismul puterii nu mai putea fi controlat foarte bine, în țară se creau situații catastrofale. Habsburgii, în sprijinul unei tabere, intrau armat și preluau conducerea. Ca urmare, filoturcii apelau la trupele otoman pe care le aduceau în țară. Desigur, rezultatul imediat, previzibil, era transformarea Transilvaniei în câmp de luptă și crearea unei situații sociale și economice dezastruoase. Dintre cele două experiențe avute cu trupele austriece, cel din 1551–1556, când intră armatele lui Castaldo și cel de la cumpăna secolelor XVI–XVII, ultimul a fost receptat de marea masă ca fiind mult mai dur și mai devastator decât primul, din cauza luptelor interminabile și cu sorți de izbândă mereu schimbători. În cadrul acestui conflict, Poarta își susținea protejații doar cu trupe mici și ajutoare de moment. Angoasa socială ce marchează perioada reiese din accentuarea fenomenului de migrație. Astfel, grupuri mari, neputând estima care dintre tabere și unde va lovi în viitorul imediat, preferau sa-și părăsească mare parte din avut și să fugă. Tendința a fost accentuată de preluarea puterii de către Basta, care pe de o parte, cerea o conformare destul de strictă, iar pe de altă parte, făcea iminența represaliilor turcești, la momentul potrivit, evidentă: „*N-om trudi noi în veci pentru asta, ci avem înaintea codrului și muntele, acolo ne ducem dăra, c...ti-va în cetatea voastră și în castele, că și voi veți fi cărați afară de acolo de picioare.*”⁸⁴⁹

⁸⁴⁸ A. Veress, *op.cit.*, vol. I, doc. 197, p. 148.

⁸⁴⁹ Ștefania Gall Mihăilescu, *op.cit.*, p. 113.

CAPITOLUL IV.

Transilvanismul – de la identitate societală la identitate culturală

Terma transilvanismului este o temă ce a născut diferite păreri și opinii, ce ajung nu de puține ori la păreri excentrice, deoarece antrenează ambiții și frustrări care pierd din vedere rădăcinile istorice, firești, ale curentului.

Există opinii actuale conform cărora transilvanismul este o formulă de compromis născocită de maghiari după al doilea deceniu al secolului al XX-lea (după Trianon și venind cu tot ceea ce implică, politic și emoțional, respectivul tratat) pentru a-și legitima o re-atașare a Transilvaniei spre a reface Ungaria Mare. Se pare că, deși folosit ca și concept și instrument politic în sprijinul unei idei sau a alteia, transilvanismul există ca regionalism, atâta timp cât pe teritoriul Transilvaniei vor locui oameni cu rădăcini în această regiune. Istoria servește ca punct de plecare și vine în sprijinul conturării acestei realități.

Transilvanismul trebuie definit în primă instanță ca o identitate (regională acum, statală în timpul Voievodatului și Principatului), conturată și dezvoltată pe raza zonei geografice a Transilvaniei, care deși avea zvâcniri de secole sub diferite forme nu reușește să prindă contur decât odată cu formarea Principatului autonom al Transilvaniei (1541–1688), principat aflat sub suzeranitate otomană.

Pentru a prezenta și explica acest curent identitar, ne vom referi numai la această perioadă premodernă, folosind metode descriptive, analitice și explicative. Vom reda cadrul general în care curentul se formează, cu scurte explicații necesare pentru introducerea în temă. Intenția noastră este de a arăta cum a luat naștere acest curent, cum s-a dezvoltat el în această perioadă, ca rezultat al realităților existente, de a explicita factorii care s-au implicat din prisma evoluției sociale, cu toate detaliile politico-juridice și culturale. Analiza nu este structurată în a duce cercetarea, pur științifică în esența ei, spre nici una dintre laturile politizate ale problemei, încercând să păstreze calitatea de istoric observator și să se concentreze doar asupra ideologiei epocii și a conjuncturilor ce au făcut posibilă dezvoltarea inițială a acestui curent. Are la bază adevărul documentativ, adică pe cel ce are la bază documentația din epoca premodernă. Pentru realizarea acestei demonstrații au fost folosite cronicile,

documente, corespondență, dar și lucrări din epocă, care relatează prin interesanta prismă a omului secolelor XVI–XVII despre situația aparte a Transilvaniei.

Pentru perioada lui Süleyman, se remarcă bogăția cronicilor. Marii viziri pun să se scrie cronici⁸⁵⁰, memorabile prin datele pe care le oferă despre campaniile întreprinse de armatele sultanale, despre locurile și despre oamenii cu care intră în contact. Ibrahim Peçevi, născut și crescut în Ungaria, este primul otoman care folosește și texte occidentale ca surse pentru opera sa.⁸⁵¹ În timp ce în istoriografiile europene părerile personale le putem găsi în cronici, în cele otomane sunt puțini cei care recurg la propriile lor explicații și chiar dacă o fac, o fac doar prin invocarea voinței Profetului sau prin redarea de zicători.⁸⁵²

Ceea ce se remarcă la cronicarii otomani este faptul că ei au știut că Transilvania era o țară distinctă față de Ungaria, o provincie istorică ce dispunea de o organizare proprie politico-administrativă (voievodat).⁸⁵³

Forma de vilayet sau eyalet pe care sultanul o dă Transilvaniei, dar și țărilor române, este în fapt o recunoaștere a poziției lor de state de sine stătătoare.⁸⁵⁴

Informațiile oferite de otomani sunt clare în ceea ce privește percepția vremii asupra individualității Principatului Transilvaniei, această percepție putând fi sintetizată astfel:

- cronicarii otomani au consemnat că *Transilvania era o țară supusă Ungariei* și nu parte integrantă a Regatului Maghiar;⁸⁵⁵
- mișcarea de desprindere a nobilului român Ștefan Mailath a influențat decizia sultanului din 1541.⁸⁵⁶ Tendințele de afirmare a individualității statale proprii premers formarea principatului;
- desprinderea se face după modelul țărilor române, în percepția cronicisticii otomane. Martinuzzi afirma și el, ca dovadă a acurateții scrierilor turcești, că *din vechime se frământaseră transilvănenii cu gândul să se desprindă de acest regat al Ungariei. (n. n.), ca după exemplul Moldovei și Munteniei să se supună turcilor*;⁸⁵⁷
- turcii evitau intrarea în Transilvania, datorită poziționării geografice greu accesibile, relațiile cronicarilor otomani pe această temă fiind întărite de

⁸⁵⁰ Babinger Franz, *Originea și fazele dezvoltării istoriografiei otomane*, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 9.

⁸⁵¹ *Ibidem*, p. 11.

⁸⁵² *Ibidem*, p. 13.

⁸⁵³ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 46.

⁸⁵⁴ *Ibidem*.

⁸⁵⁵ *Ibidem*, p. 50.

⁸⁵⁶ *Ibidem*.

⁸⁵⁷ *Ibidem*, p. 52.

informațiile oferite de la Viena marelui duce de Toscana. Conform acestora, în 1547 sultanul ar fi cerut regelui polon drept de tranzit al teritoriului său spre Transilvania, deoarece accesul din *acea parte este mai ușor decât pe drumul tătarăsc*,⁸⁵⁸

IV.1. Aspecte geopolitice

Pentru început, sub aspect geografico-politic, Transilvania se află poziționată în nord-vestul și centrul României. Este formată din 10 județe: Alba, Bistrița-Năsăud, Brașov, Cluj, Covasna, Harghita, Hunedoara, Mureș, Sălaj și Sibiu. Din punct de vedere explicativ, putem da în termeni istorici două definiții acceptate ale acestei regiuni. Prima, se referă la înțelesul inițial al numelui: este Transilvania voievodală („țara de dincolo de pădure”), ce se încadra între Carpații Orientali la est, Carpații Meridionali la sud și Munții Apuseni sau Carpații Occidentali la vest. Aceste linii carpatice, prin poziționarea lor în formă aproximativă a unui triunghi, au dat zonei o importanță deosebită din punct de vedere politico-strategic, țara fiind destul de bine protejată natural. Importante personalități politice și literați din premodernism nu uită să vorbească despre această protecție carpatică naturală de care beneficia țara transilvană. Suprafața totală a macro-zonei măsoară aproximativ 57.000 km². Nicolaus Olahus în *Hungaria et Attila* aprecia că *mai ușor poți să cucerești toată Ungaria pornind din Transilvania, decât să cucerești Transilvania pornind din Ungaria, pentru că drumurile ei pot fi ușor astupate cu arbori tăiați*⁸⁵⁹.

Al doilea sens se referă, prin extindere a termenului de Transilvania și asupra Partiumului, și la acele „părți” dinspre Ungaria: Maramureș, Crișana, Sătmăr, alăturate în timpul Principatului Transilvaniei istorice, fapt ce reiese și din titulaturile princiare transilvane: *princeps Transilvaniae, partium regni Hungariae dominus...* Aceste „părți” sunt constituite din actualele județe Maramureș, Sălaj, Satu Mare, Bihor și Arad. Suprafața regiunii Partium a fost chiar mai mare decât cea a județelor mai sus menționate. De exemplu, potrivit tratatului de la Speyer (1571), din Partium făceau parte județele (comitatele) Maramureș, Bihor, Zărand, Solnocul de Mijloc, Crasna, provincia (țara) Chioarului și județele (comitatele) Arad și Severin.

În sensul cel mai larg al accepiunii transilvane, Banatul face și el parte din Principat, conform dorinței sultanului Suleyman, care a dat această regiune în administrarea locotenentei regale, din 3–4 septembrie 1541 până în 1551. La 4 septembrie,

⁸⁵⁸ Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, Editura Academiei R.S.R., București, f. a., p. 194.

⁸⁵⁹ C. Felezeu, *Statutul Principatului...*, pp. 60–80.

prin berat-i hümayün și sancak (steag), Petru Petrovici a primit Timișoara ⁸⁶⁰: Sultanul adresându-se beilor lui Ianoș a grăit: <<craiul de la Viena (Bedj), Ferdinand, nu o sa va îngăduiască ca voi să stăpăniți Buda; oricând va poate tulbura. Mai potrivit e sa va dau tara Transilvaniei, împreună cu împrejurimile sale, unde sa va duceți și sa trăiți.>> Aceștia, la rândul lor, primind din toata inima, s-au așezat acolo stăpânind acele ținuturi. ⁸⁶¹

Transilvania de astăzi are ca suprafață totală 100.293 km², împreună cu Banatul, Crișana, Sătmăr și Maramureș, aproximativ 42,1% din totalul suprafeței României și o populație care însumează o treime din cea a țării, adică puțin peste 7.000.000 de locuitori.

IV.2. Transilvanismul în secolele XVI–XVII. Mișcări politice și linii ideologice

Putem începe acest subcapitol cu menționarea lui Nicolaus Olahus, personaj reprezentativ al epocii sale din mai multe puncte de vedere. El era încântat să redea frumusețile naturale ale „țării”, în descrierea pe care o face Transilvaniei. ⁸⁶² Acest cronicar, nobil transilvănean de origine română, a reușit să urce pe scara socială și să ajungă la o poziție nobiliară acceptabilă, datorită capacității lui de a se adapta la situația de facto existentă. Un alt român, voievodul Transilvaniei Ștefan Mailath, sprijinit de Habsburgi, încercă să inițieze o mișcare centrifugă și îi cere sultanului desprinderea Transilvaniei de Regatul maghiar, însă fără succes. Mai mult ca sigur însă, ideea în fond a fost agreată de padișah, el însuși recurgând la aceasta măsură, datorită complicării relațiilor cu Habsburgii. În cazul lui Ștefan Mailath însă, nu convenise persoana și posibilele ei ambiții disproportionale. Dorința de individualizare locală, de desprindere de Regat, a fost foarte des vehiculată în epoca pre-modernă și – conform unor opinii istoriografice, dar și de epocă – a fost chiar baza dezastrului de la Mohács. Mohács este momentul care tranșează diferențele dintre Regatul Ungar și Transilvania.

Individualismul este o trăsătură marcantă a Renașterii europene, percepută de popoarele Europei, conform lui Delumeau, care acum se diferențiază unele de altele câștigând și percepând acel sentimentul de originalitate funciară. După cum se înțelege, se face remarcat individualismul național. ⁸⁶³ În timpul domniei lui Ștefan Báthory

⁸⁶⁰ Cristina Feneșan, *op. cit.*, p. 30–50.

⁸⁶¹ M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, p. 249.

⁸⁶² Nicolae Olahus Erdelyrol (*despre Ardeal*) în „E.Ö.”, vol. I, pp. 1–7.

⁸⁶³ J. Delumeau, *Civilizația renașterii*, p. 43.

în Polonia, spiritul și ideile umaniste pătrund puternic în Transilvania, emanate de nobilii polonezi cu studii universitare padovene.⁸⁶⁴ Sentimentul funciar mai sus menționat se traduce, în zona pe care o avem în vedere, prin acel „suflet transilvănean”, care începe să îi însușească pe toți locuitorii provinciei. Avem deci de a face cu un secol al XVI-lea în care creionarea și consolidarea sentimentului identitar în întreaga Europă duce la redescoperirea propriei țări și la resuscitarea întregii istorii.

În cazul Transilvaniei, nu putem vorbi despre o nație transilvană per ansamblu, deoarece locuitorii erau amalgamați, împărțiți pe etnii, fiecare vorbind o limbă proprie și având religia sa. Chiar și așa, nu putem trece cu vederea identitatea care îi unește prin acel sentiment al transilvanismului care apare în această perioadă și care, datorită proceselor istorice externe și interne, se întărește, se face remarcat și câștigă atenție, atenție, în măsura receptării sale de către mentalul colectiv și a exaltării lui în imaginarul unei societăți marcate de Principatul aflat sub suzeranitate otomană. Acum, perceperea de sine la nivel de popor este hotărâtoare. Dezvoltarea sentimentului „național” autentic duce la închegarea indirectă a sentimentului de identitate transilvană. Însă fiecare țară, pentru a-și defini identitatea, are nevoie de un teritoriu-țară, real sau dezirabil, foarte bine circumscris. Locuitorii pot fi, teoretic, de diferite etnii și religii, sentimentul apartenenței la același teritoriu și aceeași unitatea statală surclasându-le. Teoria însă s-a izbit adesea de realități locale complicate, în Transilvania existând cele patru blocuri etnice majore și cele 4 religii recepte, de aici fiind excluși românii ortodocși. În Transilvania, Reforma pătrunde nestingherită și își găsește repede adepți. Perioada Renașterii, prin excelență, se caracterizează prin favorizarea protestantismului și prin încurajarea limbilor vernaculare în toate manifestările societății.

Societatea transilvană, din punct de vedere al structurării pe criteriu etnic, era formată din cele trei clase privilegiate: maghiarii, sașii și secuii, care participau la conducerea țării și din români, majoritari numeric, mai ales în unele zone, precum cea a Făgărașului. Situarea politică și socială a românilor era foarte stratificată. În 1540, spre exemplu, Dieta din Cluj decide asimilarea de drept a nobilimii române cu nobilimea maghiară.⁸⁶⁵ Deși în interior această partajare a societății era o realitate de necontestat a vremii, atunci când se aflau în fața unui pericol extern, stările privilegiate aveau capacitatea de a se uni pentru apărarea „sărmanei patrii”. Un exemplu în acest sens este Dieta de la Turda, din 1544, unde se decide ca cele trei națiuni privilegiate să suporte în măsură egală toate greutățile ce privesc apărarea patriei.⁸⁶⁶

⁸⁶⁴ C. Felezeu, *op.cit.*, p. 86.

⁸⁶⁵ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, II/IV.

⁸⁶⁶ *Ibidem*, II/IV, doc. 220, p. 372.

„Sărmana patrie”⁸⁶⁷ este o formulă care apare destul de des în actele vremii, fie ele cronici, corespondențe sau alte documente, degajând un sentiment de solidaritate, dar și de auto-compătimire specific epocii.

Astfel, în Transilvania avem nu un pre-naționalism propriu-zis, neexistând o națiune transilvănească unitară, ci conștiința în formare a identității transilvane. De multe ori, acest sentiment va suferi scindări pliate pe nații/etnii sau apartenențe la partide politice, ce vor identitatea politică a Transilvaniei, înclinând pe plan extern balanței puterii, dinspre otomani înspre habsburgi și invers. Suzeranitatea otomană a creat un climat propice pentru plămădirea și conștientizarea acestei identități locale transilvane. Sultanul, prin politicile sale, a promovat și sprijinit orice idee și tendință care contravenea interesului Habsburgilor, pentru a le submina puterea. Modelul statului otoman și a cetățeniei otomane putea fi un exemplu de inspirație pentru transilvăneni, dat fiind aspectul multicultural și varietatea orientărilor religioase pe care le îmbrățișau comunitățile de creștini de la Poartă. Așadar, părerea mea este că transilvanismul era conștientizat ca identitate statală definitorie față de statele din jur, pe modelul multiconfesionalismului și a varietății culturale.

Transilvanismul este ideea politică a unei societăți, care, marcată de evenimente contemporane, dorește cu orice preț să trăiască într-o „țară” liberă și care, neavând opțiunea independenței, îl alege pe suzeranul cel mai convenabil la momentul oportun. Este o societate care își conștientizează din ce în ce mai bine identitatea și care luptă în diverse feluri pentru menținerea sa.

Astfel, după mai multe încercări, după ce regele Ioan Zapolya a considerat viabilă posibilitatea acceptării suzeranității otomane⁸⁶⁸, noul sistem politic oriental în care se integrase țara și politica destul de laxă a sultanului vor contribui la implementarea bună a noutăților aduse de Renaștere și Reformă. În timpul celor 150 de ani de suzeranitate otomană, ideea transilvanismului se va forma și va prinde consistență, având ca urmare conturarea unui nou curent. De altfel, în secolul al XVI-lea, turcii devin speranța protestanților, iar teritoriile de sub Imperiul Otoman sunt văzute de cei ce le locuiesc ca un „ideal”,⁸⁶⁹ datorită libertății religioase care este afectată în multe zone din Europa de declanșarea Contrareforme. La sfârșitul secolului al XVII-lea avem în mod clar o atitudine civică diferită față de cea de dinaintea intrării otomane, o atitudine datorată îndeosebi conștiinței sociale influențată de noile valori morale impregnate de religiile protestante, de dezvoltarea și diversificarea culturii literare, de viața politică marcată de o serie de personalități puternice și bine ancorate în cultura europeană a vremii.

⁸⁶⁷ Szegény hazánk – sărmana noastră casă, doar că în texte, casă are înțelesul de patrie.

⁸⁶⁸ C. Felezeu, *op.cit.*, p. 60–80.

⁸⁶⁹ *Osmanlı Devleti Tarihi*, Zaman, İstanbul, 1995, editor E. İlhanoglu, p. 36.

În epocă, se scriu lucrări care, chiar dacă notează apartenența la Ungaria Mare, în esență vorbesc despre forma „optimă” a principatului autonom. Ei par a percepe Ungaria Mare ca pe o utopie, ca pe un regat medieval care nu se mai suprapune peste o lume impregnată de cultura protestantă. O nouă viziune avea să apară și în ceea ce privește percepția vizavi de Imperiul Otoman. Este vorba despre politica deja promovată de către regele Franței, Francisc I, și anume că acest imperiu trebuie privit din perspective politice reale, eliminându-se rațiunile religioase care îngreunau dezvoltarea relațiilor diplomatice. Arnold Toynbee considera că imperialismul otoman a fost ceva mai mult decât o expansiune islamică simplă, a fost de un pragmatism înalt și o poliță sofisticată, afectată atât de realism politic, cât și de obligații ideologice mărginitoare.⁸⁷⁰

Un criteriu deosebit de important, care a adâncit enorm chiar ruptura dintre societatea ungară și cea transilvană, a fost cel religios. Reforma și Contrareforma acționează din plin în viața Principatului, marcând-o în diferite domenii. Însă ideea „micului Israel”, adoptată de societatea transilvană ca urmare a distrugerii regatului ungar de otomani, distrugere ce e pusă pe seama societății ungare păcătoase, va împărții în două grupul etnic maghiar, criteriul de partajare fiind îndeosebi geografic: maghiarii din Ungaria și maghiarii din Transilvania. Maghiarii din Transilvania, deveniți protestanți în marea lor majoritate, se autodefinesc ca „noi ardelenii”. Otomanii reprezintă în mentalitatea „reformată” a vremii pedeapsa divină dată creștinătății pentru păcatele ei. Aceasta idee reprezintă reflecția lui Martin Luther, care se referă la pedeapsa divină dată asupra întregii creștinătăți prin acești turci otomani.⁸⁷¹ Aceeași atitudine însă o găsim și la ortodocșii din Țările Române, în cronistica secolului al XVI-lea,⁸⁷² marcată de ideea păcatului și a vinovăției.

Ideea transilvanismului a fost susținută pentru prima dată pe linie politică, după cum am văzut și mai sus, de către Ștefan Mailath. Acesta orchestrează chiar o mișcare secretă, Liga nobilimii transilvane, care promovează ruperea Transilvaniei de Ungaria. Transilvanismul va crește în intensitate mai ales după 1566. Definitivată în contextul disputelor marilor puteri în zona, ideea a fost de la început străină unității maghiare. Pentru ardeleni, Sacra coroană maghiară ajunge ceva străin, iar ideea deja utopică a refacerii Ungariei mari a fost întâmpinată cu ostilitate după 1526.⁸⁷³ Atitudinea ostilă este reflectată după 1541 printr-o serie de atitudini: scăderea funcției de apărare a

⁸⁷⁰ J.W. Barker apud A.J. Toynbee, *The Ottoman Empires place in World History* în Kemal H. Karpat „Economic and Political Studies of the Middle East”, , Leiden, ed. E.J. Brill, 1974, vol. XI, p. 30.

⁸⁷¹ J.W. Barker apud A.J. Toynbee în *op. cit.*, p. 30.

⁸⁷² C. Felezeu, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV–XIX*, în vol. „Identitate și alteritate”, p. 64–68.

⁸⁷³ Idem, *op. cit.*, p. 81.

regiunilor ungare față de atacurile otomane, chiar dacă în congregațiile generale s-au adoptat măsuri menite să sporească potențialul de luptă al voievodului transilvan; reacția negativă a opiniei publice transilvane față de decăderea vieții politice și a moravurilor în regatul Ungar. Chiar și în aceste condiții, imaginea simbolică a Sacrei coroane a fost folosită și după 1541.⁸⁷⁴

Suzeranitatea otomană, care rămânea mai mult formală atâta vreme cât se respectau punctele tratatelor încheiate, ale ahd-name-lelor, ca de altfel și lupta de supraviețuire între cele două mari imperii rivale, duc la consolidarea internă a principatului autonom al Transilvaniei. La aceasta își vor aduce aportul și o serie de principii foarte înzestrați, care promovând o politică duplicitară, în echilibru precar, vor asigura menținerea principatului pe harta geo-politică a Europei pentru un secol și jumătate.

Marele otomanist Halil İnalcik este de părere ca Imperiul Otoman a jucat un rol important în politica de „balance of power” din Europa secolului al XVI-lea și că prezența lui a avut un rol mare în nașterea statelor-națiuni în Vest.⁸⁷⁵ Aportul deosebit al politicii otomane asupra dezvoltării Transilvaniei a fost dat de acel statut politico-juridic de suzeranitate formală. În secolele XVI–XVII, Ungaria fiind împărțită în trei, notează Özgüven, principatul Transilvaniei, „Erdel” sub denumirea sa turcă, deși autonom, era „vasalului critic al Imperiului Otoman”.⁸⁷⁶ O cronică turcească din secolul al XVI-lea descrie modul în care s-a constituit Principatul Transilvaniei, relevând faptul ca aceasta provincie istorică nu a fost parte organic integrată a Ungariei niciodată. Ioan Zapolya, *pe când era beyul țării Transilvaniei, care fusese supusă țării ungurești*⁸⁷⁷, fusese miluit cu permisiunea de a veni să se închine Maiestății sale împărătești.

Transilvania, aflată în zona central-est europeană, reușește să dezvolte până la forma de curent ideea transilvanistă, dar nu reușește, din cauza multelor etnii ce o inhabitează, să formeze națiunea-stat.

Deosebit de important în politica de „balance of power” a Transilvaniei a fost episcopul Gheorghe Martinuzzi, un pionier în această zonă în ceea ce privește promovarea acestei gândiri politice.

Martinuzzi însă nu va fi singurul promotor al acestui tip de gândire și practică politică. Astfel, în Dieta de la Cluj din 25 iulie 1575, principele Ștefan Báthory își expune principiile sale de politică externă, motivându-și politica duplicitară prin

⁸⁷⁴ Cristina Feneșan, *Principatul Transilvaniei*, p. 20–30.

⁸⁷⁵ Halil İnalcik, *The Turkish impact on the development of modern Europe* în Karpas, Kemal H., *Economical and Political Studies of the Middle East* Leiden, vol. XI, p.30

⁸⁷⁶ Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristanında kentler, kaleler* (Orașe și cetăți din Ungaria osmană), Ege yayınlari, Istanbul, 2001, p. 186.

⁸⁷⁷ Tahsin Gemil, *România și otomanii*, p. 43.

sublinierea faptului ca Transilvania: *așezată ca într-un clește între doi monarhi care sunt cei mai puternici de pe fata pământului și fiind cu desăvârșire lipsit de putere și de ajutor omenesc, se poate menține și cârmui doar câștigând bunăvoința ambilor împărați... pe unul din ei câștigându-l de partea noastră, iar pe celalalt prin danii și supunere, pentru ca aceasta provincie să rămână ferită de dușmanii din afară și de toate primejdiile, în cât mai mare siguranță și liniște.*⁸⁷⁸

Cât despre duplicitatea politică a principelui Gabriel Bethlen „*acest domn cu mare și deplină fire*”⁸⁷⁹, ea a fost (re)cunoscută de demnitarilor otomani. Interesul otoman pica însă pe subminarea și slăbirea puterii austrice, lucru realizat prin alianțe vremelnice, nu pe loialitatea nezdruccinată a principilor transilvăni. Vorbind despre Bethlen, Ibrahim Peçevi nota: *...ridicându-se cu oaste mare, a plecat împreună cu musulmanii asupra cetății Pojon și [...] În aceste trei expediții ale lui Bethlen el a prins atâția robi și a luat așa de multa prada încât întrece orice margine și orice măsura... mergând la minele aflate mai sus de Füle, el [Bethlen] a luat foarte multe bogații, iar Murtaza-pașa s-a ales numai cu osteneala.*⁸⁸⁰

Transilvania și-a păstrat, de-a lungul perioadei principatului, autonomia, însă în condiția de țară asupra căreia otomanii invocau „ius gladii”, deși nu Transilvania fusese cucerită stricto sensu, ci Ungaria.

În scrisoarea din 1553 adresată regelui Poloniei, ca exemplu indirect al dreptului de „ius gladii” avut asupra Transilvaniei, Süleyman dezmințe zvonul ce se vehicula ca împăratul Austriei va cumpăra Transilvania cu 100.000 de galbeni haraș și-i va nimici apoi pe toți locuitorii. El precizează că îndată ce va sosi cererea solului austriac *în privința vilaietului Ardeal nu va fi aprobată în nici un chip, așa ca chiar dacă ar da multe sute de mii de galbeni haraș tot nu i se va da nici măcar o piatră sau un pumn de pământ din vilaietul Ardeal. Aceasta știre nu este adevărată.*⁸⁸¹ Sultanul însă nu era singurul dornic de a-și alipi Transilvania posesiunilor sale. Astfel, Carol al IX-lea al Franței, în dorința de a fi ales ca rege al Poloniei Henric de Valois, cere Porții Moldova și Țara Românească, alipite Poloniei, iar sultanul ar fi acceptat,⁸⁸² într-o primă fază. Ulterior însă, regele primește răspunsul vizirului, care nu concede Poloniei drepturile asupra Valahiei.⁸⁸³ Din lumina acestor negocieri prost articulate, tind să cred că spaima ce pare să marcheze epoca era din ambele direcții, nu doar din cea vest-europeană. Odată din partea otomanilor, putere suzerană, care trebuie

⁸⁷⁸ Báthory István, *Erdély fejedeleme*, vol. I, p. 344–345.

⁸⁷⁹ Miron Costin, *Letopiseșul*, p. 310.

⁸⁸⁰ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, București, 1960, p. 520.

⁸⁸¹ Mehmed, Mustafa Ali, *Documente...*, doc. 28, p. 43.

⁸⁸² E. Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I, vol. I, d. LII, p. 26; d. L, p. 25; d. LIII, p. 27, d. LIV, p. 27.

⁸⁸³ *Ibidem*, d. LII, p. 27.

să aplaneze dezordinile interne, adesea provocate prin filieră creștină, având rolul final de a-i readuce pe locuitorii celor trei țări în planurile concertate de îndepărtare a turcilor din Europa, acțiune de care beneficiau în principal Habsburgii. În convenția din 1631 sultanul a avut grijă să sublinieze protecția sa asupra Ardealului în relația suzeran-vasal, și prevedea că: *Vilaietele Transilvania și Moldova și Țara Românească să nu fie privite în nici un fel cu ochi răi, și nimănui din afară să nu i se dea ajutoare în oști sau pe altă cale, nici pe ascuns și nici pe față să nu i se acorde sprijin de nici un fel iar dacă se va ivi contrariul atunci va trebui să se ridice starea de pace și prietenie. De asemenea, el subliniază statutul Transilvaniei: fiind țara mea moștenită de la strămoșii mei măreți, el să fie în cea mai mare prietenie cu principii (hakim) Transilvaniei și cu regii maghiari, care arata devotament față de partea acesta iar dacă dușmanul va apărea din partea Transilvaniei, atunci să nu i se dea dușmanului ajutoare din partea leșească, nici în taină și nici pe față.*⁸⁸⁴

În spiritul ahd-namelelor date, Imperiul Otoman nu și-a neglijat niciodată obligația de a oferi protecție Transilvaniei împotriva austrieilor, prin ajutoare oferite sub diverse forme, în funcție de moment.⁸⁸⁵ În 1553, sultanul intervine pe lângă regele Poloniei, pentru revenirea în Principat a reginei Isabella și a prințului minor Ioan Szigismund Zapolya: *Craiul Ianoș fiind supusul meu care a slujit cu dreptate măreața mea curte, vilaietul... fusese dăruit fiului său. Nu este îngăduit și nu se cuvine ca <<fiul craiului>> să fie lipsit de vatra părintelui său.*⁸⁸⁶ Totodată, îi cere sa-și trimită fiica și nepotul pentru a ocupa scaunul princiar, întrucât imperialii au plecat, iar populația așteaptă venirea lor: *Atât beii cât și boierii (bolar) sau ceilalți sârmani și raiale din vilaietul acela îl cer pe fiul craiului. [...] dar acum retrăgându-se și plecând cei din neamul austriac, ei sunt în așteptarea fiului craiului.*⁸⁸⁷

În ce privește dorințele și nevoile locuitorilor, Poarta a fost periodic informată asupra stării lucrurilor în principat. Citatul de mai sus, ca de altfel multe alte relatări ce se pot întâlni în documentele contemporane, vine să întărească acest fapt. Glasul transilvănenilor nu a fost complet ignorat de sultani. *Atâta timp cât principele, emirii și notabilii, precum și raiaua (locuitorii țării) vor arăta ascultare, beii care sunt în vecinătate, precum și ostașii din împrejurimi, nu vor ataca nici unul din hotarele Țării Ardealului. Prizonierii vor fi înapoiați dacă vor fi găsiți nevinovați... Dacă se află raialele care plecând din Țările bine păzite s-au dus în Ardeal să fie trimise înapoi... Ardealul să-și plătească în mod sigur haraciul, iar cu voievozii Țării*

⁸⁸⁴ Mehmed, Mustafa Ali, *Documente...*, d. 165, p. 172.

⁸⁸⁵ Călin Felezeu, *op.cit.*, p.85–90

⁸⁸⁶ Mehmed, Mustafa Ali, *Documente...*, doc. 28, p. 43.

⁸⁸⁷ *Ibidem.*

*Românești și ai Moldovei să trăiască în unire și înțelegere respectând condițiile de bună vecinătate și, atunci când se va ivi dușmanul, să ajute... la înlăturarea lui. Dacă... beii de aici vor cere, ... <în> serviciul său acesta să îndeplinească această slujbă și să dea ajutor cu sinceritate.*⁸⁸⁸ Importanța acordată părerii transilvănenilor din principat e confirmată și de cronicarul Kiatib Çelebi: *Nu se va da crăia fără consimțământul notabililor și ai raialelor, dacă o va solicita cei ce nu au dreptul, precum nici celor care vor încerca să ia puterea prin uzurpare.*

Tocmai datorită acestei politici empatice, principii transilvani au recomandat nu o dată păstrarea suzeranității otomane: *viteazul Bocskay, [...] le-a grăit: Craiul (Îanoș), unul din mai marii neamului nostru, refugiindu-se la curtea răposatului sultan Süleyman-han, avutul sau a rămas veșnic în mâna copiilor și urmașilor săi până la moarte. Nu este mai bine ca și noi, la rândul nostru urmând exemplul strămoșului nostru, să ne răzbunăm în felul acesta pe dușmanul nostru? Cuvintele lui Bocskai fiind pe placul demnitarilor neamului său, pe la mijlocul anului 1013 (mai 1604–mai 1605), pentru a pune avuțiile și familiile lor sub ocrotirea sultanului și pentru a alege în crăie pe... Bocskai, au trimis marelui serdar Mehmed pașa scrisori, cuprinzând unele obligații și angajamente.*⁸⁸⁹

Nu sunt uitate nici pagubele făcute de austrieci țării transilvane și transilvănenilor. Preluarea Transilvaniei de către habsburgi s-a încercat de câteva dăți: prima, când Martinuzzi a intermediat trecerea sub noua suzeranitate, din 1551 până la reîntoarcerea reginei în principat și care poate fi caracterizată ca o perioadă tensionată. În timp ce austriecii tatonează terenul și încearcă să-și impună noua guvernare recurgând până și la uciderea Fratelui George, majoritatea transilvănenilor au o atitudine de nemulțumire mocnită. În doua etapă, în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, negocierile cu austriecii au fost duse de către Sigismund Báthory și durează până la preluarea conducerii țării de Ștefan Bocskay, după tentativele nereușite ale lui Moise Székely. Aceasta este o perioadă în care autoritatea austriacă se înrădăcinează. Austriecii nu au rețineri de la a-și uide adversarii, a le confisca moșiile, a se răzbuna adesea haotic și făcând victime inocente. Situația Transilvaniei s-a agravat în mod serios, la politica dură a Habsburgilor adăugându-se valuri de epidemii, ciumă și foamete. Jafurile sistematice și situația deplorabilă în care ajunsese principatul sunt amintite de Basta în scrisorile sale din 1602, unde descrie marile pustiiri pricinuite teritoriului intracarpatic.⁸⁹⁰ Asemenea primei perioade, când a fost eliminat Martinuzzi, în această

⁸⁸⁸ E.T.A., vol. II, p. 336.

⁸⁸⁹ Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet-üt-tevarih ve'l-ahbar* (Cronica aleasă și informativă) în „C.T.”, vol. I, pp. 432–433.

⁸⁹⁰ C.Felezeu, *op. cit.*, p. 91.

fază austriecei se hotărăsc să renunțe la marele voievod Mihai Viteazul, un aliat de nădejde în vremuri tulburi și persoana de bază al imperialilor în regiune. A treia perioadă încheie o epocă extrem de importantă pentru Transilvania, o epocă în care principii și-au putut afirma independența pe plan extern printr-o participare activă la evenimentele politice internaționale. Acum, Mihail Teleki este nevoit să semneze tratatul cu puterea austriacă, iar cercurilor conducătoare transilvane li se impune să accepte pactul hallerian din 1686. Transilvania, ieșind de sub autoritatea Porții, își pierde autonomia și cunoaște pentru o perioadă un regim de ocupație militară. Forțele imperiale, conduse de Anton Caraffa, vor smulge declarație din 9 mai 1688, prin care Principatul renunță de bună voie la suzeranitatea otomană și acceptă protecția austriacă.⁸⁹¹

Prin acest pact se încheie cei 150 de ani de suzeranitatea otomană și de autonomie princiară, timp în care transilvanismul a reușit să se înfigă adânc în mentalul locuitorilor zonei, influențându-le profund atitudinea civică, creându-le un sentiment puternic de identitate, amplificat și de natura religie lor. Turcii sunt văzuți ca un instrument ales de Dumnezeu pentru a-I servi în aplicarea pedepselor asupra nației maghiare căzută în „idolatrie”, de aici născându-se și ideea de popor ales. Metafora a alimentat sentimentul unității, producând acea sensibilizare necesară formării transilvanismului.

Transilvania a fost grav afectată de stăpânirile habsburgice, faptele acestora fiind descrise de cronicarii epocii în culori sumbre. Peçevi, cronicar otoman, diferențiază neamul transilvănean de cel unguresc, faptul ce denotă cunoașterea unei identități locale: *...Habsburgii persecutau, atacau și supuneau la diferite chinuri, supărări și suferințe pe locuitorii și familiile de neam transilvănean și unguresc*⁸⁹². Mehmed bin Mehmed individualizează și el identitatea transilvană: *Dar ceata nemțească, făcând abuzuri mari, ataca mereu familiile neamului maghiar și transilvănean. Ei nu aveau putere să se apere și purtau o mare dușmănie cetei nemțești. Dar, din cauza slăbiciunii și a stării lor de învinși, răbdau toate chinurile și prigoanele lor.*⁸⁹³

Transilvănenii, pentru a-și asigura continuitatea Principatului și traiul liniștit, după primele două retrageri ale Habsburgilor, recunosc continuarea suzeranității otomane, ca variantă optimă: *„Demnitarii neamului” lui Bocskai, transilvănenii, pentru a pune avuțiile și familiile lor sub ocrotirea sultanului și pentru a alege în crăie pe... Bocskai, au trimis marelui serdar Mehmed pașa scrisori, cuprinzând unele obligații și angajamente. În condițiile lor de supunere, ei se obligau astfel: Vom fi prieteni cu prietenii și dușmani cu dușmanii padișahului islamic. Acceptând*

⁸⁹¹ *Ibidem*, p. 118.

⁸⁹² Ibrahim Peçevi, *Tarih* în „C.T.”, vol. II, p. 248.

⁸⁹³ Mehmed bin Mehmed în „C.T.”, pp. 432–433.

*supunerea față de Poarta fericiri și intrând sub ocrotirea tronului, ne obligăm să slujim cu trup și suflet și să lovim cu sabia pe vechii noștri dușmani, austrieii, sub al căror steag ne aflăm cu silnicie...*⁸⁹⁴ Partea transilvană, după ce a favorizat încheierea păcii din 1606, a afirmat că *suntem supuși ai padișahului..., noi nu-l slujim de teamă, ca robii cumpărați cu bani, noi îl slujim devotați cu bucurie și dragoste, datorită bunăvoinței cu care ne-a copleșit.*⁸⁹⁵

Atitudinea civică, până târziu în epocă modernă și chiar ulterior, a fost în mare măsura dictată și „manipulată” de biserică, în funcție de situațiile de moment și de relațiile în care se afla cu Statul.

În memorialul sau, Nagy Szabó Ferencz, un catolic adept al toleranței religioase, remarcă ca pana și în Imperiul Otoman creștinii o duceau mai bine decât în propria lor țară: *turcii nu stingheresc pe nimeni, nici în credință, nici în biserică, ci fiecare să creadă și să țină ce vrea, dar altuia să-i dea pace.*⁸⁹⁶

În epoca Principatului autonom, otomanii, respectând tradiția voievodatului, nu i-au considerat pe principii transilvăneni ca fiind simpli reprezentanți și susținători ai statului ungar,⁸⁹⁷ ci ca reprezentanți ai unei entități distincte. Acest lucru a favorizat dezvoltarea identității transilvane:

*Prin politica lor de divizare, erau atenți să nu se unească țările aflate sub suzeranitatea lor. Din aceasta cauza începând din 1541, visul ca Transilvania să mai fie prin unirea cu teritoriul ce a devenit pașalâc al Budăi un regat continuator al celui Ungar este irealizabil. Darămite cel al marelui Regat Ungar. Iată cum descrie Lütfi pașa momentul acceptării și „investirii” lui Martinuzzi și Petrovici în guvernarea Transilvaniei, respectiv Banatului: „adresându-se beilor lui İanoș a grăit: <craiu de la Viena (Bedj), Ferdinand, nu o să vă îngăduiască ca voi să stăpâniți Buda; oricând vă poate tulbura. Mai potrivit e să vă dau tara Transilvaniei, împreună cu împrejurimile sale, unde să vă duceți și să trăiți.> Aceștia, la rândul lor, primind din toată inima, s-au așezat acolo stăpânind acele ținuturi,*⁸⁹⁸ urmând să plătească o sumă de bani tezaurului nostru.⁸⁹⁹

În perioada de început a Principatului, titlurile de voievod și principe se vor folosi concomitent, dar pe măsura consolidării, va prima cel de principe. Maximilian II va cere introducerea formulei de înlocuitor regal în titulatura lui Ștefan Báthory, formula neacceptată însă de principe.⁹⁰⁰

⁸⁹⁴ *Ibidem*, pp. 432–433

⁸⁹⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 58.

⁸⁹⁶ Nagy Szabo Ferencz, *Nagy Szabo Ferencz kronikaja* în „E.Ö.”, vol. III, pp. 27–35.

⁸⁹⁷ C. Felezeu, *op.cit.*, p. 181.

⁸⁹⁸ C.T., vol. II, p. 249.

⁸⁹⁹ I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, vol. II, p. 325.

⁹⁰⁰ Bethlen Farkas în „E.Ö.”, vol. II, pp. 17–46

Regimul de largă autonomie, rezervat Transilvaniei de către Poarta, nu s-a bazat doar pe considerente de ordin politico-strategic, ci și pe observația că *Transilvania era o țară supusă Ungariei*, observație notată de cronicarii contemporani turci. Astfel, Transilvania nu reprezenta coroana maghiară, ci o victimă a acesteia, căreia i se permite să își dezvolte propria individualitate, în condiții de lealitate față de sultan. Transformarea Transilvaniei în principat autonom și a centrului și sudului Ungariei în provincie otomană, pe fondul degringoladei forțelor creștine din Europa Centrală și Occidentală, au fost lovituri decisive date „Ligii Sfinte”⁹⁰¹ de către puterea otomană. De altfel, poziția strategică a Transilvaniei era clar recunoscută ca atare. În 1551, Toma de Nádasdy îi scria regelui Ferdinand că Ungaria se poate cuceri numai din Transilvania, iar dacă aceasta din urmă ar cădea în mâinile turcilor, nici Ungaria nu se mai poate recuceri.⁹⁰² În aceeași notă, prin telhisul marelui vizir Yeşimci Hasan pașa, din noiembrie–decembrie 1601, sultanului i se atrage atenția asupra poziției de stat-tampon a Transilvaniei, la granița Imperiului: *Astfel că, dacă – ferească Domnul – țara Transilvaniei ar încăpea pe mana neamțului, atunci nu ar rămâne nici Timișoara și nici Țara Românească și Moldova.*⁹⁰³

Transilvania, delimitată geo-politic de fostul Regat Ungar, apare pe harta lui Honterius, făcută la Basel în 1532, ca stat separat. Importanța Transilvaniei reiese și din lucrarea lui Nicolae Olahus „Hungaria et Attila”, el apreciind că *mai ușor poți să cucerești toată Ungaria pornind din Transilvania, decât să cucerești Transilvania pornind din Ungaria, pentru că drumurile ei pot fi ușor astupate cu arbori tăiați.*⁹⁰⁴ Olahus a fost de multe ori citat, când s-a încercat să se reliefeze importanța zonei intracarpate și avantajele regatului suzeran care o va avea în sfera lui de influență. În 1550, Ferdinand I a folosit acest argument în fața lui Carol V. De altfel și Martinuzzi juca această carte a importanței strategice cu Ferdinand I, încercând să reliefeze efectele ce le-ar produce înglobarea Transilvaniei în Imperiul austriac asupra includerii Moldovei, Țării Românești, Poloniei, Moraviei și Sileziei în sistemul de alianțe al Vienei.

Contrară acestei idei de înglobare austriece, Poarta urmărea prin politica pe care o promova crearea unei zone tampon, care să marcheze o limită și să o delimiteze de imperiul rival. Dacă ar fi promovat o politica de înglobare, ar fi avut în față pericolul inevitabilelor al ciocnirii armate. În cadrul acestei viziuni, Transilvania a reprezentat un scut. Totuși, importanța unei astfel de zone tampon nu a putut fi înțeleasă de

⁹⁰¹ C. Felezeu, *op.cit.*, p.77.

⁹⁰² E. Hurmuzaki, *op. cit.*, II/IV, doc. 319, p. 515.

⁹⁰³ T. Gemil, *Relațiile Țărilor Române în documente turcești 1601–1712*, București, 1984, d. 3, p. 71.

⁹⁰⁴ C. Felezeu, *op.cit.*, pp. 70–100.

Habsburgi, care ar fi preferat Dunărea din segmentul extracarpatic ca zonă de delimitare, în locul triunghiului carpatic.

Pe de alta parte, includerea Transilvaniei pe lista provincii cucerite ar fi adus-o pe aceeași poziție cu Moldova și cu Țara Românească. Acest lucru ar fi fost juridic invalid, deoarece, deși invocau „ius gladii” asupra acestei zone, otomanii nu cuceriseră propriu-zis Transilvania, ci Ungaria. Voievodatul era anexat regatului, dar beneficia de dreptul unei politici independente, reliefată și de gestul voievodului de a refuza acordarea de ajutor regelui la Mohacs, marcând adoptarea unei poziții de neutralitate, urmată de jurământul de credință depus în fața sultanului. Tocmai atitudinea lui Ioan Zapolya în această campanie a influențat trasarea unei linii politice deosebite de către Süleyman, ce avea să reprezinte șablonul pe care îl vor urma sultanii. Societatea otomană, devotată acelor *örf adetler* – obiceiuri din strămoși – și religiei musulmane, se manifestă reticentă față de nou. Astfel, tot ce a impus Süleyman Legiuitorul a fost urmat îndeaproape, avându-se grijă să nu se producă abateri majore. Politica lui Süleyman față de Transilvania a fost însă și binevenită pentru Imperiu. Verancsics atrăgea atenția, pe bună dreptate, că transformarea Transilvaniei în provincie ar fi facilitat intrarea acesteia în diverse nuclee de solidaritate antiotomană, mai ales încheiate împreună cu celelalte țări române.⁹⁰⁵

Din perspectiva istoriei transilvane, care tot timpul tinse spre o individualitate proprie, în momentul tragediei era normal ca principele să ezite a împărtăși destinul funest al regatului, încercând în schimb să se menajeze și să își afirme propriilor interese. Trebuie în acest context menționat și faptul că Zapolya încercase în prealabil variantele polone și a altor state antihabsburgice,⁹⁰⁶ îndată după bătălie, marele vizir Ibrahim pașa, a precizat statutul Transilvaniei: *nu avem nevoie de țara sau de cetățile nimănui*.⁹⁰⁷

În linii mari, aceeași atitudine politică va fi adoptată și de Bethlen, care pleacă de la premisa că habsburgi sunt incompatibili cu alungarea turcilor din Europa și că turcii sunt un rău necesar. Astfel, el se va folosi de relațiile cu Imperiul Otoman pentru a-și întări puterea princiară și va folosi un joc diplomatic iscusit, de derutare și dezinformare.⁹⁰⁸ În prima jumătate a secolului al XVII-lea, transilvăneni *s-au aflat mai mult în raporturi de închinare față de înalta Poartă decât într-o situație de dependență efectivă*.⁹⁰⁹

⁹⁰⁵ *Călători străini*, vol. III, p. 418.

⁹⁰⁶ C. Felezeu, *op.cit.*, p. 72.

⁹⁰⁷ Cristina Feneșan, *op.cit.*, p. 75–80.

⁹⁰⁸ C. Felezeu, *op.cit.*, p. 159.

⁹⁰⁹ M. Maxim, *Din istoria...*, p. 56.

În urma destrămării Ungariei medievale și a schismei generate de Reformă, Transilvania *este mai întărită*, după cum notează Ioan Aurel Pop în lucrarea sa *Națiunea română medievală, având loc o politizare mai accentuată a confesionalului și la sublinierea substratului sau etnic prin noua afirmare a bisericilor naționale*, iar religiile recepte, devenite 4 la număr, aduc catolicismul pe ultimul loc, el menținându-se ca religie a majorității doar printre secui.⁹¹⁰ De fapt, de abia aceasta este epoca în care, în Transilvania, credința devine o marcă puternică a etniei.⁹¹¹ Din cauza excluderii ce este tot mai resimțită în timpul Principatului, românii devin la rândul lor mai reticenți față de puterea statală și se închid în sistemul lor de valori tradiționale, ca măsură de apărare a propriei identități naționale.⁹¹²

În aceste condiții interne nu lipsite de schimbările specifice epocii, genera-toare de tensiuni majore, principii Transilvaniei încearcă să ducă o politică cât mai independentă cu putință, fără a atrage însă furia puterii suzerane. Astfel, Sigismund Báthory încearcă să se sustragă de la porunca sultanală de a trimite oaste împotriva leșilor, pe motiv că ar lăsa astfel țara neapărată: *în țara Puternicului Împărat [...] ca și până acum numai acest pământ a fost scut și zid de piatră pentru țările celelalte ale Puternicului Împărat.*⁹¹³

Problema transilvăneană era bine cunoscută la Poarta, dar transilvănenii ca entitate unică erau adesea percepuți doar vag, în condițiile în care existența unor identități transilvane diverse, în ciuda tendinței centrice a perioadei, reiese destul de bine din scrierile documentate ale intelectualilor otomani. Tot din scrierile lor se evidențiază cunoașterea identității transilvane în curs de consolidare.⁹¹⁴

Tot cu sentimentul răspunderii față de o patrie, mai sus de principe, de etniile diferite și de confesiunile doar parțial compatibile, scrie și Krauss, „reprezentantul nobilimii săsești”: *m-am încumetat să înfățișez ceva din cele întâmplate bieteii noastre patrii, acum atât de pustiită, și neluată în seama de nimeni, deoarece poate și alți oameni de seama cu care nu mă cred nicidecum deopotrivă, au întocmit și au scris asemenea lucrări înaintea mea. Făcând apel la aceeași idee, acum, în epoca pre-modernă, născută, de patrie, Bocskai, căutând sprijinul secuilor afirma: [...] să nu dea Dumnezeu să fiți trădători de nații [...] căci și cine și-ar fi omorât mama și tatăl, să vina lângă el, [căci] nu[-i va] aminti niciodată de nimic [...] căci de nu faceți asta, pana acum ați fost iobagi, dar după asta nici iobagi nu veți mai fi,*

⁹¹⁰ Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 96.

⁹¹¹ *Ibidem*, p. 97.

⁹¹² *Ibidem*, p. 98.

⁹¹³ A. Veress, *op. cit.*, vol. III, d. 27, p. 57.

⁹¹⁴ C.T., vol. I, București, 1966, pp. 432–433.

groaznic [va]veți strica, unul [din] voi nu va mai rămâne.⁹¹⁵ Prin cooptarea tuturor națiunilor conlocuitoare (seculilor le vor urma sașii), principele dă dovadă de o atitudine realistă, care ține cont de schema politica în care trebuie să se încadreze, în care doar un front comun putea fi. Toate aceste idei și doctrine nu au însă definiții internaționale clare, nu sunt cristalizate, ci sunt deocamdată în faza lor de aplicare empirică și de începuturi ale teoretizării. Astfel, *nemții sunt rugați nu strice, [să nu] ducă la pierzanie mai mult decât îi patria lor pierdută, să se gândească, că ar avea treabă cu jumate-prietenii lor creștini, cu care încă de la început într-o țară și sub un principe au fost, nu cu păgânii, [daca] nu ar fi și ei străini de grabă bună pentru menținerea patriei lor, nici nu s-ar putea minuna în pericol, [căci dacă] săraca țară, ar primi de undeva o stare mai bună, ar fi și ei gata cu toate posibilitățile lor să promoveze și să trăiască și să moară cu ei împreună dacă așa ar pofti*.⁹¹⁶ Semnificativă pentru a ilustra simțirile transilvănenilor progermani este atitudinea filo-habsburgului Rácz György, care încearcă a-și câștiga iertarea de la noul principe: *această patrie l-a crescut pe el, și toate au decurs de aici, să nu se grăbească să greșească, și încă și ce au făcut până acum, a pus să se facă din acea cauză, că el e gata să pună arma jos...*⁹¹⁷

Disputele interne însă nu vor ajunge la un sfârșit niciodată. Moise Székely nu a acceptat comportamentul nehotărât al lui Sigismund Báthory, el nefiind de acord cu înclinațiile pro-Habsburgice ale principelui, motivând că o alianță nu se poate încheia fără a convoca Dieta, care trebuie să decidă soarta țării: *„așa un lucru mare care ține de existența patriei și a țării, nu se cuvine cu sfaturi și prin vești să pornească Maria Sa, ci hotărârea trebuie să se ia din Adunarea țării și din sfatul reuniunii*. Totodată, tratamentul înjositor aplicat de acesta soliilor, pe care nu le recunoaște ca fiind oficiale, vine să evidențieze transilvanismul, ca și forma de identitate societală.⁹¹⁸ Amenințându-le cu moartea dacă ar încerca în vreun fel să părăsească orașul, pentru că ar umbla nu pentru binele țării ci spre a o pune în pericol, el afirmă ideea patriotică, și își întărește amenințarea prin jurământ pe sufletul sau și pe Dumnezeu, chemând astfel protecția divină asupra entității statului. În cazul lui Moise nu se poate afirma că respinge alianța cu austriei din motive filoturce. Se pare chiar că, în mod sincer, sentimentul lui identitar a fost lezat de atitudinea principelui, ce înclină înspre a da țara. El este loial principelui, chiar și după ce intra Basta în țară, dar când interesele țării o dictează, își părăsește principele și încearcă fără prea mare succes să lupte în

⁹¹⁵ Gyulafi Lestar, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. III, p. 46.

⁹¹⁶ *Ibidem*, p. 48.

⁹¹⁷ *Ibidem*, p. 50.

⁹¹⁸ Enyedi Pál, *op. cit.* în „E.Ö.”, vol. II, p. 7.

spiritul transilvanismului prin propriile sale forțe. Dar ca sa-și asigure au real succes, trebuia sa-și asigure sprijinul otoman, care îi și este acordat, atitudinea sa anti-austriacă fiind benefică Imperiului, indiferent de motivele-i intrinseci.

Opinia lui Martinuzzi și sfatul pe care-l oferea mereu pentru clarificarea relațiilor Transilvaniei cu imperialii a fost împăcarea lui Ferdinand cu regina Isabella; în caz contrar, avertiza el, consecința va fi trecerea Transilvaniei de partea sultanului, deoarece, nimeni nu se poate încrede în ungurii și secuii din principat.⁹¹⁹ Această neîncredere este data de sentimentul identitar al transilvanismului, care îi face reticenți față de vreo stăpânire străină, mai ales față de cea directă preconizată de Habsburgi, suzeranitatea formală a otomanilor fiind preferabilă pentru cei mai mulți dintre ei.

Situația principatului s-a înrăutățit progresiv până la mijlocul secolului al XVII-lea. În 1629, după moartea lui Bethlen, în timp ce domnea Ecaterina, *Toate stările acestei patrii a noastre se aflau adunate aici, <la Sighișoara> cu gândul să aleagă un principe.*⁹²⁰ După campania din 1657, Dieta *nenorocitei jalnicei și ruinatei țări* a fost convocată la Gherla, iar nobilimea a cercetat modul în care s-a ajuns la campania dezastruoasă a acelui an, precum și la tăierea secuilor în Moldova. Ferencz spune că femeile îl învinovăteau pe principe pentru dezastru și pentru căderea în robie a soților lor, iar țara îl alege pe Rhedei: *Iar în cea de la alba ajunge deja solia turcă cu scrisoarea împărătească iar țara l-a ales iar pe Rhedei.*⁹²¹

Memoria trecutului a rămas vie în mentalul colectiv, amintirea primei stăpâniri austriece fiind nefastă. Ea s-a încheiat cu obligația asumată față de Poarta *să lovim cu sabia pe vechii noștri dușmani, austriecii, sub al căror steag ne aflăm cu silnicie...* Atitudinea socială față de nemți cerea atenție, era un strigat disperat de ajutor împotriva *abuzurilor mari*, prin răzvrătirile locuitorilor descrise de cronicarii otomani contemporani: *famiile neamului maghiar și transilvănean [...] nu aveau putere să se apere și purtau o mare dușmănie cetei nemțești. Dar, din cauza slăbiciunii și a stării lor de învinși, răbdau toate chinurile și prigoanele lor.*⁹²² Habsburgii *persecutau, atacau și supuneau la diferite chinuri, supărări și suferințe pe locuitorii și familiile de neam transilvănean și unguresc.*⁹²³ În aceeași cheie, a entuziasmul spiritual generat de sfârșitul dominației Habsburgice, trebuie văzută și mișcarea ce a avut loc în 1604 la granița de Est, când haiducii l-au ajutat pe Bocskai în revolta împotriva austrieșilor.

⁹¹⁹ *Ibidem*, d. 201, p. 343.

⁹²⁰ Costin Feneșan, *Doi cronicari...*, p. 49.

⁹²¹ Ștefania Gall Mihăilescu, *op. cit.*, p. 219.

⁹²² Mehmed bin Mehmed, *op. cit.* în „C.T.”, vol. I, pp. 432–433.

⁹²³ Pecevi, *Tarih-i Pecevi (Cronica lui Pecevi)* în „C.T.”, p. 248.

Despre imaginea transilvănenilor în ochii Europei de vest, vorbește Kovácsoczy, aproape indignat de ușurința cu care țările europene vedeau soarta principatului: *Căci se pare aproape miraculos că aceste nații străine și îndepărtate de noi cum au putut [să se gândească] despre lucrurile noastre în imagini atât de diferite, de parcă ar fi votat. Însă societatea nu a fost nu lumea și ce vorbea ea ci mai degrabă cunoașterea situației și puterilor noastre ne-a liniștit și nu am fost părăsiți de teamă până nu am fost înștiințați despre alegerea ta apoi și prin intermediul soliei. Și când am fost înștiințați, nu putem să ne exprimăm ce mare bucurie și minunăție a inundat sufletele noastre, căci nu am făcut prevestiri false în ce te privește... și am scăpat de anxietate și de toate gândurile.*⁹²⁴

Este interesant totuși cum cercetările istorice atât cele maghiare cât și cele românești s-au dezvoltat fie doar pe studiul maghiarimii, fie pe cel al românilor ortodocși din Principat. Aceste orientări de studiu erau definitorii epocilor apuse. Există totuși un grup social care a fost extrem de puțin studiat, cel al românilor convertiți și care s-au maghiarizat. De multe ori identitatea transilvană era suprapusă identității maghiare, iar maghiar era un cuvânt ce desemna elita. Sub influența Protestantismului limba maghiară vernaculară avea să înlocuiască limba latină oficială (folosită de cercurile catolice). Totuși trecerea elitelor la una din cele patru religii recepte nu însemna renunțarea definitivă la identitatea românească. Întâlnim cazuri interesante de explicat, când unii transilvăneni vorbeau foarte bine limba română. Deși educația în marile orașe nu se făcea în limba română și nu se învățata ca limbă străină, ea trebuia să fi fost învățată în sânul familiei. Căsătoriile nobile între persoane din diverse grupuri etnice nu era o practică izolată, atâta timp cât familiile aparțineau de religii recepte. Iar aceste familii mixte au dominat scena politică a Principatului independent, au reușit să se afle în preajma principilor transilvăneni și să își aducă contribuțiile pentru dezvoltarea țării. Îi putem aminti în treacăt despre voievodul Ștefan Mailath, pretendentul Gaspar Bekes, comandantul armatei transilvane Ștefan Jozika și mulți alții. De asemenea, rolul principelui Andrei Bathory, fiul Margaretei Mailath și al lui Andrei Bathori în politica princiară a fost limitat analizat din această direcție. Desigur, după cum toate grupurile etnice și confesionale au beneficiat de analize aprofundate în decursul timpului, mai puțin acest grup al românilor ce au îmbrățișat alte religii a fost neglijat. Aportul lui Ioan Aurel Pop în studierea familiilor de boieri nobiliari s-a focalizat cu precădere spre cei din zonele compacte de români, ce împărtășeau credința ortodoxă. Or multiculturalitatea transilvăneană reclamă ca și familiile cu origini românești să beneficieze de includerea în circuitul științifice prin studii

⁹²⁴ Kovácsoczy Farkas, *op.cit.* în „E.Ö.”, vol. II, p. 4.

tematice. La fel de imperioasă este și aprofundarea problemei filoturce și a refugiaților transilvăneni în teritoriile turcești, despre a căror istorie din păcate nu mai pot sta ca mărturie nici măcar mormintele funerare din Turcia, căci cimitirele în care au fost îngropați nu se mai pot localiza. Însă prezența lor în spațiul turcesc reprezintă un izvor nesecat de bogăție culturală ce așteaptă să fie valorificat.

CONCLUZII

Principalul obiectiv al lucrării a fost acela de a utiliza într-un mod cât mai amplu posibil materialul cronistic abundent pe perioada secolelor XVI–XVII, prea puțin cunoscut și accesat în istoriografia română, pentru a vedea modul în care istoricii timpului (simplii cronicari de fapt) construiesc imaginea lumii în care trăiesc. Bineînțeles, am ales câteva teme majore, provenite dinspre istoria politică, teme care concentrau în jurul lor un aflux de atenție din partea contemporanilor: imaginea Imperiului Otoman a autorității sultanale și a aparatului militar otoman, imaginea principilor țării Ardealului ca factor de (dez)ordine publică și securitate societală, cazul particular al călugărului Martinuzii ca studiu de caz al modului în care echilibrul politic se reflectă obiectiv sau nu în cronică. Nu în ultimul rând, o scurtă digresiune pe tărâmul construcțiilor identitare premoderne aduce în fața ochilor cititorilor chestiunea (cu reverberații în contemporaneitate) a nașterii identității transilvane.

Sultanul și armata otomană sunt priviți destul de lax și cu mai multă înțelegere decât ne-am aștepta din partea unor creștini fervenți, în niciun caz atât de sumbru pe cât s-ar fi putut crede. Dacă o mai bună cunoaștere a otomanilor și a societății lor are rolul de a înmuia spiritele creștinilor transilvăneni și uneori îi face să renunțe chiar la apelativele de păgâni”, unele obiceiuri sultanale, ca de exemplu succesiunea, crează un adevărat șoc. Maleabilitatea transilvănenilor e dată de unele exemple cum ar fi: căsătoriile cu cetățeni renegați, ce nu ar fi fost posibile într-o societate foarte închistată, acceptarea de către unii a islamului, cazuri restrânse numeri dar existente (cazul clujeanului Ibrahim Mutefferica, cel care va da tiparul otomanilor cu litere osmane, sau cazul ginerelui cronicarului Nagy Szabó Ferencz).

Imaginea alterității otomane este percepută diferit pe spațiul Transilvaniei în comparație cu percepția din Țările Române sau chiar în eyaletul de Buda.

Factorul decisiv ce oferă o altă nuanță de percepere este dat de influența religioasă protestantă în primul rând, care prin permanentele asemănări făcute cu poporul Israelului își substituie în acest fel starea și se consideră predestinată pedepsei otomane, după modelul pedepsei evreilor de sub regii asupritori. Dacă Regatul Ungar a fost pedepsit la pieire de divinitate pentru păcate și idolatrie, transilvănenilor li se mai acordă o șansă, sub stăpânirea străină, sub care trebuia să se îndrepte. Acest fatalism are o nuanță particulară în cazul de față, este un fatalism biblic. El poate avea însă

doi poli de percepere, cel pozitiv și cel negativ. În cel negativ, ce se remarcă mai ales în timpul degringoladei forțelor creștine, fiind cunoscut nouă prin cântecele vitejești, imaginea sultanului este asemănată cu cea a conducătorului păgân din Biblie, Sennacheribet. Este polul care se aseamănă reacțiilor antiotomane doar că până și explicațiile sunt date cu asemănări biblice.

Dar nu toți cronicarii recurg la paralele biblice în textele lor. Cântecele de vitejie reprezintă percepția, viziunea societății din zona respectivă, însă se ține cont și de locul unde se afla cronicarul când s-a întâmplat momentul. Însă după evaporarea încrederii în puterea habsburgică, destul de repede în rândul transilvănenilor care aveau unele amintiri și prin intermediul memoriei colective din timpul intrării lui Castaldo, locuitorii încearcă o repliere spre puterea otomană, protectorul protestanților. Totul face o fuziune perfectă în momentul ridicării pe tronul princiar a lui Bocskai István, care este ajutat de otomani. Acum până și dintre cei mai fermi critici ai otomanilor sunt persoane care își mai domolesc atitudinea față de alteritatea turcă, deoarece spiritualitatea transilvăneană putea să se perpetueze în liniște sub aripa protectoare a sultanului.

Societatea este mulțumită de puterea otomană, cunoaște îndeaproape armata turcă, intră în contact cu aceștia și reușesc să îi diferențieze de tătari. Și-au format crezul conform căruia, chiar dacă aveau de îndurat jafurile sporadice tătarăști, știau că atâta timp cât în țară există ordine și prosperitate, țara putea să rămână sub turci. Din această perspectivă imaginea otomanului balansează între pozitiv și neutru. Deoarece pentru secolul XVI sursele se moștenesc cu precădere din secolul precedent și marchează mai ales vitejia etniei maghiare sau a creștinilor conduși de Iancu de Hunedoara asupra otomanilor musulmani, sunt induse elementele negative, apelative precum „păgân”, față de această alteritate, ce se menține uneori când se fac referiri la aceste timpuri, pentru a denota vitejia înaintașilor. Pentru secolul XVII, datorită unei integrări mai puternice a religiei protestante în mentalul colectiv se va favoriza eliminarea acestui termen. Atunci când se pomenește el are sensul de a sprijini paralela biblică la care s-a apelat: dintre păgânul sub care se afla Israelul din Vechiul Testament și păgânul otoman. Din această ordine de idei, termenul de păgân se degradează vizibil și nu mai are accepțiunea celui din sec. XV, precum nici cel din XVI nu-l va mai avea pe cel din XVII.

În secolul XVII are loc și o creștere a numărului celor prezenți în teritoriile turce, mai ales la Poartă, iar contactul direct și experiența avute de aceștia se traduc printr-o îmbunătățire de imagine a otomanului, deoarece se percepea disciplina din imperiu, libertatea de practicare al cultului oferită minorităților, care era mult mai preferabilă acțiunii de prozelitism catolic.

Bineînțeles că pe teritoriul transilvănean avem și cazuri de cronicari care privesc cu ură alteritatea otomană, dar aceasta trebuie pusă mai mult pe seama alinierii lor spre interesele habsburgice. Aceasta este diferența dintre fatalismul ce amprenta imaginea otomanului în Țările Române și fatalismul biblic din Transilvania. După momentul 1658, imaginea stăpânirii otomane se degradează, în strânsă legătură cu degradarea statutului țării în raporturile cu otomanii. Pe lângă imaginile negative, întâlnim cronicari care dezvoltă adevărate expuneri despre viața minunată a țării când se afla sub strălucitul Suleyman. Imaginea sultanului merge până la varianta extremă pozitivă, fiind văzut ca Nabucodonosor, cel cu inima înmuiată de Dumnezeu, pe când se aflau evreii sub stăpânirea sa. Un loc important este ocupat în cronici de înrobirea tătarască, care a produs o mare supărare țării, dar și pentru aceasta sunt de vină domnitorii prin traiul lor nesăbuit, mai ales Rákoczy II.

Nici după constituirea Marelui Principat al Transilvaniei, nu se renunță brusc la imaginea fatalistă biblică a otomanilor, ci treptat, lucru impus de situația care părea că nu-și va mai relua vechiul statut și de nevoia de supraviețuire și de acomodare în noul context, după ce mulți s-au văzut nevoiți să se întoarcă din peregrinări și să se așeze la casele lor.

Variantele antiotomane sau pro-otomane nu au lipsit, fiind influențate de facțiunea politică în care se găseau cronicarii, dar în linii generale putem reda ca o caracteristică specială imaginea alterității privită din prisma fatalității biblice.

Imaginea Imperiului otoman, după cum am văzut nu a fost percepută de toată societatea în mod egal, nuanțările în această privință găsindu-și locul în scrierile timpului.

Sub suzeranitatea otomană, Transilvania devine cetatea Calvinismului, aici găsind loc spre așezare, unitarienii,⁹²⁵ iar principii transilvani jucau roluri importante pe lângă tabăra protestantă în timpul Războiului de 30 de ani (1618–1648).⁹²⁶ După dezastrul de la Viena, imaginea otomanului pe plan european se înrăutățește, apăruseră păreri ce vehiculau soluții de la o creștinare în grup a otomanilor, până la eliminarea completă a elementului turc prin trecerea prin sabie.⁹²⁷

În urma analizei izvoarelor cronistice, am reușit să stabilesc chiar o partajare a cronicarilor în problema perspectivei asupra lumii otomane, după termenii pe care îi folosesc în cronici. Astfel s-a reușit împărțirea în trei grupe: *antiotomanii* care apelau la formule de exprimare precum „tiranul turc”, „înrobitorul turc”, „păgânul turc”; *neutrii* pot folosi concomitent sau nu termenii „păgân” și „turc”, termeni ce

⁹²⁵ Halil Inalçık, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, p. 307.

⁹²⁶ *Ibidem*.

⁹²⁷ *Ibidem*, p. 217.

alternează din moștenirea trecutului sau datorită poziției lor tranzitorii impuse de funcție, de la negativ la pozitiv; și *realiștii*, care în urma contactelor cu turcii îi percep la justa lor valoare, redându-i prin termenul simplu de „turc”.

Fatalismul biblic este cel care trasează portretul alterității otomane, al armatei turcești cu precădere. Alteritatea tătară, deși este privită tot prin prisma aceluiași fatalism nu beneficiază deloc de nuanțe pozitive, fapt ce reiese din comportamentul lor imprezvizibil și greu de stăpânit până și de sultan.

Însă noile schimbări petrecute la nivel european vor face ca Imperiul Otoman să fie perceput ca un veritabil aliat prin prisma politicii de confederație, Franța iar mai apoi statele protestante vor găsi în el contragreutatea necesară pentru ca supraviețuirea lor statală și identitară să nu fie lezată de Sfântul Scaun sau de Casa de Habsburg. Puterea otomană în Europa era o poliță de asigurare a protestanților și calvinilor în secolele XVI–XVII, pe care încă din 1552 alte state nu ezită să îi incite împotriva Papalității și a Împăratului.⁹²⁸

În timpul războiului religios din Franța (1562–1598) otomanii au sprijinit partidul calvin, iar după masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu din 1572, au replicat prin amenințarea cu impunerea embargoului comercial.⁹²⁹ Un manuscris german din 1684 nota că „*Turcul va cădea asupra creștinătății [...] Dușmanul este turcul, și încă și mai mult francezul și ungurul care îi sunt aliați.*”⁹³⁰ O parte a aristocrației ungare opta pentru sustragerea de sub austrieci, după „*exemplul transilvănenilor care sunt tratați destul de blând de către turci*”.⁹³¹ (aprox. 1683).

Protestanții erau văzuți de către otomani ca fiind aliații lor, padișahul le trimitea agenți și scrisori de recomandare (teşvik edici mektuplar), iar Melanchton, apropiatul lui Luther stabilea contacte cu Patriarhul ortodox de la Istanbul.⁹³² Referindu-se la schimbările de ordin mental ce au loc la nivelul Europei, Veniamin Ciobanu arată că din dușmanul cel mai de temut, cu care nu se dorea defel vreun posibil contact, din viziunea „*celui mai teribil turc*”, imaginea sa tranzitează spre „*cei mai de dorit aliați*” în percepția boemă.⁹³³

Chiar dacă Europa fierbea în seva națională și fiecare etnie își conștientiza identitatea și tindea spre formațiuni state-etnii, în cazul Transilvaniei nu se poate vorbi chiar de așa ceva. Fiind o țară compusa din mai multe etnii, trei nații privi-

⁹²⁸ Idem, *The Turkish impact on the development of modern Europe* în Kemal H. Karpat, „Social, economical and Political Studies of the Middle East”, E.J. Brill, Leiden, 1974, vol. IX, p. 53.

⁹²⁹ Halil İnalcık, *Osmanlılar*, p. 216.

⁹³⁰ V. Ciobanul, „*Rațiune de stat*” și „*Solidaritate creștină*” în secolul XVII în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, Editura Academiei Române, Iași, 1955, nr. XXXII, p. 70.

⁹³¹ Ibidem, p.78.

⁹³² Halil İnalcık, *Osmanlılar*, p. 306.

⁹³³ V. Ciobanul, „*Rațiune de stat*”, p. 69.

legiate (deși erau patru în țară), și patru religi recepte (excluzând-o pe cea de rit răsăritean), acel individualism nu poate fi conceput în raza naționalului, deoarece duce automat la „dezagregarea” țării. Însă dacă vorbim de un individualism general al țării, da, acesta există, prin conștientizarea identitară transilvăneană, sprijinită de sultan. Nu putem vorbi de o nație transilvană în ansamblu deoarece locuitorii erau amalgamați, împărțiți pe etnii, fiecare vorbitori de limbă vernaculară proprie și cu religia particulară, dar nici nu putem trece cu vederea identitatea care îi unește prin acel sentiment al transilvanismului ce datorită proceselor istorice externe și interne a făcut sa se întărească, să fie remarcat și să i se acorde o atenție în măsura receptării sale de mentalul colectiv și să fie exaltat apoi în imaginarul societății marcate de spațiul și timpul Principatului aflat sub otomani.

Suzeranitatea otomană a creat un climat propice pentru plămădirea și conștientizarea acestei idei. Sultanul, prin politica promovată era interesat de favorizarea și sprijinirea a tot ce era contrar Habsburgilor pentru a le submina puterea. Astfel Reforma ce pătrunde în Transilvania își găsește repede adepți și se extinde. Renașterea prin excelență favorizează protestantismul prin încurajarea limbilor vernaculare.

Pornind de la premiza conceptului de „rațiune de stat” în viziunea Republicii nobiliare poloneze, pe a cărui analiză dezbătea problema Veniamin Ciobanu, afirmând că gândirea politică poloneză preia conceptul de „contrafort al Creștinătății” ce presupunea apărarea intereselor catolicismului putem și noi să facem o analogie pentru Republica nobiliară transilvăneană. Însă în sens contrar „rațiunea de stat” transilvăneana era bazată pe rațiunea politică ce oferea protestantismului un sprijin puternic în acest teritoriu, unde elita nobiliară prefera să aleagă „*răul cel bun*” în defavoarea „*bunului cel rău*”, formule plastice prin care nenumărați croniști își exprimă concepțiile politice referitoare la Imperiul otoman și Austria. Atât formulele cât și numele Republicii îl găsim în cronici. „Sărmana patrie” este de asemenea o formulă folosită destul de des în actele vremii, fie ele cronici, corespondențe sau documente, de către cele trei stări, pentru a desemna țara Ardealului.

În ce privește imaginea princiară ea era dictată atât de caracterul conducătorului cât mai ales de sentimentele societății. Dacă unora societatea le fabrica descendențe legendare, altora știa să le găsească asemănări hiperbolizante sau din sfera anormalității, pentru a le justifica comportamentul nestatornic și paguba ce o aduseseră țării.

Moartea era privită ca un lucru firesc, teama lor nu era de moarte, pentru care se pregăteau intens în timpul vieții – conform testamentele, ci de momentul judecății de apoi, în așteptarea căreia încercau să ducă o viață exemplară.

Pedeapsa asupra corpului defunct era cea mai cumplită pedeapsă, iar cronicile ne prezintă cazurile principilor decăzuți care au suferit-o. Perioada în care corpul

părăsit de suflet stătea pe pământ era destul de lungă în comparație cu ritualurile de astăzi și se aplica doar casei princiare și eventual mării nobilimi. Se urmărea ca toți cei doritori să-și aducă ultimul omagiu în cel mai bun mod cu cuviință. Dar acum e și momentul când corpul se poate pângării spre pedeapsă, iar cadavrele principilor expuse în șanțurile cetății, decapitate sau lăsate neînhumate pur și simplu aduc mărturie despre o lume în care mai degrabă decât Judecata de apoi, cei rămași în urmă se îngrijeau să-și plătească cu vârf și îndesat suferințele, descărcându-și patima nu doar pe apropiații principelui tiran ci și pe leșul acestuia.

Corpul lui Martinuzzi sau al lui Gabriel Báthory au fost aruncate în afara orașului și ținute spre dezonoare luni de zile. Scopul era și unul educativ (la fel ca în cazul expunerii execuțiilor de drept comun) – ca cei ce văd să ia aminte și să nu mai contravină rânduielilor. Dacă Martinuzzi a stat 70 de zile neînmormântat, G. Báthory stă ani buni în așteptarea îngropării veșnice. Lui Andrei Báthory i se taie capul de către secui dar în fața acestei dezonorări Mihai Viteazul a reacționat prompt și a cerut să i se coase înapoi și i-a făcut o înmormântare pe măsură. La turci, cancelarul polon a fost decapitat în urma campaniei din 1620 și capul i se trage în țeapă în fața catedralei Aya Sofia, cu bilețul pe frunte rezumând ce a făcut și cine era – un semnal dat reprezentanțelor diplomatice la Poartă, mai degrabă decât locuitorilor orașului. Mormintele princiare sunt devastate nu numai de turci în 1657–8, dar și de austrieci în 1644. Era forma cea mai mare de umilire ce se putea pune în practică.

Dar dincolo de aceste fapte cu conotație politică viața își urma cursul firesc, surprins atât de cronicari cât și de documentele vremii. Curțile princiare era spații bogate, deschis artelor și culturii, cu un aparat administrativ ce le ținea în permanentă legătură cu Poarta. De altfel există indicii că interacțiunea cu alteritatea turcă avea loc chiar în cadrul cotidianului și la reședința princiară. În socotelile princiare am identificat lista de plăți a muzicanților între care figurează un posibil muzicant turc, plata poștei la Poartă și compoziția ei, o listă de cumpărături ce cuprinde necesitățile principelui. În evidența animalelor iarăși am găsit ordinea evidenței cabaline „turcești” – pur sânge arab.

Transilvanismul – în cadrul suzeranității turce își conștientizează identitatea, Transilvania devine în imaginarul locuitorilor ei micul Israel, țara care a scăpat furiei divine și căreia divinitatea i-a oferit o nouă șansă sub turci. Toate aceste inflexiuni ale gândirii analoge sunt surprinse în cronică și alte tipuri de documente, lăsând să se întrevadă lumea vie și colorată a Ardealului secolelor XVI–XVII și modul în care o pătură cultă și interesată de preservarea memoriei – cronicarii – vedeau această lume.

Anexe

Lista cronicarilor și a cronicilor transilvănene pentru perioada Principatului Transilvănean

Deși opiniile istoricilor variază în problema discuțiilor purtate pe tema datării exacte atât a constituirii Principatului Transilvania, cât și a sfârșitului ei, mai bine zis al trecerii ei într-un alt stadiu de existență, ce coincide cu sfârșitul suzeranității turcești și începutul celei austriece, aceasta perioadă este încadrată de Călin Felezeu pentru anii 1541–1688. Și în cadrul studiului de față s-a optat pentru aceeași perioadă principală. Înșiruirea este dată în funcție de perioada nașterii cronicarului, cu gruparea pe cronici interne scrise de cronicari aflați sau nu pe teritoriul Transilvaniei. Au fost selectate doar cele care au valoare mai mare sau mai mică pentru tematica abordată.

Lista este redată după lucrarea lui Ioachim Crăciun, selectate cronologic.⁹³⁴

a) Cronici ce se găsesc pe teritoriul României:

1. Mindszenti Gábel (înc.sec. XVI–după 1540), *Első Zapolya Janós király utolsó napjai. (Ultimele zile ale regelui Ioan I Zapolya)*. [1540].
2. Gáspár Heltai (înc.sec. XVI–1574), *Magyar krónika (Cronica maghiara)* – [1526].
3. Ioan Mihail Brutus (1571–1592), *Ungaricarum rerum libri qui exstant*. [1490–1552].
4. István Székely (înc. sec. XVI–cca. 1563), *Magyar Krónikája, mely 1765 esztendőben az esztendőbeli nyomtatásból által íratott Marosvásárhelyt (Cronica maghiară, transcrisă în anul 1765, după tiparitura din 1559, la Târgu-Mureș)* [1330–1557].
5. Idem, *Székely István kronikájának folytatása, 1558–1601. (Continuare la cronica lui Székely István, 1558–1601)*. [1558–1601].
6. Toma Bomel (prima jumătate a sec. XVI–1592), *Chronologia Rerum Hungaricarum, Reges et res gestae Pannonum. [de la începuturi–1556]*.
7. Ioan Lebel „Lebelius” (sf. sec. XVI–1566), *Elegia de oppido Thalmuc 1542 et 1559. [până în sec. XVI]*.
8. Jeronim Ostermayer (cca. 1500–1561), *Historien von 1520 Jahr bis Anno 1561. [1520–1561]*.
9. Anonimul continuator al lui Ostermayer, *Fortsetzung der „Historien” des Hieronimus Ostermayer. [1562–1570]*.
10. Grigorie Bánffı (prima jum. a sec. XVI–după 1566), *Profectionis serenissimi principis Joanis Secundi electi regis Hungariae ad caesarem Turcarum modus et series. [1565–1566]*.

⁹³⁴ I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul Manuscriselor de cronici interne. Sec. XV–XVIII. Privind istoria României*, București, 1963, ed. Academiei R.P.R

11. Anonim, *Historia oder Erzählung wie sich die ungrische Nation wieder die Löbl. deutsche Nation zu Klausenburg emport hat und sie durch Anschlag, Rath, Praktik und Hülfe Michailis Csaky des Cancelars und anderer Ungarn um die alte Freiheit der Hauptkirche und Pfarre gebracht hat im Jahr nach Christi Geburt, 1568*. [1568].
12. Anonim, *Breve Chronicon Daciae <seu Annales Templi Coronensis, 1143–1571>*.
13. Christian Schesaeus (cca. prima jumătate a sec. XVI–1585), *Ruinae Pannonicae libri quatuor, continentes Statum reipublicae et religionis in Ungaria, Transilvania vicinisque regionibus imperante Joanne Secundo, electo rege Ungariae, etc. Addita est historia bello pannonico Solymanni Imp. Turcorum ultimo Julae et Zygethy expugnationem continens <1556–1571>*.
14. Francisc Forgách (cca. 1530–1577), *De statu reipublicae hungaricae Ferdinando, Johanne, Maximiliano regibus ac Johanne Secundo principe Transilvaniae commentarii <1540–1572>*.
15. Borsos Sebestyén (cca. 1520–1584), *Cronica a világnak lett dolgairól <Cronica despre întâmplările lumii (1490–1583)>*.
16. Ioan Gálfi (prima jumătate a sec. XVI–1593), *Historia suae aetatis... ab anno 1540 usque 1585*.
17. Christian Thobiae (1543–1589), *Kalenderaufzeichnungen <1514–1588, cu adaosuri ulterioare-1592>*.
18. Anonimi, *Inscriptiones chronologicae parietum templi olim coronensis et cibiniensis, cum continuatione Martini Oltardi 1143–1590*.
19. Anonim, *Series vajvodarum Transilvaniae ab anno domini 1500 <usque 1594>*.
20. Anonim, *Diarium regiminis principis et cardinalis Andreae Bathori ab anno 1598 usque 1599 inclusive*.
21. Bors János (cca. a doua jumătate a sec. XVI–cca. prima jumătate a sec. XVII), *Csikszentkirály Bors Janós Krónikája, 1595–1600 (–1619) <Cronica lui Ioan Borș de Sâncrai, 1595–1600 (–1619)>*.
22. Simeon Czack (1567–1603), *Ephemeris libellus, in quo acta quotidiana perscribuntur <1590–1602>*.
23. Idem, *Diarium, das ist ein Büchlein, in welchem etliche verstorbene gute und fromme Herzen und Freund verzeichnet sind sampt angehägten, Grabschriften, beschrieben in <15>98 Jahr des monats Maii 14 Tag durch Simonem Czack, Coronensem... <1549–1603 (1810)>*.
24. <Ștefan Decani> (cca. prima jumătate a sec. XVII–1682), *Kurz gefasster Bericht, von der Belägerung der Stadt Bistritz, welche Georg Basta, General unter Ihro K. K. Majestät Rudolphus Röm. Käyser im Jahr beängstigtet und ruinieret hat*.
25. Toma Bordan, *Expeditio Schirmeriana, das ist: Kurtze Beschreibung aus was Ursachen herr Antonius Schirmerus zur Jahr 1602 von einem Ehrsamem, Wohlweisen rath der Königlichchen Hermannstadt, nacher Szathma'r und von dar nacher Prag in Böhmen zu Ihrer Röm., Kaiserl. Majestät Rudolpho II sey ausgesendet worden. Einfältig entworfen von einen der historischer Wissenschaft Liebhabern im Jahr 1699 mense Martio <1601–1603>*.

26. Anonim, *Darium obsidionis Claudiopolitanae per Moysen Szekely pertentatae anno 1603 a 21 aprilis usque 9 Junii*.
27. Marcu Schunckabunck (cca. mijlocul sec. XVI-1608), *Chronic <1597–1603>*.
28. Szamosközy István (cca. 1565–cca. 1612), *Historiae Rerum Hungaricarum, ab a<nn>o 1558 usque ad a<nu>m 1586 gestarum libri IV. Ex Codice Kollariano optimaе notae Ms. Ut videtur seculi XVII qui in Tabulario sanctiori domus augustae adservatur, descripti*. Viennae Austriae MDCCCXII.
29. Idem, *Rerum Transylvanarum pentades et hebdomades <1598–1599 et 1603>*
30. Paul Enyedi (cca. prima jumătate a sec. XVIII–cca. sfârșitul sec. XVIII), *Az Erdély veszedelemről. Enyedi Pál énekéből, 1598–1605-ig < Despre nenorocirea Transilvaniei. Din cântecul lui Paul Enyedi, 1598–1605>* .
31. Anonim, *Historia principis Sigismund Báthori, in qua praesertim vicissitudines et miseriae, quae Bastanis temporibus Transilvaniam usque ad annum 1605 presserunt, exponuntur*.
32. Somogyi Ambrus – Simigianus (1564–1637), *Historia rerum Hungaricarum et Transilvanicarum ab anno 1490 usque 1606*.
33. Anonim, *Fragmenta historica rerum inde a nativitate sua in Transilvania gestarum 1554–1607*.
34. Anonim, *Beschreibung wie Hermannstadt in Siebenbürgen von dem mörderischen Bluthund Gabriel Ba'thori anno 1610 eingenommen und mit Ihr Nachmal ist gehandelt worden <1609–1610>*.
35. Ioan Ursinus (cca. a doua jumătate a sec. XVI–1611), *Chronologia rerum Hungaricarum a primo Hunnorum in Pannoniam adventu, hoc fuit a.C. 366 ad 1566 a nato Christo annum collecta et subseque per anonimum Schaesburgensem usque ad annum 1610 continuatā, 366–1610*.
36. Mihail Seybriger (cca. 1600–1673), *Kurze historische Anmerkungen <1599–1611>*.
37. Martin Banfi senior (cca. 1574–1613), *<Excerpta ex M. Banfi calendario, 1590–1612>*.
38. Simeon Brenner (cca. a doua jumătate a sec. XVI–după 1612), *Wie sich der Tyrann Gabriel Ba'thori gegen die Hermannstädter Bürgerschaft verhalten und was er darinnen verübet hat, 1609–1612*.
39. Paul Fenescher (cca. a doua jumătate a sec. XVI–după 1612), *Chronik <1611–1612>*.
40. Mihail Weiss (1569–1612), *Liber annalium raptim scriptus per Michaellem Weyss Mediensem, senatorem reipublicae Coronensis, in quo conscribendo etsi non eam (chare haeres), quam merito debuissem, adhibere potui diligentiam, nihilominus tamen charum... ob studium et voluntatem singularem in te meam, quam praesento, dum commemorando qualiter cunque tandem annales hosce non me, sed te de iis docere cupio <1569–1612>*.
41. Mikó Ferencz (1585–1635), *Históriája 1594–1613 (Istoria sa, 1594–1613)*.
42. Simeon Paulinus (cca. 1580–1628), *Eine Historie von dem Báthori Gábor <1608–1613>*.
43. Veres Bojti Gáspár – „Boithinus”(cca. 1590–după 1640), *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen (1595–1614)*.

44. Valentin Gockesch (cca. sfârșitul sec. XVI–1656), *Chronich <1611–1614>*.
45. Borsos Tamás (1566–1634), *Vita, vel potius totius vitae Thomae Borsos de Maros Székelyva'sa'rhely scripta in Constantinopoli per ipsimet Thomam Borsos in anno a creatione mundi 5573, in anno Dni Jesu Christi 1614, in anno Mohametis prophetae 1025 <1584–1612>*.
46. Idem, *Itinerarium ad fulgidam portam eiusdem Thomae Borsos <1613>*.
47. Idem, *Borsos Tamásnak második portára való járásának közönséges historiája: melyet obiter csak irtam meg az Konstantinápolyba in anno Dni Jesu Christi 1618 <–1620> (Istoria celei de a doua calatorii la Poarta a lui Borsos Tamás, pe care abia am scris-o in Constantinopol in anul Domnului Isus Christos 1618 <–1620>)*.
48. Bánfi Peter (mainte de 1573–1617), *Tagebuch < 1599–1616>*.
49. Anonimi, *Kalendar – Chronik <1423–1616>*.
50. Hegyes Andras (1578–1627), *Diarium <1603–21 mai 1617>*.
51. Simeon Massa (cca. 1536–1605), Marcu Fuchs (1557–1619), *Marci Fuchsii Chronica rerum ab Ungariae regibus, Transilvaniae, Valachiae, Moldaviaeque principibus atque vayvodis ab anno Christi 990 ad 1619 usque gestarum seriem continens*.
52. Marcu Fuchs (1557–1619), *Notatio historica rerum gestarum in Hungaria et Transilvania etc. ab anno Christi 1586 usque ad haec nostra tempora <1619>*.
53. Simeon Nösner (cca. mijlocul sec. XVI–1619), *Res actae quaedam in partibus Hungariae et Transilvaniae consignatae a Simone Nösnero, pastore Ecclesiae Heltvinensis <774–1619>*.
54. Paul Sutoris (cca. mijlocul sec. XVI–după 1620), *Auszug aus einer alten Chronik, verfasst von Paulo Sutoris, einem Kronsta:der, und zusammengezogen anno 1614 mense decembri bis 1620<251–1203, 1203–1600, 1603–1620>*.
55. Mihail Bayer (cca. sfârșitul sec. XVI–după 1642), *Excerpta quaedam ex Annalibus Michaelis Bayeri, pastoris quondam Eczellensis, statum ecclesiae et reipublicae spectantia ad annum 1625 et sequentes... <1625–1627 (–1674)*.
56. Toldalagi Mihály (cca. 1580–1642), *Az öreg Toldalagi Mihálynak, az öreg Rákóczi György fejedelem tanácsának és Marósszéknek Fő Capitányának emlékezetül hagyott írása. (Memorialul bătrânului Toldalagi Mihály, consilier al lui Gheorghe Rakoczi cel Bătrân și căpitan suprem al scaunului Mureș)*.
57. Idem, *Követségi naplója és jelentései Bethlen Gábor fejedelemhez 1627. (Jurnalul de solie și relațiile făcute principelui Gabriel Bethlen în 1627)*.
58. Idem, *Toldalagi Mihály követségi naplója, 1630. (Jurnalul de solie al lui Toldalagi Mihály, 1630)*.
59. Idem, *Toldalagi Mihály naplója 1636-bol. (Jurnalul lui Toldalagi Mihály din 1636)*.
60. Forgátsch Mihail (1563–1633), *<Chronik des Kronsta:der Stadsherrn Michael Forgatsch bis zum 29 Juli 1631 durch demselben geschrieben, 1203–1631 (–1694)>*.
61. George Tatrosy (1599–înainte de 1653), *<Önéletírása és történelmi feljegyzései, 1560–1645>. (<Autobiografie și insemnari istorice, 1560–1645>)*.
62. David Böhm și alții (cca. Inceputul sec. XVII–după 1655), *Kalenderaufzeichnungen <1655–1805>*.

63. Kornis Ferencz (cca. începutul sec XVII–1661), *Naplója, 1629, 1630, 1632. (Jurnalul sau, 1629, 1630, 1632).*
64. Vasile, Protopopul din Braşov (cca. 1590–1659), <*Chronica, 1392–1633*>. *Spunere precum au fost lucrul la aceasta sfanta beserica din Şcheii Braşovului.*
65. Ioan Sigerus (cca. a doua jumătate a sec. XVI – 1643), *Ἀμνημονεύτοις <1615–1642>.*
66. Anonim, *Bellum religionarium Gabrielis Bethlen cum Ferdinando II pace Nikolsburgica terminatum <1623–1644>.*
67. George Banffy (cca. începutul sec. XVII–1659), *Naplója, 1644. (Jurnalul său, 1644).*
68. Gabriel Haller (1614–1663), *Napló könyve, 1630–1644. (Jurnalul sau, 1630–1644).*
69. Kálnoki István (cca. sfârşitul sec. XVI–cca. mijlocul sec XVII), *Napló könyve, melybe bé foglalta Első Rákoczi György Erdély fejedelemnek 1645-ben a felséges Austriai ház ellen a Szvecziai hadak mellé az Erdély hadakkal Morva Országban és Szilésiába menetelénk rendét. (Jurnalul său, în care e cuprinsă rânduiala plecării oştilor lui Gheorghe Rakoczi I, principele Transilvaniei împotriva casei austriece, în 1645, alături de oştile suedeze, în Moravia şi Silezia).*
70. Borsos Tamás (Junior)(cca. începutul sec. XVII–a doua jumătate a sec. XVII), *Diarium.*
71. Szegesvári Bálint (cca. sfârşitul sec. XVI–după 1654), *Kronikája, 1606–1654. (Cronica sa, 1606–1654).*
72. Kemény János (1607–1662), *Önéletirása, 1607–1655. (Autobiografia sa, 1607–1662). [1595–1655].*
73. Anonim, *A tekintetes, nagyságos és méltóságos Kemény Jánosnak Erdély országban való bémenetele. (Intrarea în ţara Ardeleană a măritului, [...] Kemény János). [1660].*
74. Anonim, *Fragmentum Diarii rerum per principem Joannem Keménv mense Aprili 1661 gestarum.*
75. Nagy Szabó Ferencz (1581–1658), *Memoriáleja. (Memorialul său.) [1580–1658].*
76. Szabó István (cca. începutul sec. XVII–după 1657), *Erdélynek és N. Enyed városának két rendben esett égetésének, sattzoltatásának, raboltatásának rövid de hiteles históriája. (Scurta dar adevărata istorie a arderii, jefuirii şi pustiirii Transilvaniei şi a oraşului Aiud în doua rânduri.) [1657–1704].*
77. Martin Albrich (1630–1694), *Fragmenta <1648–1659>.*
78. Ioan Caioni (1629–1687), *Lupulj vajdának romlásáról és vitéz magyaroknak s havas elföldnek nyertes állapattokrol valo ének Isten segedelméből egy anachoreta által. (Cântec despre sfârşitul voievodului Lupu şi despre biruinţele ungurilor şi a Țării Româneşti, cu ajutorul lui Dumnezeu, de un anahoret).*
79. Paul Brölfft (cca. 1642–după 1710), *Wahrhaftige Beschreibung was sich in der in Siebenbürgen liegenden Hermannstadt unter der Rakoczianischen Bela: gerung zugetragen im Jahr 1659 und angehalten bis a. 1660 in Mai.*
80. Enyedi István (cca. începutul sec. XVII – după 1660), *Occasio suscepti itineris et belli principis Rákoczi II in Poloniam (1657–1660).*
81. Anonim, *Primejdia cea rea şi căderea oştei Ț<a<raii Ardealului într-acesta chip s-au tâmplatu <1657>.*
82. Ioan Graffius (1614–1668), *Siebenbürgische Ruin, 1658–1660.*

83. Trostfried Hegenitius (cca. începutul sec. XVII–1660), *Chronik <1660>*.
84. David Herrmann (cca. prima jumătate a sec. XVII–1682), *Annales rerum politicarum in Transilvania inde a reformatione religionis anno scilicet MDXX gestarum collecti per Davidem Herrmannum Mediensem, pastorem Arbegensem anno 1655 <1520–1648>*.
85. Idem, *Ruina Transilvaniae <1648–1659>*.
86. <Mihail Hermann> (1602–1660), *Historische Anmerkungen <1631–1660>*.
87. Dimitrie Kereszturi de Dobo (cca. sfârșitul sec. XVI–1660), *Acta dierum sub quibus Georgius Rakoczi et Achatius Bartsai, una cum suis adhaerentibus, intra et extra civitatem Szeben, super regimine regni Transylvaniae contendunt <1659 Nov. 21 – anno 1660 Jan. 31>*.
88. Mihail Moses (cca. prima jumătate a sec. XVI–după 1600) *Ettliche furnemste und merkliche Geschichten so in Ungarn und Siebenbürgen gescheen sind, seydt der Zeit her – 373 <bis zum Herbst 1600>*.
89. Ioan Krempes (1628–1692), *Grosse Chronik <vom Jahre 1606 bis zum 12 October 1660>*.
90. Andrei Oltardus (1611–1660), *Chronologia rerum Transilvanicarum ex Msto seculi XVI-ti et Calendario Ebneriano adjectisque ad eundem consignationibus historicis Andreae Oltardi composita 1002–1660 – (1667)*.
91. Laurentiu Kusch (cca. 1622–1670), *Diarium <1653–1661>*.
92. Ioan Lutsch (1607–1661), *Diarium dessen in dem Herrn rahenden N.V.W.W. Herrn Johannes Lutsch, vormals gewesenenen treuen Königsriechter unserer Hauptstadt Hermannstadt, so aus seinen eigenen Manuscriptis von Worten herausgezogen, 1607–1661*.
93. Daniel Henrici Birthelmer (cca. prima jumătate a sec. XVII–1685), *Diarium < 1646–1662>*.
94. Ladislau Rhédei (1636–1664), *Napló. (Jurnal.) [1653–1657, 1658–1663]*.
95. <Ioan Goebel, George Wachsmann> (cca. sfârșitul sec. XVI–1663), *Chronica civitatis Schäsburgensis ab anno 1514 usque 1663*.
96. Szalárdi Janós (1601–1666), *Síralmas magyar krónika. (Cronica de jale maghiară.) [1526–1662]*.
97. Daniel Nekesch-Schuller (1606–după 1664), *Chronik, I. Ein kleiner und kurzer chronikischer Extract ab anno Christi bis 1633. II. Eine kurze Delienation oder Beschreibung meines Lebenslaufes <1633–1664>*.
98. Georg Kraus (1607–1679), <*Siebenbürgische Chronik, 1608–1665*>.
99. Idem, *Ausführliche Beschreibung des Elendes, welche von anno 1599 bis 1606 Schässburg und andere umliegende Oerter, samt einem grossen theil Siebenbürgens erlitten, aus unverwerflichen Urkunden der Stadt Schässburg zusammen getragen*.
100. Idem, *Memorial und kurze wahrer Bericht, was über diese unsere Stadt Schässburg, als in der Ordnung der sächsischen königlichen Städte in Siebenbürgen, aus der Hauptstadt Hermannstadt, die erste, innerhalb vierhundert fünf und achtung Jahren ihrer Erbaung, bis in dieses unglückliche 1676 Jahr... durch mich Georgium Kraus*

- einunddreissig Jährigen Juratum Notarium aufgesetzt und verzeichnet <1191–1676>.*
101. Bethlen János. (1613–1678), *Historia Rerum Transilvanicarum ab anno 1662 usque ad annum 1673*.
 102. Wolfgang Bethlen (1639–1679), *História de rebus Transylvanicis (1526–1609)*.
 103. Bethlen Miklós (1642–1716), *Emlékiratai. (Memorii.) [1659–1690]*.
 104. Idem, *Önéletírás. (Autobiografie.) [1642–1710]*.
 105. Anonim, *Fragmenta historiae Transylvanicae ad annum 1674*.
 106. Enyedi Marton (cca. inceputul sec. XVII–după 1675), *Emlékezésnek könyve. (Cartea amintirilor). [1601 august-1675 martie]*.
 107. Ioan Lintzigh (1606–1679), *Életének kezével írott diariuma. (Jurnalul vietii sale scris cu mana sa.) [1660–1675]*.
 108. Pseudo-Simion Niger. 1678, *Diarium Sim. Nigr. A<us> d Jahre 1678*.
 109. Dávid Rozsnyai (1641–1718), *Történt dolgok, első Ferdinand romai nagy császárnak idejeto! fogva első Leopold s Erdélyi fejedeleme! második Rakotzi Györgyne! idejéig*.
 110. Idem, *Rozsnyai Dávid naplója, (Jurnalul lui Dávid Rozsnyai.) [1660–1670]*.
 111. Idem, *Apafi Mihály Érsekújvár alá menetele, 1663. (Plecarea lui Mihail Apafi, la Érsekújvár în 1663)*.
 112. Idem, *Rozsnyai Dávid diarium, 1663–1673*.
 113. Thököly Imre (1657–1705), *Naplója, 1676–1678 évekből. (Jurnalul său, din anii 1676–1678)*.
 114. George Ja:ckel (cca. mijlocul sec. XVII–1708), *Kurze Beschreibung derjenigen Ha:ndel, so sich bei dem Heereszug Ihrer Fürstlichen Gnaden Herren Micaelis Apafi, unseres Gnädigen herrn bis in Ungarn, wohin ich georg Ja:ckel, Senator Coroniensis, von Kronstadt auch expediert wurde, zugetragen <1681>*.
 115. Francisc Török (cca. prima jumătate a sec. XVII–după 1683), *Napló könyve Első Apafi Mihály Erdélyi fejedeleme! 1681-ben Magyar országra tett tábori utazasarol. (Jurnalul expediției lui Mihail Apafi I, principele Transilvaniei, în Ungaria la 1681>*.
 116. Gáspár Kornis (prima jumătate a sec. XVII–după 1683), *Familiájának viszontagságairól és történeteiről, 1594–1683. (Despre vicisitudinile și istoriile familiei sale, (1594–1683)>*.
 117. Ioan Nemes Sen. De Haghig (prima jumătate a sec. XVII–1688), *Jegyezökönyvéből summásan kiszedett emlékezetre méltó dolgok <16 febr. 1651–4 dec. 1686> <Íntámlări scurte, demne de amintit din caietul său de însemnări 16 februarie 1651–4 decembrie 1686>*.
 118. Anonim, *Originalbericht <1688>*.
 119. Ioan Alzner (cca. mijlocul sec. XVII – cca. inceputul sec. XVIII), *Diarium <1687–1689>*.
 120. Andrei Gunesch (1648–1703), *Continuatio Historiae Bethlenianae (1687–1689)*.
 121. Idem, *<Annales Sabesienses, 1544–1602>*.

122. Idem, *Das Siebenbürgischen würgengels Fortsetzung, oder zweyter Theil* <1601–1648>, *Chronic des 17 seculis*.
123. Idem, *Supplementum in Ruinam Transilvaniae a clariss<imo> D(omi)no Davide Hermannconscr.p* <1580–1654>.
124. Asarela Mederus (1660–1689), *Fragmenta* <1687–21 april, 1689>.
125. Mihail Apafi I (1632–1690), *Vehiculum vitae serenissimi ac celsissimi principis Transilvaniae, partium regni Hungariae domini et siculorum comitis Michaelis Apafi* <1632–1689 incl.>.
126. Gheorghe Brancovici (1645–1711), *Cronica romînească – 1686*.
127. Ștefan Filstich (1657–1737), *Beschreibung der Kronsta:der Begebenheiten* <1685–1690>.
128. Anonim, *Fragmenta historica. Rerum Transylvanicarum ad annum 1690*.
129. Anonim, *Annotata quaedam* <113–1691>.
130. Anonim, *Chronik „Saeculum decimum septimum”* <1600–1691>.
131. Francisc Pariz – Papai (1659–1716), *Vitae meae cursus (1649–1691)*.
132. Martin Schuller (cca. prima jumătate a sec. XVII–după 1691), *Diarium* <1642–1691>.
133. Anonim, *Tökölis Einfall in Burzenland, dessen Schlacht bei Tohan und Zernest und Abmarsch aus Siebenbürgen, Anno 1690 den 13 August bis 1691 den 13 Mai*.
134. Ladislau Balog (cca. a doua jumătate a sec. XVII–cca. prima jumătate a sec. XVIII), *Excerpta quaedam ex vita ladislai Balog* <1690 Apr. 15–1692 Apr. 9>.
135. Paul Benckner cel Bătrân, <*Diarium Pauli Benekneri, post modum oratoris communitatis Coronensis* 774–1633>.
136. Idem, *Consignation aller der sachen, davon, so oft er aufm rathaus (als ein Mitglied der löblichen Communität) zugegen gewesen, tractieret worden ist, 1682–1698*.
137. Anonim, *Alte und neue siebenbürgische Chronik* <1652–1694>.
138. Ioan Stamm (cca. prima jumătate a sec. XVII–după 1697), *Tagbuch* <1658–1697>.
139. Marcu Fuchs (1557–1619), Christian Lupinus (1564–1612), I. Oltardus (1576–1630), *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardianum, sive: Annales Hungarici et Transilvanici...* <990–1699>.
140. Anonim, *Annales ecclesiastici ac politici* <1410–1700>.
141. Mihail Apafi II (1676–1713), *Diarium de anno 1690–1694*.
142. Anonim, *Fragmenta historica Transilvaniae ab anno 1670 usque a. 1697*.
143. Anonim, *Fragmenta historica rerum Transylvanicarum ab anno 1690 usque 1697*.
144. Paul Inczédi (cca. 1646–1704), *Maga életében Erdély országában történt közönséges dolgoknak feljegyzései. 1660–1697 (Insemnări despre cele intamplate în Transilvania în timpul vieții sale, 1660–1697)*.
145. Anonim, *Fragmenta historica rerum Transylvanicarum ab anno 1670 usque ad annum 1675 <et> 1690–1698*.
146. Ioan Irthell, Sen. (1638–1700), *Tagebuch, vom Jahre 1638–1700 (–1710)*.
147. Anonim, *Miscellanea ad historiam Saxonum pertinentia* <1420–1704>.
148. George Vass (1659–1705), *Diárium avagy mindennapi löt dolgokról való iras <Jurnal adică insemnări despre faptele întâmplate zilnic (1659–1705)>*.

149. Marcu Fronius (1659–1713), *Fatalis urbis exustio anno 1689 <–14 aprilie 1691>*
150. Anonim, *Fogarascher Cronik, 104–1707*.
151. Martin Seewaldt (cca. a doua jumătate a sec. XVII–1721), *Kirchturmknopfschrift <1689–1694>*.
152. Idem, *Turmknopfschrift <1687–1709>*.
153. Mihail Fronius (1675–1728), *Continuatio der Kirchturmknopfschrift (1687–1705)*.
154. Cserei Mihály (1668–1756), *Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense decembri. Veritas omnia vincit <1661–1711>*.
155. Daniel Wolff (cca. mijlocul sec. XVII–1729), *Hydra Transiylvanica, das ist die durch den Rakotzischen Aufstand in Siebenbürgen entstandene und von dem Teutschen Herkules, ihro Kaiserl. und Königlichen Majesta:t geda:mpfte vickköpfge Landverderbliche Rebellions Schlange, anno 1708*.
156. Teleki Mihály – Fiul (cca. 1660–după 1720), *Életéről valo maga irasa <Autobiografia sa (1690–1720 iulie 28)>*.
157. Marcu Tartler (1685–1757), *Diarium oder Kurtze Verzeichnis einiger Sachen, die er in der Welt geschen und gehöret, erlebt und erfahren, welche ihm selbst und den Seinigen, ja auch andern künftig zu guter Nachricht und Erinnerung dienen könnte: von ihm selbst aufgestzt und renoviert im Jahr Christi 1715 (1648–1694)*.
158. Martin Ziegler (cca. 1660–1716), *Calendarium historicum <591 i.e.n. – 1716 e.n.>*.
159. Idem, *Annotata historica (1678–1718)*.
160. Rusticus Prasmariensis (1599–1718), *Historische Anmerkungen, 1599–1603 u. 1688–1718*.
161. George Soterius (cca. mijlocul sec. XVII–1728), *Bellum Transilvanorum turcicum (1396–1658)*.
162. Idem, *Biblioteca Hungarorum et Transilvanorum rerumque Hungaricarum et Transilvanicarum (–1700)* – contine o listă a cronicarilor până în 1700.
163. Luca Seyberger (cca. mijlocul sec. XVII–cca. 1713), Simeon Blasius (1687 – după 1744), *Haus-Diarium oder Kron-Sta:dtische Zeit-Beschreibung, was sich von Anno 1688 bis zum Ausgang dieses Seculi und des folgends in dem 17 seculo in Kronstadt und Burzenland teils auch in Siebenbürgen begeben. Aufgezeichnet und zusammengetragen von Lucas Seybergern, nachgeschrieben von Simon Blasio Buchbinder 1715 Die 4 Martii <1688–1725>*.
164. Ioan Filstich (1684–1743), *Historica Transilvaniae, Hungariae, Valachiae et Moldaviae <–1727>*.
165. Idem, *Kurtze historische, geographische u. Politische Anmerkungen von Siebenbürgen <–1737>*.
166. Apor Péter (1676–1752), *Metamorphosis Transylvaniae, az az Erdélynek régi együgyű alázatos idejében való gazdagságából, e mostani kevés, cifra, felfordult állapotjában koldusságra való változása, Melyen az mint életében sohasem kapott, hanem Erdélynek régi alázatos együgyűségében holtig megmaratott, úgy az következő maradvainak örökös emlékezetire irt le, hazája felfordult állapotján szanakodo igaz haza-fia és*

gyűkeres székely Baro aL-Torjai Apor Péter, Végezte penig el munkáját az 1736 és életének 60-dik esztendejében Also-Torjai udvarházánál. Et haec meminisse juvabit. <Metamorphosis Transilvaniae, adică schimbarea Transilvaniei din vremurile vechi și simple în starea de cerșit, pretentioasă și încrezută de acum, descrisă pentru generațiile viitoare spre veșnica aducere aminte de cineva care n-a cerut nimic în viață, ci a ramas până la moarte în simplitatea de altădată a Transilvaniei, de un patriot adevărat – căruia i-e mila de stările răsturnate ale patriei sale – și secui get-beget baron Petru Apor de Turia în anul 1736, în al 60-lea an al vieții, la casa sa din Turia. Et haec meminisse juvabit (cca. 1687–1736)>.

167. Idem, *Sinopsis mutationum notabiliorum aetate mea in Transylvania et progressus vitae meae* <1676–1748>.
168. George Haner (1672–1740), *Chronicon templi Etselensis sinistro parieti supra sacristium et parochi... scriptum* <1386–1577>.
169. Thomas Tartler (1700–1770), *Collectanea zu einer Particula:r-Historie von Cronstadt aus unterschiedlichen Documenten zusammengebracht von Thomas Tartler Anno 1741, Fortgesetzt und vermehrt mit einem zweiten bande von Joseph Franz Trausch* <–1827>.
170. Idem, *Tartlaner Chronica oder Historia von dern königlichen Markt tartlau (...)* *Borzenlandischen Distrikte* <997–1754>.
171. Radu Tempea (1691–1742), *Istoriia sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*. <1392–1742>.
172. Christel Königes și alții (cca. a doua jumătate a sec. XVII–1746), *Annales Czeidinenses* <1576–1746 (1840)>.
173. Anonim, *De principibus et statu publico* <1542–1755>.
174. Hermányi József „Dienes” (1699–1763), *Continuatioja Bethlen Farkas historiájára, 1601–1660 inel* (Continuare la istoria lui Wolfgang Bethlen, 1601–1660 inclusiv.)
175. Martin Felmer (1720–1767), *Kurtgefasste Historische Nachricht von der Wallachischen Völkerschaft überhaupt und denjenigen insonderheit die heut zu Tage in dem kayserl. – königl. Erbfürstenthum Siebenbürgen anzutreffen ist*
176. George Matthiae (1719–1768), *Historische Notizen* <1685–1705>.
177. Anonim, *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului din eparhia Hațegului din Prislop* (Cronica rimată de la Prislop, cca. 1400–1762).
178. Petru Bod (1712–1769), *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia...* <–1764>.
179. Idem, *Némely Erdélybe történt dolgok 1676 esztendőtől fogva való feljegyzetése (1718-ig)*, (Însemnări despre întâmplări din Transilvania de la anul 1676 până la 1718).
180. George Körösi (cca. începutul sec. XVIII–1779), *Historia Hungariae et Transylvaniae* –1607.
181. Dimitrie Eustatievici (prima jumătate a sec. XVIII–1796), *Însemnări de cronica ale clericilor din Șcheii Brașovului, 1512–1785*.
182. Iosif Teutsch (1702–1770) și Iosif Trausch (1795–1871), *Besondere Nachricht von Burzenland* <1238–1770 (–1867)>.
183. Idem, *Kurtgefasste jahr-Geschichte von Siebenbürgen, besonders Burzenland* <–1748> .

184. Idem, *Historische Zugabe* <-1770>.
185. Idem, *Nachlese zu den Kurzgefassten Jahrgeschichten von Ungarn und Siebenbürgen* <-1761>.
186. Idem, *Vorstellung wohlfeiler und teurer Zeiten* <1534-1768>.
187. Anonim, *Cronica anonimă a Braşovului pentru trecutul românilor din Şchei, 1392-1790*.
188. Anonim, *Barcenser Memorabilien* <1335-1782>.
189. Iosif Benkő (1740-1814), *Erdély oláh nemzet képe. Lefesté III könyvekben*. (Icoana naţiei române din Transilvania zugrăvită în III cărţi).
190. Mihail Conrad (cca. mijlocul sec.XVIII-după 1784), *Primae lineae fatorum civitatis Sabesi (1150-1551)*.
191. George Draudt (1729-1798), *Diejenige Schrift, weiche im Jahr 1794 in den neuen Thurmknopf des Marktes Zeiden gelegt worden ist, und eine Chronik von zeiden entha:lt, 1189-1794*.
192. Ioan Mihail Ballmann (1765-1804), *Siebenbürgische Annalen des XV-ten Jahrhunderts <1401-1526>*.
193. George Mihail Gottlieb Herrman(1737-1807), *Das alte und neue Kronstadt (-1800)*.
194. Anonim, *Die Moldauischen Woyvoden <1524-1553>*.
195. Samuil Micu-Clain (1745-1806), *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae, seu ut quidam barbaro – vocabulo appellant Valachorum ab initio usque ad seculum XVIII <-1773>*.
196. Idem, *Scurta cunoştinţă a Istoriei Românilor <-1800>*.
197. Idem, *Istoria şi întâmplările românilor. Acum într-acest chip aşezată şi din mulţi şi vechi şi noi scriitori culeasă şi scrisă de Samuil Clain de Sad, ieromonahul din mănăstirea S.S.S. Troita din Blajiu, Tom. I-IV, In Blajiu, 1801-1805*.
198. George Şincai (1754-1816), *Hronica românilor şi a mai multor neamuri încât au fost iale aşa de amestecate cu românii cât lucrurile, întâmplările şi faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înţeles din mai multe mii de autori în cursul de 34 de ani culeasă şi după anii de la naşterea domnului nostru Is. Hs. alcatuită de Georgie Şincai din Şinca, doctorul filosofiei şi al teologiei, fostul director al şcoalelor nationalnice în toata Țara Ardealului şi diortositoriul cărţilor în Crăiasca Tipografie a Universităţii ungureşti*.
199. Ioan Budai-Deleanu (1760-1820), *De originibus populorum Transylvaniae, commentatio cum notis et observationibus historico-criticis <-1691>*.

b) Cronici interne transilvănene sec. XVI-XVII, ale căror manuscrise nu se găsesc pe teritoriul ţării, sau sunt pierdute:

200. Nicolae Olahus (1479-1536), *Hungaria, sive de originibus gentis, regionis situ, divisione, habitu atque opportunitatibus <1479-1536>*.
201. George Szerémi (cca. 1490-dupa 1548), *Epistola de perdicione regni hungarorum <1484-1543>*.

202. Dimitrie Csanádi (cca. prima jumătate a sec. XVI–după 1571), *Vita Ioannis Secundi <1540–1571>*.
203. Andrei Valkai (cca. prima jumătate a sec. XVI–după 1576), *Genealogia historica regum Hungariae... ad serenissimum usque Johannes Secundum <-1567>*.
204. Mihail Sigler (cca. prima jumătate a sec. XVI–1585), *Chronologiae rerum hungaricarum, transylvanicarum et vicinarum regionum libri duo <-1563>*.
205. Báthory István (1533–1586), *Reminisceniae de rebus bellicis circa arcem Szatmar gestis <1562–1567>*.
206. Anonim, *Székelly kronika* (Cronica secuiască <1526–1606>).
207. Anonim, *Sybenbürgische Chronica und Kriegsha:ndel... nicht allein von den Geschichten Johannis Vaivoda in Sybenbürgen anno 1528, sondern auch... bis auf den Aprilen dieses 1596 Jahr*.
208. Petru Pellérđi (cca. mijlocul sec. XVI–după 1600), *Báthory Zsigmondnak, Erdély országnak fejedelmének győzhetetlen nyereségéről, Tergovistya, Bukares<t> és Giorgio alatt s azoknak megvételeéről Istennek akarátja 'bol, mikent az vitézlő Pellérđi Péter a 'ltal megíratott az Historia egy Magyarországi főurhoz levele által*. (Despre biruința lui Sigismund Báthori principele Țării Ardealului, la Târgoviște, București și Giurgiu și despre luarea acestor cetăți cu ajutorul lui Dumnezeu. Istoria întreagă așa cum a fost scrisă de luptătorul Petru Pellérđi în scrisoarea adresată unui nobil din Ungaria).
209. Mihail Szerdahelyi (cca. mijlocul sec. XVI–după 1595), *Igen szép historia* (Prea frumoasa istorie <din 1595>).
210. Ioan Iacobinus (1573–1603), *Brevis enarratio rerum a serenissimo Transylvaniae Principe Sigismundo Anno MDXCV gestarum*.
211. Anonim, *Historia melyben az Felséges Bathori Zsigmondnak erdély fejedelemnek 1595 esztendőben valo viselt hadai irattattanak meg*.
212. Ioan Baranyai Decsi (Barovius) (cca. 1560–1601), *Commentariorum de rebus Ungaricis qui extant <1592–1598>*.
213. Szamosközy István (cca. 1565–cca. 1612), *Vegyes fölgyedzés (Insemnări diverse <1542–1608>*.
214. Gyulafi Lestár (1557–1607), *Gyulafi Lestár fölgyezése, 1565–1605* (Insemnările lui Gyulafi Lestár).
215. Anonim, *Történeti énekek a XVI század végéről (1593–1600)* <Cântece istorice de la sfârșitul sec. XVI (1593–1600)>.
216. Andrei Egrespataki (cca. a doua jumătate a sec. XVI–după 1604), *Bocskai István dicsőítő versek* <Versuri de preamărire a lui Bocskai István (1604)>.
217. Anonim, <*Historias ének Bocskay Istvánrol*> <Cântec istoric despre Bocskai István (1604–1606)>.
218. Stihuitori anonimi, *Az Erdélnek siralmas éneke, a haldoklo Bocskay, etc.* <Cântecul de jale al Transilvaniei, Bocskai pe moarte etc. (1605–1607)>.
219. *Historia Bathori Gaboré* <*Conspiratia Kendiana (1610)*>.
220. Anonim, *Cantio de Transylvania... <1611>*.

221. Anonim, <Történeti énekek, 1601–1613> <Cântece istorice>.
222. Toma Borsos (1566–cca. 1633), *Memoriäle, 1630 januar 22–28* <Memorial, 22–28 ianuarie 1630>.
223. Tholdalagi Mihály (cca. 1580–1642), *Évkönyve, 1613–1615* <Analele lui din 1613–1615>.
224. Idem, *Naplója* <Jurnalul său (1619–1620)>.
225. Ioan T. Redmenczi (cca. a doua jumătate a sec. XVI–după 1622), *Jurnal*.

**Lista cailor din care reiese poziția și importanta cailor aduși
și dăruiiți în dar de către sultan și hanul tătar, la pozițiile 1, 2 și 3**

Havariet, vasa lutoa fanka tinte
 Jara's lutoa fanka tinte
 Taran tinte & fagaran, hoso loto. tinte
 Cufup, tal ver fotea fanka tinte
 schentol hozo faze fanka tinte
 Afgahat, hozo fotea fanka tinte
 Aleneo fite fanka tinte
 x Aleneo fite fanka tinte el mand
 x Kallonsi udvar, lutoa fanka tinte
 x Francisotul ver fanka tinte el mand

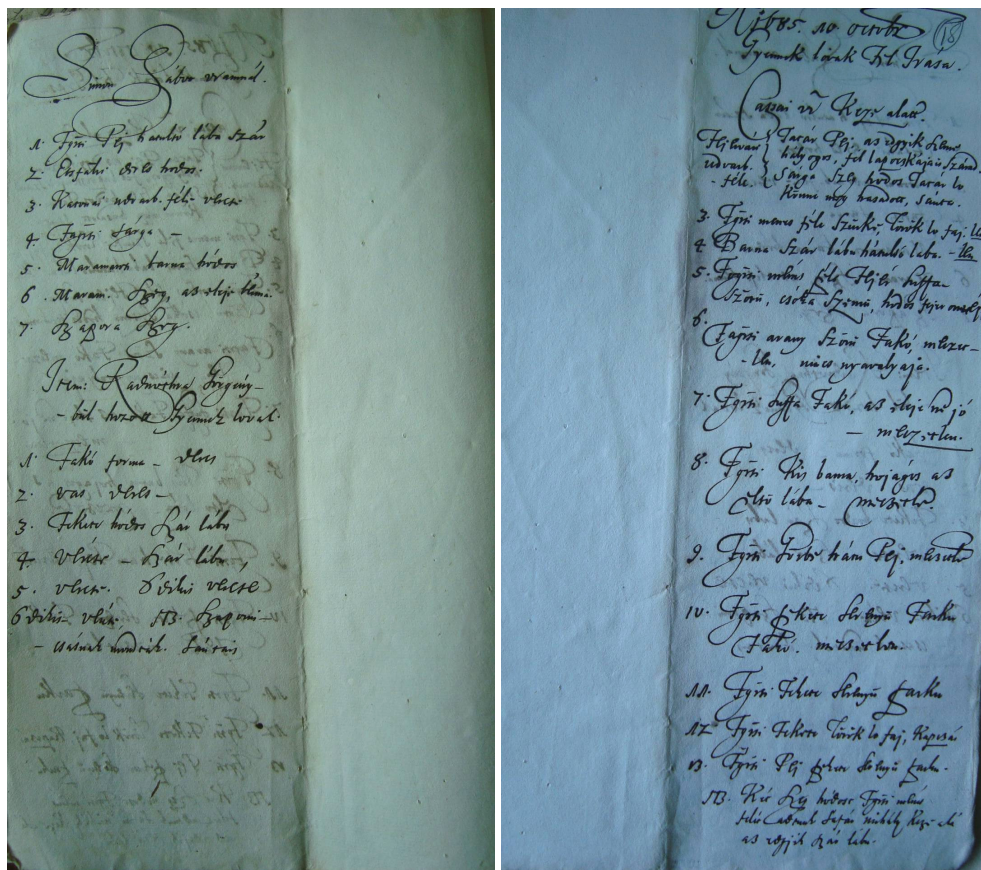
Pariprat.

Teleki ud vasa nemo fanka
 Motovai regi fanka
 Apri fagran aisa fanka
 Dragos an lutoa fanka
 Motovabul hozo fanka
 Motovabul hozo fanka
 Serlen Gergelyni adia fanka
 Gergelyni udvar, lutoa fanka
 Aleneo fite veres fanka
 Fagran, udvar aisa fanka
 schentol fite fanka

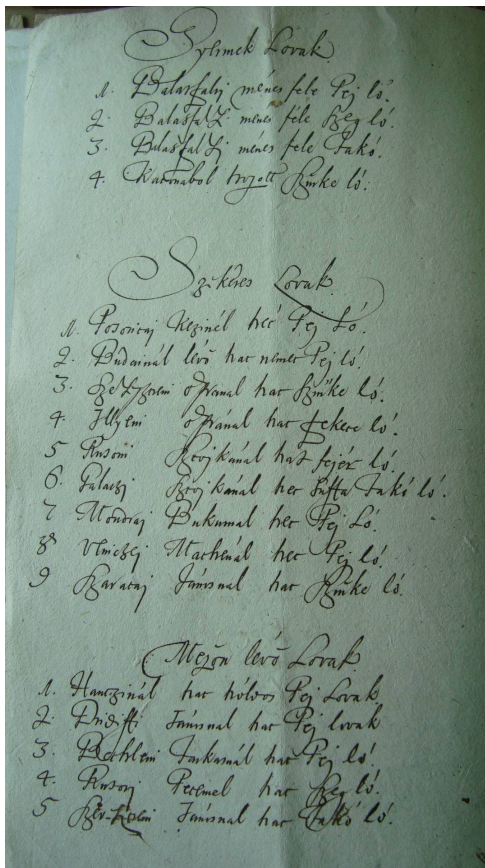
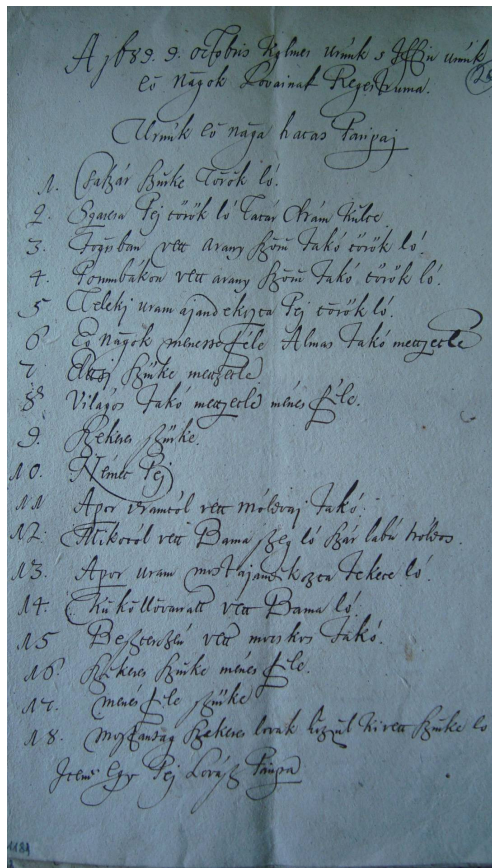
Pomel, fagran, udvar fanka
 Pomel, fagran, udvar fanka
 fagran, udvar, adia fanka
 Dahi, fite adia fanka

1683. 22. May. fanka
 fanka fanka fanka
 fanka fanka fanka

1. A.N.D.J. Cluj-Napoca:
 Fond Colecția Socoteli Princiare,
 Protocolul 39 – Evidența animalelor, documentul 9.

2. D.J.A.N. Cluj-Napoca:
Fond Colecția Socoteli Princiare,
Protocolul 39 – Evidența animalelor, documentul 18.

3. D.J.A.N. Cluj-Napoca:
Fond Colecția Socoteli Princiare,
Protocolul 39 – Evidența animalelor, documentul 20.

Evidența plăților făcute diferiților slujbași la curtea princiară, între care sunt nominalizați și un fluieraș turc și poștași trimiși la Poarta Otomană, la punctele 4 și 5

Egy...			
Comitat'sok.			
Comitat'sok...	Dirbe 7.	28	28. 7.
Comitat'sok...	Dirbe 17.	28	28. 7.
Comitat'sok...	Dirbe 7.	28	28. 7.
Comitat'sok...	Dirbe 7.	28	28. 7.
Comitat'sok...	Dirbe 7.	28	28. 7.
Comitat'sok...	Dirbe 7.	28	28. 7.
Comitat'sok...	Dirbe 7.	28	28. 7.
Comitat'sok...	Dirbe 7.	28	28. 7.
Patlosok.			
Patlosok...	Patlosok...	56.	14.
Patlosok...	Patlosok...	112.	28.
Ajtonalok.			
Ajtonalok...	Ajtonalok...	84.	21.
Ajtonalok...	Ajtonalok...	56.	14.
Lona'sok.			
Lona'sok...	Dirbe 7.	28.	7.
Lona'sok...	Dirbe 7.	28.	7.
Kock'sok.			
Kock'sok...	Dirbe 7.	28.	7.
Kock'sok...	Dirbe 7.	28.	7.
Kock'sok...	Dirbe 7.	28.	7.
Kock'sok...	Dirbe 7.	28.	7.
940. 208. 224. 940.			

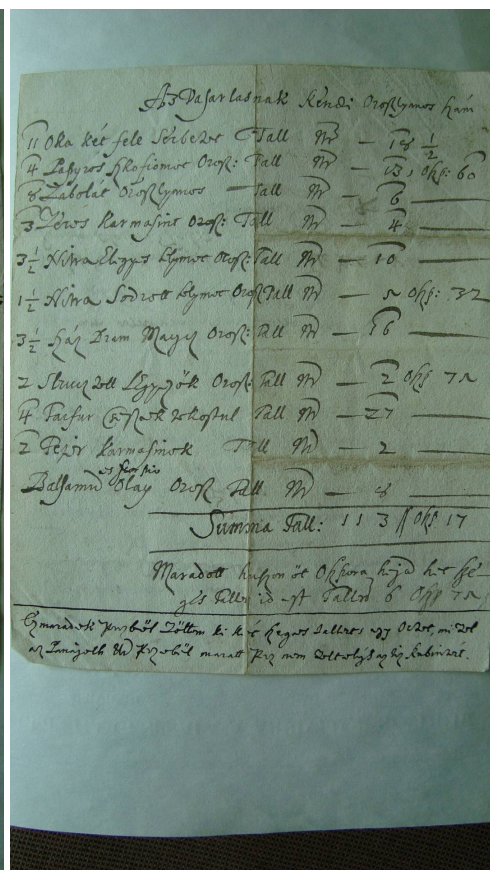
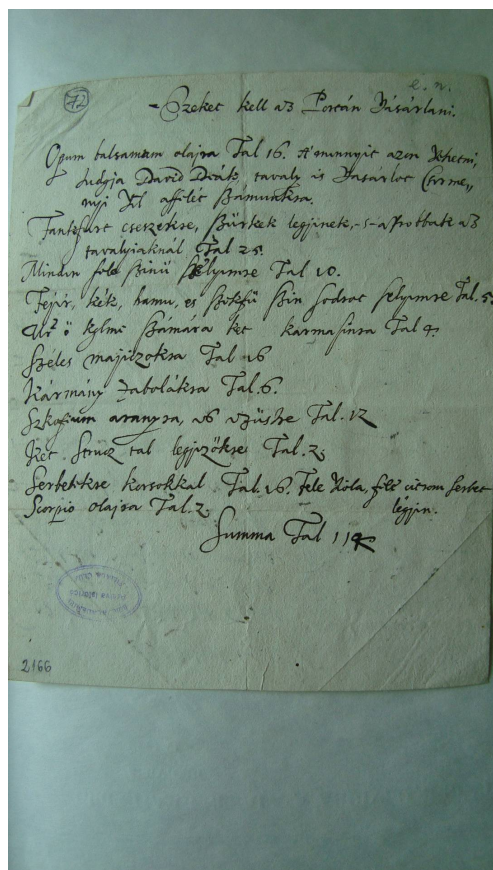
4. D.J.A.N. Cluj-Napoca:
Fond Colecția Socoteli Princiare,
Protocolul 44 – Evidența plăților, documentul 6.

(7)

Kochlak Sântana Dîrbe 7.	-	-	-	-
Boka Măgura Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
Ștani Lăpșorul Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
Lăpșorul Komană Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
Sin János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
Lăpșorul János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
Buc Măgura Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
Coloș Măgura Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
	-	28.	28.	7.
Agyagfalva család.				
1. Eörs Agyagfalva Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
2. László Agyagfalva Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
3. Márk Agyagfalva Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
4. János Agyagfalva Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
5. István Agyagfalva Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
6. János Agyagfalva Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
7. János Agyagfalva Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
Győrös család.				
1. Győrös István Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
2. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
3. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
4. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
5. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
6. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
7. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
8. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
9. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
10. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
11. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
12. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
13. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
14. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
15. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
16. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
17. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
18. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
19. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
20. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
21. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
22. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
23. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
24. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
25. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
26. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
27. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
28. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
29. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
30. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
31. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
32. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
33. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
34. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
35. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
36. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
37. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
38. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
39. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
40. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
41. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
42. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
43. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
44. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
45. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
46. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
47. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
48. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
49. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
50. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
51. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
52. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
53. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
54. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
55. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
56. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
57. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
58. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
59. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
60. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
61. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
62. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
63. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
64. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
65. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
66. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
67. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
68. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
69. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
70. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
71. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
72. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
73. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
74. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
75. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
76. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
77. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
78. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
79. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
80. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
81. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
82. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
83. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
84. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
85. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
86. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
87. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
88. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
89. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
90. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
91. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
92. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
93. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
94. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
95. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
96. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
97. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
98. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
99. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.
100. Győrös János Dîrbe 7.	-	28.	28.	7.

5. D.J.A.N. Cluj-Napoca:
Fond Colecția Socoteli Princiare,
Protocolul 44 – Evidența plăților, documentul 7.

**Lista de calcule estimate al cumpărăturilor
cerute spre achiziționare de la Poarta Otomană,
și pe verso, evidența cumpărăturilor cu prețurile
de achiziție per produse**

6. D.J.A.N. Cluj-Napoca:
Fond Colecția Socoteli Princiare,
Protocolul 52 – Cheltuieli princiare, documentul 72

O altă listă de cumpărături de la Poarta Otomană

[illegible]

6. D.J.A.N. Cluj-Napoca:
Fond Colecția Socoteli Princiare,
Protocolul 52 – Cheltuieli princiare, documentul 71.

Bibliografie selectivă

DOCUMENTE ȘI CRONICI INEDITE

Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj

Fond Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean

1. *Articole Dietale*
2. A.A. – *(Historia) Primae Lineae hist. Hung.*
3. Bethlen Wolfgan, *Carte de istorii.*
4. Gall László, *Centenarul Principilor Transilvaniei.*
5. Kemény Janós (Copia manuscrisului lui Kemény Janós).
6. *Introducere în istoria Ungariei și Transilvaniei.*
7. *Istoria domniei principilor Transilvaniei în întrebări și răspunsuri.*
8. *Magyar Valerius maximus.*
9. Szalárdi Janós, *Cronica maghiară de jale.*

Fond Colecția Socoteli Princiare

1. Protocolul 39 – Evidența animalelor.
2. Protocolul 44 – Evidența plăților.
3. Protocolul 52 – Cheltuieli princiare.

Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții speciale, Fond Mikó Imre

- *Borsos Tamásnak második Portára való járásának közönséges históriája*, în Mikó Imre, Erdély Történelmi Adatok, legătura II.
- Semnalare referitoare la piatra funerară a lui BORSOS Tamás și inscripția sa;
- NAGY SZABÓ Ferencz, *Nagy Szabó Ferencz kronicaja* în Mikó Imre: Erdély Történelmi Adatok, legătura I.
- TOLDALAGI Mihály *emlékirata* – transcriere de Mikó Imre.
- scrisoarea lui Toldalagi Mihály către principele Bethlen Gábor.

LUCRĂRI DE EPOCĂ ȘI REEDITĂRI

1. Bandini I., *De Republica Libri Sex Latine*, Sumptibus Jonae Rosaefiduae, Tipys, Francofurti, 1641
2. CANTEMİR, Dimitrie, *Hronicul vechimii a Romano-Moldo-Vlahilor*, ediție de Stela Toma, editura Albatros, București, 2003, 208p.
3. FOGLIETTA Uberto, *De causis Magnitudinis imperii Turcici.*

DOCUMENTE ȘI CRONICI EDITE ⁹³⁵

1. ANONIM (Un iezuit necunoscut), *Repetitia Breviter de nostrorum e Transilvania ejectione historia. (Az jezuíták Erdélybol valo kiuzetesenek története)* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol.II- Sárkányfogak 1572–1602 – ed. Szabó, László, p.79–86.
2. ANONIM. (Un functionar sas necunoscut), *Igaz története annak hogyan jott Báthory Gábor Szebenbe* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993 vol. III – Tüzpróba – 1603–1613 – ed. Bíró, Vencel, p.165–174.
3. BÁNFFY Gergely, *Teljes Szövetkezés Kemény József és Kovács István után*, în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol.I- Tündérország 1541–1571 – ed. Kardos, Tibor, p. 130–143.
4. BARANYAYI DECSI János, *Báthory Zsigmond harcai a török ellen* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol.II – Sárkányfogak 1572–1602 – ed. Szabó, László, p.87–136.
5. BENKO Samu; *Szenci Molnar Albert. Napló és más irasok*, ed. Kriterion, București, 1984.
6. BETHLEN Farkas, *Báthory István uralkodása* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol.II – Sárkányfogak 1572–1602 – ed. Szabó, László, p.17–46
7. BETHLEN Gábor *végrendelete* in „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV – A Fejedeleme – 1613–1629 – ed. Makkai László, p.125–137.
8. BETHLEN János *Kemény János fejedelemsége* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol.V – Apa és fiú – 1630–1661 – ed. Asztalos Miklós, p.204–238.
9. BETHLEN Miklós *élete* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. VI – Haldokló Erdély – 1662–1703, p.126–198.
10. BRANCOVICI Gheorghe, *Cronica Românească*, Editura Academiei R.S.R., București, 1987, ediție de Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, 91p.;
11. BOCSKAI István, *végrendelete* în Erdély Öröksége, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol.III – Tüzpróba – 1603–1613 – ed. Biro, Vencel, p.114–120.
12. BORSOS Tamás, *Utazás a fényes portara* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol.III – Tüzpróba – 1603–1613 –ed. Bíró, Vencel, p.175–186.
13. BORSOS Sebestyén, *Chronica az világ lett dolgairól* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol.I – Tündérország 1541–1571 – ed. Kardos, Tibor, p.116–129.

⁹³⁵ La fiecare lucrare în limba maghiară sau turcă am oferit traduceri în cadrul tezei.

14. BOJTHI VERES Gáspár *a nagy Bethlen Gábor tetteiről* în „Erdély Öröksege. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV – A Fejedelem – 1613–1629 – ed. Makkai László, p.7–23.
15. CRACIUN, I., ILIEȘ, A., *Repertoriul Manuscriselor de cronici interne. Sec. XV–XVIII. Privind istoria României*, București, 1963, ed. Academiei R.P.R.
16. *Cronicari munteni*, (ed. M. Gregorian), vol. I, București, 1958.
17. Cserei Mihály *Historiajabol* în „Erdély Öröksege. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. VI – Haldokló Erdély – 1662–1703, p.1–82.
18. ENYEDI István, *II Rákoczi György fejedelem lengyelországi útjának és haborújának alkalmatossága* în „Erdély Öröksege. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. V – Apa és fiú – 1630–1661 – ed. Asztalos Miklós, p.79–104.
19. ENYEDI Pál, *enekebol az Erdély veszedelemrol* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993 Vol. II – Sárkányfogak 1572–1602 – ed. Szabó, László, p.205–213.
20. FENEȘAN Costin, *Doi cronicari ardeleni din secolul al XVII-lea*, Ed. De Vest, Timișoara, 2001.
21. FORGÁCS Ferenc, *Magyar Históriája* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993 Vol. I – Tündérország 1541–1571 – ed. Kardos, Tibor, p. 79–115.
22. GUBOGLU, M., MEHMED, M.A., *Cronici Turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I–II–III, ed. Academiei RSR, București, 1966, 1974, 1980; 562p., 539p., 444p.
23. IDEM, *Paleografia și diplomația turco-osmană*, București, 1958.
24. IDEM, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I–II, București, 1960, 1965.
25. IDEM, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei Orientale și Centrale (1623–1683)*, București, 1978.
26. GYULAFI, Lestár, *Az székelységnék Bocskai melle...* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III – Tűzpróba – 1603–1613 – ed. Bíró, Vencel, p. 46–64.
27. GYULAI, Pál, *Emlékirat Báthory István királynak az oroszok nagy fejedelme ellen 1580-ban viselt háborúban* în „Erdély Öröksege. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. II – Sárkányfogak 1572–1602 – ed. Szabó, László.
28. HELTAI, Gáspár, *Magyar krónika* în „Erdély Öröksege. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. I – Tündérország 1541–1571 – ed. Kardos, Tibor, p. 16–37.
29. HURMUZAKI, E, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1887–1942. Vol. I, supl. I, – 1518–1780., 1414 doc., 1003p.
Vol. I, supl. II, 1510–1600
Vol. II/IV – 1531–1552 – cu 446 doc., p. 756 – XXXIII,

- Vol. II, supl. II pentru 1601–1640, cu 286 doc., 624 p. – XXVIII
 Vol. II/V – 1552–1575 – d. 413, p. 770 – VIII
 Vol. III.1. – 1576–1599, d.341.cu 52 d., 600 p.
30. INCZEDI Pál *feljedzeseiből* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. VI – Haldokló Erdély – 1662–1703.
 31. IMREH Istav – PATAKI József; *Kaszonszeki kronika. 1650–1750 (Cronica din Kaszonszek)*; Europa Konyvkiado – Kriterion Konyvkiado, 1992.
 32. KAROLY Arpad, *Codex epistolaris Fratris Georgii*, 1881, Budapest
 33. KEMENY János: *Bethlen Gáborról* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV – A Fejedelem – 1613–1629 – ed. Makkai László, p.66–121.
 34. KESERŰI DAJKA János, *Specimen Hungariae literatae.(Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei)* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV – a fejedelem – 1613–1629 – de. Makkai László, p.1–7.
 35. KORNIS Gáspár *emlékirata* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. VI – Haldokló Erdély – 1662–1703, p.199–215.
 36. KOVACSOCZY Farkas, *De laudibus illustrissimi Stephani Batorei de Somlío (Báthory István dicsérete)* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. II – Sárkányfogak 1572–1602 – ed. Szabó, László, p.1–16.
 37. KRAUS, Georg, *Cronica Transilvaniei*, editat de Duzichievici G. Și Reus-Mirza, ed. Academiei RPR, București, 1965, 604p.
 38. IDEM, *Tractum rerum. ...ab anno 1599 usque 1606 in Transylvania interventarum. (Leirassa mind a hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-tól 1606-ig Erdélyben történtek)* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III – Tüzpróba – 1603–1613 – ed. Bíró Vencel, p.65–95.
 39. MEGYESI Pál *Erdély romlásának okairól* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. V-Apa és fiú – 1630–1661 – ed. Asztalos Miklós, p.239–255.
 40. MEHMED, MUSTAFA, A., *Documente turcești privind istoria României*, vol.I–III, București, 1976.
 41. MINDSZENTI Gábor, *naplója* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. I – Tündérország 1541–1571 – ed. Kardos, Tibor
 42. MIKÓ Ferenc és BIRO Sámuel, *Históriája Báthory Gáborról*, în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III – Tüzpróba – 1603–1613 – ed. Bíró, Vencel, p. 121–164.
 43. MISCHIE,N., *Cronicarii*, Tg. Jiu, 2000,

44. MISZTOTFALUSI KIS Miklós, *Maga mentsége* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. VI – Haldokló Erdély – 1662–1703, pp. 226–243.
45. NAGY SZABÓ Ferencz, *Memorialejabol* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III – Tűzpróba – 1603–1613 –ed. Bíró, Vencel, pp. 1–45.
46. *IBIDEM*, editie de Stefania Gall Mihailescu, București, ed. Kriterion, 1993.
47. NUSSBACHER, Gernot; *Din cronică și hrisoave*, ed. Kriterion, București, 1987.
48. OLAH Miklós, *Erdelyrol* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. I – Tündérország 1541–1571 – ed. Kardos, Tibor.
49. *Operele lui Gheorghe Brancovici*, Iași, Tipografia Progresul, 1917, 95 p.
50. PASCU, S., HANGA, V., *Crestomația pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, II, ed. Științifică, București, 1958.
51. PETRITYVITY-HORVATH Kozma, *II Rakoczi György veszedelemrol* N „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. V – Apa és fiú – 1630–1661 – ed. Asztalos Miklós, pp. 105–154.
52. REDMECZI T. Janós *Az felséges Bethlen Gábornak öt rendbeli Isten Anyaszentegyházával cselekedett jotetemenyeről* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV – A Fejedelem – 1613–1629 – ed. Makkai László, pp. 24–46.
53. ROZSNAI Dávid *naplójabol* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. VI – Haldokló Erdély – 1662–1703, pp. 83–125.
54. SEPSI LACZKO Máté, *Szemelvények kronikajabol* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III – TŰZPROBA – 1603–1613 – ed. Bíró Vencel, pp. 96–113.
55. SOMOGY Ambrus, *Bathori Zsigmond elso évei* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993 vol. II – Sárkányfogak 1572–1602 – ed. Szabó László, pp. 62–79.
56. SZABÓ, Karoly, *Szekely oklevéltár*, vol II (1520–1571), Cluj, 1876.
57. SZALÁRDI Janós *síralmas kronikajabol* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. V – Apa és fiú – 1630–1661 – ed. Asztalos Miklós, pp. 154–204.
58. SZAMOSKÖZY István, *Báthory Zsigmond, Báthory András és Mihály vajda históriája* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. II – Sárkányfogak 1572–1602 – ed. Szabó, László, pp. 137–204.
59. SZÁNTÓ István, *Brevis ét succinta descriptio...* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol. I – Tündérország 1541–1571 – ed. Kardos, Tibor.

60. SZILÁGYI Sándor, Erdély *Országgyűlési emlékek történeti bevezetésével. Monumenta Comitalia Regni Transilvaniae*, vol. I (1540–1556), vol. II, (1556–1576), Budapest, 1875, 1876.
61. TOLDALAGI Mihálynak, *Az öreg Rakoczi György fejedelem tanácsának és Marosszeknek főkapitányának emlékezetul hadyott irasa* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. IV – A Fejedelem – 1613–1629 – ed. Makkai László, pp. 47–65.
62. VERANCSICS Antal, *Erdelyrol (Despre Ardeal)* în „Erdély Öröksége. Erdély emlékirok Erdélyről”, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. I – Tündérország 1541–1571 – ed. Kardos, Tibor.
63. VERESS, A., *Fontes Rerul Hungaricorum*, vol. I–IV, Budapest, 1914–1918.
64. VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I–XI, ed. Cartea Românească, București, 1932–1939.

LUCRĂRI GENERALE

1. ARIES, Philipe, *Timpul istoriei*, Ed. Meridiane, București, 1997.
2. BABINGER Franz, *Originea și fazele dezvoltării istoriografiei otomane*, Imprimeria Națională, București, 1938.
3. BARIT, George, *Părți alese din istoria Transilvaniei, pe 200 de ani în urmă*, Inspectoratul pentru cultura al județului Brașov, Brașov, 1993, vol I, 812p.
4. BERCAN, Gh., CIACHÎR, N., *Diplomația europeană în epoca modernă*, ed. Științifică, și Enciclopedică, București, 1984.
5. BRAUDEL, F., *Mediterana în timpul lui Filip al II-lea*, vol. I, ed. Meridiane, București, 1985.
6. CAZAN Florentina, *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, ed. Academiei Române, București, 1990.
7. DASTUR, Françoise, *Moartea. Eseu despre finitudine*. Ed. Humanitas, București, 2006, 116p.
8. ENVER, Behnana Şapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi (Istoria Sultanilor Otomani)*, Rafet Zaimler Yayınevleri, İstanbul, 1961.
9. FELEZEU Călin, *Introducere în istoria medie universală*, Cluj-Napoca, 2007.
10. FISHER NELTON, Sydney, *The Middle East History*, edit. Alfred A. Knoff, The Ohio State University, New-york, 1959.
11. GEMIL, Tahsin, *Tătarii în istorie și în lume*, ed. Kriterion, București, 2003.
12. Le GOFF, Jacques, *Civilizația occidentului medieval*, Ed. Științifică, București, 1970.
13. GÖKBİLGİN Tayyib M, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi*.
14. HAMÎT ve MUHSİN, *Türkiye Tarihi (Istoria Turciei)*, İstanbul Devlet Matbaası, 1930.
15. HAMMER PURGSTALL, Baron Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi (Marea Istorie Otomana)*, vol III–VI, MMP Baskı Tesisleri, Istanbul, 2010, 992p., 1312p., 1600p., 1899p.,

16. INALÇIK, H., KURAT, A.N., PARRY, V.J., *A History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, ~190p.
17. IDEM, *Imperiul otoman. Epoca clasică. 1300–1600*, Ed. Enciclopedică, București, 1996.
18. IDEM, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş yayınları, İstanbul, 2010, 320p.
19. *** *Istoria Românilor*, vol. III–VI, ed. Enciclopedică, București, 2001.
20. KARPAT, Kemal, *Social, Economical and Political Studies of the Middle East*, vol. XI, ed. E. J. Brill, Leiden, 1974.
21. *** *Istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1998.
22. ITZOKOWITS, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam gelenek*, Çidam yayınları, İstanbul, 1989.
23. *** *Kuruluşun 700. Yılında Osmanlı (Ottoman in al 700-lea an de la înființare)*, Güçlü Eğitim Hizmetleri ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1999.
24. KOCABAŞ, Süleyman, *Osmanlı iktidallerinde yabancı parmağı. Bir İmparatorluk nasıl parçalandı*, Vatan yayınları, Kayseri, 1992.
25. MANTRAN, Robert, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. BIC ALL, București, 2001, 682p.
26. MEHMED, Mustafa, A., *Istoria Turcilor*, ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
27. OȚETEA, Andrei, *Renașterea și reforma*, ed. Științifică, București, 1968.
28. ÖZGÜVEN, Burcu, *Osmanlı Macaristanından kentler, kaleler (Cetâti și orașe din Ungaria Osmanî)*, Ege yayınları, İstanbul, 2001.
29. PAP, Francisc, *Negustori literați („deák”) la Cluj (1599-1637)*, în „Anuarul Institutului de Istorie G. Barițiu” din Cluj-Napoca XLV, 2006, pp. 9-21.
30. Ioan Aurel Pop, *Repere ale politicii confesionale a principelui Gabriel Bethlen față de români*, în Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rűsz-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor (editori), „A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai”, Erdélyi Műzeum-Egyesület, Cluj-Napoca, 2014, pp. 345-356.
31. REFİK, Ahmed, *Mühteşem Süleymanın Viyana kuşatması*, BabıAli yayıncılık, İstanbul, 2006.
32. STAHL, Paul-Henri, *Histoire de la Décapitation*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986, 244 p.
33. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı tarihi*, ed. TTKB, 1983, Ankara.

STUDII ȘI LUCRĂRI SPECIALE

1. ALEXANDRESCU-DERCA BULGARU, M.M., *Observațiile lui Nicolae Iorga despre influența turcă în arta populară românească*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, Editura Academiei Române, Iași, 1955, nr. XXXII, pp. 487–494.
2. BARTA, Gábor, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Budapest, 1979.

3. IDEM, *Episcopul orădean Gheorghe Martinuzzi și pacea de la Oradea (1538)*, în *Crisia, Oradea*, 22, 1992, pp. 87–96.
4. CAZAN, Ileana, *Habsburgii și otomanii la linia Dunării. Tratatate și negocieri de pace. 1526–1576*, Ed. Oscar Print, București, 2000, 279 p.
5. CEZAR, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, III, Tan Matbaası, İstanbul, 1959; cilt IV, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
6. CIOBANU, Veniamin, „Rațiune de stat” și „Solidaritate creștină” în secolul XVII în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, Editura Academiei Române, Iași, 1955, nr. XXXII, pp.69–90.
7. IDEM, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, Editura Academiei R.S.R., București, f.a., 224p.
8. DOĞRU Halime, *Lehistan'da bir Osmanlı Sultan. IV Mehmedin Kamanice – Hotin seferleri ve bir Masraf Defteri (Un sultan otoman in Polonia. Campaniile lui Mehmed IV asupra Camenitei și Hotinului și o condica de cheltuieli)*, Kitapyayınevi, İstanbul, 2005
9. FELEZEU, Călin, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană, 1541–1688*, Cluj-Napoca, 1996, 383p.
10. IDEM, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV–XIX* în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, pp. 65–75.
11. FENEȘAN, Cristina, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, ed. Enciclopedică, București, 1997.
12. FIRAN, Florea, *Spirite enciclopedice în literatura română*, editura Poesis, Craiova, 1995, 201 p.
13. GEMİL, Tahsin, *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile românești administrate de Poarta otomană*, Ovidius University Pres, Constanța, 2004, 148 p.
14. IDEM, *Țările Române în contextul politic internațional. (1621–1672)*, Editura Acad. R.S.R., București, 1979, 229 p.
15. HOWE LIBIER, Albert, *Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı İmparatorluğun Yönetimi (Conducerea Imperiului Otoman în timpul sultanului Suleyman Kanuni)*, Süreç yayıncılık, İstanbul, 1987.
16. IORGA, Nicolae, *Despre cronici și cronicari*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, 364 p.
17. IDEM, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1621)*, Editura Didactică și Pedagogică București, 1969, vol. I, 456 p.
18. IDEM, *Kanuni ve dönemi. Yenilmez Türk (Kanuni și epoca sa. Turcul neînvins)*, Milliyet basında güven, İstanbul, 2010, 286p.
19. KORKMAZ, Şerif, *İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası*, în *Dini Araştırmalar*, Septembrie-decembrie 1999, v. 2, nr. 5, p. 285-297.
20. MAKKAİ, László, *Erdély Története*, vol I–II, Akademiai Kiado, Budapest, 1987, 611p.

21. MAXÎM, Mihai, *L'empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Etudes et documents*, ed. ISIS, İstanbul, 1999.
22. IDEM, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, cu o prefata de Prof. Halil İnalcık, ed. Enciclopedica, București, 1993.
23. MIRON, Greta Monica, *Unirea religioasă și mentalul rural transilvănean* în vol. „Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania”, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat Muzeul Tarii Crișurilor, Oradea-Cluj, 1995–1996, pp. 165–168.
24. MUREȘAN Ovidiu, *Renașterea europeană în viziunea istoriografiei românești*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997, 179 p.
25. NICOARĂ, Toader, *Repere ale unei istorii a sentimentului religios* în vol. „Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania”, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat Muzeul Tarii Crișurilor, Oradea-Cluj, 1995–1996, pp. 169–176.
26. IDEM, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680–1800). Societate rurală și mentalități colective*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 1997.
27. IDEM, *Clio în orizontul mileniului trei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.
28. PANAITE, V., *Război, pace și comerț în Islam, Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (XV–XVII)*, ed. ALL, București, 1997.
29. PASCU, Ștefan, *Transilvania în epoca Principatului în timpul suzeranității turcești 1541–1691*, Cluj, 1948.
30. PERJES, Géza, *Mohacs meydan muharebesi*, ed. TTKB, Ankara, 1992.
31. POP, Ioan Aurel, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII–XVI)*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1998.
32. TAKATS S., *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler (Creonări din lumea turcă din Ungaria)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, 260 p.
33. TATAR Octavian, *Aspectele internaționale ale constituirii Principatului Transilvaniei*, editat de Muzeul „Castelul Corvineștilor” Hunedoara, 2001.
34. IDEM, *Europeii și otomanii în Evul Mediu. Realități politico-diplomatice și militare. Studii*, ed. Burg, Sibiu, 2003.
35. TEODOR, Pompiliu, *Samuil Micu, istoricul*. Rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj, f.a., 27 p.
36. TEODOR, Pompiliu, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Presa Universitară Clujeană, 2000, 506 p.
37. TOMUȘ, Mircea, *Gheorghe Șincai*, Editura Minerva, București, 1994, 207p.
38. TUNALI, Tahsin, *Kanuni Macaristan ve Austurya'da* (Süleyman în Ungaria și Austria) în Hayat Tarih Mecmuası. Aylık kültür mecmuası, VII, vol.1, nr.2, rand 74, Doğan Kardeş Matbaacılık sanayi A.Ş. Basımevi, İstanbul, martie 1971, p.18–20

39. TUNCER, Hediye, TUNCER, Hüner, *Osmanlı Diplomasi ve Sefaretnameler (Diplomația otomană și cărțile de călătorie, Ümit yayıncılık, Ankara, 1998.*
40. ***Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Osmanlı Devri. Osmanlı – Avusturya harbi. 1593–1606 (Epoca Otomană. Războiul Turco-Austriac. 1593–1606)*, vol. III, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara.
41. Utiesenovic, Og., *Lebensgeschichte des Cardinales Georg Utiesenovich genannt Martinusius*, ed. Wilhelm Braumuller Vien, 1881.
42. ÜSTÜN, Cevat, „1683 Viyana Seferi (Campania Vienei din 1683)”, seri VII. No.2, TTKY, Ankara, 1941.

RESURSE ELECTRONICE ȘI SITE-URI ACCESATE

- <http://www.abkyol.nl/alevilik/muharremorucuveasure/index.html>, accesat miercuri, 18 august 2010, ora 17:40.
- <http://www.crestinortodox.ro/diverse/1-septembrie-inceputul-anului-bisericesc-69708.html>, accesat joi, 2 septembrie 2010, ora: 20.00.
- <http://www.habervar.net/kara-mustafanin-derisini-yuzmusler.html>, accesat joi, 2 septembrie 2010, ora: 17.12.
- www.harghita.ro/rom/1/13/1302csikszek.html, accesat duminică, 5 septembrie 2010, ora 11:30.
- RĂCHITĂ ASLAN, Margareta, *Relațiile româno-turce. Türk-romen ilişkileri*, prezentare realizată cu ocazia celei de a 85-a aniversare a Republicii Turcia, Izmir, 2008 pentru recepția organizată de Consulatul onorific al Turciei în Cluj-Napoca. Un exemplar se găsește la Centrul de Turcologie și de Studii Orientale din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.
- Leonard Horvat, *Transilvania mea. Sunetul clopotelor* în <http://www.romanialibera.ro/actualitate/transilvania/sunetul-clopotelor-186066.html>, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 06.30.
- http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsdl17@d&tur=%DDzmir%20yal%FD%E7apk%FDn%FD,
- <http://www.tumgazeteler.com/?a=1102822>, accesat joi, 19 august 2010, ora 16:40.
- <http://www.vatankirim.net/bahcesaray/?p=60>, accesat miercuri, 18 august 2010, ora 17:25.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Hicri_Takvim#Hicri_takviminin_12_ay.C4.B1n.C4.B1n_T.C3.BCrk.C3.A7e_ve_Arap.C3.A7a_adlar.C4.B1, accesat vineri, 3 septembrie 2010, ora: 10.30
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_kuşlar_listesi, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 07.48;
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_kuşlar_listesi, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 07.43;

Margareta Aslan s-a născut la 8 septembrie 1975, în Cluj-Napoca. Este un specialist în Turcologie, apreciat de lumea științifică din domeniu. Formarea sa a avut loc pe parcursul studiilor de licență și masterat sub îndrumarea ilustrului turcolog de talie internațională, Călin Felezeu. Cercetările pentru realizarea primei teze de doctorat în științele Turcologiei medievale le-a consolidat sub îndrumarea regretatului profesor Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române. Ca turcolog, a urmat o serie de cursuri de formare și perfecționare în Turcia la Istanbul, Izmir, Nevşehir. A participat cu studii la peste 50 de conferințe internaționale în țară și în străinătate (Turcia, Turkmenistan, Azerbaidjan, Tatarstan, Crimeea, Ungaria, Slovacia, Germania etc.). Ține legătura de trei decenii cu Turcia, unde își are reședința de vară, predă cursuri de limbă și istorie turcă în cadrul Institutului de Turcologie, Universitatea Babeș-Bolyai. Bogata expertiză în domeniu este susținută de publicarea a zeci de studii, precum și traducerea romanului istoric Kösem realizată împreună cu istoricul Călin Felezeu. Și-a aprofundat expertiza în Turcologie prin perspectiva imagologiei, sociologiei coroborate cu impactul strategiilor otomane ale oștirii din campaniile militare întreprinse în Transilvania, al dialogului intercultural. Actualmente, urmează un al doilea doctorat în Relații internaționale și studii europene, tot în cadrul Universității Babeș-Bolyai.

